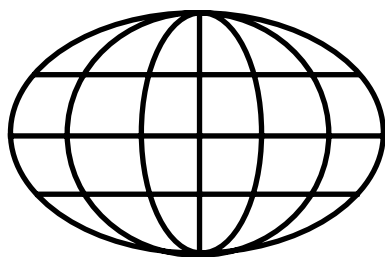

ISSN 0867-3888

AKADEMIA WYCHOWANIA FIZYCZNEGO
IM. BRONISŁAWA CZECHA W KRAKOWIE

FOLIA TURISTICA

Nr 29 – 2013

KRAKÓW 2013

Redaktor naczelny:

Andrzej Matuszyk

Rada naukowa:

*Stefan Bosiacki, Milan Ďuriček, Ryszard Galecki,
Stanisław Liszewski, Krzysztof Podemski, Boris Vukonić, Janusz Zdebski*

Kolegium redakcyjne:

Wiesław Alejskiak, Zygmunt Kruczek, Ryszard Winiarski

Sekretarz redakcji:

Sabina Owsianowska

**Redaktor tematyczny części „Turystyka i rekreacja osób
niepełnosprawnych”:** *Krzysztof Kaganek*

Artykuły recenzowane anonimowo

Adiustacja i korekta:

Barbara Korta-Wyrzycka, Michał Stachowski

Tłumaczenie i korekta językowa:

Sylvia Willcox – Transatlantic Communication

Adres Redakcji:

Akademia Wychowania Fizycznego
al. Jana Pawła II 78, 31-571 Kraków
tel. 12 683-12-78

Publikacja częściowo dotowana przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego
Deklaracja o wersji pierwotnej – wersją pierwotną czasopisma
jest wersja papierowa

© Copyright by
University School of Physical Education, Cracow, Poland

Druk: Drukarnia Cyfrowa Alnus sp. z o.o.
ul. Cechowa 51, 30-614 Kraków
Nakład: 150 egz.

SPIS TREŚCI

I. TURYSTYKA I REKREACJA OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH

Krzysztof Kaganek: <i>Uwarunkowania uprawiania turystyki aktywnej przez osoby niepełnosprawne</i>	7
Stanisława Byra, Leszek Ćwikła: <i>Respektowanie zasad „wyrównywania szans” w turystyce osób z niepełnosprawnością – rozwiązania prawne</i>	31
Wojciech Swędzioł: <i>Wprowadzenie do wspinaczki i turystyki wspinaczkowej osób niewidzących</i>	61
Jadwiga Sobczuk: <i>Turystyka religijna jako forma aktywizacji osób z dysfunkcją narządu wzroku. Raport z badań</i>	83
Anna Mazur-Rylska, Tadeusz Ambroży, Krzysztof Kaganek: <i>Rekreacyjne zajęcia hippiczne jako forma doskonalenia mechanizmu utrzymywania równowagi i postawy ciała u młodzieży niepełnosprawnej umysłowo w stopniu lekkim</i>	101
Andrzej Hadzik, Adam Szromek: <i>Potencjał wybranych udogodnień architektonicznych dla niepełnosprawnych ruchowo jako jedna z barier ich uczestnictwa w turystyce uzdrowiskowej w Polsce</i>	121
Dominik Dąbrowski, Jarosław Żbikowski, Marian Stelmach: <i>Uczestnictwo w turystyce i rekreacji osób niepełnosprawnych z wiejskich terenów wschodniej Polski</i>	135
Tadeusz Kasperczyk, Robert Walaszek, Andrzej Ostrowski: <i>Turystyka, rekreacja i sport osób niepełnosprawnych – teoria a rzeczywistość</i>	149

II. OGÓLNE ZAGADNIENIA TURYSTYKI

Józef Superson, Teresa Brzezińska-Wójcik, Beata Chabudzińska, Agata Skulska: <i>Funkcja turystyczna Zamościa w świetle analizy wybranych elementów zagospodarowania turystycznego i natężenia ruchu turystycznego w latach 1999–2011 . . .</i>	165
Ewa Markiewicz: <i>Rola społeczności wirtualnej w kształtowaniu produktu na rynku turystycznym</i>	189

Marzena Kozyra: <i>Dostępność i spójność sieci pieszych szlaków turystycznych Pienińskiego Parku Narodowego (PPN) w Polsce oraz Pienińskiego Parku Narodowego (PIENAP) na Słowacji</i>	205
Artur Kurek: <i>Główne dziedziny badań dziejów turystyki polskiej – zarys problematyki</i>	225
<i>Lista recenzentów półrocznika „Folia Turistica” (2013)</i>	245

CONTENTS

**I. TOURISM AND RECREATION OF PERSONS
WITH DISABILITIES**

Krzysztof Kaganek: <i>Selected determinants of participation in the active tourism by people with disabilities</i>	7
Stanisława Byra, Leszek Ćwikła: <i>Respecting the principle of “equalization of opportunities” in the tourism of persons with disabilities – legal solutions</i>	31
Wojciech Swędzioł: <i>Introduction to rock climbing and blind people’s rock climbing tourism</i>	61
Jadwiga Sobczuk: <i>Religious tourism as a form of activation of the visually impaired. Research report</i>	83
Anna Mazur-Rylska, Tadeusz Ambroży, Krzysztof Kaganek: <i>Recreational horse riding as a form of improving body balance and posture control in youth with mild mental retardation</i>	101
Andrzej Hadzik, Adam Szromek: <i>Potential of selected architectural aids for persons with disabilities as a barrier for their participation in resort tourism in Poland</i>	121
Dominik Dąbrowski, Jarosław Żbikowski, Marian Stelmach: <i>Participation of persons with disabilities from rural areas in eastern Poland in tourism and recreation</i>	135
Tadeusz Kasperczyk, Robert Walaszek, Andrzej Ostrowski: <i>Tourism, recreation and sport of disabled persons – theory and reality</i>	149

II. GENERAL ISSUES OF TOURISM

Józef Superson, Teresa Brzezińska-Wójcik, Beata Chabudzińska, Agata Skulska: <i>The touristic function of Zamość in view of analysis of chosen components of tourist infrastructure and density of touristic movement in 1999–2011</i>	165
Ewa Markiewicz: <i>The role of virtual community in shaping the product on the tourist market</i>	189

Marzena Kozyra: <i>Accessibility and integrity of marked tourist paths in the Pieniński National Park (PPN) in Poland and the Pieniński National Park (PIENAP) in Slovakia</i>	205
Artur Kurek: <i>Key fields of research in the history of Polish tourism – an outline</i>	225
<i>List of reviewers „Folia Turistica” (2013)</i>	245

I. TURYSTYKA I REKREACJA OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH

UWARUNKOWANIA UPRAWIANIA TURYSTYKI AKTYWNEJ PRZEZ OSOBY NIEPEŁNOSPRAWNE

Krzysztof Kaganek*

Zarys treści: Problematyka dotycząca aktywności turystycznej osób niepełnosprawnych staje się coraz częściej przedmiotem zainteresowania polskich i światowych badaczy. Brak jest jednak ogólnej, spójnej teorii, obejmującej wszystkie jej aspekty, zwłaszcza w kontekście różnych typów niepełnosprawności. W pracach naukowych podkreśla się, że niepełnosprawność wpływa na wiele aspektów życia, w tym możliwość uprawiania turystyki. Wiele osób niepełnosprawnych nie podróżuje w ogóle, a te, które podejmują aktywność turystyczną napotykają na wiele przeszkód. Trudności występują w wyniku niezajomości problemów przez operatorów turystycznych, co jest konsekwencją ogólnego braku wiedzy w całym społeczeństwie o sferze aktywności turystycznej osób niepełnosprawnych. Niniejszy artykuł jest próbą wypełnienia luki dotyczącej stanu wiedzy o uwarunkowaniach uprawiania turystyki aktywnej przez osoby niepełnosprawne. W artykule sformułowano dwa kluczowe pytania badawcze:

1. Jakie rodzaje turystyki aktywnej są najczęściej uprawiane w różnych grupach niepełnosprawności?
2. Które z wybranych uwarunkowań i w jaki sposób wpływają na uprawiania poszczególnych form turystyki aktywnej?

Materiał badawczy obejmuje wyniki badań, którymi objęto 979 osób niepełnosprawnych. Wśród badanych znajdowały się: 334 osoby z dysfunkcjami wzroku (34,1%), 224 z dysfunkcjami słuchu (22,9%) oraz najliczniejsza grupa 421 osób z dysfunkcjami narządu ruchu (43,0%). Badania przeprowadzono metodą sondażu diagnostycznego za pomocą kwestionariusza wywiadu wśród niepełnosprawnych mieszkańców województw: małopolskiego, podkarpackiego, śląskiego, świętokrzyskiego, zachodniopomorskiego, pomorskiego, mazowieckiego.

Słowa kluczowe: turystyka aktywna, osoby niepełnosprawne, uwarunkowania

Wprowadzenie

Niepełnosprawność jest przeciwieństwem sprawności. Jest ona traktowana jako konsekwencja uszkodzenia, przez które rozumie się: obniżony poziom czynności danego narządu czy układu kostno-mięśniowego, układu

* Dr hab., Zakład Odnowy Biologicznej, Katedra Rekreacji i Odnowy Biologicznej, AWF Kraków, al. Jana Pawła II 78, krzysztof.kaganek@awf.krakow.pl

nerwowego, czynności psychicznych itp. Niepełnosprawność obejmuje różne ograniczenia funkcjonalne wynikające z uszkodzenia zdolności wykonywania jakiejś czynności w sposób uważany za normalny, typowy dla życia ludzkiego.

Światowa Organizacja Zdrowia uwzględniając stan zdrowia człowieka wprowadziła następujące pojęcia niepełnosprawności:

- „Niesprawność (*impairment*) – każda utrata sprawności lub nieprawidłowość w budowie czy funkcjonowaniu organizmu pod względem psychicznym, psychofizycznym lub anatomicznym;
- Niepełnosprawność (*disability*) – każde ograniczenie bądź niemożność (wynikające z niesprawności) prowadzenia aktywnego życia w sposób lub zakresie uznawanym za typowe dla człowieka;
- Ograniczenia w pełnieniu ról społecznych (*handicap*) – ułomność określonej osoby wynikająca z niesprawności lub niepełnosprawności, ograniczająca lub uniemożliwiająca pełną realizację roli społecznej odpowiadającej wiekowi, płci oraz zgodnej ze społecznymi i kulturowymi uwarunkowaniami” [ICIDH-2,1997].

Według definicji Światowej Organizacji Zdrowia osoby niepełnosprawne to: „osoby u których istotne uszkodzenie i obniżenie sprawności funkcjonowania organizmu powodują uniemożliwienie, utrudnienie lub ograniczenie sprawnego funkcjonowania w społeczeństwie, biorąc pod uwagę takie czynniki jak płeć, wiek oraz czynniki zewnętrzne. WHO dzieli niepełnosprawność na 4 rodzaje:

- niepełnosprawność sensoryczna, w obszarze której mieszczą się osoby niewidome i słabowidzące, osoby niesłyszące i słabosłyszące oraz osoby głuchoniewidome. Osoby niepełnosprawne sensorycznie są osobami z uszkodzeniem narządów zmysłów,
- niepełnosprawność psychiczna, która obejmuje osoby umysłowo upośledzone z niesprawnością intelektualną oraz osoby psychicznie chore z zaburzeniami osobowości i zachowania,
- niepełnosprawność fizyczna obejmująca osoby z uszkodzonym narządem ruchu oraz osoby z przewlekłymi schorzeniami narządów wewnętrznych,
- niepełnosprawność złożona (osoby dotknięte więcej niż jednym rodzajem niepełnosprawności), wystąpić tu mogą połączenia różnych, wymienionych powyżej niepełnosprawności, np. osoba niewidoma z umysłowym upośledzeniem, osoba z uszkodzonym narządem ruchu z zaburzeniami psychicznymi itp. [ICIDH-2,1997].

Ograniczenia mogą mieć charakter stały lub przejściowy, całkowity lub częściowy, mogą dotyczyć sfery sensorycznej, fizycznej czy psychicznej.

W Polsce według ustawy z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych wyróżnia się trzy stopnie niepełnosprawności: znaczny, umiarkowany, lekki.

Do znacznego stopnia niepełnosprawności zalicza się osobę z naruszoną sprawnością organizmu, niezdolną do pracy albo zdolną do pracy jedynie w warunkach pracy chronionej i wymagającą, w celu pełnienia ról społecznych, stałej lub długotrwałej opieki i pomocy innych osób w związku z niezdolnością do samodzielnej egzystencji.

Do umiarkowanego stopnia niepełnosprawności zalicza się osobę z naruszoną sprawnością organizmu, niezdolną do pracy albo zdolną do pracy jedynie w warunkach pracy chronionej lub wymagającą czasowej albo częściowej pomocy innych osób w celu pełnienia ról społecznych.

Do lekkiego stopnia niepełnosprawności zalicza się osobę o naruszonej sprawności organizmu, która powoduje w sposób istotny obniżenie zdolności do wykonywania pracy, w porównaniu do zdolności, jaką wykazuje osoba o podobnych kwalifikacjach zawodowych z pełną sprawnością psychiczną i fizyczną lub mająca ograniczenia w pełnieniu ról społecznych dające się kompensować za pomocą wyposażenia w przedmioty ortopedyczne, środki pomocnicze lub środki techniczne [Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r., rozdz. 2 art. 3].

Wszystkie dysfunkcje wpływają na utrudnienia w każdej sferze życia. Niepełnosprawność, w większości przypadków, ogranicza aktywność człowieka, potęgując tym samym biologicznie szkodliwe skutki hipokinezji. Brak pełnej sprawności zmusza do stałego zmagania się z wrodzonymi bądź nabytymi niedoskonałościami. Szersze spojrzenie na całokształt życia ludzi niepełnosprawnych uwidacznia istnienie wielu czynników, które utrudniają lub wręcz uniemożliwiają ich funkcjonowanie w życiu społecznym. Niepełnosprawność jest często przyczyną izolacji i funkcjonowania na marginesie życia społecznego.

Zwiększenie aktywności ludzi niepełnosprawnych stanowi naturalny bodziec przyspieszający i wspomagający procesy odnowy, regeneracji, a nawet kompensacji funkcji niepełnosprawnego organizmu.

Turystyka pełniąc wiele różnych pozytywnych funkcji oraz korzystnie wpływając na poszczególne sfery życia powinna w coraz większym stopniu być stosowana w rewalidacji osób niepełnosprawnych.

Najbardziej przydatną w rewalidacji formą turystyki jest turystyka aktywna, dlatego też w niniejszej pracy poświęcono jej szczególne miejsce. Turystyka aktywna i specjalistyczna to formy turystyki, w których głównym lub ważnym elementem wyjazdu – niezależnie od czasu jej trwania – jest podejmowanie szczególnego rodzaju aktywności rekreacyjnej lub hobbystycznej. Istotne jest również bezpieczeństwo podczas uczestnictwa w turystyce, zwłaszcza aktywnej [Dworzecki, 2010].

Pięć rodzajów turystyki aktywnej i specjalistycznej związanych jest z przyrodą, życiem wsi oraz zajęciami plenerowymi na wolnym powietrzu, takimi jak: jazda konna, sporty wodne, wędrowniki piesze i jazda rowerem po szlakach. Uczestnicy turystyki aktywnej określani są jako turyści aktywni [Andrejuk, 1998].

Węższym odpowiednikiem turystyki aktywnej w Polsce jest turystyka kwalifikowana. Jest to szczególny rodzaj turystyki, do uprawiania której potrzebne są określone kwalifikacje i odpowiedni sprzęt turystyczny. Według Łobożewicza turystyka kwalifikowana jest najwyższą formą specjalizacji turystycznej. Uprawianie jej wymaga przygotowania psychofizycznego, zahartowania na trudy, umiejętności zachowania się w środowisku odwiedzanym, a w niektórych przypadkach potwierdzonych przez właściwe organizacje lub instytucje umiejętności posługiwania się sprzętem turystycznym, głównie lokomocyjnym (rowerem, żaglówką, samochodem). Celem działalności turysty kwalifikowanego jest wypoczynek, rekreacja, poprawa stanu zdrowia, wydolności i sprawności fizycznej oraz wszechstronne poznanie kraju [Łobożewicz, 2000]. Istnieje wiele form (dyscyplin) turystyki aktywnej, jednakże tylko część z nich jest bardziej frekwentowana w środowisku osób niepełnosprawnych. Formami tymi są: turystyka piesza nizinna i górską, kolarska, kajakowa, żeglarska, motorowa, narciarska, konna i inne formy [Łobożewicz, 1995]. W celu jak najszerszego włączenia osób niepełnosprawnych w uprawianie turystyki aktywnej, istotne jest poznanie również uwarunkowań wpływających na uczestnictwo w niej. Uwarunkowania te zostały zanalizowane w niniejszym opracowaniu.

1. Cel pracy

Celem pracy jest identyfikacja uwarunkowań uprawiania form turystyki aktywnej przez osoby niepełnosprawne. Bardziej dokładne wskazanie organizatorom turystyki i wypoczynku uwarunkowań uprawiania turystyki przez tę grupę społeczną pozwoli na intensyfikację uczestnictwa w niej osób niepełnosprawnych.

Wzięto pod uwagę następujące uwarunkowania: płeć, wiek, miejsce zamieszkania, stan cywilny, liczba dzieci w rodzinie, wykształcenie, stopień niepełnosprawności, sposób zamieszkania, dochody na osobę, posiadanie samochodu, przynależność do organizacji inwalidzkich, przynależność do organizacji turystycznych, rekreacyjnych i społecznych, ocena własnej sytuacji materialnej, charakter pracy, korzystanie z pomocy osób trzecich.

Dokładne poznanie powyższych uwarunkowań i ich wpływu na uprawianie turystyki przez osoby niepełnosprawne wraz ze zróżnicowaniem możliwości wynikających z poszczególnych rodzajów niepełnosprawności może zwiększyć szansę ich uczestnictwa w turystyce, która określana jest jako forma rehabilitacji. Rynek turystyczny należy kształtować przez wykorzystanie w praktyce badań empirycznych. Szczegółowe badania nie tylko dostarczają potrzebnych informacji, ale także wywołują coraz większe za-

interesowanie osób pełnosprawnych tą problematyką. Jest to więc czynnik integracyjny, gdyż podkreśla rolę osoby niepełnosprawnej nie tylko jako beneficjenta, ale też jako klienta, konsumenta usług turystycznych.

2. Metodologia badań i charakterystyka badanych

Materiał badawczy zawiera wyniki badań, którymi objęto 979 osób niepełnosprawnych. Badania przeprowadzono za pomocą kwestionariusza wywiadu wśród niepełnosprawnych mieszkańców województw: małopolskiego, podkarpackiego, śląskiego, świętokrzyskiego, zachodniopomorskiego, pomorskiego, mazowieckiego. Badania przeprowadzono w latach 2004–2006.

Badania zostały przeprowadzone za pomocą kwestionariusza wywiadu przez autora i przeszkolonych ankieterów. Kwestionariusz został opracowany przez autora pracy. Podczas próby pilotażowej przeprowadzono testowanie przygotowanego kwestionariusza pod kątem adekwatności sformułowanych pytań i kafeterii odpowiedzi. Badania te posłużyły również do określenia wielkości próby. Korzystając z tablic liczb losowych z 16 województw, wylosowanych zostało 7.

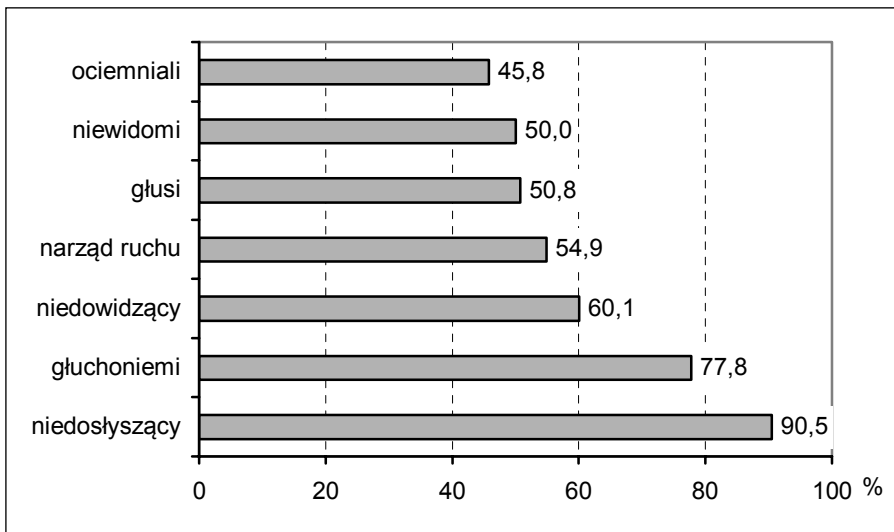
W każdym wylosowanym województwie sporządzono listę zakładów pracy chronionej, spółdzielni inwalidzkich oraz ogólnopolskich organizacji inwalidzkich. Z powyższej listy wylosowano podmioty do badań. Jako kryterium zaliczenia badanych do grupy osób niepełnosprawnych przyjęto orzeczenie właściwych organów orzekających o niepełnosprawności.

W pierwszej kolejności przeprowadzono wstępną, procentową analizę, dotyczącą uprawiania turystyki aktywnej wśród badanych ze względu na dwa najbardziej charakterystyczne dla osób niepełnosprawnych uwarunkowania, jakimi są: rodzaj niepełnosprawności i dochód. Następnie oceniono wpływ wszystkich badanych uwarunkowań na uprawianie turystyki, za pomocą jednowymiarowej analizy testem *t*-studenta i testem *chi*-kwadrat. Do wyodrębnienia najważniejszych uwarunkowań podejmowania aktywności w zakresie turystyki aktywnej, zastosowano wielowymiarową krokową regresję logistyczną.

3. Wyniki badań

Z przeprowadzonych badań wynika, że 563 osoby, tj. 57,5% ogółu badanych, uprawia przynajmniej jedną z wymienionych w tabeli nr 1 form turystyki aktywnej. Dane na temat odsetka osób uprawiających ten rodzaj turystyki w poszczególnych dysfunkcjach przedstawiono na rycinie 1.

Największy odsetek badanych osób uprawiających turystykę aktywną obserwuje się u osób niedosłyszących (90,5%), następnie u głuchoniemych (77,8%). W pozostałych grupach dysfunkcji odsetek ten jest znacznie mniejszy, zbliżony do siebie i zawiera się w przedziale od 45,8%, u osób ociemniałych do 60,1% u osób niedowidzących.

Ryc. 1. Uprawianie przynajmniej jednej formy turystyki aktywnej przez badanych w poszczególnych rodzajach niepełnosprawności

Struktura uprawiania poszczególnych form turystyki aktywnej w całej badanej grupie, z podziałem na określone dysfunkcje, jest zróżnicowana. Prawie we wszystkich wymienionych formach turystyki aktywnej różnice między grupami z poszczególnymi dysfunkcjami w częstości jej uprawiania są istotne statystycznie (tabela 1).

Grupa osób niedosłyszących na tle innych dysfunkcji wyróżnia się znacznie większą częstością uczestnictwa w poszczególnych formach turystyki aktywnej.

Turystyka piesza nizinna jest najczęściej uprawianą formą turystyki aktywnej przez wszystkich badanych, a odsetek osób wynosi 35,4%. W przypadku poszczególnych dysfunkcji najliczniejszą grupę stanowią osoby niedosłyszące, spośród których 59,5% uprawia tę formę turystyki. W pozostałych dysfunkcjach częstość uprawiania tej formy turystyki zawiera się w przedziale od 31,4% (narząd ruchu) do 48,1% (głuchoniemi). Turystyka piesza nizinna jest najmniej popularna wśród osób głuchych – uczestniczy w niej 26,6% badanych.

Tabela 1. Uprawianie określonych form turystyki aktywnej przez wszystkich badanych w poszczególnych rodzajach niepełnosprawności

Formy turystyki	Uprawa	Rodzaj niepełnosprawności																		Ra- zem	P
		Niewidomi		Ociemniali		Niedowidzący		Głusi		Głuchoniemi		Niedosłyszący		Narząd ruchu							
		n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%						
Piesza nizinna	nie	61	59,8	15	62,5	128	61,5	94	73,4	28	51,9	17	40,5	289	68,6	632	0,001				
	tak	41	40,2	9	37,5	80	38,5	34	26,6	26	48,1	25	59,5	132	31,4			347			
Piesza górską	nie	76	74,5	17	70,8	136	65,4	86	67,2	30	55,6	15	35,7	344	81,7	704	0,001				
	tak	26	25,5	7	29,2	72	34,6	42	32,8	24	44,4	27	64,3	77	18,3			275			
Kolarska	nie	91	89,2	21	87,5	192	92,3	110	85,9	38	70,4	31	73,8	390	92,6	873	0,001				
	tak	11	10,8	3	12,5	16	7,7	18	14,1	16	29,6	11	26,2	31	7,4			106			
Kajakowa	nie	95	93,1	20	83,3	196	94,2	125	97,7	50	92,6	42	100,0	405	96,2	933	0,024				
	tak	7	6,9	4	16,7	12	5,8	3	2,3	4	7,4	0	0,0	16	3,8			46			
Żeglarska	nie	100	98,0	22	91,7	199	95,7	125	97,7	53	98,1	40	95,2	407	96,7	946	0,667				
	tak	2	2,0	2	8,3	9	4,3	3	2,3	1	1,9	2	4,8	14	3,3			33			
Motorowa	nie	101	99,0	24	100,0	207	99,5	117	91,4	52	96,3	40	95,2	389	92,4	930	0,001				
	tak	1	1,0	0	0,0	1	0,5	11	8,6	2	3,7	2	4,8	32	7,6			49			
Narciarska	nie	101	99,0	24	100,0	198	95,2	115	89,8	46	85,2	34	81,0	397	94,3	915	0,001				
	tak	1	1,0	0	0,0	10	4,8	13	10,2	8	14,8	8	19,0	24	5,7			64			
Konna	nie	102	100,0	22	91,7	199	95,7	122	95,3	49	90,7	42	100,0	403	95,7	939	0,064				
	tak	0	0,0	2	8,3	9	4,3	6	4,7	5	9,3	0	0,0	18	4,3			40			
Inne	nie	101	99,0	24	100,0	201	96,6	123	96,1	51	94,4	37	88,1	399	94,8	936	0,087				
	tak	1	1,0	0	0,0	7	3,4	5	3,9	3	5,6	5	11,9	22	5,2			43			
Razem osób		102	100,0	24	100,0	208	100,0	128	100,0	54	100,0	42	100,0	421	100,0	979	-				
Suma odpowiedzi „tak”		90		27		216		135		89		80		366		1003	-				
Średnia z odpowiedzi „tak”		0,9		1,1		1,0		1,1		1,7		1,9		0,9		1,0	-				

Źródło: opracowanie własne

Turystyka piesza górską również cieszy się dużą popularnością, uprawia ją bowiem 28,1% ogółu badanych. Najliczniejsze uczestnictwo w tej formie obserwujemy u niedosłyszących (64,3%). W pozostałych przypadkach procent ten jest znacznie niższy. Najmniejsza częstość występuje u osób z dysfunkcją narządu ruchu (18,3%), a najwyższa dotyczy głuchoniemych (44,4%).

Badani z dysfunkcją narządu ruchu wykazują małą aktywność w uprawianiu turystyki pieszej, szczególnie górskiej, co może wynikać przede wszystkim z charakteru ich dysfunkcji.

Trzecią co do popularności formą turystyki aktywnej uprawianej przez badanych, choć znacznie mniej frekwentowaną, jest turystyka rowerowa (10,8% badanych). Jest ona uprawiana głównie przez głuchoniemych i niedosłyszących, odpowiedni odsetek wynosi 29,6% i 26,2%, w pozostałych przypadkach procent zawiera się natomiast w przedziale od 7,4% (narząd ruchu) do 14,1% (głusi). Najczęściej formę tę uprawia grupa osób z dysfunkcją słuchu (łącznie ok. 20,1%), natomiast najrzadziej uczestniczą w niej osoby z dysfunkcją narządu ruchu (7,4%) i niedowidzący (7,7%). Łącznie 14 osób niewidomych i ociemniałych uprawia turystykę kolarską, co stanowi 11,1%. Należy zaznaczyć, iż nie uprawiają oni tej formy samodzielnie, a chodzi tu o uczestnictwo w kolarstwie tzw. tandemowym.

Z pozostałych form można jeszcze wymienić turystykę narciarską, którą uprawiają głównie osoby niedosłyszące (19,0%), głuchonieme (14,8%) i głuche (10,2%). Spośród 64 osób uprawiających turystykę narciarską 29 to osoby z dysfunkcjami słuchu, co stanowi 45,3% ogółu badanych, podczas gdy w przypadku narządu ruchu procent ten wynosi 44,4%.

Należy zwrócić uwagę, że dość liczna grupa osób z dysfunkcją wzroku uprawia turystykę kajakową. Stanowią oni 4,7% wszystkich uprawiających tę formę. W pozostałych formach turystyki aktywnej uczestniczy stosunkowo mała liczba badanych, dlatego też trudno wyciągać daleko idące wnioski. Turystykę motorową jako kwalifikowaną uprawia tylko 5% badanych, przy czym wśród nich 65,3% to niepełnosprawni ruchowo. Turystykę konną uprawia tylko 40 osób, co stanowi 4,1% wszystkich badanych. Należy podkreślić, że prawie połowa uprawiających turystykę konną to niepełnosprawni ruchowo (45,0%).

Tak zwane inne formy turystyki aktywnej najczęściej uprawiają osoby niedosłyszące (11,9%).

Analizując średnią częstość uprawiania różnych form turystyki aktywnej na osobę, należy stwierdzić, iż najwyższą średnią obserwuje się u niedosłyszących (1,9), a wysokie uczestnictwo w różnych formach turystyki aktywnej występuje również u osób głuchoniemych (średnia = 1,7). W pozostałych przypadkach średnia wynosi w zaokrągleniu 1, co oznacza, że osoby te w przeważającej liczbie uprawiają tylko jedną dyscyplinę turystyki (tabela 1).

Dochód jest jednym z istotniejszych uwarunkowań uprawiania turystyki aktywnej.

Struktura uprawiania poszczególnych form turystyki w zależności od dochodu została przedstawiona w tabeli 2.

Tabela 2. Struktura uprawiania badanych form turystyki aktywnej w poszczególnych przedziałach dochodów

Formy turystyki	Miesięczny dochód na osobę											
	0-500		501-1000		1001-1500		1501-2000		2001-2500		2501-3000	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Piesza nizinna	117	33,2	190	42,2	32	29,7	6	19,4	2	18,2	0	0,0
Piesza góraska	106	30,1	122	27,1	32	29,7	9	28,9	4	36,3	2	25,0
Kolarska	51	14,5	37	8,2	12	11,1	3	9,7	2	18,2	1	12,5
Kajakowa	13	3,7	18	4,0	9	8,3	4	12,9	1	9,1	1	12,5
Żeglarska	8	2,3	15	3,3	5	4,6	3	9,7	1	9,1	1	12,5
Motorowa	15	4,3	20	4,4	8	7,4	4	12,9	1	9,1	1	12,5
Narciarska	24	6,8	28	6,2	8	7,4	2	6,5	0	0,0	2	25,0
Konna	18	5,1	20	4,4	2	1,8	0	0,0	0	0,0	0	0,0
Razem	352	100	450	100	108	100	31	100	11	100	8	100

Źródło: opracowanie własne

Turystykę pieszą nizinną uprawia najwięcej osób (190, tj. 42,2%) o dochodach na osobę w przedziale 501 do 1000 PLN. Najmniej uposażeni stanowią mniej liczną grupę (33,2%). Zaznacza się więc wpływ niskich dochodów na uprawianie tej stosunkowo najtańszej formy turystyki. Powyżej tysiąca złotych procent uczestnictwa w tej formie wyraźnie maleje i w przedziale od 1501 do 3000 PLN tylko 8 osób (26%) uczestniczy w tej formie.

Przechodząc do omówienia struktury uczestnictwa w turystyce pieszej górskiej należy stwierdzić, że uprawia ją porównywalna liczebnie grupa jak turystykę pieszą nizinną, jednak zróżnicowanie strukturalne jest większe. W przedziale dochodów do 1000 PLN obserwuje się spadek uczestnictwa, co jest szczególnie widoczne w drugiej grupie (501-1000), gdzie odsetek zmniejszył się z 42,2% do 27,1%. W trzeciej grupie dochodów nie ma różnic, natomiast w grupach osób o wyższych dochodach uczestnictwo zwiększyło się prawie dwukrotnie. Odpowiednie odsetki wynoszą od 18,2% do 36,3% i od 0,0% do 25%.

Ze 106 osób uprawiających turystykę kolarską, 88 osób (83%) mieści się w dochodach do 1000 PLN, a 6 osób (5,7%) ma dochody powyżej 1500. Podobną sytuację obserwuje się w przypadku narciarstwa, gdzie 81,3% je

uprawiających, ma dochody do 1000 PLN. Powyżej 1500 PLN dochodu tylko 6,3% uprawia narciarstwo. W wynikach badań zwraca uwagę fakt, iż takie formy turystyki, jak: motorowa, kajakowa i żeglarska, są prawie trzykrotnie częściej uprawiane przez osoby o dochodach powyżej 1500 PLN, niż to ma miejsce w przypadku osób do 1000 PLN.

Przeważająca grupa badanych osób niepełnosprawnych należy do niskich grup dochodowych, stąd wśród uprawiających badane formy turystyki niepełnosprawni o wysokich dochodach stanowią nieliczne przypadki.

Dla całości uwarunkowań uprawiania turystyki aktywnej przeprowadzono jednowymiarową analizę statystyczną, której końcowe wyniki przedstawiono w formie tabeli (tabela 3). W analizie tej ostatecznym efektem są wartości p , pozwalające stwierdzić występowanie bądź niewystępowanie istotnego wpływu danego uwarunkowania na uprawianie określonej formy turystyki aktywnej.

Na uprawianie turystyki pieszej nizinnej silnie wpływa miejsce zamieszkania ($p = 0,001$), brak samochodu ($p = 0,02$) oraz przynależność do organizacji, zarówno inwalidzkich ($p = 0,009$), jak i turystycznych, rekreacyjnych oraz społecznych ($p = 0,006$). Pewne znaczenie dla uprawiania tej formy ma również dochód na osobę ($p = 0,07$).

Na uprawianie turystyki pieszej górskiej wpływa wiele czynników, takich jak: płeć, stan cywilny, posiadanie dzieci, wiek, przynależność do organizacji inwalidzkich, turystycznych, rekreacyjnych i społecznych oraz ocena własnej sytuacji materialnej (we wszystkich przypadkach $p = 0,001$). Istotny wpływ na uprawianie turystyki pieszej górskiej wywiera również wykształcenie ($p = 0,011$). Pewne znaczenie dla uprawiania tej formy ma także dochód na osobę ($p = 0,07$).

Należy zaznaczyć, że niektóre uwarunkowania wywierają o wiele istotniejszy wpływ na uprawianie określonych form turystyki aktywnej przez badanych. Najsilniejszym uwarunkowaniem uprawiania większości form turystyki aktywnej jest przynależność do organizacji turystycznych. Spośród dziewięciu form turystyki uwarunkowanie to nie ma znaczenia jedynie w przypadku turystyki narciarskiej i konnej, natomiast w pozostałych formach przyjmuje wartość $p \leq 0,05$. Wiek turystów niepełnosprawnych również odgrywa istotną rolę w uprawianiu większości form turystyki aktywnej. Za wyjątkiem turystyki pieszej nizinnej, motorowej i tzw. innych form ($p \leq 0,02$). Podobnie jest w przypadku wykształcenia, które ma wpływ na uczestnictwo badanych w poszczególnych formach z wyjątkiem turystyki motorowej i konnej. Warto również zwrócić uwagę na uwarunkowania typu demograficznego, jakimi są: płeć, stan cywilny i liczba dzieci, a także ocena sytuacji materialnej i dochód. Czynniki te zostały już wcześniej omówione szczegółowo.

Takie uwarunkowania, jak: miejsce zamieszkania, stopień niepełności, brak samochodu, przynależność do organizacji inwalidzkich i zamieszkanie z rodziną również warunkują uczestnictwo w poszczególnych formach turystyki aktywnej, jednak ich znaczenie uwidacznia się w mniejszej liczbie form (tabela 3).

Tabela 3. Formy turystyki aktywnej a określone uwarunkowania (wartości p oceny istotności związku)

Turystyka	Uwarunkowania												
	Zamieszkanie	Płeć	Stan cywilny	Liczba dzieci	Wiek	Wykształcenie	Stopień niepełności	Samochód	Organizacje inwalidzkie	Organizacje turystyczne	Mieszka z rodziną	Sytuacja materialna	Dochód na osobę od 1000 PLN
Piesza nizinna	0,001	0,53	0,99	0,33	0,92	0,13	0,14	0,02	0,009	0,006	0,41	0,72	0,07
Piesza góraska	0,20	0,001	0,001	0,001	0,001	0,011	0,008	0,71	0,001	0,001	0,46	0,001	0,07
Kolarska	0,043	0,001	0,42	0,22	0,001	0,05	0,03	0,92	0,34	0,004	0,25	0,46	0,94
Kajakowa	0,11	0,001	0,029	0,024	0,02	0,001	0,11	0,06	0,009	0,001	0,39	0,018	0,03
Żeglarska	0,044	0,17	0,22	0,35	0,002	0,001	0,21	0,06	0,18	0,006	0,86	0,007	0,001
Motorowa	0,22	0,001	0,32	0,17	0,77	0,008	0,10	0,001	0,92	0,03	0,54	0,002	0,001
Narciarska	0,81	0,042	0,002	0,12	0,001	0,001	0,001	0,065	0,73	0,22	0,82	0,001	0,17
Konna	0,65	0,92	0,003	0,006	0,001	0,29	0,41	0,44	0,33	0,13	0,13	0,66	0,06
Inne	0,72	0,59	0,97	0,71	0,12	0,65	0,88	0,95	0,47	0,05	0,02	0,88	0,27

Test t-Studenta, test chi-kwadrat

W celu całościowego ujęcia oceny wybranych uwarunkowań istotnie wpływających na uprawianie poszczególnych form turystyki aktywnej, zastosowana została wielowymiarowa krokowa regresja logistyczna. Podstawę tej analizy stanowiły wyniki zestawione w tabeli 3. Przy każdej z analizowanych form turystyki aktywnej wybierano istotnie wpływające uwarunkowania na podstawie wartości p. Metodą krokowego wyłączenia z modelu najmniej istotnego uwarunkowania powtarzano obliczenia aż do momentu otrzymania uwarunkowań istotnie wpływających ($p \leq 0,05$) na uprawianie określonej formy turystyki. Wyniki regresji logistycznej dla poszczególnych form turystyki aktywnej i ich uwarunkowań przedstawiono w tabelach 4 i 5.

Turystykę pieszą nizinną uprawiają częściej mieszkańcy dużych miast, którzy nie posiadają samochodu, a należą do organizacji turystycznych, rekreacyjnych i społecznych (ryc. 2).

Tabela 4. Uwarunkowania uprawiania badanych form turystyki aktywnej wybrane metodą krokowej regresji logistycznej

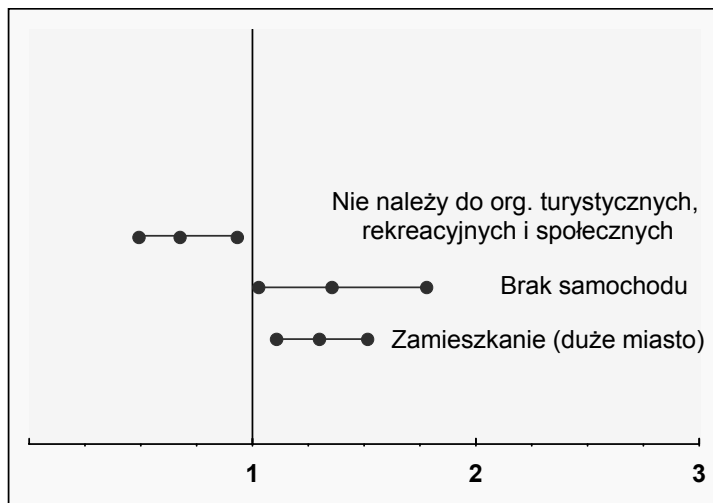
Piesza nizina	stała = -1,39	Zamieszkanie (duże miasto)	Brak samo- chodu	Nie należy do org. tury- stycznych	Stożenie niepełno- spawności (lekki)	Dochód na osobę od 1000 PLN	Nie należy do org.inwal.	Nie należy do org.tury- stycznych	Ocena sytu- acji materialnej (zła)
	Beta	0,257	0,302	-0,395					
Piesza górska	poziom p	0,002	0,032	0,016	0,000	0,030	0,000	0,000	0,023
	Iloraz szans	1,293	1,352	0,674	1,730	1,646	0,444	0,446	0,814
	-95%CL	1,102	1,027	0,489	1,316	1,051	0,295	0,301	0,681
	+95%CL	1,516	1,780	0,928	2,273	2,578	0,669	0,662	0,972
	stała = 1,46	Płeć (kobieta)	Liczba dzieci	Wiek	0,548	0,498	0,498	0,446	0,814
	Beta	-0,367	-0,187	-0,027	0,000	0,030	0,000	0,000	0,023
Kolarska	poziom p	0,034	0,038	0,000	1,730	1,646	0,444	0,446	0,814
	Iloraz szans	0,693	0,830	0,973	1,316	1,051	0,295	0,301	0,681
	-95%CL	0,494	0,696	0,960	2,273	2,578	0,669	0,662	0,972
	+95%CL	0,973	0,990	0,987	Nie należy do org.tury- stycznych				
	stała = -0,09	Płeć (kobieta)	Wiek	Stożenie nie- pełnospraw- ności (lekki)	0,548	0,498	0,498	0,446	0,814
	Beta	-0,833	-0,030	0,527	0,000	0,030	0,000	0,000	0,023
Kolarska	poziom p	0,001	0,000	0,004	1,730	1,646	0,444	0,446	0,814
	Iloraz szans	0,435	0,971	1,694	1,316	1,051	0,295	0,301	0,681
	-95%CL	0,263	0,955	1,189	2,273	2,578	0,669	0,662	0,972
	+95%CL	0,719	0,986	2,413	Nie należy do org.tury- stycznych				

Cd. Tabeli 4.

Kajakowa		Płeć (kobieta)	Liczba dzieci	Brak samochodu	Nie należy do turystycznych	Ocena sytuacji materialnej (zła)
stała = 1,04						
Beta	-1,096	-0,520	-0,786	-1,247		
poziom p	0,003	0,002	0,014	0,000		
Iloraz szans	0,334	0,595	0,455	0,287		
-95%CL	0,162	0,431	0,243	0,155		
+95%CL	0,691	0,821	0,854	0,533		
Zeglarska		Zamieszkanie (duże miasto)	Wiek	Wykształcenie (wyższe)	Nie należy do turystycznych	Ocena sytuacji materialnej (zła)
stała = -2,58						
Beta	0,635	-0,050	0,307	-0,825		-0,420
poziom p	0,030	0,000	0,000	0,034		0,037
Iloraz szans	1,888	0,952	1,359	0,438		0,657
-95%CL	1,065	0,928	1,171	0,204		0,442
+95%CL	3,346	0,976	1,577	0,941		0,976
Motorowa		Płeć (kobieta)	Brak samochodu	Ocena sytuacji materialnej		
stała = 2,66						
Beta	-1,238	-1,812	-0,445			
poziom p	0,001	0,000	0,008			
Iloraz szans	0,290	0,163	0,641			
-95%CL	0,144	0,080	0,461			
+95%CL	0,582	0,335	0,891			

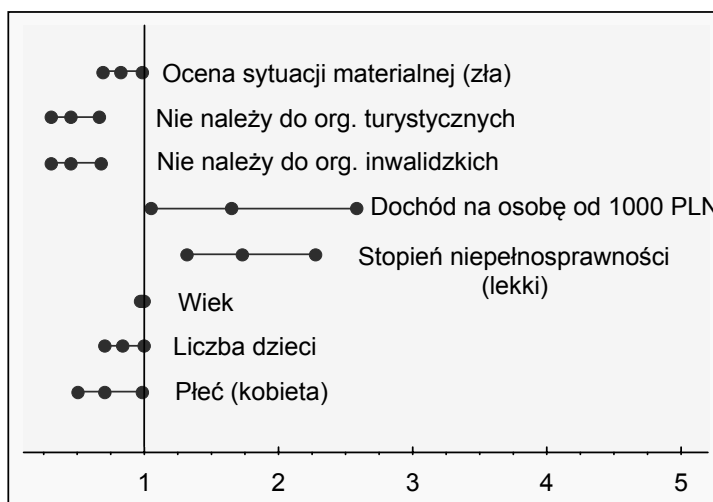
Tabela 5. Uwarunkowania uprawiania badanych formy turystyki aktywnej wybrane metodą krokowej regresji logistycznej

	stała = -0,12	Płeć	Wiek	Wykształcenie	Stopień niepełn. (lekki)	Ocena sat. material- nej
Narcziarska	Beta	-1,026	-0,062	0,220	0,953	-0,508
	poziom p	0,004	0,000	0,003	0,000	0,004
	Iloraz szans	0,358	0,940	1,246	2,593	0,602
	-95%CL	0,178	0,917	1,079	1,579	0,425
	+95%CL	0,722	0,964	1,438	4,259	0,851
Konna	stała = -0,76	Wiek				
	Beta	-0,060				
	poziom p	0,000				
	Iloraz szans	0,941				
	-95%CL	0,918				
+95%CL	0,965					
Inna formy	stała = -6,63	Nie należy do organ. turyst.	Mieszka z rodziną			
	Beta	-0,708	2,113			
	poziom p	0,036	0,038			
	Iloraz szans	0,493	8,272			
	-95%CL	0,254	1,124			
+95%CL	0,955	60,852				

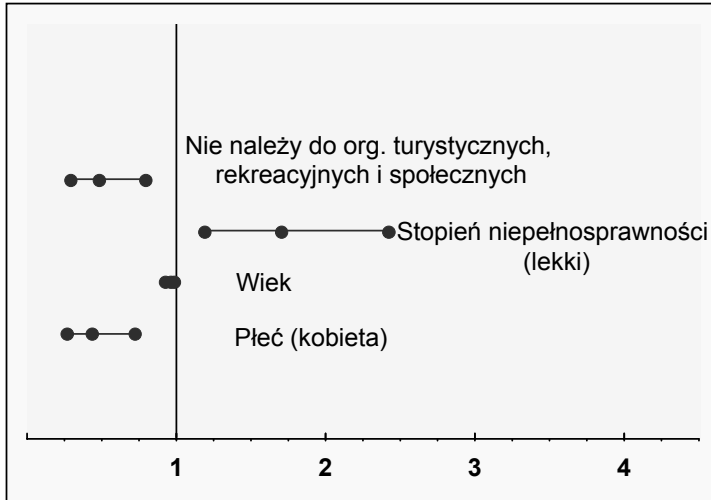
Ryc. 2. Uwarunkowania uprawiania turystyki pieszej nizinnej (Iloraz szans i 95% przedziały ufności)

Turystykę pieszą górską uprawiają młodszy mężczyźni, bezdzietni lub małodzietni, z lekkim stopniem niepełnosprawności, z dochodem powyżej 1000 PLN na osobę, należący do organizacji inwalidzkich oraz turystycznych, rekreacyjnych i społecznych i oceniający swoją sytuację materialną jako dobrą (ryc. 3).

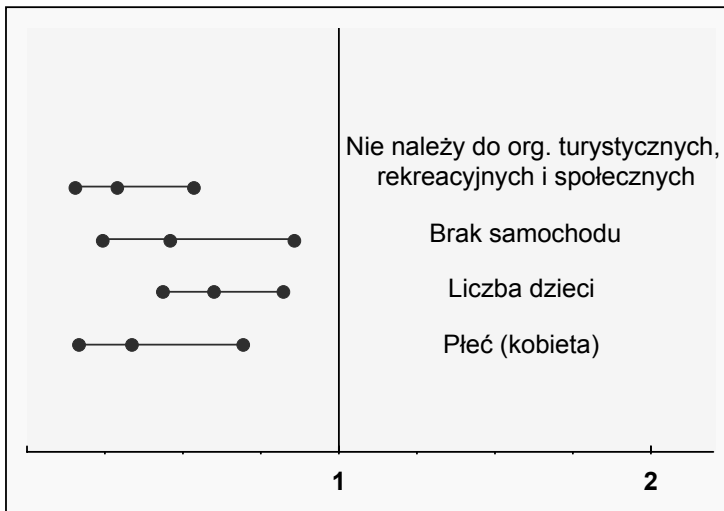

Ryc. 3. Uwarunkowania uprawiania turystyki pieszej górskiej (Iloraz szans i 95% przedziały ufności)

Turystyka kolarska jest uprawiana również przez młodszych mężczyzn z lekkim stopniem niepełnosprawności, należących do organizacji turystycznych, rekreacyjnych i społecznych (ryc. 4).

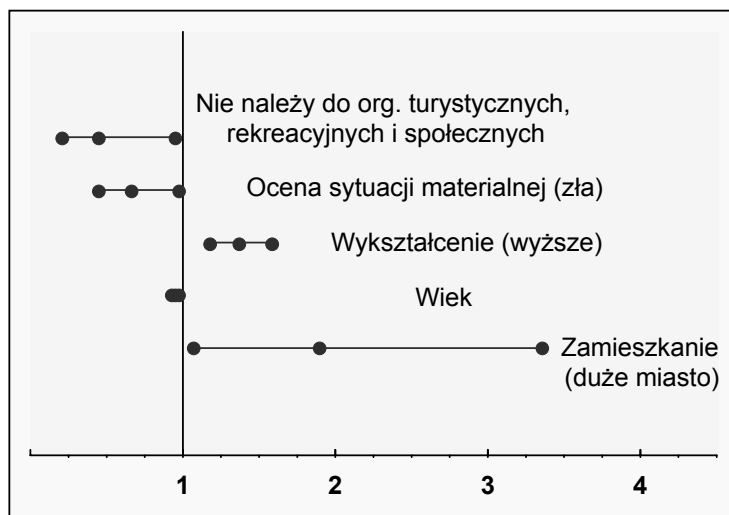
Ryc. 4. Uwarunkowania uprawiania turystyki kolarskiej (Iloraz szans i 95% przedziały ufności)

Ryc. 5. Uwarunkowania uprawiania turystyki kajakowej (Iloraz szans i 95% przedziały ufności)

Turystykę kajakową, uprawiają częściej bezdzietni lub małodzietni mężczyźni, należący do organizacji turystycznych, rekreacyjnych i społecznych. Dla uprawiania tej formy istotne znaczenie ma również posiadanie samochodu (ryc. 5.).

Turystykę żeglarską uprawiają osoby stosunkowo młodsze, z wyższym wykształceniem, zamieszkujące duże miasta i należące do organizacji turystycznych, rekreacyjnych i społecznych oraz oceniające swoją sytuację materialną jako dobrą (ryc. 6).

Ryc. 6. Uwarunkowania uprawiania turystyki żeglarskiej (Iloraz szans i 95% przedziały ufności)

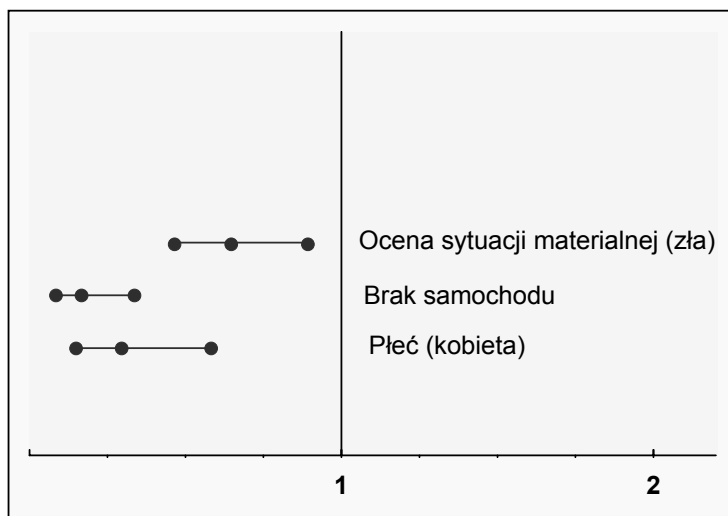
Osoby uprawiające turystykę motorową to głównie mężczyźni posiadający samochód, którzy oceniają swoją sytuację materialną jako dobrą (ryc. 7).

W turystyce narciarskiej przeważnie uczestniczą młodszy mężczyźni z wyższym wykształceniem, z lekkim stopniem niepełnosprawności i z dobrą oceną sytuacji materialnej (ryc. 8).

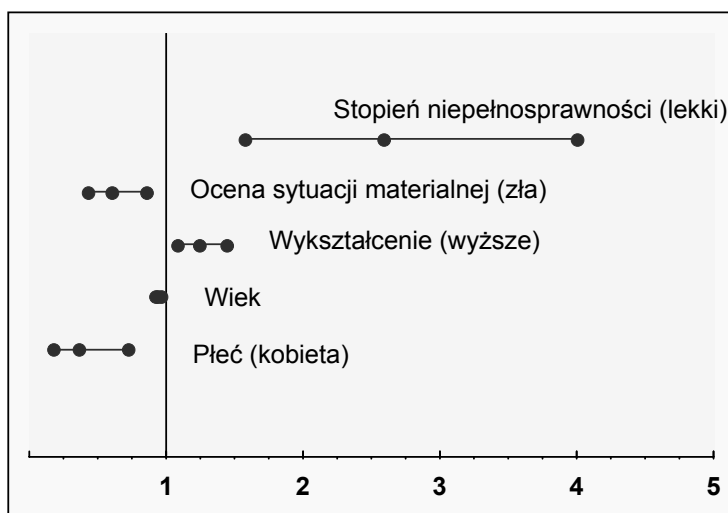
W turystyce konnej istotnym czynnikiem jest wiek osób niepełnosprawnych, ponieważ osoby starsze nie uprawiają tej formy (ryc. 9.).

Istotny wpływ na uprawianie innych, mniej popularnych w środowisku osób niepełnosprawnych form turystyki aktywnej ma przynależność do organizacji turystycznych, rekreacyjnych i społecznych oraz zamieszkiwanie z rodziną (ryc. 10).

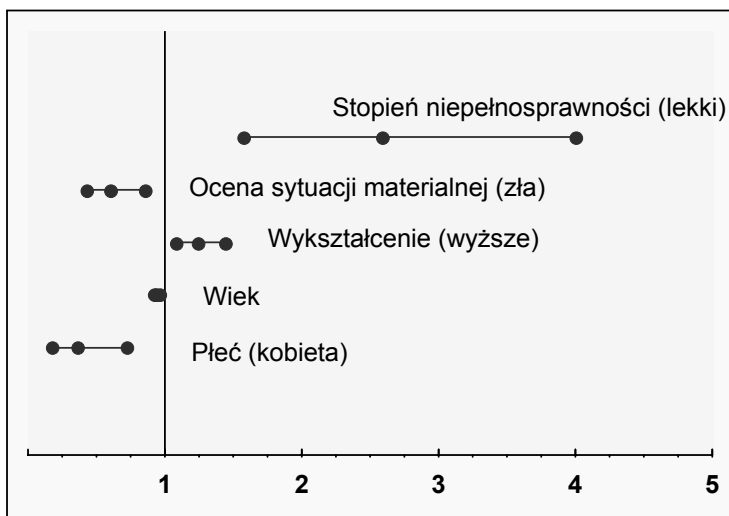
Zbiorcze wyniki obejmujące poszczególne formy turystyki aktywnej w zależności od istotnych uwarunkowań zawiera tabela 6. Zaznaczone plusem lub minusem pola oznaczają, że dane uwarunkowanie w sposób istot-

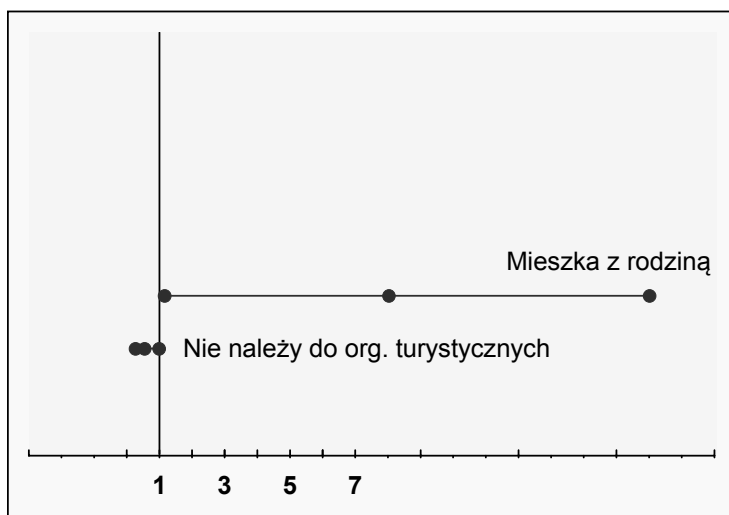
Ryc. 7. Uwarunkowania uprawiania turystyki motorowej
(Iloraz szans i 95% przedziały ufności)

Ryc. 8. Uwarunkowania uprawiania turystyki narciarskiej
(Iloraz szans i 95% przedziały ufności)

Ryc. 9. Uwarunkowania uprawiania turystyki konnej
(Iloraz szans i 95% przedziały ufności)

Ryc. 10. Uwarunkowania uprawiania innych form
(Iloraz szans i 95% przedziały ufności)

ny implikuje korzystanie z określonej formy turystyki aktywnej. Znak „+” oznacza, że dane uwarunkowanie występuje w modelu opisującym konkretną formę turystyki aktywnej z dodatnim współczynnikiem, a znak „-” oznacza, że dane uwarunkowanie występuje w modelu opisującym konkretną formę turystyki aktywnej z ujemnym współczynnikiem w modelu regresyjnym.

Tabela 6. Istotne uwarunkowania uprawiania badanych form turystyki aktywnej, wchodzące do modeli regresji logistycznych

Formy turystyki aktywnej	Uwarunkowania												
	Zamieszkanie (duże miasto)	Płeć (kobieta)	Stan cywilny	Liczba dzieci	Wiek	Wykształcenie (wyższe)	Stopień niepełnosprawności (lekki)	Brak samochodu	Nie należy do organizacji inwalidzkich	Nie należy do organizacji turystycznych	Mieszka z rodziną	Ocena sytuacji materialnej (zła)	Dochód na osobę od 1000 PLN
Piesza nizinna	+							+		-			
Piesza góraska		-		-	-		+		-	-		-	+
Kolarska		-			-		+			-			
Kajakowa		-		-				-		-			
Żeglarska	+				-	+				-		-	
Motorowa		-						-				-	
Narciarska		-			-	+	+					-	
Konna					-								
Inna										-	+		

„+” oznacza, że dane uwarunkowanie występuje w modelu opisującym konkretną formę turystyki aktywnej z dodatnim współczynnikiem, a „-” oznacza, że dane uwarunkowanie występuje w modelu opisującym konkretną formę turystyki aktywnej z ujemnym współczynnikiem w modelu regresyjnym.

Z tabeli 6 wynika, że mieszkańcy dużych miast najczęściej angażują się w turystykę pieszą nizinną i żeglarską. Turystyka piesza góraska, kolarska, kajakowa, motorowa i narciarska jest częściej uprawiana przez mężczyzn.

Turystykę kajakową i pieszą górską częściej uprawiają osoby bezdzietne. Wiek istotnie warunkuje uprawianie turystyki pieszej górskiej, kolarskiej,

żeglarskiej, narciarskiej i konnej. Osoby w starszym wieku nie uczestniczą w tych formach. Turystykę żeglarską i narciarską uprawiają raczej osoby z wyższym wykształceniem.

Podejmowanie aktywności w zakresie turystyki pieszej górskiej, kolarskiej i narciarskiej uwarunkowane jest lekkim stopniem niepełnosprawności.

Osoby nie posiadające samochodu częściej uczestniczą w turystyce pieszej nizinnej, natomiast posiadanie samochodu warunkuje uprawianie turystyki motorowej i kajakowej.

Ważnym uwarunkowaniem uprawiania turystyki aktywnej jest przynależność do organizacji turystycznych, rekreacyjnych i społecznych. Ma to znaczenie w odniesieniu do takich form, jak turystyka piesza nizinna i górską, kolarska, kajakowa, żeglarska oraz w przypadku tzw. innych form. Dobra ocena sytuacji materialnej warunkuje uprawianie turystyki pieszej górskiej, żeglarskiej, motorowej i narciarskiej (por. tabela 5.).

Wnioski

1. W badaniach aktywności turystycznej osób niepełnosprawnych powinno się podejmować aspekty mikro, gdyż w ten sposób można określić dokładniej uwarunkowania podejmowania aktywności turystyczno-wypoczynkowej przez osoby niepełnosprawne.
2. Przynależność do organizacji turystycznych, rekreacyjnych i społecznych ma istotny wpływ na uprawianie turystyki aktywnej przez osoby niepełnosprawne.
3. Wiek ma istotny wpływ na uprawianie turystyki aktywnej.
4. W analizie form turystyki aktywnej należy rozpatrywać nie tylko dysfunkcje, ale również charakterystyczne dla każdej formy turystyki odpowiednie uwarunkowania uprawiania jej przez niepełnosprawnych.
5. Uwarunkowania przedstawione w badaniach w różnorodny sposób wpływają na podejmowanie aktywności turystyczno-wypoczynkowej, w tym turystyki aktywnej.
6. Płeć jest istotnym uwarunkowaniem uprawiania niektórych form turystyki aktywnej. Stroną dominującą w tym zakresie są mężczyźni.
7. Wyniki uwzględniające istotne uwarunkowania uprawiania turystyki mogą służyć zarówno edukacji i szkoleniu branży oraz kadry turystycznej, jak i samych osób niepełnosprawnych.
8. Efekty pracy wskazują na kierunki działań organizacji turystycznych, rekreacyjnych, społecznych i inwalidzkich oraz innych w zakresie organizowania turystyki i wypoczynku dla osób niepełnosprawnych.

9. Wyniki badań wskazują na kierunki działań branży turystycznej w zakresie przygotowywania ofert dla turystów niepełnosprawnych.
10. Należy wypracować wspólną politykę organizacji turystycznych, rekreacyjnych i społecznych oraz inwalidzkich w zakresie turystyki i wypoczynku osób niepełnosprawnych, zwłaszcza w zakresie turystyki aktywnej.

Piśmienictwo

- Andrejuk A. (1998) *Turystyka aktywna, rekreacyjna i specjalistyczna*, KENGRAF, Warszawa.
- Dworzecki J. (2010) *Bezpieczeństwo w ruchu lądowym na Śląsku*, Wyższa Szkoła Bankowości i Finansów w Bielsku-Białej, Bielsko-Biała.
- International Classification of Impairments, Activities and Participation, A Manual of Disablement and Functioning (ICIDH-2)(1997)*, WHO, Geneva.
- Łobożewicz T. (2000) *Turystyka i rekreacja ludzi niepełnosprawnych*, Zakład Wydawniczy DrukTur, Warszawa.
- Łobożewicz T. (1995) *Wpływ turystyki i rekreacji na przywracanie sprawności psycho-fizycznej osób o specjalnych potrzebach*, [w:] *Postęp w turystyce na rzecz osób o specjalnych potrzebach* (red. W. Petryński, J. Ślężyński), Polskie Stowarzyszenie Osób Niepełnosprawnych w Krakowie, Kraków.
- Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r., rozdz. 2 art. 3. Orzekanie o niepełnosprawności, rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych.*

Abstract:

Selected determinants of participation in the active tourism by people with disabilities

Problems concerning the tourist activity of disabled people are becoming more and more often the subject of interest of Polish and worldwide researchers. However, there is a lack of general, coherent theory and ideas embracing all of its manifestations, especially in the context of various kinds of disability. The fact that disability influences many aspects of life, including the ability to practice tourism, is being highlighted in scientific papers. Many disabled people do not travel at all, and those who do, meet many obstacles. The difficulties occur as a result of ignorance of the discussed problems by tourist operators, which is a consequence of a general lack of knowledge in society about this sphere of disabled people's activity.

This paper is an attempt at filling out a gap concerning the state of knowledge of conditions of practicing active tourism by disabled people.

In the paper, two key research questions have been formulated:

1. What kinds of active tourism are the most common in different groups of disability?
2. Which of the chosen conditions, and in what way, influence the practice of particular forms of active tourism?

The research evidence involves results of investigations covering 979 disabled persons. Among the examined were: 334 persons with eye dysfunctions (34.1%), 224 with hearing dysfunctions (22.9%), and the most numerous group – 421 persons with motor organ dysfunctions (43.0%). The investigation was carried out using an interview questionnaire and involved disabled residents from the following voivodeships: Małopolska, Podkarpacka, Śląsk, Świętokrzyskie, Zachodniopomorskie, Pomorskie, and Mazowieckie.

Keywords: active tourism, disability, conditions of participation

RESPEKTOWANIE ZASAD „WYRÓWNYWANIA SZANS” W TURYSTYCE OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ – ROZWIĄZANIA PRAWNE

Stanisława Byra, Leszek Ćwikła***

Zarys treści: artykuł podejmuje kwestię respektowania zasad „wyrównywania szans” osób z niepełnosprawnością w zakresie możliwości podejmowania aktywności turystycznej i optymalnego korzystania oferowanych w jej ramach usług. Udokumentowane zasady gwarantujące równość osób z niepełnosprawnością w dostępie do wszystkich obszarów życia społecznego mają charakter deklaracyjny. Stopień ich urzeczywistnienia zależy od wielu czynników – indywidualnych, społecznych, kulturowych, organizacyjno-prawnych. W artykule skonfrontowano standardowe zasady wyrównywania szans odnoszące się do turystyki osób z niepełnosprawnością z aktualnie obowiązującymi regulacjami prawnymi w tym zakresie. Podkreślono w nim, iż przyjęte obecnie rozwiązania prawne w zasadzie odpowiadają na potrzeby osób z niepełnosprawnością, co nie oznacza jednak, że nie wymagają one dalszego doskonalenia w celu optymalizowania jakości usług turystycznych oferowanych osobom z różnego rodzaju niepełnosprawnością.

Słowa kluczowe: turystyka, osoby z niepełnosprawnością, wyrównywanie szans, rozwiązania prawne.

Ewolucja poglądów na temat osób z niepełnosprawnością obejmuje głównie przeobrażenia w zakresie ontologicznych i aksjologicznych aspektów niepełnosprawności. Dążeniom do wskazania konstytutywnych cech niepełnosprawności, które pozwoliłyby nakreślić jednolite rozumienie pojęcia osoby niepełnosprawnej, towarzyszyło stopniowe odchodzenie od koncentracji na istocie uszkodzeń i dysfunkcji posiadanych przez jednostkę, w kierunku analiz tzw. czynników kontekstowych. Nie oznaczało to lekceważenia faktu naruszenia sprawności organizmu w rezultacie urazu, choroby, uwarunkowań genetycznych itp. Zakładając obiektywny wymiar obniżonej sprawności

* Dr hab., Zakład Socjopedagogiki Specjalnej, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, ul. Narutowicza 12, 20-004 Lublin, adres mailowy: byras@poczta.umcs.lublin.pl

** Dr hab., Katedra Historii Państwa i Prawa, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin, adres mailowy: leszek.cwikla@kul.lublin.pl

jednostki, punkt ciężkości w analizie jej możliwości funkcjonalnych przeniesiono na kontekst kulturowo-społeczny. Wiązało się to ze znaczącymi zmianami w postrzeganiu osoby dotkniętej daną dysfunkcją i rozumieniu niepełnosprawności, na tej płaszczyźnie analitycznej traktowanej jako jedno z doświadczeń życiowych człowieka, czyli swoiste niepowodzenie rozwojowe. Niepowodzenie wyraża się w tym, że jednostka ze znacznym ograniczeniem sprawności, zostaje zmuszona do wydatkowania energii na zabezpieczenie przed regresem rozwojowym i do większego wykorzystania zasobów do osłabiania skutków posiadanych dysfunkcji (zgodnie z założeniami koncepcji utraconego rozwoju) [Kowalik 2007].

Przyjęte tezy w społecznym modelu niepełnosprawności sugerują jednocześnie, że zakres zużytkowanych zasobów osobistych jednostki na zapobieganie uwstecznianiu się pewnych możliwości rozwojowych podlega regulacji przez warunki społeczne, w których przebiega rozwój tej jednostki. Doświadczany przez nią stopień dysfunkcjonalności, zbieżny z dyspozycjami rozwojowymi, określany jest przez standardy współżycia społecznego przyjęte w danej kulturze i społeczeństwie. Stanowi wymierny wskaźnik respektowania praw człowieka, zasad sprawiedliwości, pomocniczości i solidarności społecznej. Perspektywa społeczna adaptowana w analizach niepełnosprawności zakłada, iż źródłem problemów osób nią obarczonych nie są posiadane przez nie ograniczenia, ale relacje z otaczającym środowiskiem, strukturalnie i funkcjonalnie nieprzygotowanym do sprostania wymogom wszystkich tworzących go członków [Kirenko 2007].

Nakreślenie nowego obrazu osoby z niepełnosprawnością¹ w społeczeństwie, z przynależnym jej prawem do uczestniczenia w głównym nurcie życia społecznego na zasadzie równości z innymi, ukazało znaczące niedoskonałości w uznawanych normach życia społecznego. Zainicjowano wiele programów przeciwdziałających izolacji osób doświadczających niepełnosprawności i postulujących respektowanie ich prawa do uczestnictwa we wszystkich przejawach życia społecznego. W przeważającej większości mają one cha-

¹ Pojęcie niepełnosprawności jest wieloznaczne, niejasne i nieostre, co znajduje odzwierciedlenie w nieściśłościach terminologicznych na gruncie analiz naukowych, regulacji prawnych i praktycznych rozwiązań odnoszących się do funkcjonowania osób nią obarczonych. Przyjęte w artykule rozumienie osoby z niepełnosprawnością wskazuje, że jest nią jednostka doświadczająca upośledzającej ją sytuacji na skutek barier społecznych, środowiskowych, ekonomicznych itp., których nie może pokonać z powodu posiadanego uszkodzenia (fizycznego lub psychofizycznego) [Kirenko 2007]. Jednocześnie konsekwentne stosowanie określenia „osoba z niepełnosprawnością” wiąże się z przyjęciem założenia, iż niepełnosprawność stanowi jedno z doświadczeń, specyficznych cech charakteryzujących osobę, ale niedeterminujących jej spostrzegania czy funkcjonowania [Kowalik 2007]. Szerzej na temat problemów terminologicznych związanych z niepełnosprawnością w prawie unijnym i prawie polskim [zob. Robaczyński 2008].

rakter moralnego i politycznego zobowiązania poszczególnych państw do wyrównywania szans osób z niepełnosprawnością [Standardowe zasady... 1993; Deklaracja Madrycka 2002].

Wyrównywanie szans obejmuje szeroki zakres działań społecznych, uwzględniających wszystkie obszary funkcjonowania, pozwalające jednostce doznającej niepełnosprawności na zaspokojenie potrzeb i realizację osobistych celów, zgodnie z możliwościami, jakimi dysponuje. To wyrównywanie perspektyw rozwojowych oparte jest na akceptacji różnic, jakie mogą się ujawniać w sposobach osiągania celów życiowych przez osoby z określonymi dysfunkcjami. Uznanie tego zróżnicowania można przeanalizować dwupoziomowo – w warstwie postulatywno-deklaratywnej i sankcjonowanej prawnie, legalizującej rzeczywiste praktyki w postępowaniu wobec osób z niepełnosprawnością i ich skonkretyzowanego potencjału [por. Szumski 2006]. Akceptacja różnic w obrębie pierwszej z wymienionych warstw osadzona jest w idei poszanowania prawa do inności, godnego i niezależnego życia, wolności w pozyskiwaniu zasobów do optymalnego urzeczywistniania preferowanych sposobów życia – ogólnie ujmując w prawach człowieka, mających charakter uniwersalny. Aprobata społeczna ujawniana na tym poziomie okazuje się być bezproblemowa i jednoznaczna, reprezentująca humanistyczną orientację we współczesnym rozwoju społeczeństw. Niemniej, jaki jest zakres rzeczywiście udostępnianych zasobów sprzyjających urealnianiu indywidualnie zdeterminowanego stylu życia osób z niepełnosprawnością, ujawnia płaszczyzna uregulowań prawnych, potwierdzających faktyczny ich status społeczny i możliwości korzystania z ogólnodostępnych przestrzeni życia społecznego. Przyjmowane rozwiązania legislacyjne z założenia mają odzwierciedlać stopień realizacji postulatów formułowanych na płaszczyźnie pogładowej opartej na pewnej koncepcji człowieka i określonej hierarchii wartości.

Z perspektywy „wyrównywania szans” osoba z niepełnosprawnością jest niezależnym obywatelem, w pełni zintegrowanym ze społeczeństwem, włączającym się w wybrane przez siebie obszary życia społecznego, zgodnie z preferowanym stylem osiągania zakładanych celów. Taka wizja osoby doświadczającej niepełnosprawności wymaga konkretnych działań ze strony państwa zobligowanego do podjęcia współpracy z organizacjami zrzeszającymi jednostki o obniżonym poziomie sprawności, ukierunkowanych na eliminowanie barier finansowych, architektonicznych, socjalnych, transportowych itp. [por. Nadolska, Wilski 2009]. Wiąże się to z ustawowym zapewnieniem praw osobom niepełnosprawnym, gwarantującym im możliwie pełny udział i włączenie się w życie społeczne, nie tylko na zasadzie równości, ale również przy swoistym uprawnieniu do niezbędnych usprawnień i dostosowań optymalizujących realizację przyjmowanych przez nie ról społecznych.

Skonfrontowanie płaszczyzny postulatywnej z praktycznym jej urzeczywistnieniem w poszczególnych obszarach funkcjonowania osób z niepełnosprawnością przekracza ramy tego artykułu. Świadomi obszerności podjętej problematyki nakreśliłyśmy jedynie jej zarys, uogólniając znacząco pewne kwestie, w zamierzeniu dążąc do ukazania złożonego charakteru analiz w zakresie wyrównywania szans osób z niepełnosprawnością na gruncie aktywności turystycznej.

Odwołując się do zasygnalizowanej wcześniej postulatywno-deklaratywnej płaszczyzny akceptacji różnic w stylu życia osób z niepełnosprawnością należy podkreślić, iż najwyższy jej poziom dostrzegany jest w obrębie spędzania wolnego czasu [Szumski 2006]. Tak zwane uspołecznione i zaktywizowane formy wykorzystywania czasu wolnego traktowane są jako pożądane przejawy inkluzji społecznej. Za jedną z takich form uznawana jest turystyka, stwarzająca warunki zachodzenia lub umacniania procesu twórczej socjalizacji osób obarczonych, z powodu doznawanych ograniczeń, ryzykiem wykluczenia społecznego. Uprawianie turystyki umożliwia rozwijanie więzi społecznych, wspólnotowe przeżywanie nabywanych doświadczeń krajoznawczych, pozyskiwanie i udzielanie wsparcia, dzielenie się wrażeniami emocjonalnymi, estetycznymi, poznawczymi, integrowanie się w obrębie rozbudzonych pasji i upodobań turystycznych [Bombol 2008, za: Zajadacz 2012]. Turystyka pełni również funkcję profilaktyczną względem autostygmatyzacji z racji ciągłego konfrontowania się osoby ze stereotypami społecznymi na temat niepełnosprawności [Zdebski, Kozicka 2008]. Stwarza zatem sprzyjające warunki przystosowawcze, w których osoba może odbudowywać lub umacniać zaburzoną w wyniku nabycia niepełnosprawności relację ze środowiskiem [Walentyłowicz 2008].

Dane statystyczne z ostatnich lat wskazują na wzrost zainteresowania osób z niepełnosprawnością podróżowaniem, przy znacząco mniejszym ich udziale w turystyce (zarówno krajowej, jak i zagranicznej) w porównaniu z osobami zdrowymi i pełnosprawnymi, a także z niepełnosprawnymi mieszkańcami Europy Zachodniej [Kołodziejczyk 2010].

Realizacja procesu jak najpełniejszego włączenia osób z niepełnosprawnością w życie społeczne za pomocą aktywności rekreacyjnej i turystycznej warunkowana jest indywidualną decyzją jednostki. Jednakże wymiernym narzędziem, wspomagającym uczestnictwo osób niepełnosprawnych w turystyce, jest polityka społeczna państwa, stwarzająca określone warunki do wyrównywania szans tej grupy osób odnośnie do poszczególnych elementów składających się na podróżowanie. Postulowane zasady wyrównywania szans osób z niepełnosprawnością związane są z zobowiązaniem wprowadzania zmian w poszczególnych obszarach życia społecznego, które prowadziłyby do tworzenia warunków pełnego w nich uczestnictwa. Wyrównywanie szans nie oznacza jednakże bezkrytycznego przyjmowania wszelakich rozwiązań

zapewniających wszystkim osobom korzystanie, w sposób nieograniczony, z dóbr dostępnych w środowisku i składających się na życie społeczne. Odnosi się raczej do respektowania zakazu dyskryminacji osób z niepełnosprawnością w poszczególnych formach społecznego funkcjonowania.

Zobligowanie państwa do wyrównywania szans w zakresie aktywności turystycznej osób doświadczających niepełnosprawności zostało wyartykułowane w przyjętych podczas 48 sesji Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych w dniu 20 grudnia 1993 r. Standardowych zasadach wyrównywania szans osób niepełnosprawnych [rezolucja 48/96] w następujący sposób: „władze odpowiedzialne za turystykę, agencje turystyczne, hotele, organizacje wolontariuszy i inni zaangażowani w organizowanie rekreacji i podróży powinni oferować swoje usługi wszystkim uwzględniając jednak szczególne potrzeby osób niepełnosprawnych” [zasada 11].

Na płaszczyźnie prawa krajowego obowiązek zapewnienia właściwej opieki zdrowotnej osobom z niepełnosprawnością, a także obowiązek pomocy w zabezpieczeniu egzystencji, przysposobieniu do pracy i komunikacji społecznej przez władze publiczne wynika z art. 68 ust. 3 oraz art. 69 Konstytucji RP [Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.].

Jako wezwanie skierowane do rządu i władz samorządowych do podjęcia działań zmierzających do urzeczywistnienia praw osób z niepełnosprawnością, w tym praw bezpośrednio lub pośrednio związanych z uczestnictwem w turystyce, należy traktować przyjętą przez Sejm RP w dniu 1 sierpnia 1997 r. w formie uchwały Kartę Praw Osób Niepełnosprawnych [M.P. Nr 50, poz. 475], określającą w sposób ramowy wiele uprawnień przysługujących tej grupie społecznej. W § 1 Sejm RP uznał, że osoby z różnymi dysfunkcjami mają prawo do niezależnego, samodzielnego i aktywnego życia oraz nie mogą podlegać dyskryminacji. Wśród praw osób z niepełnosprawnością zamieszczono: prawo dostępu do wszechstronnej rehabilitacji, mającej na celu adaptację społeczną, prawo do życia w środowisku wolnym od barier funkcjonalnych (dostęp do obiektów użyteczności publicznej, możliwość swobodnego przemieszczania się i powszechnego korzystania ze środków transportu), wreszcie prawo do pełnego uczestnictwa w życiu publicznym, społecznym, kulturalnym, artystycznym, sportowym oraz rekreacji i turystyce – odpowiednio do zainteresowań i potrzeb. Jak słusznie stwierdza się w literaturze przedmiotu, Karta Praw Osób Niepełnosprawnych, mimo wielu postępowych cech oraz prób dotrzymania kroku antydyskryminacyjnemu ustawodawstwu niektórych państw Unii Europejskiej i Stanów Zjednoczonych, nie odgrywa w turystyce osób z niepełnosprawnością poważniejszej roli. Ma w zasadzie charakter postulatywny, nie zostały bowiem określone żadne istotne instrumenty pozwalające na wyegzekwowanie jej postanowień w sferze turystyki [Skalska 2004].

25 października 2012 r. weszła w życie w stosunku do państwa polskiego Konwencja o prawach osób z niepełnosprawnością, sporządzona w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r. [zob. oświadczenie rządowe z dnia 25 września 2012 r. w sprawie mocy obowiązującej Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzonej w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r., Dz. U., poz. 1170; tekst Konwencji: Dz. U. z 2012 r., poz. 1169], gwarantująca niepełnosprawnym uczestniczenie w życiu społecznym na zasadach pełnoprawnych członków. Polska jako strona Konwencji zobowiązała się do stworzenia warunków korzystania przez osoby z niepełnosprawnością z wszechstronnej ochrony przed dyskryminacją we wszystkich obszarach i dziedzinach życia [art. 4 i 5]. W art. 30 Konwencja gwarantuje niepełnosprawnym prawo do udziału w życiu politycznym i kulturalnym, zaś państwo polskie zobowiązało się do podjęcia „wszelkich odpowiednich środków” w celu zapewnienia im dostępu do miejsc działalności kulturalnej lub usług z nią związanych, takich jak teatry, muzea, kina, biblioteki i usługi turystyczne oraz, w miarę możliwości, dostępu do zabytków i miejsc ważnych dla kultury narodowej. Ponadto niepełnosprawni powinni mieć możliwość udziału, na zasadzie równości z innymi osobami, w działalności rekreacyjnej, wypoczynkowej i sportowej, w związku z czym państwo powinno zapewnić takim osobom możliwość organizacji i rozwoju działalności sportowej i rekreacyjnej uwzględniającej niepełnosprawność oraz możliwości udziału w takiej działalności, jak również zapewnić osobom z niepełnosprawnością dostęp do miejsc uprawiania sportu, rekreacji i turystyki.

By dostępność usług turystycznych prowadziła do konkretnych udogodnień dla osób z niepełnosprawnością za niezbędną należy uznać znajomość czynników kształtujących ich zachowanie jako turysty-konsumenta. Wówczas możliwa staje się segmentacja rynku turystycznego o charakterze podmiotowym. Należą do nich głównie warunki kondycyjno-sprawnościowe i somatyczne wyznaczone przez rodzaj i stopień niepełnosprawności. Ważna jest również postawa względem tej grupy osób, wyrażająca się nie tyle w ich traktowaniu jako oddzielnego segmentu klientów, co w aktywnym dostosowywaniu szerokiej oferty turystycznej, w kontekście zróżnicowanych czynników psychospołecznych i stylu życia osób doświadczających niepełnosprawności [Zajadacz 2012]. Znacząca rola optymalizowania działań na rzecz udogodnień w zakresie dostępności usług turystycznych dla osób z niepełnosprawnością podyktowana jest m. in. faktem, iż tej grupy osób nie dotyczy zjawisko tzw. transakcji kompensacyjnej, które wyraża się w zastępowaniu niedoboru jednego z elementów nadmiarem drugiego. Bariery związane z dostępem osób doświadczających niepełnosprawności do usług turystycznych nie mogą być bowiem kompensowane przez jakiegokolwiek inne elementy składowe proponowanych ofert podróży [Kaganek 2009].

Dostępność wiązana z turystyką osób z określonymi dysfunkcjami ściśle wiąże się z udogodnieniami, których powinność wprowadzania podyktowana jest m.in. dyrektywami antydyskryminacyjnymi. Przy ich respektowaniu model dostępności obiektów i usług turystycznych uwzględnia w punkcie wyjścia wymóg bezpośredniego i prostego przełożenia oferty turystycznej na indywidualne potrzeby i możliwości klientów z niepełnosprawnością [por. Zajadacz 2012].

Ukazanie, w jakim zakresie rzeczywiście realizowana jest zasada wyrównywania szans osób z niepełnosprawnością w ramach podejmowanej aktywności turystycznej poprzez zapewnienie dostępności obiektów, usług itp. staje się możliwe na podstawie analizy aktualnie obowiązujących regulacji prawnych.

Pierwszorzędne znaczenie mają tutaj przepisy ustawy z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zdrowotnej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych [tekst jedn. Dz. U. z 2011 r. Nr 127, poz. 721 z późn. zm.] odnoszące się do różnych form turystyki i rekreacji, pełniących istotną rolę w rehabilitacji społecznej. W art. 10 do podstawowych form aktywności wspomagającej proces rehabilitacji społecznej zostało zaliczone uczestnictwo w turnusach rehabilitacyjnych. W myśl art. 10c ust. 1 turnus rehabilitacyjny oznacza zorganizowaną formę aktywnej rehabilitacji połączonej z elementami wypoczynku, której celem jest ogólna poprawa psychofizycznej sprawności oraz rozwijanie umiejętności społecznych uczestników, m.in. przez nawiązywanie i rozwijanie kontaktów społecznych, realizację i rozwijanie zainteresowań, a także przez udział w innych zajęciach przewidzianych programem turnusu. W programie turnusu – zgodnie z art. 10c ust. 6 – powinny znaleźć się zajęcia kulturalno-oświatowe i sportowo-rekreacyjne oraz inne formy aktywności wynikające ze specjalistycznego rodzaju turnusu, z uwzględnieniem zajęć indywidualnych i grupowych.

Art. 20a ust. 1 i 2 ustawy umożliwia uprawianie turystyki osobie z niepełnosprawnością wraz z psem asystującym. Ustawodawca przyznaje prawo wstępu wraz z psem do obiektów użyteczności publicznej, m.in. budynków i ich otoczenia przeznaczonych na potrzeby kultury, gastronomii, usług, turystyki, sportu, obsługi pasażerów w transporcie kolejowym, drogowym, lotniczym, morskim lub wodnym śródlądowym. Ponadto pies asystujący może przebywać z osobą doświadczającą niepełnosprawności również w środkach transportu kolejowego, drogowego, lotniczego i wodnego oraz w innych środkach komunikacji publicznej. Powyższe prawo zostało rozszerzone ustawą z dnia 7 grudnia 2012 r. o zmianie ustawy o ochronie przyrody oraz ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych [Dz. U. z 2013 r., poz. 73]. Zgodnie z nowym brzmieniem art. 20a ust. 1 ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób

niepełnosprawnych, osoba z niepełnosprawnością wraz z psem asystującym ma prawo wstępu dodatkowo do parków narodowych i rezerwatów przyrody oraz na plaże i kąpieliska.

W ustawie o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych nakłada się na pracodawców zatrudniających osoby niepełnosprawne szereg obowiązków. Niektóre z nich mają bezpośredni wpływ na możliwość podejmowania aktywności turystycznej. Jednym z takich obowiązków jest konieczność dostosowania się do szczególnych przepisów dotyczących czasu pracy, w tym przepisów regulujących konieczność udzielania dodatkowych urlopów wypoczynkowych [art. 19 i art. 20 ust. 1 pkt 1] (szczegółowe zasady udzielania dodatkowych urlopów wypoczynkowych zawiera rozporządzenie Ministra Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 22 maja 2003 r. w sprawie szczegółowych zasad udzielania zwolnień od pracy osobom o znacznym lub umiarkowanym stopniu niepełnosprawności w celu uczestniczenia w turnusie rehabilitacyjnym) [Dz. U. Nr 100, poz. 927].

W zakładzie pracy chronionej – w myśl art. 33 ust. 1 – musi być utworzony zakładowy fundusz rehabilitacji osób niepełnosprawnych, którego środki powinny być przeznaczane m.in. na finansowanie rehabilitacji społecznej, a więc również na aktywność turystyczną, podejmowaną w ramach tejsze rehabilitacji.

Ustawą o rehabilitacji zdrowotnej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych szereg zadań ustawodawca nałożył na powiat. Dla podejmowania aktywności turystycznej przez niepełnosprawnych istotne znaczenie ma obowiązek dofinansowania uczestnictwa osób niepełnosprawnych i ich opiekunów w turnusach rehabilitacyjnych oraz obowiązek dofinansowania sportu, kultury, rekreacji i turystyki osób niepełnosprawnych [art. 35a ust. 1 pkt 7 lit. a i b]. Zadania te są realizowane przez powiatowe centra pomocy rodzinie [art. 35a ust. 2 pkt 1]. Zgodnie z § 2 pkt 2 rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 25 czerwca 2002 r. w sprawie określenia rodzajów zadań powiatu, które mogą być finansowane ze środków Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych [Dz. U. Nr 96, poz. 861] drugie zadanie może być finansowane w części lub całości ze środków Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych. W myśl § 4 rozporządzenia o dofinansowanie ze środków Funduszu organizacji sportu, kultury, rekreacji i turystyki dla osób z niepełnosprawnością mogą ubiegać się osoby prawne i jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej, jeżeli spełniają następujące warunki: prowadzą działalność na rzecz osób z niepełnosprawnością przez okres co najmniej 2 lat przed dniem złożenia wniosku, udokumentują zapewnienie odpowiednich do potrzeb osób z niepełnosprawnością warunków technicznych i lokalowych do realizacji zadania oraz udokumentują posiadanie środków własnych lub po-

zyskanych z innych źródeł na sfinansowanie przedsięwzięcia w wysokości nieobjętej dofinansowaniem ze środków Funduszu. Wysokość dofinansowania organizacji sportu, kultury, rekreacji i turystyki osób z niepełnosprawnością wynosi do 60% kosztów przedsięwzięcia [§ 13 ust. 1].

Zasady udostępniania przestrzeni dla osób z niepełnosprawnością uregulowane zostały prawnie w ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym [tekst jedn. Dz. U. z 2012 r., poz. 647 z późn. zm.]. W art. 1 ust. 2 pkt 5 ustawodawca wymienia potrzeby niepełnosprawnych wśród wartości, które powinny być uwzględnione w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (w doktrynie wartości te traktowane są również jako zasady planowania i zagospodarowania przestrzennego [zob. np. Niewiadomski 2011]).

Kwestie związane z projektowaniem, budową i utrzymywaniem obiektów użyteczności publicznej, a więc również bazy turystycznej, w sposób zapewniający niezbędne warunki do korzystania z nich przez osoby z niepełnosprawnością, są uregulowane przepisami prawa budowlanego [ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane, tekst jedn. Dz. U. z 2010 r. Nr 243, poz. 1623 z późn. zm.]. Artykułem 5 ust. 1 pkt 4 ustawodawca wprowadził obowiązek zapewnienia niezbędnych warunków do korzystania z takich obiektów przez osoby doświadczające niepełnosprawności, w szczególności poruszające się na wózkach inwalidzkich, a przewidziana w art. 9 ust. 1 możliwość odstępstwa od przepisów techniczno-budowlanych „w przypadkach szczególnie uzasadnionych” nie może powodować m. in. ograniczenia dostępności budynków dla osób z niepełnosprawnością. Zgodnie z art. 36a ust. 5 pkt 5 odstępstwo od zatwierdzonego projektu budowlanego lub innych warunków pozwolenia na budowę odnośnie do zapewnienia warunków niezbędnych do korzystania z tego obiektu przez osoby z niepełnosprawnością wymaga uzyskania decyzji o zmianie pozwolenia na budowę. Wreszcie obowiązkowa kontrola budowy obiektu użyteczności publicznej obejmuje m.in. sprawdzenie zgodności obiektu budowlanego z projektem architektoniczno-budowlanym w zakresie zapewnienia warunków niezbędnych do korzystania z tego obiektu przez osoby z niepełnosprawnością, w szczególności poruszające się na wózkach inwalidzkich [art. 59a ust. 2 pkt 2 lit. f]. W przypadku stwierdzenia w trakcie obowiązkowej kontroli nieprawidłowości, właściwy organ nadzoru budowlanego wymierza karę, której sposób obliczenia został uregulowany w art. 59f ust. 1-5. Ponadto w drodze decyzji odmawia wydania pozwolenia na użytkowanie [art. 59f ust. 6].

Niewątpliwie dla osób z niepełnosprawnością podejmujących aktywność turystyczną istotne znaczenie ma przystosowanie do ich potrzeb obiektów hotelarskich. W art. 44 ust. 1 pkt 4 ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych [tekst jedn. Dz. U. z 2004 r. Nr 223, poz. 2268

z późn. zm.] ustawodawca wskazuje, że informacja na ten temat powinna być umieszczona w obiekcie na widocznym miejscu. Dodatkowo – zgodnie z art. 44 ust. 2 – powinna się ona znaleźć również na zewnątrz obiektu hotelarskiego. Ponieważ w praktyce coraz częściej rezerwacji pokoju hotelowego klienci dokonują przez Internet, należy postulować, by informacja o przystosowaniu obiektu do obsługi osób niepełnosprawnych widniała również na stronie internetowej przedsiębiorcy.

Minimalne wymagania w zakresie dostosowania obiektów hotelarskich do potrzeb osób z niepełnosprawnością określa rozporządzenie Ministra Gospodarki i Pracy z dnia 19 sierpnia 2004 r. w sprawie obiektów hotelarskich i innych obiektów, w których są świadczone usługi hotelarskie [tekst jedn. Dz. U. z 2006 r. Nr 22, poz. 169 z późn. zm.]. Zgodnie z treścią załącznika nr 8 do wskazanego aktu obiekty hotelarskie powinny spełniać wymagania dotyczące dostosowania do potrzeb osób z niepełnosprawnością, w zakresie określonym dla budynków zamieszkania zbiorowego w rozporządzeniu Ministra Infrastruktury z dnia 12 kwietnia 2002 r. w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie [Dz. U. Nr 75, poz. 690 z późn. zm.], a także inne wymagania dodatkowe dotyczące wyposażenia wskazane w tymże załączniku.

Rozporządzenie z dnia 12 kwietnia 2002 r. do budynków zamieszkania zbiorowego zalicza: hotele, motele, pensjonaty, domy wypoczynkowe, domy wycieczkowe, schroniska młodzieżowe i schroniska. Pojęcie domów wypoczynkowych nie występuje w art. 36 ustawy o usługach turystycznych, w którym wymienione zostały rodzaje obiektów hotelarskich, w związku z czym Gospodarek [2007] sugeruje, że obejmuje ono tutaj różne rodzaje obiektów innych niż hotelarskie, będące budynkami przeznaczonymi do okresowego pobytu ludzi poza stałym miejscem zamieszkania, jak ośrodki wczasowe, szkoleniowo-wypoczynkowe i kolonijne, czy domy pracy twórczej. Wydaje się, że takie stanowisko jest słuszne. Zgodnie z przepisami rozporządzenia wyżej wymienione obiekty powinny być pozbawione tzw. barier architektonicznych, tak aby był zapewniony do nich dostęp, w ich pobliżu powinny znajdować się miejsca postojowe dla samochodów, z których korzystają osoby niepełnosprawne oraz ich wyposażenie powinno być dostosowane do potrzeb tych osób [§ 16, 18, 20, 21, 54 ust. 2 i 3, 55 ust. 2, 61 ust. 1, 70, 71, 81 ust. 3, 83, 85 ust. 2 pkt 3, 86, 192a, 193 ust. 2a, 298 ust. 4, 299 ust. 5, 302 ust. 3 i 4].

Z kolei zgodnie z załącznikiem nr 8 w obiektach hotelarskich, w których znajduje się powyżej 50 jednostek mieszkalnych (pod pojęciem jednostki mieszkalnej rozumieć należy zintegrowany przestrzennie i użytkowo zespół pomieszczeń składający się z co najmniej jednego pokoju wielofunkcyjnego, przedpokoju, węzła higieniczno-sanitarnego i innych uzupełniających ele-

mentów), co najmniej jedna taka jednostka powinna być dostosowana do potrzeb osób z niepełnosprawnością, a dla każdego kolejnych rozpoczętych stu jednostek mieszkalnych powyżej stu jednostek mieszkalnych – również co najmniej jedna wymaga takiego dostosowania (wyposażenie węzłów higieniczno-sanitarnych w poręcze i uchwyty ułatwiające korzystanie z urządzeń higieniczno-sanitarnych, umieszczenie wyłączników światła, sygnalizacji przywoławczej i telefonu w taki sposób, żeby były dostępne z łóżka, udostępnienie pilota do telewizora, zapewnienie takiego umeblowania, które umożliwia korzystanie z niego osobom poruszającym się na wózkach).

Tak niskie wymagania dotyczące liczby jednostek mieszkalnych dostosowanych do potrzeb osób z niepełnosprawnością należy ocenić jednoznacznie negatywnie. Nietrudno bowiem wyobrazić sobie obiekt hotelarski posiadający 200 pokoi, z których tylko 2 będą dostosowane do potrzeb osób z niepełnosprawnością. W tym zakresie należy postulować podniesienie wymagań: w obiektach, w których znajduje się mniej niż 20 jednostek mieszkalnych, do potrzeb osób z niepełnosprawnością powinna być dostosowana co najmniej jedna taka jednostka, w obiektach, w których znajduje się od 21 do 100 jednostek mieszkalnych – co najmniej pięć jednostek, zaś w przypadku każdej kolejnej rozpoczętej setki – przynajmniej pięć kolejnych jednostek mieszkalnych. A więc w każdym obiekcie hotelarskim – nie tylko posiadającym powyżej 50 jednostek mieszkalnych, powinna znajdować się co najmniej jedna jednostka przystosowana do potrzeb osób z niepełnosprawnością. Zwrócić należy uwagę, że takie sformułowanie przepisów, jakie mamy obecnie, zwalnia przeważającą większość przedsiębiorców świadczących usługi hotelarskie od obowiązku posiadania jednostki mieszkalnej dostosowanej do potrzeb osób z niepełnosprawnością.

Zgodnie z załącznikiem nr 8 ogólnodostępne elementy wyposażenia obiektu hotelarskiego (np. przyciski i wyłączniki) powinny być umieszczone na wysokości 90-110 cm, żeby umożliwić swobodne korzystanie z nich przez osoby poruszające się na wózkach. Na te same wysokości powinien też być zamontowany co najmniej jeden telefon ogólnodostępny przystosowany do korzystania przez osoby z niepełnosprawnością. Co najmniej jedno stanowisko recepcyjne powinno mieć ladę o wysokości nieprzekraczającej 90 cm z podjazdem o wysokości minimum 67 cm lub znajdować się wydzielone stanowisko obsługi osób poruszających się na wózkach. Dla osób poruszających się na wózkach muszą być także odpowiednio przystosowane miejsca w salach gastronomicznych i wielofunkcyjnych. Poza tym przyciski sterujące windami powinny zostać oznaczone w taki sposób, żeby były czytelne dla niewidzących, a windy muszą być wyposażone w sygnalizację dźwiękową.

W przypadku kempingów, niezależnie od wymagań dla budynków usytuowanych na ich terenie, muszą być zapewnione co najmniej dwa stanowiska

obozowania dla osób z niepełnosprawnością położone w najbliższej odległości od urzędzeń ogólnodostępnych z możliwością dojazdu dla samochodów, parking przy recepcji powinien posiadać stanowisko postojowe dostosowane do potrzeb takich osób, ciągi komunikacyjne o szerokości co najmniej 180 cm powinny zostać utwardzone, posiadać i umożliwiać dostęp ze stanowisk dla osób z niepełnosprawnością do wszystkich urzędzeń ogólnodostępnych oraz co najmniej jedna toaleta dostosowana dla osoby na wózku.

Zgodnie z pkt 3 załącznika nr 8 dostosowywanie do potrzeb osób z niepełnosprawnością nie jest konieczne w przypadku schronisk górskich pozbawionych dojazdu drogą publiczną oraz schronisk młodzieżowych i domów wycieczkowych posiadających mniej niż 150 miejsc noclegowych. Według Gospodarka [2007] przyjęte rozwiązanie jest spowodowane tym, że pierwsze są w zasadzie niedostępne dla osób niepełnosprawnych, zaś w przypadku drugich można to tłumaczyć nastawieniem tego rodzaju obiektów hotelarskich na zaspokajanie jedynie podstawowych potrzeb turystów oraz nadmiernie wysokimi kosztami ewentualnego dostosowania takich obiektów do potrzeb osób z niepełnosprawnością. Wydaje się jednak, że ustawodawca powinien wprowadzić obowiązek przystosowania w schroniskach górskich oraz schroniskach młodzieżowych i domach wycieczkowych przynajmniej jednej jednostki mieszkalnej dla potrzeb niepełnosprawnych. Ponadto taki sam obowiązek powinien zostać nałożony na właścicieli innych obiektów niż hotelarskie, w których są świadczone usługi hotelarskie. Obecnie zaś obowiązujące przepisy należy ocenić jako jednoznacznie dyskryminujące osoby z niepełnosprawnością i sprzeczne z powszechnie przyjmowanymi dziś standardami przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu tej kategorii osób.

Naczelny Sąd Administracyjny w orzeczeniu z dnia 1 marca 2002 r. (Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 1 marca 2002 r. [I SA 1992/00), LEX nr 81717] stwierdził, że „trudno uznać choćby niedostosowanie obiektu do potrzeb osób niepełnosprawnych fizycznie za odstępstwo, które tylko w niewielkim stopniu obniżyłoby spełnienie wymagań określonych dla hoteli dwugwiazdkowych”. Stanowisko to jest aktualne, i jak słusznie stwierdza Cybula [2012], odnosi się nie tylko do hoteli dwugwiazdkowych, ale dotyczy wszystkich obiektów, gdy istnieje obowiązek dostosowania ich do potrzeb osób z niepełnosprawnością.

Kwestie związane z dostępnością dla osób z niepełnosprawnością usług transportowych (przewozowych), stanowiących jeden z rodzajów usług turystycznych, obecnie regulują przepisy prawa unijnego oraz prawa wewnętrznego. Na gruncie prawa unijnego w zakresie prawa przewozowego obowiązują rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady, które wprowadzają jednolite zasady odnoszące się do praw pasażerów i zasady odpowiedzialności podmiotów świadczących usługi transportowe. Dla swego obowiązywania

w państwach Unii Europejskiej nie wymagają one implementacji do prawa wewnętrznego (zob. rozporządzenie (WE) nr 261/2004 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 11 lutego 2004 r. ustanawiające wspólne zasady odszkodowania i pomocy dla pasażerów w przypadku odmowy przyjęcia na pokład albo odwołania lub dużego opóźnienia lotów. [Dz. U. UE L Nr 46, s. 10-16]; rozporządzenie (WE) nr 1107/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 5 lipca 2006 r. w sprawie osób niepełnosprawnych oraz osób o ograniczonej sprawności ruchowej podróżujących drogą lotniczą [Dz. Urz. UE L Nr 204, s. 1-9]; rozporządzenie (WE) nr 1371/2007 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 23 października 2007 r. dotyczące praw i obowiązków pasażerów w ruchu kolejowym [Dz. U. UE L 2007 Nr 315, s. 14-41]; rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1177/2010 z dnia 24 listopada 2010 r. o prawach pasażerów podróżujących drogą morską i drogą wodną śródlądową oraz zmieniające rozporządzenie (WE) nr 2006/2004 [Dz. U. UE L Nr 334, s. 1-16]; rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 181/2011 z dnia 16 lutego 2011 r. dotyczące praw pasażerów w transporcie autobusowym i autokarowym oraz zmieniające rozporządzenie (WE) nr 2006/2004 [Dz. U. UE L Nr 55, s. 1-12]).

W preambułach do rozporządzeń stwierdza się, że osoby niepełnosprawne i osoby o ograniczonej sprawności ruchowej (ustawodawca posługuje się takimi właśnie pojęciami) mają takie same prawa jak wszyscy inni obywatele w zakresie swobodnego przemieszczania się, wolności wyboru oraz niedyskryminacji. Celem aktów prawnych jest zagwarantowanie tej kategorii osób możliwości korzystania z usług przewozu pasażerskiego w zakresie porównywalnym z możliwościami, jakimi dysponują osoby pełnosprawne. W związku z tym w projektach nowych dworców, portów i terminali oraz w ramach poważnych remontów organy odpowiedzialne za te obiekty powinny uwzględniać potrzeby takich osób, w szczególności w zakresie dostępu, zwracając szczególną uwagę na wymogi dotyczące dostosowania projektu do potrzeb wszystkich użytkowników. W tego typu obiektach osoby z niepełnosprawnością powinny otrzymać stosowną pomoc. Przy organizowaniu takiej pomocy oraz przy szkoleniu swojego personelu przewoźnicy powinni współpracować z reprezentatywnymi organizacjami osób z niepełnosprawnością. Zwrócono też uwagę na konieczność współpracy przewoźników m.in. z organizacjami zrzeszającymi osoby z niepełnosprawnością, na rzecz przyjęcia, na szczeblu krajowym lub europejskim, „rozwiązań mających na celu doskonalenie opieki i pomocy oferowanej pasażerom w przypadku przerwania podróży, w szczególności w razie dużych opóźnień lub odwołania podróży”.

Zgodnie z przepisami rozporządzeń przewoźnik lub jego przedstawiciel, lub organizator wycieczek zasadniczo nie mogą, ze względu na niepełnosprawność bądź ograniczoną sprawność ruchową, odmówić przyjęcia rezer-

wacji na lot lub rejs oraz zabrania na pokład osoby z niepełnosprawnością, pod warunkiem że osoba ta posiada ważny bilet i rezerwację. Odmowa przyjęcia rezerwacji lub zabrania na pokład może wynikać jedynie z obowiązku spełnienia mających zastosowanie wymogów bezpieczeństwa ustanowionych prawem międzynarodowym, wspólnotowym lub krajowym, ewentualnie jeśli rozmiar samolotu, jego drzwi czy też konstrukcja statku pasażerskiego lub infrastruktura portu i jego wyposażenie, konstrukcja pojazdu lub infrastruktura, w tym przystanki autobusowe i terminale, uniemożliwiają wejście na pokład lub zejście na ląd lub gdy przewóz takiej osoby nie może być przeprowadzony w sposób bezpieczny lub nie jest wykonalny z punktu widzenia eksploatacyjnego. W takim przypadku przewoźnik, jego przedstawiciel lub organizator wycieczek muszą podjąć „należyte starania w celu zaproponowania danej osobie możliwego do zaakceptowania rozwiązania alternatywnego”. Osoba z niepełnosprawnością, której odmówiono wstępu na pokład ze względu na jej niepełnosprawność lub ograniczoną sprawność ruchową, a także osoba jej towarzysząca, mają prawo do zwrotu kosztów lub zmiany planu podróży. Ponadto przewoźnicy, ich przedstawiciele i organizatorzy wycieczek zostali zobowiązani do podjęcia wszelkich niezbędnych środków w celu przyjmowania zgłoszeń potrzeby pomocy od osób z niepełnosprawnością, we wszystkich ich punktach sprzedaży na terytorium Państwa Członkowskiego Unii Europejskiej, łącznie ze sprzedażą telefoniczną lub za pośrednictwem Internetu [art. 3-8 rozporządzenia nr 1107/2006; art. 7-15 rozporządzenia nr 1177/2010; art. 9-15 rozporządzenia nr 181/2011].

Do zwracania szczególnej uwagi na potrzeby osób z niepełnosprawnością i osób im towarzyszących zostali zobowiązani przewoźnicy, operatorzy terminali, przedsiębiorstwa kolejowe w przypadku odmowy przyjęcia na pokład albo odwołania lub dużego opóźnienia lotu, rozpoczęcia usługi przewozu pasażerskiego lub rejsu wycieczkowego, przyjazdu lub odjazdu pociągu lub gdy połączenie kolejowe nie może być dalej kontynuowane. W przypadku odmowy przyjęcia pasażera na pokład samolotu wbrew jego woli, odwołania lub opóźnienia lotu obsługujący przewoźnik lotniczy niezwłocznie powinien udzielić mu pomocy (zapewnić posiłki oraz napoje w ilościach adekwatnych do czasu oczekiwania, zakwaterowanie w hotelu, w przypadku gdy występuje konieczność pobytu przez jedną albo więcej nocy lub gdy zachodzi konieczność pobytu dłuższego niż planowany przez pasażera oraz transport pomiędzy lotniskiem a miejscem zakwaterowania (hotelem lub innym), umożliwić wykonanie dwóch rozmów telefonicznych, dwóch dalekopisów, dwóch przesyłek faksowych lub e-mailowych), zwracając szczególną uwagę na potrzeby osób o ograniczonej możliwości poruszania się i wszelkich osób im towarzyszących. Ponadto obsługujący przewoźnicy lotniczy mają obowiązek traktować „w sposób priorytetowy przewóz osób o ograniczonej moż-

liwości poruszania się oraz wszystkich towarzyszących im osób lub psów z certyfikatem psa przewodnika”, zaś w przypadkach odmowy przyjęcia na pokład, odwołania i opóźnień, bez względu na ich długość, osoby o ograniczonej możliwości poruszania się i wszystkie osoby im towarzyszące, mają prawo do opieki, przewidzianej w art. 9, tak szybko jak jest to możliwe [art. 9 i 11 rozporządzenia nr 261/2004].

Z kolei w przypadku odwołania lub opóźnienia rozpoczęcia usługi przewozu pasażerskiego lub rejsu wycieczkowego przewoźnik lub, w odpowiednich przypadkach, operator terminalu powinni zapewnić uzyskanie przez osoby z niepełnosprawnością w przystępnej formie informacji o odwołaniu lub opóźnieniu rozpoczęcia usługi przewozu pasażerskiego lub rejsu wycieczkowego nie później niż 30 minut po planowanym czasie rozpoczęcia podróży, poinformować pasażerów rozpoczynających podróż w terminalach portowych, lub w razie możliwości pasażerów rozpoczynających podróż w portach, o sytuacji oraz powiadomić ich o przypuszczalnym czasie rozpoczęcia i zakończenia podróży, gdy tylko taka informacja będzie dostępna. Jeżeli z powodu odwołania lub opóźnienia pasażerowie nie zdążą na połączenie w usłudze przewozu pasażerskiego, przewoźnik oraz, w odpowiednich przypadkach, operator terminalu obowiązani są podjąć racjonalnie uzasadnione starania w celu poinformowania tych pasażerów o połączeniach alternatywnych. Przewoźnicy zostali zobowiązani do zwracania szczególnej uwagi na potrzeby osób z niepełnosprawnością oraz osób im towarzyszących, jeżeli rozpoczęcie usługi przewozu pasażerskiego lub rejsu wycieczkowego zostanie odwołane lub opóźni się o ponad 90 minut w stosunku do planowanego czasu rozpoczęcia podróży. Pasażerom rozpoczynającym podróż w terminalach portowych muszą zaoferować bezpłatne przekąski, posiłki lub napoje, odpowiednio do czasu oczekiwania, pod warunkiem że są one dostępne lub mogą być dostarczone przy rozsądnym nakładzie środków. W przypadku zaś odwołania lub opóźnienia odjazdu powodującego konieczność co najmniej jednego noclegu lub pobytu dłuższego niż planowany przez pasażera należy zaoferować bezpłatnie pasażerom rozpoczynającym podróż w terminalach portowych, jeżeli jest to fizycznie wykonalne, oprócz przekąsek, posiłków lub napojów, odpowiednie zakwaterowanie na pokładzie lub na lądzie oraz przewóz w obu kierunkach między terminalem portowym a miejscem zakwaterowania. W odniesieniu do każdego pasażera przewoźnik może ograniczyć całkowity koszt zakwaterowania na lądzie, z wyłączeniem przewozu w obu kierunkach między terminalem portowym a miejscem zakwaterowania, do kwoty 80 EUR za noc, przez maksymalnie 3 noce [art. 16 ust. 3 i art. 17 ust. 3 rozporządzenia nr 1177/2010].

Podobnie przewoźnik kolejowy powinien poinformować pasażerów niezwłocznie po pojawieniu się informacji o opóźnieniu przyjazdu lub odjaz-

du pociągu lub gdy połączenie kolejowe nie może być dalej kontynuowane o sytuacji i o spodziewanym czasie odjazdu oraz przyjazdu; w przypadku opóźnienia wynoszącego ponad 60 minut powinien zaoferować pasażerom nieodpłatnie: posiłki i napoje odpowiednio do czasu oczekiwania, jeżeli są one dostępne w pociągu lub na stacji lub mogą zostać w rozsądnym zakresie dostarczone; o ile jest to fizycznie możliwe, zakwaterowanie w hotelu lub innym miejscu oraz transport pomiędzy stacją kolejową a miejscem zakwaterowania w przypadkach konieczności pobytu przez jedną lub kilka nocy albo jeżeli niezbędny jest pobyt dodatkowy; o ile jest to fizycznie możliwe, transport z pociągu do stacji kolejowej, do miejsca odjazdu zastępczego środka transportu lub do miejsca przeznaczenia, jeżeli pociąg został unieruchomiony na trasie; zorganizowanie jak najszybciej zastępczego transportu pasażerów; poświadczenie na bilecie, na żądanie pasażera, zależnie od sytuacji, że połączenie kolejowe uległo opóźnieniu, że opóźnienie doprowadziło do utraty połączenia albo że połączenie zostało odwołane [art. 18 rozporządzenia nr 1371/2007].

W prawie krajowym obowiązującym w przewozie osób również występują regulacje odnoszące się do osób z niepełnosprawnością. W myśl art. 14 ustawy z dnia 15 listopada 1984 r. Prawo przewozowe [tekst jedn. Dz. U. z 2012 r. poz. 1173 z późn. zm.] mającej zastosowanie do przewozów kolejowych, drogowych (wraz z komunikacją miejską) oraz w żegludze śródlądowej, przewoźnik powinien zapewnić podróżnym odpowiednie warunki bezpieczeństwa i higieny oraz wygody i należytej obsługi, a także podejmować działania ułatwiające korzystanie z przewozu osobom z niepełnosprawnością. Odpowiedzialność przewoźnika z tytułu niewykonania lub nienależytego wykonania umowy przewozu osób została uregulowana w § 4-6 wydanego na podstawie art. 79 ustawy rozporządzenia Ministra Transportu i Budownictwa z dnia 24 lutego 2006 r. w sprawie ustalania stanu przesyłek oraz postępowania reklamacyjnego [Dz. U. Nr 38, poz. 266].

Proces dostosowania prawa krajowego do standardów europejskich, wymuszony przepisami wyżej wymienionych rozporządzeń, polegający przede wszystkim na zapewnieniu efektywnej ochrony praw pasażerów trwa od kilku lat i nie został jeszcze ukończony. Najwcześniej w tym zakresie zostało zmienione prawo lotnicze. W sytuacji, gdy osoba z niepełnosprawnością uzna, że doszło do naruszenia rozporządzeń nr 261/2004 oraz nr 1107/2006, może zgłosić to organowi zarządzającemu portem lotniczym lub danemu przewoźnikowi lotniczemu, w zależności od przypadku. Jeżeli jego skarga nie zostanie uwzględniona, może złożyć skargę do właściwego organu, którym w Polsce – zgodnie z art. 205a ust. 1 pkt 3 i ust. 2 ustawy z dnia 3 lipca 2002 r. Prawo lotnicze [tekst jedn. Dz. U. z 2012 r., poz. 933] – jest działająca w imieniu Prezesa Urzędu Lotnictwa Cywilnego Komisja Ochrony Praw Pasażera

(na stronie internetowej Urzędu Lotnictwa Cywilnego w zakładce „Prawa pasażera” znajduje się „Przewodnik dla pasażerów niepełnosprawnych”, w którym w dziewięciu krokach przedstawiono obowiązujące przepisy oraz wyjaśniono, w jaki sposób osoby z niepełnosprawnością mogą skorzystać ze swoich praw podczas podróży lotniczej do i z państw Unii Europejskiej.

W przypadku naruszenia przepisów rozporządzenia nr 1177/2010 pasażer podróżujący drogą morską może złożyć skargę do przewoźnika lub operatora terminalu. Nie uzyskawszy odpowiedzi na taką skargę lub gdy skarga nie zostanie pozytywnie rozpatrzona, może wnieść skargę do dyrektora urzędu morskigo, który – w przypadku stwierdzenia naruszenia prawa przez przewoźnika lub operatora terminalu – określa, w drodze decyzji administracyjnej, zakres stwierdzonych nieprawidłowości oraz wyznacza termin ich usunięcia [zob. art. 43 a ustawy z dnia 21 marca 1991 r. o obszarach morskich Rzeczypospolitej Polskiej i administracji morskiej, tekst jedn. Dz. U. z 2013 r. poz. 934 z późn. zm.]. Dyrektorem urzędu morskigo właściwym do rozpatrywania skarg w sprawie naruszeń praw pasażerów podróżujących drogą morską jest dyrektor Urzędu Morskigo w Gdyni oraz dyrektor Urzędu Morskigo w Szczecinie (ostatni jest właściwy do rozpatrywania skarg z terytorialnego zakresu działania dyrektora Urzędu Morskigo w Słupsku) (zob. § 1 rozporządzenia Ministra Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskigo z dnia 10 września 2013 r. w sprawie określenia dyrektora urzędu morskigo właściwego do rozpatrywania skarg w sprawie naruszeń praw pasażerów podróżujących drogą morską [Dz. U. poz. 1073]). Prawo kontrolowania, czy przewoźnik, operator terminalu lub sprzedawca biletów, w rozumieniu rozporządzenia nr 1177/2010, wypełniają obowiązki określone w tymże rozporządzeniu uzyskała inspekcja morska [zob. art. 50 ust. 1 pkt 1 lit. e ustawy z dnia 21 marca 1991 r.]. Działanie z naruszeniem obowiązków lub warunków określonych w rozporządzeniu nr 1177/2010 zostało zagrożone karą pieniężną do 50.000 zł (wysokość kary pieniężnej ustala dyrektor urzędu morskigo, z uwzględnieniem w szczególności zakresu naruszenia, powtarzalności naruszeń lub korzyści finansowych uzyskanych z tytułu naruszenia [zob. art. 56a ustawy z dnia 21 marca 1991 r.]).

W przypadku podróży drogą wodną śródlądową pasażer niezadowolony ze sposobu rozpatrzenia skargi przez przewoźnika lub operatora terminalu lub nieuzyskania odpowiedzi na skargę, może wnieść skargę do dyrektora Urzędu Żegludgi Śródlądowej w Szczecinie (zob. art. 9a ustawy z dnia 21 grudnia 2000 r. o żegludze śródlądowej [tekst jedn. Dz. U. z 2006 r. Nr 123, poz. 857 z późn. zm.]; § 1 rozporządzenia Ministra Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskigo z dnia 10 września 2013 r. w sprawie określenia dyrektora urzędu żegludgi śródlądowej właściwego do rozpatrywania skarg w sprawie naruszeń praw pasażerów podróżujących drogą wodną śródlą-

dową [Dz. U. poz. 1072]). Kontrolę w zakresie przestrzegania przez przewoźników, operatorów terminali lub sprzedawców biletów rozporządzenia nr 1177/2010 przeprowadzają inspektorzy, będący pracownikami urzędów żeglugi śródlądowej [zob. art. 10 ustawy z dnia 21 grudnia 2000 r.]. Wątpliwości odnośnie do wskazanych rozwiązań budzić może duża uznaniowość organów w nakładaniu kar finansowych.

Jeżeli chodzi o transport kolejowy to nadzór nad przestrzeganiem przepisów rozporządzenia nr 1371/2007 przez przewoźnika kolejowego, zarządcę infrastruktury kolejowej, właściciela dworca lub zarządzającego dworcem, sprzedawcę biletów lub operatora turystycznego sprawuje Prezes Urzędu Transportu Kolejowego, który w przypadku stwierdzenia nieprawidłowości w tym zakresie nakazuje ich usunięcie w drodze decyzji. Prezes Urzędu Transportu Kolejowego rozpatruje także skargi pasażerów w sprawie naruszenia przepisów rozporządzenia nr 1371/2007. Pasażer składający skargę powinien dołączyć: kopię skargi skierowanej do przewoźnika kolejowego, zarządcy infrastruktury kolejowej, właściciela dworca lub zarządzającego dworcem, odpowiedź na skargę tych podmiotów – jeżeli udzielili odpowiedzi, bilet na daną trasę lub potwierdzenie rezerwacji, inne istotne dokumenty, jeżeli potwierdzają naruszenie prawa pasażera w ruchu kolejowym. Po rozpatrzeniu skargi Prezes w drodze decyzji stwierdza albo brak naruszenia prawa, albo naruszenie prawa przez przewoźnika kolejowego, zarządcę infrastruktury kolejowej, właściciela dworca lub zarządzającego dworcem. W tym ostatnim wypadku określa w decyzji zakres nieprawidłowości oraz termin ich usunięcia (art. 14a ustawy z dnia 28 marca 2003 r. o transporcie kolejowym [tekst jedn. Dz. U. z 2007 r. Nr 16, poz. 94 z późn. zm.]). Na stronie internetowej Urzędu Transportu Kolejowego w zakładce „Informacje dla podróżnych” przedstawiono procedurę składania skargi (zob. <http://www.pasazer.utk.gov.pl/pas/informacje-dla-podrozn/prawa-i-obowiazki/919,Zlozenie-skargi.html>). Zgodnie z art. 66 ust. 1 pkt 4 i ust. 2 pkt 2c ustawy o transporcie kolejowym przewoźnik kolejowy, zarządca infrastruktury kolejowej, właściciel dworca kolejowego lub zarządzający dworcem, sprzedawca biletów i operator turystyczny, który nie przestrzega lub narusza przepisy rozporządzenia nr 1371/2007 podlega karze pieniężnej, chyba że dobrowolnie usunie naruszenie lub wypełni obowiązki wynikające z tego rozporządzenia przed dniem wydania decyzji nakładającej karę pieniężną przez Prezesa Urzędu Transportu Kolejowego.

Warto zwrócić uwagę, że rozporządzenie unijne nr 1371/2007 nie jest stosowane w Polsce do wszystkich przejazdów kolejowych. Otóż na podstawie art. 1 pkt 2 ustawy z dnia 25 czerwca 2009 r. o zmianie ustawy o transporcie kolejowym [Dz. U. Nr 214, poz. 1658] obowiązują niektóre przepisy rozporządzenia (w tym ułatwiających podróżowanie osobom nie-

pełnosprawnym) zostało wyłączone w odniesieniu do miejskich, podmiejskich i regionalnych kolejowych przewozów osób. Ponadto Minister Infrastruktury rozporządzeniem z dnia 25 maja 2011 r. wyłączył obowiązywanie do dnia 3 grudnia 2014 r. niektórych przepisów rozporządzenia unijnego nr 1371/2007 w odniesieniu do kolejowych krajowych połączeń pasażerskich oraz połączeń ze stacjami położonymi poza granicami Unii Europejskiej (zob. rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 25 maja 2011 r. w sprawie zwolnienia ze stosowania niektórych przepisów rozporządzenia (WE) nr 1371/2007 Parlamentu Europejskiego i Rady dotyczącego praw i obowiązków pasażerów w ruchu kolejowym [Dz. U. Nr 117, poz. 683]).

Przepisy unijne odnoszące się do podróży autobusem lub autokarem obecnie w znacznej części pozostają martwe, gdyż proces dostosowywania do nich prawa krajowego jeszcze trwa. W związku z tym pasażerowie nie mają możliwości efektywnego dochodzenia swoich praw w przypadku ich naruszenia, ponieważ nie ma organu, do którego mogliby składać skargi. Można jedynie wskazać, że zgodnie z projektem założeń projektu ustawy o zmianie ustawy o transporcie drogowym organem odwoławczym od skarg nierozpatrzonych pozytywnie przez przewoźników ma być Główny Inspektor Transportu Drogowego. Przy tym proponuje się, aby wyłączyć obowiązywanie przepisów rozporządzenia unijnego nr 181/2011 w stosunku do usług przewozowych regularnych na maksymalny okres przewidziany przepisami tegoż rozporządzenia, tzn. na 8 lat, uzasadniając to niedostatecznym i nierównomiernym poziomem rozwoju usług przewozów osób autobusami w Polsce (takie wyłączenie miałoby umożliwić dostosowanie określonej grupy przedsiębiorców do wymogów rozporządzenia, w szczególności w zakresie obsługi osób niepełnosprawnych oraz osób o ograniczonej sprawności ruchowej). Na marszałków województw ma być nałożony obowiązek wyznaczenia terminali autobusowych i autokarowych, w których udzielana będzie pomoc osobom niepełnosprawnym (przez 4 lata od dnia wejścia w życie ustawy przepis ten będzie dotyczył jedynie przewozów międzynarodowych). W każdym województwie przynajmniej jeden taki terminal będzie musiał być wyznaczony do końca 2014 r., zaś do końca 2016 r. będą go posiadały wszystkie obiekty dworcowe zlokalizowane w miastach o liczbie mieszkańców powyżej 75 tys., przez które przebiegają międzynarodowe linie regularne. Natomiast do dnia 28 lutego 2021 r. nie przewiduje się wprowadzenia obowiązku przygotowania terminali do obsługi osób niepełnosprawnych w ruchu krajowym, co jest zgodne z przepisami unijnymi (zob. Projekt założeń projektu ustawy o zmianie ustawy o transporcie drogowym, s. 1-3, <http://legislacja.gov.pl/docs//1/49161/49183/49184/dokument68292.pdf?lastUpdateDay=05.11.13&lastUpdateHour=18%3A16&userLogged=false&date=wtorek%2C+5+listopad+2013>; dostęp 10.11.2013).

Wraz ze stopniowym dostosowywaniem prawa krajowego do standardów unijnych w zakresie prawa transportowego poszerzeniu ulegają kompetencje marszałków województw, którzy uzyskują upoważnienie do kontroli organizatorów turystyki i pośredników turystycznych w zakresie przestrzegania swojej działalności rozporządzeń unijnych w stosunku do turystów niepełnosprawnych. Od dnia 19 września 2013 r. mają oni obowiązek kontroli zgodności działalności prowadzonej przez organizatorów turystyki lub pośredników turystycznych z rozporządzeniem nr 1177/2010. Działanie z naruszeniem obowiązków lub warunków określonych w rozporządzeniu nr 1177/2010 zostało zagrożone karą pieniężną do 50 000 zł [art. 9 ust. 1c oraz 45a-45c ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych].

Osoby z niepełnosprawnością posiadają pewne ułatwienia w dostępie do walorów turystycznych. Zgodnie z art. 19 ust. 2 ustawy z dnia 18 sierpnia 2011 r. o bezpieczeństwie i ratownictwie w górach i na zorganizowanych terenach narciarskich [Dz. U. Nr 208, poz. 1241] zarządzający zorganizowanymi terenami narciarskimi, będąc odpowiedzialnym za zapewnienie warunków bezpieczeństwa osób przebywających, powinien m. in. przekazywać informacje i tworzyć ułatwienia szczególnie istotne dla potrzeb osób z różnymi rodzajami niepełnosprawności. W myśl art. 29 ust. 1 ustawy z dnia 28 września 1991 r. o lasach [tekst jedn. Dz. U. z 2011 r. Nr 12, poz. 59 z późn. zm.] osoby z niepełnosprawnością poruszający się pojazdami przystosowanymi do ich potrzeb nie muszą przestrzegać obowiązku poruszania się po lesie jedynie drogami publicznymi, zaś drogami leśnymi tylko wtedy, gdy są one oznakowane drogowskazami dopuszczającymi ruch po tych drogach.

W myśl § 1 pkt 2 rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 10 czerwca 2008 r. w sprawie określenia grup osób, którym przysługuje ulga w opłacie lub zwolnienie z opłaty za wstęp do muzeów państwowych oraz rodzajów dokumentów potwierdzających ich uprawnienia [Dz. U. Nr 160, poz. 994] osobom z niepełnosprawnością wraz z opiekunami, będącymi obywatelami państw członkowskich Unii Europejskiej, Konfederacji Szwajcarskiej oraz państw członkowskich Europejskiego Porozumienia o Wolnym Handlu (EFTA) – stronom umowy o Europejskim Obszarze Gospodarczym przysługuje ulga w opłacie za wstęp do muzeów. Dokumentem potwierdzającym uprawnienie do korzystania z ulgi jest legitymacja dokumentująca niepełnosprawność lub stopień niepełnosprawności [§ 3 pkt 3]. Choć istnienie tego typu ulg należy oceniać pozytywnie, to z pewnością dużo bardziej potrzebne byłoby zapewnienie osobom z niepełnosprawnością łatwiejszego dostępu do walorów turystycznych, np. przez usuwanie barier architektonicznych, tworzenie opisów w alfabecie Braille'a czy głosowych.

Z punktu widzenia aktywności turystycznej osób z niepełnosprawnością istotne znaczenie ma szkolenie personelu. Należy postulować wprowadzenie

nie obowiązku przeszkolenia wszystkich osób zaangażowanych w organizację usług, których odbiorcami mogą być ludzie z określonymi dysfunkcjami. Szkolenie pracowników przemysłu turystycznego uznawane jest przez badaczy tej problematyki za niezbędny warunek optymalnego przygotowania usług turystycznych, z których bezkolizyjnie mogłyby korzystać osoby z niepełnosprawnością [Kaganek 2009]. Podstawowe przygotowanie osób z branży turystycznej zdaniem Kaganka [2003] powinno obejmować dwie grupy zagadnień: a) przygotowanie merytoryczne do prowadzenia imprez turystycznych z osobami niepełnosprawnymi; b) przyswojenie wiedzy na temat osób z niepełnosprawnością i zasad indywidualizacji w kontaktach interpersonalnych.

Obecnie obowiązek określenia procedur szkolenia w zakresie niepełnosprawności i ich egzekwowanie został nałożony jedynie na przewoźników w transporcie morskim, śródlądowym, autobusowym i autokarowym oraz – w stosownych przypadkach – operatorów terminali. Szkolenie powinno dostarczyć m.in. wiedzy i umiejętności potrzebnych do właściwego reagowania na pasażerów z niepełnosprawnością fizyczną, niepełnosprawnością w zakresie narządów zmysłów (słuchu i wzroku), z niepełnosprawnością ukrytą lub z trudnościami w uczeniu się, w tym umiejętność właściwej oceny zróżnicowanych możliwości osób, których sprawność ruchowa, orientacja przestrzenna lub zdolności komunikacyjne mogą być ograniczone, wiedzy na temat barier, w obliczu których stoją osoby niepełnosprawne i osoby o ograniczonej sprawności ruchowej, w tym barier w zakresie postaw psychicznych, barier środowiskowych (fizycznych) i organizacyjnych, wiedzy na temat psów asystujących, umiejętności reagowania w nieoczekiwanych sytuacjach, umiejętności interpersonalnych i metod komunikacji z osobami z uszkodzeniem słuchu, wzroku, mowy i z osobami z trudnościami w uczeniu się. Ponadto uczestnicy szkolenia powinni zdobyć umiejętność udzielania użytkownikom wózków inwalidzkich pomocy w przemieszczaniu się na wózek i z wózka, umiejętności udzielania pomocy osobom niepełnosprawnym oraz osobom o ograniczonej sprawności ruchowej podróżującym z uznanym psem asystującym, z uwzględnieniem roli i potrzeb takich zwierząt, poznać techniki eskortowania pasażerów z uszkodzeniem wzroku oraz postępowania z uznanymi psami asystującymi i przewożenia ich, poznać rodzaje sprzętu, który może być wykorzystywany przez osoby niepełnosprawne oraz osoby o ograniczonej sprawności ruchowej, a także umiejętność ostrożnego obchodzenia się z takim sprzętem, posiadać umiejętność użycia sprzętu umożliwiającego wsiadanie i wysiadanie oraz znajomość właściwych procedur wsiadania i wysiadania, chroniących bezpieczeństwo i godność osób niepełnosprawnych oraz osób o ograniczonej sprawności ruchowej, zrozumieć potrzeby niezawodnej i profesjonalnej pomocy (również uświadomienie, że

niektóre osoby niepełnosprawne mogą doświadczać podczas podróży uczucia zagrożenia ze względu na zależność od udzielenia pomocy), poznać zasady pierwszej pomocy [art. 14 rozporządzenia nr 1177/2010; art. 16 rozporządzenia nr 181/2011].

Natomiast z dniem 1 stycznia 2014 r. zostaje zniesiony obowiązek odbycia szkolenia teoretycznego i praktycznego oraz zdania egzaminu w celu uzyskania uprawnień przewodnika turystycznego lub pilota wycieczek (obowiązek ten nadal będzie istniał jedynie w stosunku do przewodnika górskiego) (zob. art. 10 pkt 4 ustawy z dnia 13 czerwca 2013 r. o zmianie ustaw regulujących wykonywanie niektórych zawodów [Dz. U. poz. 829], który nadał nowe brzmienie art. 22 ustawy o usługach turystycznych). Przed tą datą osoby zainteresowane uzyskaniem takich uprawnień uzyskiwały informacje oraz zdobywały umiejętności w zakresie turystyki osób z niepełnosprawnością podczas obowiązkowego szkolenia teoretycznego i praktycznego (zob. załączniki nr 1 i 10 do rozporządzenia Ministra Sportu i Turystyki z dnia 4 marca 2011 r. w sprawie przewodników turystycznych i pilotów wycieczek [Dz. U. Nr 60, poz. 302]). Oznacza to, iż obecnie ustawodawca polski przyjmuje, że do wykonywania zawodu przewodnika turystycznego oraz pilota wycieczek posiadanie tego typu wiedzy oraz umiejętności jest konieczne. Przyjęte rozwiązanie należy ocenić krytycznie. Powinien bowiem pozostać wymóg przynajmniej ogólnego szkolenia, ewentualnie w przypadku przewodników turystycznych bez podziału na miasta czy regiony, a w przypadku przewodników górskich bez podziału na obszary górskie. Jego zaś program w pewnym zakresie należałoby jeszcze bardziej uszczegółowić niż dotychczas. W literaturze przedmiotu proponuje się na przykład, aby w przygotowywaniu pilota wycieczek uwzględnić następujące treści istotne w pracy z turystą niepełnosprawnym: „podstawowe pojęcia z zakresu niepełnosprawności, charakterystyka osób niepełnosprawnych, turystyka osób niepełnosprawnych, jej znaczenie i uwarunkowania, wskazania i przeciwskazania do uprawiania poszczególnych form turystyki, formy turystyki osób niepełnosprawnych, problematyka wycieczkowania osób o różnych rodzajach niepełnosprawności, turystyka pobykowa (turnusy rehabilitacyjno-usprawniające, pobyty uzdrowiskowe), turystyka kwalifikowana i inne; interakcje: osoba niepełnosprawna – pilot, możliwości zwiedzania obiektów przez osoby niepełnosprawne, środki transportu, zajęcia praktyczne” [Kaganek 2003, s. 39].

Reasumując należy zaznaczyć, że polskie prawodawstwo ułatwiające uprawianie turystyki przez osoby z niepełnosprawnością w ostatnich latach uległo znaczącym zmianom w kierunku wdrożenia zasad „wyrównywania szans” tej kategorii osób. Istotną rolę w tym zakresie należy przypisać ustawodawstwu unijnemu. Wydaje się, że po całkowitym dostosowaniu prawa

krajowego do rozwiązań europejskich, co powinno nastąpić w stosunkowo niedługim okresie, będzie ono w zasadzie wystarczające. Nie oznacza to, że nie będzie już istniała konieczność prowadzenia dalszych prac legislacyjnych. Wystarczy wskazać, iż podstawowy akt prawny regulujący świadczenie usług turystycznych – ustawa z 1997 r. – do niedawna traktował o potrzebach osób z niepełnosprawnością tylko w jednym artykule (ostatnia nowelizacja niewiele w tym zakresie zmieniła). Inne akty prawne (np. prawo budowlane) ujmują te zagadnienia tylko hasłowo. W związku z tym w trosce o właściwą obsługę osób z niepełnosprawnością uczestniczących w turystyce konieczne są dalsze regulacje je precyzujące.

Należy pamiętać, iż rzeczywista wartość przepisów prawnych polega na ich faktycznym respektowaniu. Z tym, w przypadku przestrzegania praw osób niepełnosprawnych, z każdym rokiem jest coraz lepiej. Na przykład, jak wynika z kontroli przeprowadzonych przez Urząd Lotnictwa Cywilnego, na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej osoby niepełnosprawne i osoby o ograniczonej sprawności ruchowej mają zagwarantowane prawo do udzielenia pomocy przez zarządzających portami lotniczymi w taki sposób, aby osoby te mogły skorzystać z lotu, na który mają rezerwację. Co więcej, prawo to istnieje zarówno gdy zostaną zgłoszone danemu przewoźnikowi przez te osoby szczególne potrzeby z określonym przepisami rozporządzenia wyprzedzeniem w stosunku do opublikowanej godziny odlotu, jak i bez dokonania żadnego zgłoszenia. Zarządzający lotniskiem podejmują wszelkie należyte starania w celu udzielenia pomocy w taki sposób, aby osoby niepełnosprawne i o ograniczonej sprawności ruchowej mogły skorzystać z lotu, na który mają rezerwację. Z kolei polscy przewoźnicy podejmują wszelkie starania w celu zaproponowania osobie niepełnosprawnej lub osobie o ograniczonej sprawności ruchowej możliwego do zaakceptowania rozwiązania alternatywnego w przypadku, gdy są zmuszeni do wyrażenia odmowy ze względu na obowiązujące przepisy bezpieczeństwa lub fizyczną niemożność wprowadzenia na pokład lub przewozu osoby niepełnosprawnej lub osoby o ograniczonej sprawności ruchowej

(zob. <http://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/interpelacjaTresc.xsp?documentId=CB51F6C1F2095EB6C1257A9200431522&view=1o>). Na stronach internetowych zarówno portów lotniczych, jak i przewoźników lotniczych można znaleźć informacje na temat zasad udzielania pomocy osobom niepełnosprawnym (zob. np. <http://www.airport.lublin.pl/dla-podroznyc/przed-odlotem/osoby-niepelnosprawne.html>;

<http://www.lotnisko-chopina.pl/pl/pasazer/na-lotnisku/pasazer-PRM>; <http://www.lot.com/pl/pl/pasazerowie-niepelnosprawni>; http://admin.enterair.com.pl/dir_upload/site/files/przewoz.pdf; http://eurolot.com/commons/pdf/owp_eurolot.pdf).

Podobne informacje można znaleźć na stronach internetowych niektórych przewoźników kolejowych (zob. np. <http://intercity.pl/pl/site/niezbednik-podroznego/informacje-dla-osob-niepelnosprawnych-i-o-ograniczonej-sprawnosci-ruchowej.html>; <http://kolejeslaskie.com/pl/pages/14/dla-niepelnosprawnych>).

Można zatem stwierdzić, że stopień urzeczywistniania (za pomocą proponowanych rozwiązań prawnych) deklarowanych zasad wyrównywania szans w zakresie aktywności rekreacyjnej i turystycznej osób z niepełnosprawnością jawi się jako zadowalający. Widoczne są też, chociaż jeszcze nadal niewystarczające zmiany w postawach społeczeństwa wobec osób z trwałymi ograniczeniami w zdrowiu i sprawności.

Piśmiennictwo

Akty prawne

Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzona w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r. (Dz. U. z 2012 r., poz. 1169).

Rozporządzenie (WE) nr 261/2004 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 11 lutego 2004 r. ustanawiające wspólne zasady odszkodowania i pomocy dla pasażerów w przypadku odmowy przyjęcia na pokład albo odwołania lub dużego opóźnienia lotów (Dz. U. UE L Nr 46, s. 10-16).

Rozporządzenie (WE) nr 1107/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 5 lipca 2006 r. w sprawie osób niepełnosprawnych oraz osób o ograniczonej sprawności ruchowej podróżujących drogą lotniczą (Dz. Urz. UE L Nr 204, s. 1-9).

Rozporządzenie (WE) nr 1371/2007 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 23 października 2007 r. dotyczące praw i obowiązków pasażerów w ruchu kolejowym (Dz. U. UE L 2007 Nr 315, s. 14-41).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1177/2010 z dnia 24 listopada 2010 r. o prawach pasażerów podróżujących drogą morską i drogą wodną śródlądową oraz zmieniające rozporządzenie (WE) nr 2006/2004 (Dz. U. UE L Nr 334, s. 1-16).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) Nr 181/2011 z dnia 16 lutego 2011 r. dotyczące praw pasażerów w transporcie autobusowym i autokarowym oraz zmieniające rozporządzenie (WE) nr 2006/2004 (Dz. U. UE L Nr 55, s. 1-12).

Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.).

- Ustawa z dnia 15 listopada 1984 r. Prawo przewozowe (tekst jedn. Dz. U. z 2012 r. poz. 1173 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 21 marca 1991 r. o obszarach morskich Rzeczypospolitej Polskiej administracji morskiej (tekst jedn. Dz. U. z 2013 r. poz. 934 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach (tekst jedn. Dz. U. z 2011 r. Nr 12, poz. 59 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (tekst jedn. Dz. U. z 2010 r. Nr 243, poz. 1623 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zdrowotnej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (tekst jedn. Dz. U. z 2011 r. Nr 127, poz. 721 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych (tekst jedn. Dz. U. z 2004 r. Nr 223, poz. 2268 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 21 grudnia 2000 r. o żegludze śródlądowej (tekst jedn. Dz. U. z 2006 r. Nr 123, poz. 857 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 3 lipca 2002 r. Prawo lotnicze (tekst jedn. Dz. U. z 2012 r. poz. 933).
- Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (tekst jedn. Dz. U. z 2012 r., poz. 647 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 28 marca 2003 r. o transporcie kolejowym (tekst jedn. Dz. U. z 2007 r. Nr 16, poz. 94 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 25 czerwca 2009 r. o zmianie ustawy o transporcie kolejowym (Dz. U. Nr 214, poz. 1658).
- Ustawa z dnia 18 sierpnia 2011 r. o bezpieczeństwie i ratownictwie w górach i na zorganizowanych terenach narciarskich (Dz. U. Nr 208, poz. 1241).
- Ustawa z dnia 7 grudnia 2012 r. o zmianie ustawy o ochronie przyrody oraz ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (Dz. U. z 2013 r., poz. 73).
- Ustawa z dnia 13 czerwca 2013 r. o zmianie ustaw regulujących wykonywanie niektórych zawodów (Dz. U. poz. 829).
- Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 12 kwietnia 2002 r. w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie (Dz. U. Nr 75, poz. 690 z późn. zm.).
- Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 25 czerwca 2002 r. w sprawie określenia rodzajów zadań powiatu, które mogą być finansowane ze środków Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych (Dz. U. Nr 96, poz. 861).
- Rozporządzenie Ministra Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 22 maja 2003 r. w sprawie szczegółowych zasad udzielania zwolnień od pracy osobom o znacznym lub umiarkowanym stopniu niepełnospraw-

- ności w celu uczestniczenia w turnusie rehabilitacyjnym (Dz. U. Nr 100, poz. 927).
- Rozporządzenie Ministra Gospodarki i Pracy z dnia 19 sierpnia 2004 r. w sprawie obiektów hotelarskich i innych obiektów, w których są świadczone usługi hotelarskie (tekst jedn. Dz. U. z 2006 r. Nr 22, poz. 169 z późn. zm.).
- Rozporządzenie Ministra Transportu i Budownictwa z dnia 24 lutego 2006 r. w sprawie ustalania stanu przesyłek oraz postępowania reklamacyjnego (Dz. U. Nr 38, poz. 266).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 czerwca 2008 r. w sprawie określenia grup osób, którym przysługuje ulga w opłacie lub zwolnienie z opłaty za wstęp do muzeów państwowych, oraz rodzajów dokumentów potwierdzających ich uprawnienia (Dz. U. Nr 160, poz. 994).
- Rozporządzenie Ministra Sportu i Turystyki z dnia 4 marca 2011 r. w sprawie przewodników turystycznych i pilotów wycieczek (Dz. U. Nr 60, poz. 302).
- Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 25 maja 2011 r. w sprawie zwolnienia ze stosowania niektórych przepisów rozporządzenia (WE) nr 1371/2007 Parlamentu Europejskiego i Rady dotyczącego praw i obowiązków pasażerów w ruchu kolejowym (Dz. U. Nr 117, poz. 683).
- Rozporządzenie Ministra Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej z dnia 10 września 2013 r. w sprawie określenia dyrektora urzędu morskowego właściwego do rozpatrywania skarg w sprawie naruszeń praw pasażerów podróżujących drogą morską (Dz. U. poz. 1073).
- Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 1 sierpnia 1997 r. Karta Praw Osób Niepełnosprawnych (M.P. Nr 50, poz. 475).
- Oświadczenie rządowe z dnia 25 września 2012 r. w sprawie mocy obowiązującej Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzonej w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r. (Dz. U., poz. 1170).
- Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 1 marca 2002 r. (I SA 1992/00), LEX nr 81717).

Publikacje zwarte

- Cybula P. (2012) *Usługi turystyczne. Komentarz*. WoltersKluwer Polska, Warszawa.
- Gospodarek J. (2007) *Prawo w turystyce i rekreacji*. Centrum Doradztwa i Informacji Difin, Warszawa.
- Kaganek K. (2003) *Podstawy warsztatu pilota i przewodnika – kadra w turystyce osób niepełnosprawnych* [w:] A. Borowicka (red.) *Niepełnosprawny turysta*. Wydawnictwo Forum Turystyki Pomorza Zachodniego, Szczecin, 38-49.

- Kaganek K. (2009) *Turystyka osób niepełnosprawnych w aspekcie wybranych uwarunkowań*. Wydawnictwo EAS, Kraków.
- Kirenko J. (2007) *Indywidualna i społeczna percepcja niepełnosprawności*. Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Kołodziejczyk A. (2010) *Warunki rozwoju turystyki osób niepełnosprawnych w Polsce* [w:] Z. Młynarczyk, A. Zajadacz (red.) *Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki*. T. 7. *Aspekty społeczne: Ruch turystyczny. Turystyka osób niepełnosprawnych. Turystyka zdrowotna. Przestrzeń turystyczna w świadomości społecznej*. Wydawnictwo UAM, Poznań, 81-89.
- Kowalik S. (2007) *Psychologia rehabilitacji*. Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa.
- Nadolska A., Wilski M. (2009) *Etyczne aspekty aktywizacji ruchowej osób niepełnosprawnych*, [w:] S. Kowalik (red.) *Kultura fizyczna osób niepełnosprawnych. Dostosowana aktywność ruchowa*. GWP, Gdańsk, 214-234.
- Niewiadomski Z. (2011) *Planowanie i zagospodarowanie przestrzenne. Komentarz*. Wydawnictwo C. H. BECK, Warszawa.
- Robaczyński W. (2008) *Prawne aspekty turystyki niepełnosprawnych (wybrane problemy)* [w:] P. Kuleczka (red.) *Turystyka i krajoznawstwo niepełnosprawnych, czyli „Wędrować każdy może...”*. Wybrane aspekty. Wydawnictwo Edytor, Sulechów, 85-89.
- Skalska T. (2004) *Turystyka osób niepełnosprawnych. Ograniczenia i możliwości rozwoju*. Wyd. 2. Wydawnictwo WSHGiT, Warszawa.
- Szumski G. (2006) *Integracyjne kształcenie niepełnosprawnych. Sens i granice zmiany edukacyjnej*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Walentyłowicz D. (2008) *Rola turystyki w życiu osób niepełnosprawnych w warunkach jednoczącej się Europy* [w:] A. Stasiak (red.) *Rola krajoznawstwa i turystyki w życiu osób niepełnosprawnych*. PTTK „Kraj”, Warszawa, 23-35.
- Wapiennik E., Piotrowicz R. (2002) *Niepełnosprawny – pełnoprawny obywatel Europy*. Wydawnictwo Urzędu Komitetu Integracji Europejskiej, Warszawa.
- Zajadacz A. (2012) *Turystyka osób niesłyszących – ujęcie geograficzne*. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Zdebski J., Kozicka M. (2008) *Bariery mentalne w turystyce osób niepełnosprawnych* [w:] P. Kuleczka (red.) *Turystyka i krajoznawstwo niepełnosprawnych, czyli „Wędrować każdy może...”*. Wybrane aspekty. Wydawnictwo Edytor, Sulechów, 39-43.

Inne źródła

Deklaracja Madrycka, <http://www.niepelnosprawni.pl/ledge/x/1878>[dostęp 10.11.2013].

Standardowe zasady wyrównywania szans osób niepełnosprawnych, http://www.tus.org.pl/uploads/dokumenty/standardowe_zasady_wyrownywania_szans_osob_niepelnosprawnych.pdf[dostęp 10.11.2013].

Projekt założeń projektu ustawy o zmianie ustawy o transporcie drogowym, s. 1-3, <http://legislacja.gov.pl/docs//1/49161/49183/49184/dokument68292.pdf?lastUpdateDay=05.11.13&lastUpdateHour=18%3A16&userLogged=false&date=wtorek%2C+5+listopad+2013>[dostęp 10.11.2013]).

Strony internetowe

<http://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/interpelacjaTresc.xsp?documentId=CB51F6C1F2095EB6C1257A9200431522&view=1o>[dostęp 10.11.2013].

<http://www.airport.lublin.pl/dla-podroznich/przed-odlotem/osoby-niepelnosprawne.html>[dostęp 10.11.2013].

<http://www.lotnisko-chopina.pl/pl/pasazer/na-lotnisku/pasazer-PRM>[dostęp 10.11.2013].

<http://www.lot.com/pl/pl/pasazerowie-niepelnosprawni>[dostęp 10.11.2013].

http://admin.enterair.com.pl/dir_upload/site/files/przewoz.pdf[dostęp 10.11.2013].

http://eurolot.com/commons/pdf/owp_eurolot.pdf[dostęp 10.11.2013].

<http://www.pasazer.utk.gov.pl/pas/informacje-dla-podrozn/prawa-i-obowiazki/919,Zlozenie-skargi.html> [dostęp 10.11.2013].

<http://intercity.pl/pl/site/niezbednik-podroznego/informacje-dla-osob-niepelnosprawnych-i-o-ograniczonej-sprawnosci-ruchowej.html>[dostęp 10.11.2013].

<http://kolejeslaskie.com/pl/pages/14/dla-niepelnosprawnych>)[dostęp 10.11.2013].

Abstract:**Respecting the principle of “equalization of opportunities” in the tourism of persons with disabilities – legal solutions**

This article addresses the problem of respecting the principle of “equalization of opportunities” for persons with disabilities, regarding tourist activity and the optimal use of related services. The documented rules guaranteeing the equality of persons with disabilities in their access to all areas of social life are declarative in nature. The degree of application of those rules depends on many factors – individual, social, cultural, organizational, and legal.

The article compares the standard rules on the equalization of opportunities concerning the tourism of persons with disabilities with the current regulations in the field. It puts emphasis on the fact that the present regulations do in principle correspond with the needs of persons with disabilities. Nevertheless, there must be further improvement to the effect of maximization of the quality of tourist services that are offered to persons with different kinds of disability.

Keywords: tourism, persons with disabilities, equalization of opportunities, legal regulations.

WPROWADZENIE DO WSPINACZKI I TURYSTYKI WSPINACZKOWEJ OSÓB NIEWIDZĄCYCH

*Wojciech Swędzioł**

Zarys treści: Artykuł prezentuje wspinaczkę oraz turystykę wspinaczkową jako formy aktywności niezwykle atrakcyjne dla osób niewidzących. Atrakcyjności tychże form dowodzą pewne specyficzne walory, których przywołanie stanowi treść pierwszej części opracowania. W dalszej części, po rozważaniach dotyczących zjawiska kompensacji, omówione zostały problemy specyfiki działań ruchowych osób niewidzących, wśród których za szczególnie istotne uznano zagadnienia postrzegania przestrzeni i orientacji, rozwijania wyobrażeń ruchowych oraz doświadczeń ruchowych odwołujących się do sensu działania. Zrozumienie tych mechanizmów umożliwia optymalne wykorzystanie wspinaczki i turystyki wspinaczkowej dla ułatwiania realizacji potrzeb związanych z dążeniem do afirmacji własnego „ja” osoby niewidzącej. „Optymalne wykorzystanie” zachodzi wtedy, gdy przygoda ściankowo-skałkowa staje się swoistą inicjacją zachęcającą do dalszego wspinaczkowego eksplorowania świata oraz do wykraczania poza te miejsca.

Słowa kluczowe: wspinaczka, tyflopedagogika, ryzyko, kompensacja, racjonalizacja, rewali-dacja, postrzeganie, orientacja, mapy poznawcze, wyobrażenia ruchowe.

*Widzieć, to jakby zgadywać przyszłość.
Wy wiecie o istnieniu drzewa na długo przed tym,
kiedy do niego podejdziecie.
Ja dowiaduję się o nim dopiero wtedy
gdy na nie wpadnę¹*

Wstęp

Przemiany zachodzące w turystyce są odzwierciedleniem przemian w zakresie nowych modeli wypoczynku. Mitologizowany już „powrót do natury” zostaje uzupełniony o element wyzwania i towarzyszącej mu emocji a nawet ryzyka, co jest doskonale widoczne chociażby w sferze promocji i reklamy

* Dr, Zakład Alpinizmu i Turystyki Kwalifikowanej, Wydział Turystyki i Rekreacji AWF w Krakowie. E-mail: wojciech.swedziol@awf.krakow.pl

¹ Wyobrażenie osoby niewidomej od urodzenia dotyczące percepcji wzrokowej [Kłopotowska 2007, s. 269].

w branży turystycznej². Problemem współczesności stała się egzystencjalna pustka (frustracja, duchowa pustynia, wewnętrzna pustka), której najpowszechniejszym przejawem jest stan permanentnego znudzenia [Frankl 2009, s. 161; Bette 2004, s. 17]. Viktor E. Frankl, odnosząc się w swoich badaniach do sytuacji człowieka w drugiej połowie XX wieku, prognozował, że problemy te będą z upływem czasu odgrywać coraz istotniejszą rolę i wiązał przyczynę tego stanu z postępującą automatyzacją życia, prowadzącą do gwałtownego wzrostu wolnych godzin będących do dyspozycji przeciętnego człowieka. Wypełnienie tej przestrzeni, często równoznaczne z odnalezieniem sensu życia, zgodnie z założeniami logoterapii [Frankl 1998 s. 128–138; Frankl 2009 s. 197, Frankl 2010 s. 25–107] jest możliwe dzięki twórczej pracy lub działaniu (tworzeniu dzieła i spełnianiu czynu), przez doświadczenie czegoś lub kontakt z innym człowiekiem (spotkanie z kimś), lub przez to, jak znosimy nieuniknione cierpienie. Można zatem wysunąć przypuszczenie, że wśród wielu bardzo swoistych walorów aktywności zawierających w sobie owe „komponenty” działania i tworzenia dzieła oraz spotkania (z drugim człowiekiem bądź naturalnym środowiskiem niecodziennego działania), a w tym również wyzwania i współpracy – można dostrzec bardzo uniwersalny kontekst powiązany z szeroko pojmowanym odzyskiwaniem traconego poczucia sensu. Problem ten dotyczy w wyjątkowym wymiarze osób, które na skutek swojej niepełnej sprawności, doświadczają na co dzień zwątpienia w możliwość pełnego uczestnictwa w życiu społecznym, a w bardzo szczególny sposób uczestnictwa w kulturze fizycznej i turystyce, tym bardziej, że obszary te są ogromną, ale jak dotąd słabo wykorzystaną szansą w szeroko pojętej edukacji włączającej osoby niepełnosprawne w całość życia społecznego [Maszczak 2008, s. 10; Maszczak 2007, s. 1-5]. Jest to również problem tym bardziej aktualny, że badania podejmujące zagadnienie turystyki osób niepełnosprawnych są najczęściej bardzo ogólne i rzadko uwzględniają czynniki związane z rodzajem niepełnosprawności, które determinują przecież sposoby uczestniczenia w turystyce i aktywnym wypoczynku [Kaganek 2009, s. 81, s. 83]. Edukacja włączająca została zapoczątkowana w Polsce przez Jędrzeja Śniadeckiego w jego rozprawie z 1805 r. „O fizycznym wychowaniu dzieci” [Śniadecki 1990]. Za kontynuatorów tej idei w pierwszej kolejności należy uznać Władysława Da-

² W zasadzie chodzi tutaj o szerokie spektrum często nadużywanego pojęcia „ryzyko”, którego udział, ze względu na adekwatne proporcje graficzne, można wyobrazić za pomocą piramidy. Jej podstawą są emocje towarzyszące podejmowanej aktywności. Najbardziej podstawowym przykładem może być tutaj emocja towarzysząca biwakowi – podstawowej formie plenerowej przygody. Wyżej ulokowany będzie obszar **subiektywnie** postrzeganego ryzyka – gdzie poniesienie jakiegokolwiek straty podczas aktywności jest zminimalizowane, a pomimo to, jej podjęcie wzbudza lęk (np. przez samą obecność uczestnika w miejscu niecodziennym i eksponowanym). Dopiero w okolicy szczytu tej piramidy można ulokować ryzyko realne, które jest najczęściej utożsamiane z pojęciem „ryzyka”.

wida [1912], Janusza Korczaka [1958] i Marię Grzegorzewską [1964]. Przełomem w sposobie postrzegania niepełnosprawności był raport brytyjski, który zamiast kategorii upośledzenia jako podstawy organizacji szkolnictwa specjalnego, wysunął koncepcję „specjalnych edukacyjnych potrzeb” (*special education needs*). Raport podkreślał wspólnotę potrzeb ludzi pełnosprawnych z niepełnosprawnymi i nie utrzymywał podziału dzieci i młodzieży według rodzaju i stopnia niepełnosprawności, w zamian określając i akcentując możliwości uczniów, potrzebę zachowania sprawności, potrzeby rozwojowe oraz warunki. Ideę tę, obok A. Hulka, rozwijali w naszym kraju już w połowie ubiegłego wieku pionierzy rehabilitacji medycznej, społecznej i zawodowej: W. Dega, H. Larkowa, O. Lipowski i inni [Maszczak 2008]. Natomiast wybór myśli zawartych w prekursorskich dziełach Śniadeckiego posłużył wiele lat później Zuchorze do sporządzenia „dekalogu” wychowawczego, który znakomicie wpisuje się w edukacyjną wrażliwość osób niepełnosprawnych [Maszczak, 2008]. W nowoczesnym wychowaniu fizycznym, w tym również w edukacji włączającej, przydatne są zwłaszcza te wątki „dekalogu”, które ukierunkowane są na zdrowie i radość osób niepełnosprawnych. Na gruncie powyższych przesłanek i na podstawie badań własnych w zakresie nauczania wspinaczki osób o szczególnych potrzebach, został opracowany zestaw praktycznych wskazań skierowanych do instruktorów wspinaczki i nauczycieli będących organizatorami kultury fizycznej, a w tym i turystyki osób niepełnosprawnych [Swędziół 2013]. Zarówno rekomendowana w niniejszym doniesieniu praktyka, jak również wiedza o walorach sportu wspinaczkowego w odniesieniu do specjalnych potrzeb osób niewidzących są zatem wynikiem przeprowadzonego projektu badawczego. Wiedza ta została wypracowana i potwierdzona empirycznie przez autora, zaś praktyczne wnioski z przeprowadzonych badań zostały sformułowane w postaci „dekalogu nauczyciela wspinaczki” i są dostępne w odrębnym doniesieniu o charakterze poradnikowym [Swędziół 2013; por. także; Swędziół 2013a; Swędziół 2006]. Prezentowany artykuł jest niejako wprowadzeniem do tych praktycznych i bardzo uniwersalnych wniosków, które stanowią wyselekcjonowaną w bardzo szczególnych warunkach esencję dobrej nauczycielskiej roboty³.

1. Swoiste walory wspinaczki jako aktywności „dla” i „z” osobami niewidzącymi

Sport wspinaczkowy oferuje wiele możliwości różnorodnego „dozowania” wspinaczki. Począwszy od zabawy z wykorzystaniem atrakcyjnych przyborów i przyrządów (sprzęt wspinaczkowy, ściana wspinaczkowa),

³ Autor nawiązuje w ten sposób do *Traktatu o dobrej robocie*, Tadeusza Kotarbińskiego.

przez wspinaczkę plenerową i turystykę wspinaczkową, szeroko pojmowane uczestnictwo w wydarzeniu wspinaczkowym⁴, aż po działania, w których element ryzyka staje się elementem gry. Ta cecha wskazuje na niewątpliwe i wszechstronne walory wspinaczki, obejmujące swym oddziaływaniem obszar od fizyczności jej uczestnika, aż po zaspokajanie potrzeb emocjonalnych z najwyższego piętra ludzkich „zapotrzebowań”.

Stereotyp wspinacza jako osoby narażającej się na niepotrzebne niebezpieczeństwo, podejmującej śmiertelne ryzyko, kształtował się przez lata, a jego wyjątkowo trwałym fundamentem jest w naszym kraju etos wspinaczki, wzmacniany niegdyś jeszcze przez jej elitaryzm. Postaci Wandy Rutkiewicz czy Jerzego Kukuczki na trwałe zapisały chwalebne karty historii tego sportu i są z samym terminem „wspinanie” związane nierozdzielnie. Jej współczesne, popularne oblicze oraz „sprzętowa rewolucja”, jakiej ciągle jeszcze jesteśmy świadkami, nie mają w zasadzie nic wspólnego z tym, czym wspinanie było przed dwudziestu, trzydziestu laty. Jednakże to niezrozumienie problemów, celów i sposobów realizacji współczesnej wspinaczki sportowej i rekreacyjnej powoduje, że otrzymujemy w prezencie potężny walor w postaci, nazwijmy to, „społecznej nobilitacji” osób wspinających się. Tym bardziej osób niewidzących. Wspinaczka bowiem może (choć nie musi) być zajęciem ryzykownym, lecz zawsze z takowym jest utożsamiana, a co za tym idzie, elitaryzm wspinaczki w potocznej świadomości staje się jej wartością autoteliczną, która może zostać wykorzystana również w pracy z osobami niewidzącymi. Wspinaczka czy to skałkowa, czy halowa (ściankowa) zyskuje przez to walor niezmiernie istotny w pracy pedagoga. Przygoda ściankowo-skałkowa staje się swoistą inicjacją zachęcającą do dalszego wspinaczkowego eksplorowania świata oraz do wykraczania poza te miejsca.

Wspinaczka ma jednak wiele innych walorów, powodujących że jest ona dyscypliną, która może być uprawiana właśnie przez osoby niewidzące:

- Treścią motoryczną wspinaczki, będącej zarazem zjawiskiem kulturowym, jest elementarne ludzkie doświadczenie ruchowe – wspinanie się. Doświadczenie to jest znane niemal każdemu, a wyrażało się w dzieciństwie spontanicznym lub naśladowczym wspinaniem na meble, drzewa, budynki. W przypadku osób niewidzących można powiedzieć o pewnym deficycie tego rodzaju doświadczeń ruchowych, wynikającym z jednej strony z lęków i braku kognitywnych wzorców u dziecka (z czym mamy

⁴ Uczestnictwem w wydarzeniu wspinaczkowym, które staje się motywacją do opuszczenia stałego miejsca zamieszkania (a w przypadku osób niepełnosprawnych, bardzo często dosłownie – mieszkania) może być przecież chęć dopingowania przyjaciół i spędzania z nimi czasu, pragnienie doświadczenia odmienności i niecodzienności przez kontakt z bardzo specyficzną subkulturą wspinaczy, biwak, wieczorne ognisko, a nawet pisanie o wspinaczce (o czym wspominał ideolog wspinaczki Wolfgang Güllich).

do czynienia jeżeli dziecko nie przebywa z rówieśnikami i nie naśladuje ich zachowań), z drugiej zaś z obaw jego opiekunów. Przeżycie „nowego”, czym będzie czynność „wspinania się” zwieńczona sukcesem „wspięcia się na” lub „do”, może być dla osoby niewidzącej zaskoczeniem i odkryciem nieznanych dotąd doznań, stanów, emocji płynących z nowego sposobu przemieszczania ciała w przestrzeni (dodajmy – przestrzeni niecodziennej).

- Czasami, wspomniane przeżycie nowego, będzie wyrażało się ponownym doświadczeniem stanów dziecięcej, zabawowej bez troski. Przy tym jednak sens wspinania się, którego celem jest wspomniane wspięcie się „na” lub „do”, jest logicznie na tyle oczywisty i naturalny, że nie stwarza barier i problemów z jego wyobrażeniową wizualizacją. Dla porównania, wiodący sens działania bywa w innych dyscyplinach tak bardzo obwarowany sztucznymi regułami, iż często niemożliwe staje się zbudowanie w umyśle osoby niewidomej obrazu danej czynności, który zgodny będzie z jej sztuczną ideą. Bowiem gdy sensowność działania w konkretnym zadaniu ruchowym lub jego nauczaniu musi, a nie może być doświadczana zmysłowo, działanie to staje się dla podmiotu pozbawione sensu. Można powiedzieć, że brakuje wtedy pomostu pomiędzy tym, co przedstawia sobą dana dyscyplina czy też jej elementy, a tym, co subiektywnie można uczynić zrozumiałym [Hildenbrandt, Scherer 1995, s. 49]. We wspinaniu się taki problem nie występuje.
- Wspinaczka jako dyscyplina jest w swym głębokim istotowym sensie przede wszystkim zabawą, której treścią jest przemieszczanie ciała w przestrzeni i towarzyszące temu naprzemienne zachwiania, a nawet utraty poczucia równowagi i jej odzyskiwanie. W potocznym języku często słyży się o „ludziach pająkach”, „walce z grawitacją”, przy czym w czasie wspinaczki równowagę odzyskuje się również z pomocą rąk, co w przypadku osób niewidzących ma istotne znaczenie i będzie elementem sprzyjającym (w porównaniu z jazdą na deskorolce, rowerze – gdzie dodatkowo występuje ryzyko zderzenia, upadku) [por. Herwig, Schmidt 2001, s. 12; Herwig 1990, s. 205; Herwig 1991, s. 14]. Szkolenie zmysłu równowagi jest zaś zaliczane przez różnych autorów do elementarnego wychowania fizycznego osób niewidzących [Scherer 1983 s. 100; Herwig 1990, s. 201; Herwig 1991, s.11; Sipko i wsp. 1997, s. 11] .
- Wspinaczka, szczególnie halowa, odbywa się w przestrzeni, którą możemy nazwać przestrzenią bezpieczną (i dodatkowo dającą się modelować w zależności od potrzeb). Nie ma tam przedmiotów, o które można się potknąć, uderzyć. Przestrzeń tę przemierza wspinacz stosunkowo powoli, a niepowodzenie (odpadnięcie) nie wiąże się z upadkiem, jak może to mieć miejsce w czasie innych aktywności (nie istnieje ryzyko urazu ani

ośmieszenia), lecz jest naturalną konsekwencją, której wszyscy w równym stopniu podlegają (siła grawitacji w równym stopniu oddziałuje na osoby widzące i niewidzące).

- We wspinaczce TR⁵ nie występują problemy z orientacją (zarówno osobom widzącym, jak i niewidzącym kierunek wspinaczki wskazuje lina) typowe dla takich dyscyplin jak lekka atletyka czy narciarstwo. We wspomnianych dyscyplinach problemy te rozwiązuje się przez dodatkową pomoc (urządzenia, osoby), która we wspinaczce TR przestaje być konieczna, chociaż czasami jest z innych przyczyn wskazana.
- O ile w innych dyscyplinach postrzeganie najbliższego otoczenia przez niewidzących może być utrudnione, o tyle wspinaczka w skałe lub na ścianie w pewnym sensie sprzyja tym procesom [Giese, Bietz 2005, s. 103]. Ruch jest stosunkowo wolny, a informacje zdobywa się za pośrednictwem rąk i stóp. Widzący, choć mogą przewidywać i w następstwie informacji uzyskanych za pośrednictwem wzroku przygotować się – również przez ustawienie ciała – do wykonania kolejnych ruchów, to jednak również nie mogą wspiąć się poza zasięgiem swoich rąk i stóp.
- Niewidzący mogą wspiąć się w tych samych warunkach co widzący i nie potrzebują żadnej dodatkowej pomocy (to jednak może zmieniać się w miarę wzrostu trudności i długości pokonywanych dróg, stąd próba wykorzystania aparatury typu Mikrolinkfm).
- Niewątpliwym i nie do przecenienia walorem szkolenia wspinaczkowego jest najistotniejsza – wydaje się – chwila rozwoju wspinaczkowej osobowości, kiedy to niewidzący wspinacz już nie tylko się wspina, ale też zaczyna asekurować swojego partnera. Realizacja tego „ćwiczenia” poprzedzona odpowiednim przygotowaniem i prowadzona w kontrolowanych warunkach, może stać się bardzo często jednym z pierwszych, o ile nie pierwszym w życiu niewidzącej osoby momentem, gdy w tak autentyczny i „namacalny” sposób, osoba ta staje się w pełni odpowiedzialna za drugiego człowieka (co przyczynia się do rozwoju społecznych kompetencji)⁶.

⁵ Ang. *Top Rope*, czyli potocznie wspinaczka na wędkę. Wspinaczka, w czasie której nie istnieje ryzyko odpadnięcia i tzw. lotu. Lina wspinaczkowa jest zainstalowana na końcu drogi wspinaczkowej i co za tym idzie, w dowolnym momencie można na niej zawisnąć.

⁶ (...) „Pewne, zda się, to wszakże, iż nie da się usunąć z aksjologicznego centrum stosunków międzyludzkich kanonu wzajemnego zaufania. Im bardziej ryzykowna i niebezpieczna sytuacja, tym większa jest rola ufności w dobrą wolę drugiego człowieka. W skrajnych przypadkach odwołujemy się do przykładu alpinistów powiązanych podwójną liną: fizycznym sznurem, ale przede wszystkim jeszcze mocniejszą nicią zaufania do partnera. W ryzykownej walce przeciwnostw ten czynnik wydaje się decydujący o powodzeniu trudnej akcji. Ryzyko – można by rzec – zostaje wtedy odpowiednio podzielone pomiędzy partnerów.” (...) [Lipiec 2000, s. 24].

- Opierając się na dostępnych badaniach można powiedzieć, że istnieje wiele przesłanek do wzmagania fizycznej aktywności oraz pracy z ciałem dzieci i młodzieży z dysfunkcją wzroku jako standardu oddziaływań rewalidacyjnych. Ma to istotny wpływ nie tylko na kształtowanie prawidłowej postawy ciała i równowagi, lecz również (a może nawet przede wszystkim) na przezwycięzanie trudności i radzenie sobie z sytuacjami stresującymi. Co więcej, niektórzy z autorów postulują wzbogacenie treści oddziaływań wychowawczo-rewalidacyjnych o skuteczne metody redukcji lęku i umiejętności radzenia sobie, oparte na sposobach kontroli emocji i opanowania sytuacji [Janusz 2003, s. 113].
- Wspinaczka należy do grupy dyscyplin, które dla młodzieży są ekscytujące. Z uprawianiem wspinaczki związane jest występowanie tak zwanych dreszczyków emocji⁷. Wynika to z występowania wspomnianego już elementu ryzyka, z przebywania na wysokości w miejscach ekspozowanych i niecodziennych. Walorem nie do przecenienia będzie zatem duża atrakcyjność wspinaczki w stosunku do innych znanych form (rehabilitacja, gimnastyka korekcyjna i inne zajęcia z dyscyplin należących do kanonu wychowania fizycznego).
- Wycieczki podejmowane w celach wspinaczkowych, tzw. turystyka wspinaczkowa, wiążą się nierozzerwalnie z emocjami wynikającymi nie tylko z aktu penetracji nowego otoczenia, ale i z samego kontaktu człowieka ze skałą, która, siłą rzeczy, jest naturalnym środowiskiem każdego „rasowego” wspinacza. W przypadku osoby niewidzącej będzie to kontakt bardzo emocjonalny, bowiem wyczuwalny (skała ma specyficzny zapach i temperaturę zależną od wystawy i warunków atmosferycznych).
- Osoby niewidzące są predysponowane do autentycznego przeżywania sytuacji związanej z występowaniem elementu ryzyka. Biorąc pod uwagę ograniczony stopień w jakim mass media mogą wpływać na motywacje osób niewidzących, wydaje się, że przeżycia tych osób towarzyszące wspinaczce mają ideowo czysty charakter.
- Treść przeżyć doświadczanych w czasie walki, czy też gry sportowej, to wartości uniwersalne bez względu na cechy fizyczne podmiotu, tak więc osoba niewidząca jest w równym stopniu predysponowana do ich doświadczania, jak osoba widząca. Andrzej Matuszyk [1998, s. 15] wyodrębnia następujące składniki wspinaczkowych przeżyć przestrzen-

⁷ Ang. *Thrill*, jedno z kluczowych pojęć teorii Michaela Balinta. Już w przedmowie do swojego dzieła *Angstlust und Regression* autor zwraca uwagę na trudności związane z tłumaczeniem tego terminu, który nie posiada według niego w innych europejskich językach właściwych odpowiedników. W tłumaczeniu niemieckim wykorzystano zatem słowa *Wagnis* (ryzykowne przedsięwzięcie, czyli niejako akcję prowadzącą do wystąpienia owych *thrill's*) oraz *Angstlust* (dosł. ochota na strach) [Balint 1999, s. 5].

nych (występujące, jak pisze autor, w każdej wspinaczkowej grze-walce sportowej – w różnych jej typach – w różnych konfiguracjach i relacjach wzajemnych:

Składnik ilinktyczny: „oszołomienie przestrzenia”, „oszołomienie wysokością” oraz pochodne od tych doznań preferencje i nastawienia. Do przeżyć wspinaczkowych o tym charakterze autor zalicza również przeżycia estetyczne związane z przyrodą, a nawet przeżycia mistyczne, w tym religijne.

Składnik agoniczny: przeżycia związane z pokonywaniem przestrzeni oraz nastawieniem rywalizacyjnym, skierowanym ku innym podmiotom ludzkim.

Składnik aleatoryczny: przeżycia związane z doświadczaniem ryzyka.

Doświadczanie ryzyka w trakcie wspinaczki jest nacechowane autotelicznością, przy czym jak już zasygnalizowano, w tej konkretnej sytuacji wzmacnia się dodatkowo jego subiektywność. Jest ono bowiem związane z podjęciem działania, które wywołuje lęk nawet pomimo prawdziwych zapewnień o braku możliwości zaistnienia strat związanych z uszkodzeniem ciała, czy też utratą zdrowia. Sukces zaś zależy w dużym stopniu od postawy nauczyciela, który tak modyfikuje dostępne mu środki i tak określa cele, aby pozytywnie motywujący sukces stał się faktem.

2. Wokół zjawiska kompensacji

Zjawisko kompensacji, jeden z kluczowych dla tyflopädagogiki terminów, można rozpatrywać dwojako. Pierwsza z dwóch zasadniczych interpretacji mówi o kompensacji jako podstawowym, obok racjonalizacji, pozytywnym mechanizmie obronnym, a zarazem sposobie na osiągnięcie pełni życia w warunkach akceptacji samego siebie i swojej niepełnosprawności. Kompensacja w tym znaczeniu prowadzi zatem do zastąpienia braków i udaremnień, tworzonych przez niepełnosprawność, innymi dostępnymi wartościami, stanowiącymi cel dążeń [Sękowska 1981, s. 62]. Racjonalizację można natomiast pojmować jako obiektywne uświadomienie sobie strat, które przynosi brak wzroku i zasobów, które pomimo owego braku nadal istnieją i które nadal można rozwijać. Racjonalny „bilans” ujemnych skutków niewidzenia – strat oraz (pre)dyspozycji i dążeń – pozwala na rozwinięcie się woli uczestnictwa⁸, i w następstwie tego dobrowolne i czynne włączenie się do działań rewalidujących, również tych o charakterze kompensacyjnym.

⁸ Termin wprowadzony przez autora, podkreślający wagę motywacji wewnętrznej jako warunku do zainicjowania jakichkolwiek działań o charakterze kompensacyjnym i działań rewalidacyjnych.

W odniesieniu do pojęcia rewalidacja, interesujący wydaje się wpływ etymologii tego określenia na konsekwencje, w szczególności konsekwencje pedagogiczne. Otóż *revalidus* oznacza „z powrotem zdrowy”, czyli w języku polskim „ozdrowiony”. Jednakże podstawą kształcenia osób niewidzących czy ociemniałych nie może być dążenie do wyjścia ze stanu inwalidztwa, lecz **przystosowanie** osób niewidzących do tego, aby w warunkach swojej niepełnej sprawności byli wartościowymi, użytecznymi i szczęśliwymi ludźmi⁹.

Owo przystosowanie, jako czynnik pedagogicznej rewalidacji i adaptacji, szczególnie dla podjętego tematu istotny, polega na:

- przeciwdziałaniu zjawiskom frustracyjnym w celu osiągnięcia równowagi i ogólnego dynamizmu psychofizycznego,
- rozszerzaniu zakresu adekwatności poznawania świata zewnętrznego,
- rozwoju osobistych dyspozycji psychofizycznych, umożliwiających maksymalne przewyższanie ograniczeń związanych z kalectwem,
- włączeniu się do twórczego udziału w życiu społecznym przez przygotowanie do pracy i uspołecznienie [Sękowska 1981, s. 22 – 23].

Do najistotniejszych czynników terapii i wychowania zmierzających do adaptacji zalicza się m.in.:

1. Kompensację, która powinna zastąpić w możliwie największej mierze utrudnione drogi komunikacji ze światem zewnętrznym, z poznawaniem go, przeżywaniem i przystosowaniem się do życia w warunkach, jakie stwarza niepełnosprawność i jakie narzuca świat zewnętrzny.
2. Korekturę niesprawnego czy nieprawidłowego działania analizatora wzrokowego, co w odniesieniu do osób ociemniałych może mieć zastosowanie przy zachowaniu przez nich resztek wzroku. Korekturę czynności zmysłów nieuszkodzonych, cennych dla procesu kompensacji. Korekturę ogólnych czynności życiowych. Korekturę adekwatności wyobrażeń surogatowych.

⁹ Warto przytoczyć w tym miejscu wypowiedź ojca niewidomego wspinacza Erika Weihenmayera: „...gdy było pewne, że straci wzrok, niepokoiłem się głównie tym, czy będzie potrafił prowadzić bogate i satysfakcjonujące życie, bogate nie pod względem materialnym, ale duchowym, pełne głębokiego wewnętrznego zadowolenia, wypełnione sensem” [Heltorff, 1998]. Doskonałym uzupełnieniem tej wypowiedzi jest wypowiedź samego Erika Weihenmayera: „Jako dziecko uwielbiałem robić niesamowite rzeczy, tak jak pozostałe dzieci z sąsiedztwa. Nie chciałem by mnie traktowano inaczej. Tata zawsze zachęcał mnie do próbowania wszystkiego, uważał że przez całe życie mogę podejmować się ryzykownych rzeczy, muszę tylko dobrze się zabezpieczać, by nie narażać życia. Zwłaszcza rodzice niewidomych dzieci powinni być odważni, powinni wspierać swoje niewidome dziecko, powinni wysyłać je w świat, nawet gdyby przynosiło to rozczarowania. Mogą przy tym zdarzyć się jakieś „stłuczki”, których konsekwencje rodzice powinni pozierać, żeby dziecko nadal mogło poznać świat. Tak mój ojciec postępował ze mną” [Heltorff, 1998]. Obie wypowiedzi zostały zaczerpnięte z dokumentu filmowego *Der blinde Gipfelsturmer*.

3. Usprawnienie czynności za pomocą ćwiczenia orientacji przestrzennej i życiowej. Usprawnienie do wyższego poziomu czynności nieuszkodzonych, zapewniających poczucie niezależności i działające w kierunku defrustracyjnym.
4. Dynamizowanie działające wychowawczo, wzmagające napięcie uczuciowe i wolę, a więc aktywność i inicjatywę, twórczość, zapał do pracy, siłę woli, pasję do walki z trudnościami.

Drogą do osiągnięcia powyższego jest ułatwienie realizacji potrzeb związanych z dążeniem do społecznie twórczej afirmacji własnego „ja” [Sę-kowska 1981, s. 22–23], dzięki czemu osiągnięcie, sformułowanych już przez Grzegorzewską [1964], celów szeroko pojętej rewalidacji może wiązać się z osiągnięciem poczucia psychicznej wolności¹⁰.

Procesy poznawcze i uczenie się osób niewidzących są uwarunkowane specyficznymi procesami kompensacyjnymi rozumianymi w tym wypadku jako zastępowanie informacji wizualnych innymi możliwymi i dostarczającymi adekwatnej wiedzy o świecie. W tym sensie jest to drugie, zasygnalizowane już wcześniej, znaczenie terminu kompensacja. Kontakt z rzeczywistością jest ograniczony przez wyłączenie dominującego dla większości ludzi kanału informacyjnego – analizatora wzrokowego. Pomimo to niewidzący potrafią prawidłowo wnioskować z sygnałów otrzymywanych za pośrednictwem pozostałych analizatorów zmysłowych, a zatem wszelkie procesy kompensacyjne mają na celu zastąpienie elementów optycznych przez inne, pozostające z tymi w ścisłej korelacji, przy czym, co ważne, ogólne prawo kształcenia zmysłów sprowadza się do ich czynności psychicznych, a nie fizjologicznych¹¹. Dopiero kompensacja przez współdziałanie pozostałych analizatorów i powstanie w korze mózgowej dynamicznych układów strukturalnych daje obraz tzw. zastępstwa zmysłów, przejawiający się pamięciowym, wielopłaszczyznowym odwzorowaniem rzeczywistości w umyśle osoby niewidzącej. Zwiększona sprawność percepcyjna polega zatem na wyćwiczeniu efektywności analizowania informacji, umiejętności selekcji i prawidłowej interpretacji różnych bodźców. Z tego właśnie powodu największy wysiłek w kształceniu powinien być skierowany na tworzenie najkorzystniejszych warunków do wytwarzania się wspomnianych struktur. Można to osiągnąć stwarzając warunki uczynniające możliwie wszystkie receptory i warunki

¹⁰ „Człowiek jest ową bardzo dziwną istotnością, która, aby być tym czym jest, musi to najpierw zbadać, musi chęć nie chęć – zadać sobie pytanie, czym są rzeczy w jego otoczeniu i czym on sam pośród nich jest [...] Człowiek jest żądzą bycia właśnie takim, jakim jest, urzeczywistnienia swego indywidualnego Ja” [Gasset 1993, cyt. za: Obuchowski 2000, s. 12].

¹¹ Przejawiło się to odrzuceniem powszechnej do dzisiaj w świadomości społecznej *teorii wikariaty zmysłów*, czyli teorii wysubtelnienia zmysłu (np. dotyku) przez obniżenie progu pobudliwości w celu zastąpienia innego zmysłu (w tym wypadku zmysłu wzroku).

ułatwiający procesy wyższej analizy i syntezy¹². Nawiązując do niezwykle istotnego problemu komunikacji warto zauważyć, że wszelkie możliwości kompensacyjne dynamicznych układów strukturalnych, opartych na równoczesnej funkcji pozostałych analizatorów, będą wzmacniane i poszerzane dzięki drugiemu układowi sygnałowemu – środkowi komunikowania się z myślą ludzką za pomocą słowa.

Zmysł wzroku jest zmysłem szczególnym, gwarantuje bowiem bogactwo wrażeń symultanicznych, obejmując jednym spojrzeniem wiele cech obiektów i zdolnym wychwycić skomplikowane zależności między nimi. W przypadku tego zmysłu nadrzędna staje się zasada interpretacji „od ogółu do szczegółu”. Odbiór wzrokowy odbywa się przy tym niejako mimowolnie, co oznacza, że w postrzeganie wzrokowe nie wkładamy wysiłku związanego ze skupieniem i koncentracją, tak jak ma to miejsce w czasie poznania dotykowego [Kłopotowska 2007, s. 271].

Zmysł dotyku w przeciwieństwie do zmysłu wzroku jest kontaktoanalizatorem, czyli analizatorem, który reaguje na bodźce w bezpośrednim zetknięciu z nimi¹³. W tym przypadku obowiązuje odmienna zasada interpretacji „od szczegółu do ogółu”, a przy tym poznanie dotykowe wymaga jeszcze aktywnej postawy, długotrwałego skupienia uwagi oraz rezygnacji z równoczesnego wykonywania innych czynności. Co więcej, górny przedział skali możliwego do wyobrażenia pola percepcji dotykowej jest ograniczony do zasięgu wyciągniętych ramion, a i to w tzw. codzienności w zasadzie teoretycznie (ze względu na ogólnie przyjęte normy zachowań) [Kłopotowska 2007, s. 270]. Natomiast sytuacja wspinaczkowa w pewnym sensie „usprawiedliwia” takie zachowania, a już na pewno nie wywołuje negatywnego odbioru. Wręcz przeciwnie – wywołuje niejednokrotnie podziw wynikający ze stosowanych w takim zakresie działań percepcyjnych¹⁴. Ważna z punktu

¹² Teorię kompensacji przez kształtowanie dynamicznych układów strukturalnych przedstawiła M. Grzegorzewska [1964, s. 43-44]. Pracę nad tą teorią kontynuowała Z. Sękowska [1981, s.65-66].

¹³ Niewidzący wspinacz Andy Holzer w jednym z artykułów opisującym jego wspinaczkowe osiągnięcia pisze wymownie o poznawaniu dotykowym: „Moich dziesięcioro oczu” Podaje z: <http://www.andy.diealpen.at/> [Por. S. Kern, 2007].

¹⁴ Potwierdzają to komentarze wyrażające podziw widzących obserwatorów, którzy nie są w stanie wyobrazić sobie siebie samych w sytuacji, kiedy lokalizowanie kolejnych chwytów odbywa się dotykowo. Warto wspomnieć również o znaczącej roli pamięci przestrzennej, w sensie pamięci pola percepcji dotykowej – różnego dla różnych osób – które czyni skuteczniejszym lokalizowanie stopni, które „dopiero co” były chwytami. Stwarza to niejednokrotnie zaskakujące wrażenie, że niewidzący wspinacz stawia nogę dokładnie tam, gdzie faktycznie znajdzie stopień, zupełnie jakby go widział. Zakres tego pola może być różny, najprawdopodobniej jednak jest wyznaczony „maksymalną rozpiętością” ciała wspinacza. Nieco innym charakterem pamięci przestrzeni jest umiejętność jej zapamiętania w większej skali, np. układu kolejnych chwytów i stopni na drodze wspinaczkowej.

widzenia nauczania opartego na poznaniu dotykowym, jest również umiejętność transpozycji oraz związana z nią zdolność stereognostycznego odtwarzania całości obrazu na podstawie niepełnego, „wycinkowego” wrażenia [T. Majewski 1983, s. 38].

Słuch jako kolejny pod względem wartości kompensacyjnych zmysł (aczkolwiek może to być zmienne w zależności od natężenia bodźca) ma znaczący udział w kształtowaniu wyobrażenia przestrzeni rozległej oraz w rejestrowaniu zmian położenia obiektów w przestrzeni jak również zachodzących w niej zjawisk. Zasadniczą rolę pełni jednak słuch w kształtowaniu obrazu rzeczywistości i pojmowaniu logiki różnych zjawisk za pośrednictwem słowa, czyli zasygnalizowanej już kompensacji werbalnej.

Analizator węchu można natomiast traktować jako dopełniający ten obraz wrażeń, który jest dostępny dotykowo i słuchowo (choć i tu można obserwować odstępstwa – „specyficzny zapach przestrzeni”, „zapach zimnego górskiego powietrza” mogą być podstawowymi informacjami o przestrzeni, funkcjonującymi w pierwszej niejako kolejności). Należy więc pamiętać, że zapach może być istotną, a nawet podstawową cechą identyfikującą przestrzeń, ale również i obiekty (specyficzny zapach ściany wspinaczkowej czy też zainstalowanych na niej chwytów, zapach magnezji).

3. Specyfika działań ruchowych osób niewidzących

*Dla każdego człowieka istnieją warunki,
w których jest on niepełnosprawny.*

Kazimierz Obuchowski [2000, s.9]

Brak wizualnej informacji powoduje, że osoby niewidzące przeżywają świat materialny fragmentarycznie i wrywkowo, mając znaczne problemy z ukierunkowaniem i kontrolą działań w tym świecie zachodzących. Zwłaszcza w trakcie działań ruchowych są niewidzący silnie ograniczani, a wynika to bezpośrednio z owego deficytu „ogarniania” rzeczywistości w zakresie kontroli i dostosowania się do niej (widzący ogarniają rzeczywisty stan faktyczny jednym, często mimowolnym spojrzeniem). Z tego właśnie powodu bardzo wiele z zadań, które przynosi zarówno potoczna codzienność, jak i niecodziennosc czasu uwolnionego, podróży, sytuacji turystycznej bądź najogólniej rekreacyjnej, nie mogą zostać w pełni samodzielnie wykonane, a przynajmniej nie bez kompensującej pomocy, czy to człowieka, czy też technicznych udogodnień. Pomijając oczywiste problemy orientacyjno-komunikacyjne, to jeżeli przyjrzymy się innym, które towarzyszą czynnościom ruchowym, zauważymy, że nie wynikają one bezpośrednio z braku wizu-

alnej informacji, lecz mają swoją niezaprzeczalną przyczynę w biografii osób niewidzących. Otóż na kariery ruchowe tych ludzi bardzo często mają wpływ wszelkie ograniczenia ich aktywności, co z kolei ogranicza różnorodność gromadzonych doświadczeń ruchowych. Im mniej różnorodne są te doświadczenia, tym bardziej niekorzystne będą warunki dla kształtowania działań ruchowych i wprowadzania odpowiednich relacji znaczeń w obszarze aktów ruchowych. Ważne jest przy tym również, że owe deficyty dotyczące doświadczeń ruchowych, dają większe szanse ich kompensowania, niejako „nadrabiania”, aniżeli brakująca funkcja analizatora wzroku. W praktyce zajęć ruchowych z osobami niewidzącymi zauważalne są trzy główne obszary stwarzające problemy zarówno uczącym się, jak i nauczającym. Są to: postrzeganie przestrzeni i orientacja, rozwijanie wyobrażeń ruchowych oraz doświadczenia ruchowe odwołujące się do sensu działania.

3.1. Postrzeganie przestrzeni i orientacja

Poznawcze eksplorowanie przestrzeni, przejawiające się orientacją w pomieszczeniach oraz w przestrzeni miejskiej lub w przestrzeni natury, polega u osób niewidzących na tworzeniu reprezentacji relacji przestrzennych w odniesieniu do usytuowania siebie w tej przestrzeni, celu jak i przeszkód na drodze do niego. Tworzenie takich reprezentacji jest określane jako tworzenie map poznawczych w umyśle osoby niewidzącej.

Pojęcie mapy poznawczej (*mental map*) zostało wprowadzone po raz pierwszy przez E.C. Tolmana [1948, s. 189 – 208] w 1948 roku. Założył on gotowość organizmów żywych do wyszukiwania w dostępnej przestrzeni znaków ułatwiających realizację potrzeby orientacyjnej. Znaki takie, określone jako punkty orientacyjne, znajdują się na zewnątrz organizmu. Człowiek, ucząc się znaków, uczy się miejsca. Eksploracja przestrzeni prowadzi do uczenia się miejsca, w trakcie którego następuje stopniowe kojarzenie układu obiektów przestrzennych o określonej lokalizacji fizycznej, znajdujących się w określonym kierunku i odległości (mierzonej np. liczbą kroków). Gdy w dostępnym środowisku brak jest dostatecznej ilości i jakości informacji, mierzonej kryterium afordancji tj. środowiskowych możliwości, gdy nie występuje dostateczna liczba punktów orientacyjnych, jednostka przechodzi z poziomu uczenia się znaków i znaczeń na poziom uczenia się ruchów przejawiający się zapamiętywaniem ruchów kończyn, skrętów ciała, napięcia mięśni. Ważnym odkryciem Tolmana było zwrócenie uwagi na osobowość podmiotu, jako aktywnego elementu, który pośredniczy pomiędzy fizycznymi bodźcami środowiska a reakcjami zachowania się. Jego zasługą było rozbudowanie psychologicznego modelu S-R (*stimulus-reaction*) na S-O-R (*stimulus-organism-reaction*).

Już sama mnogość synonimicznych pojęć określających to interesujące zjawisko w literaturze (w języku polskim stosowane są m.in. terminy: mapowanie lub kartowanie poznawcze, bądź wyobrażeniowe) może być uznana za wyraz jego wieloaspektowości i różnorodności podejmowanych studiów teoretycznych¹⁵. Nierozstrzygnięty wydaje się być dyskurs dotyczący tego, czy zdolność kartowania poznawczego jest wrodzona (natywizm), kształtuje się w wyniku doświadczania zróżnicowanego środowiska geograficznego (empiryzm), czy też zdolność tę konstruuje interakcja między tym co dziedziczne a tym co pochodzi z doświadczenia? (konstruktywizm).

Opierając się na dostępnych informacjach, mapę poznawczą można zdefiniować jako wiedzę jednostki na temat relacji przestrzennych i środowiskowych oraz procesy poznawcze związane z kodowaniem i odtwarzaniem informacji tę wiedzę określających, na nią się składających [Kitchin, Blades 2002, s. 1-2]. Są to struktury umysłu będące percepcyjnymi reprezentacjami przestrzeni, wynik uczenia się środowiska i uczenia się ruchów. Mapowanie poznawcze, czyli tworzenie wspomnianych relacji przestrzennych, zależy od czytelności przestrzeni (*legibility*), wyobrażalności przestrzeni (*imageability*), jakości wtórnych źródeł informacji oraz od zdolności percepcyjnych jednostki. Przy czym należy wziąć pod uwagę, że wśród osób niewidzących istnieją bardzo duże różnice indywidualne w tym zakresie, a zatem sam brak wzroku nie jest czynnikiem określającym poziom tej umiejętności. Mapa poznawcza służy głównie podejmowaniu decyzji dotyczącej przemieszczenia (czy iść?), celu przemieszczenia (dokąd iść?), drogi do celu (którędy iść?), oraz sposobu dotarcia do celu (jak iść?). Umożliwia zatem tworzenie hipotez dotyczących skuteczności planowanych zachowań przestrzennych. Osoba widząca ma zapewnioną ciągłość percepcyjną, dzięki czemu pozyskiwanie informacji o właściwościach otoczenia opiera się na naturalnej redundacji informacyjnej w obrębie zmysłu wzroku (ale również i słuchu). Ponieważ człowiek nie jest w stanie wykorzystać w danym momencie całej zawartości informacyjnej dostarczanej przez zmysł wzroku, w drodze procesu postrzegania dokonuje się ich selekcja (a więc „ogarniamy wzrokiem”) i powstaje efekt końcowy czyli wiedza deklaratywna, mająca charakter całościowy, holistyczny. Upośledzenie zmysłu wzroku w znaczącym stopniu utrudnia procesy tworzenia wiedzy deklaratywnej. Niedobór informacji wzrokowych

¹⁵ Stosowane w literaturze terminy: *Abstract Maps, Cognitive Configurations, Cognitive Images, Cognitive Representations, Cognitive Schemata, Cognitive Space, Cognitive Systems, Conceptual Representations, Configurational Representations, Environmental Images, Mental Images, Mental Maps, Mental Representation, Orientating Schemata, Place Schemata, Spatial Representations, Spatial Schemata, Topological Representations, Topological Schemata, World Graphs*.

jest kompensowany przez pozostałe zmysły, jednak mechanizm kompensacji może nie być wystarczający dla powstawania funkcjonalnej wiedzy deklaratywnej umożliwiających tworzenie planów efektywnego działania. Mechanizmy percepcji potrzebują więc wzmocnienia w postaci zwiększonej aktywności w pozyskiwaniu informacji i aktywnej eksploracji otoczenia w czasie działań lokomocyjnych. Sytuacja osoby niewidzącej przypomina błędne koło, ponieważ mając upośledzone możliwości percepcyjne, ma ona zarazem znacznie ograniczone możliwości wytworzenia poznawczej reprezentacji otoczenia i konstrukcji planu efektywnego działania. Brak planu powoduje ograniczenie eksploracji, hamuje mobilność i zubaża mapę środowiska. Niekompletna w stosunku do potrzeb wiedza środowiskowa wpływa na ograniczenie zakresu odbioru informacji i rozwój reprezentacji poznawczych [Scherer, Bietz 2001, s. 317; Scherer 1996, s. 75]¹⁶. Wydaje się, że najlepszym sposobem na przerwanie tego zamkniętego procesu jest takie motywowanie, które pomimo zwiększonego ryzyka potknięć i niepowodzeń będzie stymulowało do aktywnej eksploracji najbliższego otoczenia, środowiska a nawet świata.

3.2. Rozwijanie wyobrażeń ruchowych

Jako drugi, obok ograniczonej kontroli ruchu w przestrzeni, pojawia się u osób niewidzących specyficzny problem rozwijania adekwatnych wyobrażeń ruchowych. Problem ten jest znany również w nauczaniu osób widzących, jednakże biorąc pod uwagę częstość występowania oraz wynikające z niego komplikacje, nie stwarza on aż takich trudności, jakie występują w nauczaniu osób niewidzących. Osoby te są bowiem pozbawione równoważnego ekwiwalentu, pozwalającego uzupełnić brak kompleksowego wizualnego postrzegania, szczególnie w czasie demonstracji ćwiczenia, ruchu lub pozycji. Są więc niewidzący „skazani” na techniki oglądu (brajlowania) oraz na komentarz uzupełniający w postaci słownej instrukcji. Okazuje się przy tym również, że stosowane w dydaktyce strategie słownego informowania często zawodzą, wywołując wyobrażenia inne od tych, które były intencją nauczyciela i których można by się spodziewać w oparciu o doświadczenia płynące z pracy z osobami widzącymi. Z tego punktu widzenia najistotniejsze jest pytanie o to, jak można przekazać osobom niewidzącym treść naszych wrażeń wzrokowych, do których nie mają oni dostępu. Istotne wydaje się, że dla kreatywnej i zwieńczonej sukcesem działania instrukcji słownej, nie

¹⁶ Pisał o tym, w odniesieniu do problemów teorii i praktyki również H.G. Scherer [1993] w swojej rozprawie habilitacyjnej.

jest najistotniejsza dokładność opisu przebiegu ruchu, lecz o wiele większe znaczenie ma możliwość odniesienia się do relewantnych doświadczeń w indywidualnym systemie reprezentacji wyobrażeń. Tak więc komponowanie słownej instrukcji powinno być adresowane do osoby i zorientowane na jej indywidualne zasoby zgromadzonych doświadczeń ruchowych. Próby zrozumienia fenomenu budowania wyobrażenia, które tylko pozornie jest analogiczne do efektu spostrzegania, oraz próby zrozumienia problematycznych technik kompensacji wynikających z braku wizualnej kontroli, uwidaczniają złożoność tego problemu. Wyobrażenie ruchu w takiej sytuacji często nie odzwierciedla obiektywnych okoliczności i nie jest również wewnętrznym obrazem analogicznie odpowiadającym faktycznemu stanowi rzeczy. Jest raczej kognitywnym fenomenem konstruowanym na bazie semantycznych struktur [Scherer, Bietz, 2001 s. 331 – 332; Scherer 1996, s. 77]. Wydaje się, że w przypadku osób niewidzących, w kontekście konkretnego działania, modalne aspekty jego wyobrażenia tracą na znaczeniu, w przeciwieństwie do wzrastającej wartości jego aspektów semantycznych i jego koncepcyjnie wytwarzanych cech. Można więc założyć, iż podstawy konstruowania wyobrażeń ruchowych i ich przebieg zależą od indywidualnych doświadczeń. Im większa ich różnorodność, tym bardziej specyficzne będą wyobrażenia nowych czynności, otwierając przed uczącym się nowe „wzory” działań i możliwości przekraczania granic za pośrednictwem nowych działań [Bietz 2001, s. 175; Giese, Bietz 2005, s. 102].

3.3. Doświadczenia ruchowe odwołujące się do sensu działania

Jeśli sensowność działania w konkretnym zadaniu ruchowym lub jego nauczaniu nie może być doświadczana zmysłowo, działanie to staje się dla podmiotu pozbawione sensu. To stwierdzenie Hidenbrandta i Scherera [1995, s. 47] odnosi się głównie do działań ruchowych oraz dyscyplin, w których istnieje wysoki stopień obwarowań pewnymi regułami. W zajęciach sportowych z dziećmi i młodzieżą szkolną problem ten nie występuje często i umowna względność stopnia odzwierciedlenia prawidłowej techniki często go rozwiązuje. Nie można jednak pominąć istotnej kwestii, jaką jest fakt, że w przypadku osób niewidomych czynność ruchowa będzie tym bardziej „przejrzysta”, im większa będzie jej naturalność nieograniczona sztucznymi utrudnieniami rozumienia sensu. Utrudnieniami takimi mogą być bardzo szczegółowe przepisy regulujące ruch. Jako przykład można podać tutaj chociażby próbę wykonania prawidłowego niskiego startu przez dzieci niewidome, obciążone dodatkowo deficytami siły i koordynacji [Loibl 1990, s. 21]. W takiej sytuacji pojawia się pytanie o to, jak można

subiektywnie przeżywać sens takiego specyficznego zadania ruchowego? Problem ten jest istotny przede wszystkim z tego powodu, że w sytuacjach, o których mowa, wszelkie, często duże wysiłki uczniów, prowadzą tylko do rozczarowań i rzadko wykraczają poza próby mechanicznej rekonstrukcji pozbawionych sensu czynności. Jest więc niezmiernie istotne, aby zamiast opierać się na założeniu, że sens określonego działania wynika sam z siebie, starać się uczynić go zrozumiałym – przez doświadczenie ruchowe – tematycznym punktem wyjścia w procesie nauczania konkretnej czynności. Jeżeli nauczamy osoby widzące asekuracji, zazwyczaj mają one za sobą pewne doświadczenia wzrokowe, budujące pełny wizualny obraz sytuacji, w której jedna z osób się wspina, druga zaś „obsługuje” drugi koniec łączącej ich liny. Błędem jest jednak wyjście z założenia, że sens działania asekuranta jest na tyle oczywisty, iż można zaniechać demonstracji i omówienia poszczególnych czynności przed rozpoczęciem nauki czynności składających się na asekurację. W przypadku nauczania tej samej czynności asekuracji osoby niewidzącej, problem staje się jeszcze bardziej złożony i nauka bezwzględnie musi być poprzedzona odpowiednio prowadzoną demonstracją i komentarzem. W innym wypadku nauka mechanicznej czynności asekuracji, będzie pozbawiona nie tylko przejrzystego sensu adekwatnego do sytuacji, ale istnieje również duże ryzyko zaprzepaszczenia niezmiernie istotnych elementów procesu nauczania asekuracji, odnoszących się do odpowiedzialności za człowieka.

Specyfika działań ruchowych osób niewidzących uwidacznia więc pewne podstawowe zasady odnoszące się do metodycznej konstrukcji procesu nauczania wspinaczki. Co ważne, nie tylko w przypadku nauczania wspinaczki i nie tylko w przypadku tej grupy o większych potrzebach ukierunkowanych na uwidacznianie sensu i adekwatności pewnych działań. Można przyjąć, że próba konstrukcji metody, oparta na kreatywnym a nie odwzorowującym działaniu, może być strategią powszechną. Należałoby więc w pierwszym kroku postawić przed uczestnikami zajęć z nauki asekuracji zadanie (choćby w formie pytań), a następnie stworzyć warunki do (po części samodzielnego) odkrycia zasadności pewnych rozwiązań. Na przykład, że łatwiej jest utrzymać ciężar zawieszony na linie, gdy lina przechodzi przez przyrząd asekuracyjny, będący w tym wypadku „hamulcem”, a trudniej będzie utrzymać go „gołymi rękami”. Tak odkryta prawda (aha!) może zaowocować tym, że naturalne stanie się trzymanie liny w pozycji „blok” z oboma rękami pod przyrządem, a nie, jak często zdarza się w praktyce, tylko jedną ręką, gdy druga pozostaje ponad przyrządem asekuracyjnym, i jest w zasadzie bezużyteczna.

Podsumowanie

Metodyczna konstrukcja procesu nauczania wspinaczki, oparta na zasygnalizowanych powyżej zjawiskach, powinna uwzględniać fakt, że u młodzieży z uszkodzeniem wzroku występuje zwiększone nasilenie stresu w zakresie zachowań społecznych. Są to sytuacje związane z odbiorem społecznym i autoprezentacją, z poczuciem własnej wartości, pewności siebie i kompetencji oraz sytuacje niepewności, czy został uzyskany oczekiwany rezultat [Janusz 2003, s. 103, 107]. Przyjazna atmosfera w czasie prowadzonych zajęć, uczestnictwo w postawie partnerskiej, a nie sformalizowanej, sytuującej nauczyciela ponad nauczany, oraz poczucie humoru są właściwymi zabiegami optymalizującymi proces nauczania, którego nadrzędnym celem jest przecież aktywizowanie do podejmowania wysiłku, ruch, zabawa, kontakt z przyrodą. Według dostępnych badań istnieje wiele przesłanek do wzmagania fizycznej aktywności oraz pracy z ciałem dzieci i młodzieży z dysfunkcją wzroku, jako standardu oddziaływań rewalidacyjnych. Ma to istotne znaczenie nie tylko dla kształtowania prawidłowej postawy ciała i równowagi [Wilczyński, Kasperczyk 1988, s. 28–32], lecz również (a może nawet przede wszystkim) dla przewycięzania trudności i radzenia sobie z sytuacjami stresującymi. Wydaje się, że w sytuacji tyflopedagogicznej jest to warunek powodzenia wszelkich działań mających prowadzić do wzrastającej samodzielności oraz kształtowania afirmatywnej postawy wobec własnego zdrowia i aktywności oraz ułatwienia realizacji potrzeb związanych z dążeniem do afirmacji własnego „ja” – w tym przypadku – w poczuciu odpowiedzialności.

Piśmiennictwo

- Balint M. (1999) *Angstlust und Regression*. Klett-Cotta, Stuttgart.
- Bendych E. (1998) *Włodzimierz Dolański (1886-1973)*. „Szkoła Specjalna”, nr dodatkowy, s. 213–217.
- Bette KH. (2004) *X-treme. Zur Soziologie des Abenteuer- und Risikosports*. Transcript Verlag, Bielefeld.
- Bietz J. (2001) *Wenn Blinde uns die Augen öffnen*. „Sportunterricht”, Schorndorf, Heft 6, 50, s. 172–176.
- Dawid J. W. (1912) *O duszy nauczycielstwa*. Lublin.
- Frankl V.E. (1998) *Homo Patiens*. Wydawnictwo PAX, Warszawa.
- Frankl V.E. (2009) *Człowiek w poszukiwaniu sensu*. Wydawnictwo Czarna Owca, wyd. I, Warszawa.
- Frankl V.E. (2010) *Wola sensu – założenia i zastosowanie logoterapii*. Wydawnictwo Czarna Owca, wyd. I, Warszawa.

- Giese M., Bietz J. (2005) *Klettern mit Blinden? Aber sicher!* „Motorik”, Zeitschrift für Motopädagogik und Mototherapie, Nr 2, Verlag Hofmann, Schorndorf, s. 102–112.
- Grzegorzewska M. (1964) *Wybór pism*. PWN Warszawa.
- Herwig H. (1990) *Rollen, Gleiten, Balancieren. Didaktisch-methodische Aspekte für den Sportunterricht mit Blinden und Sehbehinderten*. „Blind – Sehbehindert”, Zeitschrift für das Sehgeschädigten – Bildungswesen, Teil. 1, Nr 4, s. 201–207.
- Herwig H. (1991) *Rollen, Gleiten, Balancieren. Didaktisch-methodische Aspekte für den Sportunterricht mit Blinden und Sehbehinderten*. „Blind – Sehbehindert”, Zeitschrift für das Sehgeschädigten – Bildungswesen, Teil 2, Nr 1, s. 10–17.
- Herwig H., Schmidt D. (2001) *Rollen – Gleiten – Balancieren*. Lehrhilfen für den Sportunterricht. Schörndorf, 50, Heft 6.
- Hildenbrandt E., Scherer H. G. (1995) *Wie blinde Schülerinnen und Schüler zur Leichtathletik finden, was das für Sehende bedeutet*. „Sportpädagogik” 19, 1, s. 47–53.
- Janusz M. (2003) *Stres i sposoby radzenia sobie a wybrane cechy psychofizyczne młodzieży z dysfunkcją wzroku w wieku 15-18 lat*. Praca doktorska AWF Kraków.
- Kaganek K. (2009) *Turystyka osób niepełnosprawnych w aspekcie wybranych uwarunkowań*. EAS, Kraków.
- Kern S. (2007) *Sehende Finger*. „Klettern” Februar, s. 76–80.
- Kitchin R., Blades M. (2002) *The cognition of geographic space*. I.B. Tauris & Co Ltd, London, New York.
- Kłopotowska A. (2007) *Niewidzialna architektura- status piękna w pozawzrokowej percepcji przestrzeni architektonicznej*. „Czasopismo Techniczne” z. Architektura, Politechnika Krakowska, s. 269–274.
- Korczak J. (1958) *Jak kochać dziecko*. PZWS, Warszawa.
- Lipiec J. (2000) *Ontologia ryzyka*, [w:] J. Stacharska-Targosz (red.), *Ryzyko w działalności banków komercyjnych*. Poznań.
- Loibl J. (1990) *Den Blick lenken, um zu sehen*. „Sportpädagogik” 14, 1, s. 21–29.
- Maszczyk T. (2007) *O powinnościach nauczyciela wychowania fizycznego w edukacji inkluzyjnej*. „Kultura Fizyczna”, Nr 9-10, s. 1–5.
- Maszczyk T. (2008) *Kultura fizyczna jako obszar edukacji inkluzyjnej niepełnosprawnych*. „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne”, Nr 9, s. 10–15.
- Majewski T. (1983) *Wyobrażenia wzrokowe u dzieci niewidomych*, [w:] *Psychologia niewidomych i niedowidzących*. Warszawa.
- Matuszyk A. (1998) *Humanistyczne podstawy teorii sportów przestrzeni (na przykładzie alpinizmu)*. AWF Kraków.

- Obuchowski K. (2000) *Galaktyka potrzeb, psychologia dążeń ludzkich*. Zysk i S-ka, Poznań.
- Ortega y Gasset J. (1993) *Wokół Galileusza*. Spacja, Warszawa.
- Scherer F. (1983) *Elementare Bewegungserziehung für Blinde* [w:] F. Scherer (red.), *Sport mit Blinden und Sehbehinderten Kindern und Jugendlichen*. Schörndorf, Hofmann.
- Scherer H. G. (1993) *Analysen Und Perspektiven des Theorie-Praxis-Problems in der Sportpädagogik am Beispiel des Anwendungsbezugs bewegungswissenschaftlicher Forschung*. Habilitationsschrift, Marburg.
- Scherer H. G. (1996) *Sportliches Bewegungshandeln und räumliche Orientierung bei Blindheit*. „Motorik”, 19, 2, s. 75–82.
- Scherer H. G., Bietz J. (2001) *Bewegungsvorstellung und Bewegungslernen bei Blindheit*. Sportwissenschaft 31, 2, s. 317–333.
- Sękowska Z. (1981) *Tyflopedagogika*. PWN Warszawa.
- Sipko T., Skolimowski T., Ostrowska B., Anwajler J. (1997) *Wpływ chwilowej i trwałej utraty kontroli wzrokowej położenia ciała w przestrzeni na proces regulacji równowagi ciała w pozycji stojącej*. „Fizjoterapia”, t. 5, Nr 2, s. 11–16.
- Swędzioł W. (2006) *Wspinaczka halowa i skałkowa z osobami niewidzącymi*, [w:] J. Bergier, Z. Kubińska (red.), *Kultura i rekreacja w integracji osób niepełnosprawnych*. Wydawnictwo PWSZ w Białej Podlaskiej, Biała Podlaska.
- Swędzioł W. (2013) *Dekalog nauczyciela wspinaczki* [w:] P. Drożdż (red.) *100 porad Gór*. Góry Books, t. 2, Kraków.
- Swędzioł W. (2013b) *Krakauer Projekt: Hallen- und Fellsklettere mit Blinden, Heranführung- und Lehrmethoden (Zur Rolle des Kletterns bei der Erfüllung emotionaler Bedürfnisse)*. *Blid Sehbehindert*, 4/2013, s. 251–261.
- Śniadecki J. (1990) *O fizycznym wychowaniu dzieci*. Wydawnictwo AWF, Kraków.
- Tolman E. C. (1948) *Cognitive Maps in Rats and Men*. „The Psychological Review”, 55(4), s. 189–208.
- Wilczyński J., Kasperczyk T. (1988) *Postawa ciała a wady wzroku u dzieci w wieku 11-12 lat*. „Fizjoterapia” 2, s. 28–32.

Inne źródła

- Heltorff H.P., Heltorff H. (scenariusz i reżyseria), (1998) *Der blinde Gipfelstürmer*, ZDF, tekst polski Ewa Zalewska na podstawie tłumaczenia Krystyny Żuchowicz.
- Holzer A., <http://andyholzer.com/>, <http://www.andy.diealpen.at> – data odczytu: 4.11.2011

Abstract

Introduction to Rock Climbing and Blind People's Rock Climbing Tourism

This article presents climbing and climbing tourism as activities that are significantly attractive for blind people. Climbing advantages are determined by some specific factors, which are explained in the first part of the paper. Furthermore, the compensation phenomenon is discussed as well as the characteristics of movement behavior among blind people. In this part, the author focuses on space perception and orientation, development of movement patterns, and also movement experiences in relation to the aim of the undertaken action by a blind person. It is crucial to understand all of the mentioned above to take full advantage of climbing and climbing tourism in the process of fulfilling the need of a blind person to be self-confident. It could be expressed in considering indoor and outdoor climbing experiences only as an initiation process to encourage blind people to further explore the climbing environment and the outside world.

Keywords: climbing, typhlo-pedagogy, risk, compensation, rationalization, revalidation, perception, orientation, mental maps, motion images.

TURYSTYKA RELIGIJNA JAKO FORMA AKTYWIZACJI OSÓB Z DYSFUNKCJĄ NARZĄDU WZROKU. RAPORT Z BADAŃ

*Jadwiga Sobczuk**

Zarys treści: Turystyka religijna to około 10% światowego ruchu turystycznego i jest to ruch narastający. Autorka zajmuje się tematyką wykorzystania turystyki tego typu w procesie aktywizacji osób niepełnosprawnych.

Artykuł przedstawia wyniki badań dotyczące udziału w turystyce religijnej osób z dysfunkcją narządu wzroku z obszaru powiatu suskiego. Wyniki wskazują na duży udział tej grupy niepełnosprawnych w turystyce pątniczej; warto zwrócić uwagę na osoby wyjeżdżające w celach religijnych, a nie traktujące pielgrzymek jako podróży; duża część niepełnosprawnych podejmuje wysiłek, którego siłą napędową jest czynnik duchowy i siła ta pozwala podejmować działania niecodzienne – w tym tkwi potencjał turystyki religijnej: w budzeniu aktywności osób niepełnosprawnych. Ten obszar oddziaływania wydaje się być nie wykorzystywany w pełni jako element włączający środowiska niepełnosprawnych.

Słowa kluczowe: niepełnosprawność sensoryczna (osoby słabowidzące i niewidome), turystyka religijna, aktywizacja niepełnosprawnych, powiat suski

Wprowadzenie. Definicja pojęć

Funkcjonowanie osób z dysfunkcjami w dzisiejszym społeczeństwie, to jedno z najważniejszych zagadnień, jakie staje przed decydentami polityki społecznej. Liczbę niepełnosprawnych na świecie szacuje się dziś na około 500 milionów; w Polsce, w sensie prawnym, jest to liczba około 3,5 mln, natomiast w sensie biologicznym – 5,5 mln [Informacja Rządu RP 2011]. Ich samodzielność jest bardzo ważnym elementem życia społecznego, bowiem człowiek aktywny potrafi przekształcać świat, wpływać pozytywnie nie tylko na siebie, ale i na otoczenie. Uczestnictwo w turystyce powinno być ważnym narzędziem funkcjonowania osób niepełnosprawnych w społeczeństwie. Zwiększa ona siły fizyczne i psychiczne, budzi pasję poznawcze, buduje podstawy przyjaźni, wzmacnia więzy rodzinne; zmusza niepełno-

* mgr Jadwiga Sobczuk, Wyższa Szkoła Turystyki i Ekologii w Suchej Beskidzkiej, tel. 504669690, ajsobczuk@gmail.com

sprawnych do kontaktów ze światem zewnętrznym, uczy ich współdziałania w grupie, może być hobby, które nadaje sens egzystencji. Przez odpowiedni dobór form turystyki i rekreacji można poprawić samoocenę i poczucie własnej wartości, ułatwić akceptację inwalidztwa przez innych, łatwiej przystosować się do nowej sytuacji życiowej (np. po wypadku), rozładować napięcie emocjonalne [Sobczuk 2012a].

1. Dysfunkcja narządu wzroku

Niepełnosprawność sensoryczna dotyczy osób z dysfunkcjami narządów zmysłów, p.w. wzroku i słuchu. Sprawność wzrokowa zależy m.in. od ostrości widzenia i szerokości pola widzenia. Poważne ograniczenia widzenia obwodowego określa się jako widzenie lunetowe lub ograniczenie centralnego pola widzenia [Smith 2009, s. 130]. Dysfunkcja wzroku (uszkodzenie) może mieć też postać obniżenia ostrości wzroku, widzenia obwodowego, ograniczenia i ubytków pola widzenia. Centralna ostrość wzroku jest głównym wskaźnikiem ogólnego stanu narządu wzroku (norma wynosi 1). Ewentualne obniżenie ostrości wzroku do 0,7 nie ma praktycznie żadnego znaczenia dla życiowego funkcjonowania jednostki. Przy ostrości wzroku 0,02 osobę uznajemy za niewidomą. Zdolność wyraźnego spostrzegania szczegółów nazywamy ostrością wzroku (V). Zależy ona od kąta, pod jakim oglądamy dany przedmiot. Za normę ostrości wzroku przyjęto rozpoznanie przedmiotu pod kątem 1' (jedna minuta; $1^\circ = 60'$). Ostrość wzroku bada się za pomocą tablic Snellena. Ponieważ pełne pole widzenia wynosi 200° , Światowa Organizacja Zdrowia uwzględniająca stopień osłabienia ostrości wzro-

Tabela 1. Międzynarodowa klasyfikacja obniżenia ostrości wzroku

Kategoria	Stopień uszkodzenia wzroku	Ostrość wzroku po korekcie	Nazewnictwo
Wzrok normalny	lekki	od 0,8 do 1,0 poniżej 0,8	wzrok całkowicie normalny wzrok prawie normalny
Słabowzroczność (niedowidzenie)	umiarkowany znaczny	poniżej 0,3 poniżej 0,1	słabowzroczność umiarkowana słabowzroczność znaczna
Ślepotą (niewidomy)	głęboki prawie całkowity całkowity	poniżej 0,05 poniżej 0,02 0,00	słabowzroczność głęboka lub ślepotą umiarkowaną ślepotą prawie całkowitą ślepotą całkowitą

(opracowanie własne na podstawie: Ossowski R., *Pedagogika niewidomych i niedowidzących*)

ku i zaburzenia pola widzenia, zalicza do osób niewidomych ludzi, którzy - po korekcji szklami – mają ostrość wzroku mniejszą niż 10/2000 (wg tablic Snellena) albo pole widzenia ograniczone do 20°, a także te osoby, których pole widzenia nie jest większe niż 20° (widzenie lunetowe), mimo że ostrość wzroku jest większa niż 0,05; za ślepotę uznaje zupełny brak wzroku, ostrość wzroku nie przekraczającą 1/20 normalnej ostrości widzenia i ograniczenie pola widzenia do przestrzeni zawartej w 20° [Dykciak 2001, s. 82].

Osoby z dysfunkcją wzroku można podzielić na niewidome od urodzenia lub wczesnego dzieciństwa, niedowidzące (z wadami wzroku) oraz ociemniałe, czyli takie, które utraciły wzrok w ciągu życia (powyżej 5 roku). Wielu profesjonalistów dzieli osoby z niepełnosprawnością na dwie grupy: osoby słabowidzące i niewidome [Smith 2009, s. 131-132].

W prawie polskim nie ma jednej definicji osoby niewidomej. Rozporządzenie Ministra Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 15 lipca 2003 r. w sprawie orzekania o niepełnosprawności i stopniu niepełnosprawności (Dz. U. Nr 139, poz. 1328) przy kwalifikowaniu do znacznego, umiarkowanego i lekkiego stopnia niepełnosprawności bierze się pod uwagę zakres naruszenia sprawności organizmu spowodowany przez choroby narządu wzroku, w tym wrodzone lub nabyte wady narządu wzroku powodujące ograniczenie jego sprawności, prowadzące do obniżenia ostrości wzroku w oku lepszym do 0,3 według tablic Snellena po wyrównaniu wady wzroku szklami korekcyjnymi lub ograniczenie pola widzenia do przestrzeni zawartej w granicach 30 stopni [Rozporządzenie Ministra Gospodarki 2003]. W celu orzeczenia stopnia niepełnosprawności w schorzeniach wzroku ocenia się przede wszystkim stopień obniżenia ostrości wzroku i zwężenia pola widzenia; do lekkiego stopnia niepełnosprawności powinno zaliczać się osoby, u których ostrość wzroku w oku lepszym i po korekcji wynosi nie więcej niż 0,3, do umiarkowanego stopnia niepełnosprawności – w granicach 0,06 – 0,1 lub/i zwężeniem pola widzenia do około 30 stopni, a do znacznego stopnia niepełnosprawności – osoby, które utraciły wzrok, mają ostrość wzroku (po korekcji) w oku lepszym równą lub poniżej 0,05 lub mają zwężenie pola widzenia poniżej 20 stopni [www.niepelnosprawni.gov.pl].

Definicja ślepoty opracowana przez Polski Związek Niewidomych różni osoby ze względu na stopień uszkodzenia narządu wzroku i wyróżnia: osoby niewidome, ociemniałe oraz szczałtkowo widzące [<http://pedagogi-kaSpecjalna.tripod.com/notes/TYFLO.htm>].

Podstawowym problemem, który napotyka badacz zajmujący się zagadnieniami dotyczącymi osób niepełnosprawnych, jest brak danych statystycznych. Według danych Głównego Urzędu Statystycznego (2004), w Polsce jest 1 820 300 osób niepełnosprawnych z powodu uszkodzeń i chorób narządu wzroku we wszystkich grupach wiekowych [Stan zdrowia 2006].

Jednak brak rozróżnienia na typ niepełnosprawności w badaniach całościowych, takich jak spisy powszechnie, jest tu ogromną bolączką. Najbardziej miarodajna organizacja – Polski Związek Niewidomych – odnotowuje liczbę 63 514 członków (stan na dzień 31.12.2010). Różnica między danymi GUS a PZN wynika z dwóch podstawowych przyczyn – nie wszystkie osoby niewidome należą do PZN oraz dane GUS obejmują osoby z niepełnosprawnością uszkodzenia i chorób narządu wzroku w każdym stopniu, również i lekkim, a takie osoby nie są przyjmowane do PZN [Zbioreczy raport 2011, s. 5].

2. Turystyka religijna

W języku potocznym występuje kilka pojęć bliskoznacznych związanych z turystyką typu religijnego. Jednak dla znawców problematyki pojęcia pielgrzymki, turystyki pielgrzymkowej i religijnej znacznie się od siebie różnią. Spotykamy pięć terminów z tego zakresu:

- **pielgrzymka** to „podjęta z motywów religijnych podróż do miejsca uważanego za święte ze względu na szczególne działanie w nim Boga lub bóstwa” [Jackowski 1998, s. 6; Ostrowski 2005a, s. 45-50], jedna z nadobowiązkowych praktyk religijnych, która różni się od innych aktów pobożności przestrzennym przemieszczaniem, podczas której, „modląc się stopami”, pokonuje się przestrzeń liczoną duchową i fizyczną miarą [Ostrowski 2005b, s. 266],
- **turystyka pielgrzymkowa** to podróżowanie przede wszystkim z pobudek religijnych, ale ważny jest także cel drugoplanowy, najczęściej poznawczy [Gaworecki 2007, s. 62–63; Mazur 2011, s. 14; Przeclawski 1997, s. 139],
- **turystyka religijna** to podróżowanie podjęte z powodów religijnych i poznawczych lub wyłącznie poznawczych – miejsce święte nie stanowi głównego celu pobytu [Jackowski 1991, s. 8–9]
- **turystyka religijno–pielgrzymkowa** to podróżowanie, które łączy wydarzenia religijne, cele religijno-poznawcze lub poznawcze oraz pielgrzymki [Gaworecki 2007, s. 63; Mazur 2011, s. 13; Rohrscheidt 2008],
- **turystyka kulturowa**, która ma bardzo szeroką definicję, ale w interesującym autorkę wymiarze może określać turystykę poznawczą w temacie związanym z religią, raczej bez udziału w obrzędach (architektura sakralna, sztuka religijna, muzyka, liturgia itd. [Ostrowski, s. 5, www.pastoralna.pl].

Autorka jednoznacznie przychyliła się do zdania prof. Antoniego Jackowskiego i ks. prof. Macieja Ostrowskiego, że podróże związane z celem religijno-poznawczym, w którym główną rolę odgrywają motywy duchowe połączone z poznawczymi, mieszczą się w pojęciu „turystyka religijna”, a formą tej turystyki

są pielgrzymki. Zagadnienie to zostało omówione w innych artykułach [Sobczuk 2012b]. Mimo zastrzeżeń, pojęcie „turystyka pielgrzymkowa”, pojawia się i będzie pojawiać się w literaturze; w myśl zaleceń Światowej Organizacji Turystyki uzasadnione jest używanie tego terminu, ponieważ pielgrzym jest zawsze turystą [Łazarek 2000, s. 8–11]. Czwarty Światowy Kongres Duszpasterstwa Turystycznego w 1990 roku wprowadził pojęcie „turystyka kulturalna z nastawieniem religijnym” [Jackowski 2010, s. 53] – stąd pojęcie „turystyki kulturowej” wśród pojęć związanych z turystyką religijną [Rohrscheidt 2008 – traktuje turystykę pielgrzymkowo–religijną jako odmianę turystyki kulturowej].

3. Cel badań

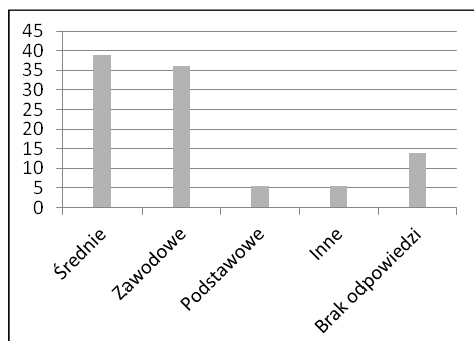
Głównym celem badań była diagnoza aktywności osób z dysfunkcjami sensorycznymi w zakresie turystyki religijnej.

Badania dotyczyły częstotliwości wyjazdów turystycznych, przeszkód w podróżowaniu osób niepełnosprawnych, określenia celów ich podróży, a także form turystyki religijnej niepełnosprawnych, motywów pielgrzymowania, sposobu podróżowania i organizatorów tego typu turystyki.

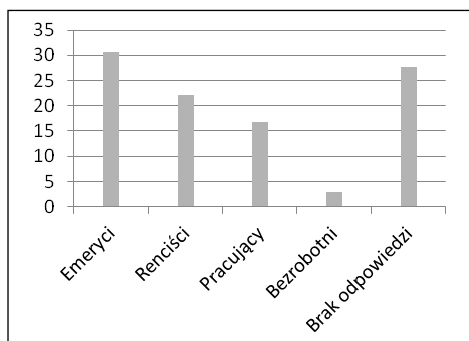
Ponieważ badania miały charakter eksploracyjny, nie zostały sformułowane hipotezy [Rubacha 2008, s. 105].

4. Grupa badana

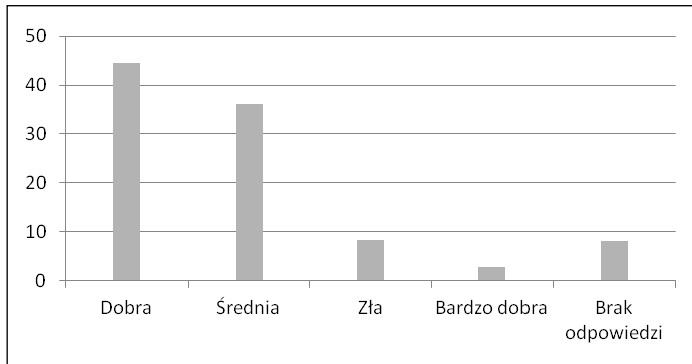
W badaniach uczestniczyło 56 osób z dysfunkcją wzroku, z terenu powiatu suskiego, w wieku od 19 do 78 lat, w tym 31 kobiet i 25 mężczyzn. 52,8% badanych to osoby z przedziału wiekowego między 19 a 60 rokiem życia, 47,2% ankietowanych – osoby powyżej 60 roku życia.

Wykres 1. Poziom wykształcenia badanych

Wykres 2. Status zawodowy badanych

Wykres 3. Sytuacja materialna badanych

47,2% badanych pochodziło z małych miast, 52,8% – ze wsi. 42% z nich udzieliło odpowiedzi samodzielnie, 58% przy pomocy opiekuna/asystenta.

Poziom wykształcenia, status zawodowy i sytuację materialną respondentów ukazują wykresy nr 1, 2, 3.

W grupie badanych 41,7% miało orzeczoną znaczny stopień niepełnosprawności, 30,6% – umiarkowany, 11,1% – lekki; 16,6% ankietowanych nie udzieliło odpowiedzi na to pytanie.

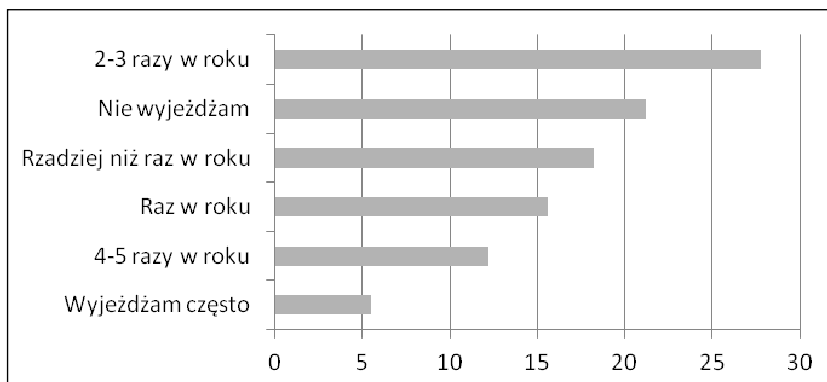
5. Metoda badań

Jako metoda badawcza został zastosowany sondaż diagnostyczny; wykorzystano technikę ankietową, przygotowując kwestionariusz jako narzędzie badawcze; zawierał on 11 pytań oraz metryczkę. Pierwsza część dotyczyła ogólnie udziału osób niepełnosprawnych w turystyce, druga natomiast ich udziału w turystyce religijnej. Zastosowano pytania zamknięte (alternatywne, koniunktywne), filtrujące i półotwarte, a także pytania z szeregowaniem (tzw. rangowanie).

Badanie przeprowadzono w kwietniu 2012 roku jako pilotażowe w ramach przygotowywanej dysertacji doktorskiej. Twórcą kwestionariusza jest autorka.

6. Wyniki

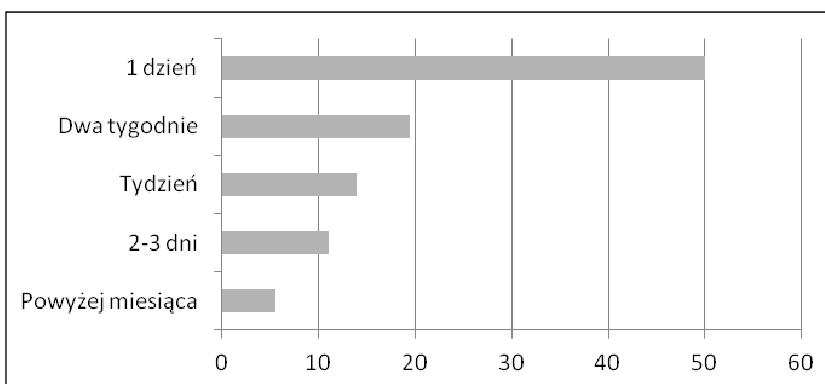
Pierwsza część badania dotyczyła ogólnie udziału osób z dysfunkcją wzroku w turystyce. Wykres nr 4 ukazuje częstotliwość wyjazdów ankietowanych w celach turystycznych.

Wykres 4. Częstotliwość wyjazdów turystycznych osób niedowidzących

Przeważająca liczba osób niedowidzących podróżuje niewiele (55% to osoby z trzech przedziałów: nie wyjeżdżające lub podróżujące raz w roku, a nawet rzadziej). Z drugiej jednak strony, 40% osób opuszcza dom 2–5 razy w ciągu roku; niezbyt duża liczba, bo 5,5% ankietowanych, wyrusza w podróż często.

Respondenci odpowiadali także na pytanie o długość wyjazdów w ciągu roku; ich wskazania obrazuje wykres nr 5.

Wykres 5. Średni czas wyjazdów w ciągu roku osób niedowidzących

Jeśli chodzi o podróże osób z dysfunkcją wzroku, to przeważają wyjazdy jednodniowe (50% odpowiedzi); 19,4% ankietowanych wyjeżdża na 2 tygodnie. Jedna czwarta osób wyjeżdża na okres do tygodnia.

Na pytanie: „co jest przeszkodą w podróżowaniu?” uzyskano bardzo zróżnicowane odpowiedzi (wykres nr 6).

Wykres 6. Przeszkody w uprawianiu turystyki przez osoby niedowidzące

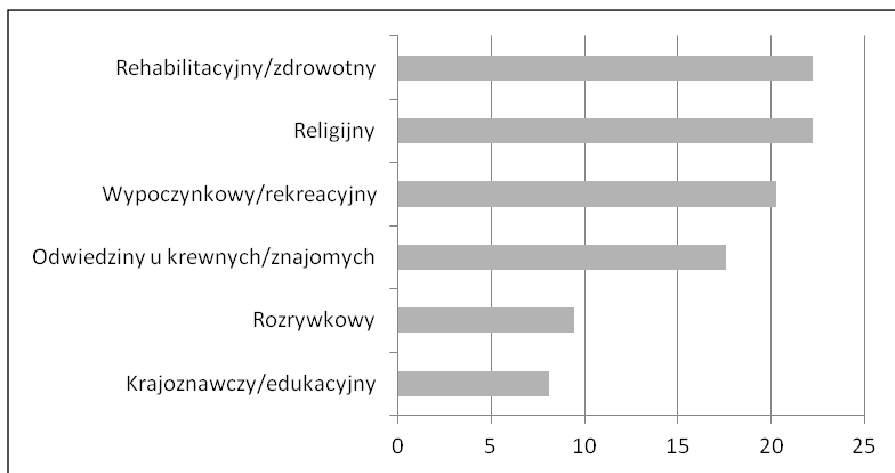
Główną, wskazywaną najczęściej przeszkodą w uprawianiu turystyki, jest brak funduszy. Trzecia część ankietowanych wskazuje ją jako podstawową przyczynę braku mobilności. Na drugim miejscu wskazują niepełnosprawni stan zdrowia (22,6%), na trzecim – brak wolnego czasu (13,1%).

Wysoką pozycję zajęło też wskazanie „brak wsparcia ze strony najbliższych” (7,1%). Następnymi odpowiedziami można zgrupować w dwa zagadnienia. Problem zaplecza turystycznego (infrastruktura, oferta i kadra) wskazany został przez 13,2% badanych; problemy natury psychologicznej (brak potrzeby podróżowania, niechęć do opuszczania domu, brak wsparcia i sposób myślenia o niepełnosprawnych przez społeczeństwo) – przez 15,6% osób.

Z zagadnieniem tym wiązało się następane pytanie w kwestionariuszu: o przygotowanie sanktuarium/miejsca docelowego do przyjęcia osób niepełnosprawnych. 93% ankietowanych odpowiedziało: „dobrze, nie miałam/em żadnych problemów”, 7% natomiast wskazało odpowiedź: „średnio, przy pomocy mogłem się normalnie poruszać”. Jest to nader istotna kwestia dla niedowidzących pielgrzymów, która mogłaby odstręczać od odwiedzania miejsc świętych.

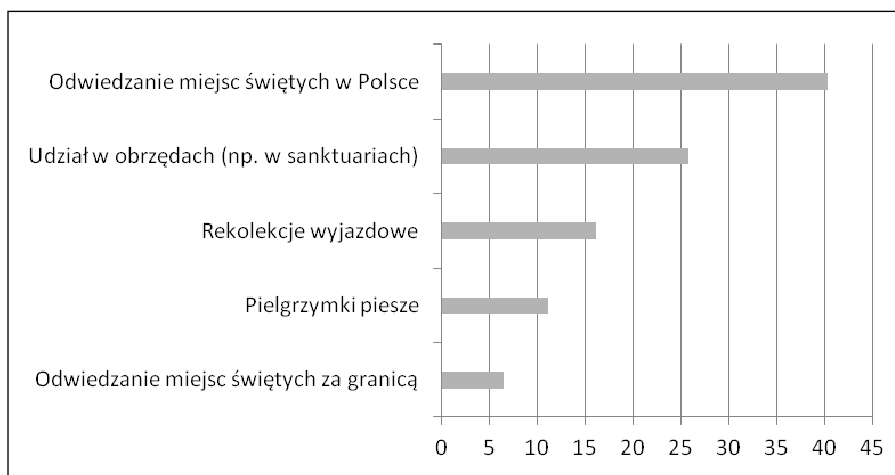
Ankietowani zostali zapytani, w jakim celu podróżują najczęściej. Uzyskane wyniki przedstawia wykres nr 7.

Tyle samo wskazań (22,1%) miały dwa cele: rehabilitacyjny/zdrowotny i religijny. 20,3% respondentów wskazało cel wypoczynkowy, a 17,6% wyjeżdża w odwiedziny do krewnych czy znajomych. Tylko 8,1% osób niewidomych/niedowidzących podejmuje podróże krajoznawcze, o charakterze edukacyjnym. Relatywnie duży odsetek – 17% – spędza czas u znajomych i rodziny. Cel rozrywkowy podało 9,45% respondentów. Nikt nie wskazał celu służbowego, nie wskazano też innych.

Wykres 7. Cel podróży osób niedowidzących

Druga część kwestionariusza dotyczyła udziału osób z dysfunkcją wzroku w turystyce religijnej. Ankieterowanych zapytano o uczestnictwo w poszczególnych formach tej turystyki (wykres nr 8).

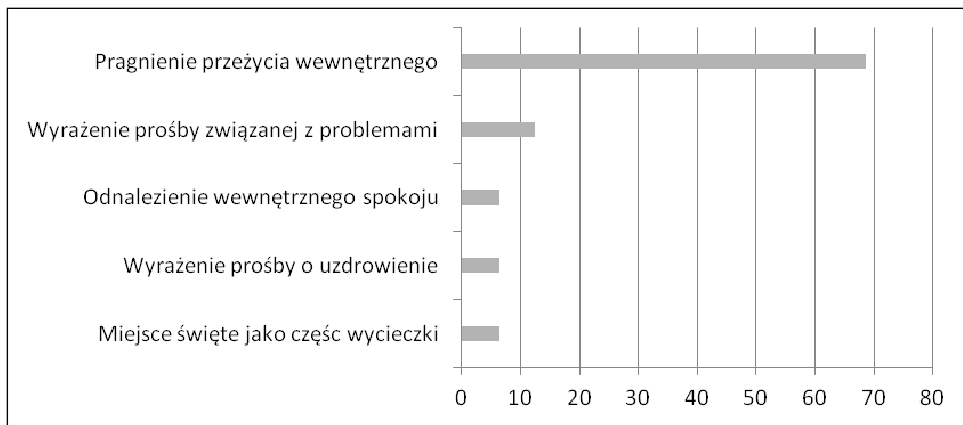
Wykres 8. Formy uczestnictwa w turystyce religijnej osób niedowidzących

Najpopularniejsze są podróże do sanktuariów i innych miejsc świętych w Polsce; wskazało tę odpowiedź 40,3% ankieterowanych. 25,8% z nich bierze też udział w obrzędach religijnych organizowanych przez sanktuaria, takich jak np. uroczysta Droga Krzyżowa. Na trzecim miejscu wskazywano udział

w rekolekcjach wyjazdowych (16,1%), a 11,2% osób z dysfunkcją wzroku bierze udział w pielgrzymkach pieszych. Za granicę wyjeżdża niewiele osób – 6,5%. Nikt nie wskazał wydarzeń religijnych (np. festiwalu muzyki religijnej), Świątowych Dni Młodzieży, ani nie dopisał innych form.

Warto zwrócić uwagę na fakt udziału osób niedowidzących w Świątym Dniu Chorego. Duża grupa ankietowanych (55,9%) brała udział w nabożeństwach organizowanych 11 lutego w Suchej Beskidzkiej, Stryszawie, Zembrzycach, Makowie Podhalańskim, Jordanowie, Białce, a także w Krakowie-Łagiewnikach. 80% osób brało w nich udział tylko jeden raz; dla 87% z nich była to samodzielna inicjatywa, 13% wskazało, że przeżywali to święto w grupie zorganizowanej. 44,1% respondentów nie uczestniczyło w nabożeństwie z okazji Świątowego Dnia Chorego.

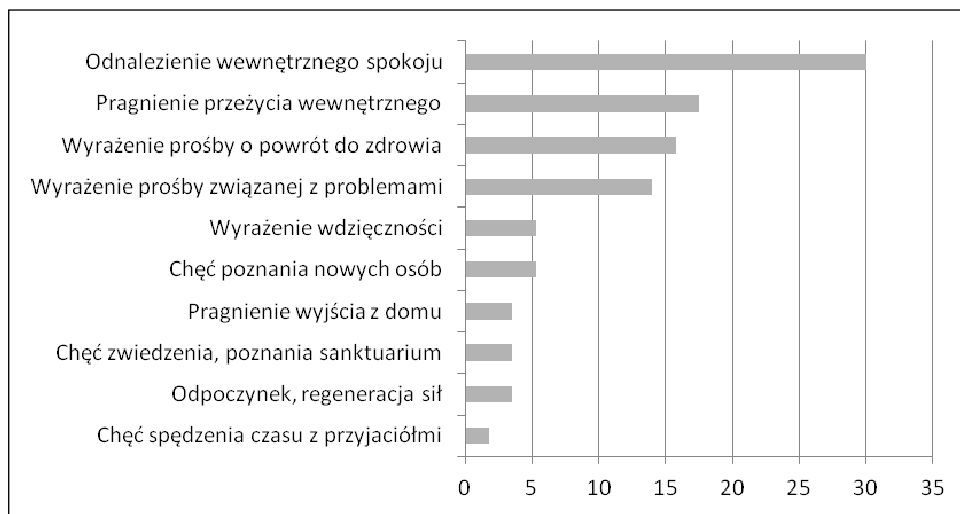
Ważnym zagadnieniem jest także kwestia motywacji podejmowania podróży. Respondenci zostali poproszeni o wskazanie jednej najważniejszej przyczyny (przez wpisanie „1” – rangowanie) oraz dwóch innych, ważnych dla nich (przez wpisanie „x”). Wyniki na wykresie 9a obrazują odpowiedzi dotyczące wskazania przyczyny głównej, wykres nr 9b – wskazań następnych.

Wykres 9a. Motywy pielgrzymowania osób niedowidzących – wskazania pierwsze

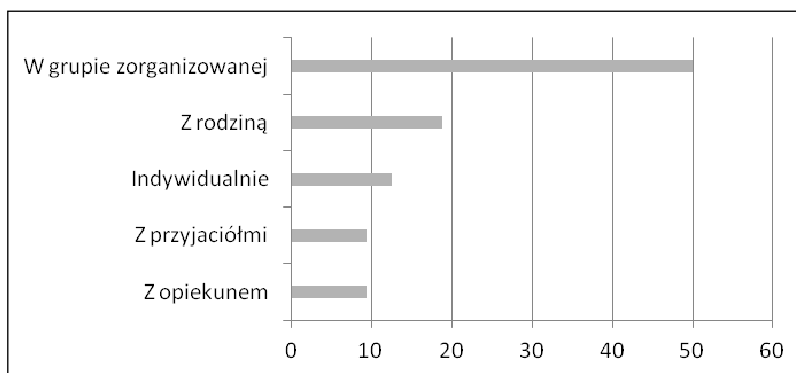
Jako główny motyw pielgrzymowania 68,7% osób wskazało „pragnienie przeżycia wewnętrznego, osobistego kontaktu z Bogiem”. Na dalszych pozycjach znalazły się: „wyrażenie prośby związanej z problemami” (12,4%), „odnalezienie wewnętrznego spokoju, wyciszenie się”, „wyrażenie prośby o uzdrowienie” oraz „miejsce święte jako część wycieczki” (6,3%).

Jeśli chodzi o dalsze wskazania, to 30% osób z dysfunkcją wzroku na pierwszym miejscu postawiło „odnalezienie wewnętrznego spokoju, wyciszenie się”.

Wykres 9b. Motywy pielgrzymowania osób niedowidzących – wskazania następane

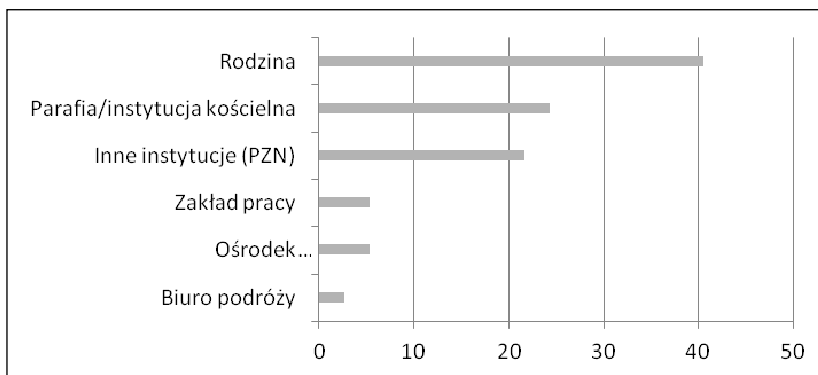
W jaki sposób uprawiają turystykę pielgrzymkową osoby z dysfunkcją wzroku? Najczęściej w grupie zorganizowanej (50% z nich). Z rodziną podejmuje trud peregrynacji 18,7% niepełnosprawnych, indywidualnie podróżuje 12,5%, z przyjaciółmi lub z opiekunami – 9,4% ankietowanych (wykres nr 10).

Wykres 10. W jaki sposób pielgrzymowano?

Respondenci zostali także zapytani, kto był najczęściej organizatorem pielgrzymek. Odpowiedzi obrazuje wykres nr 11.

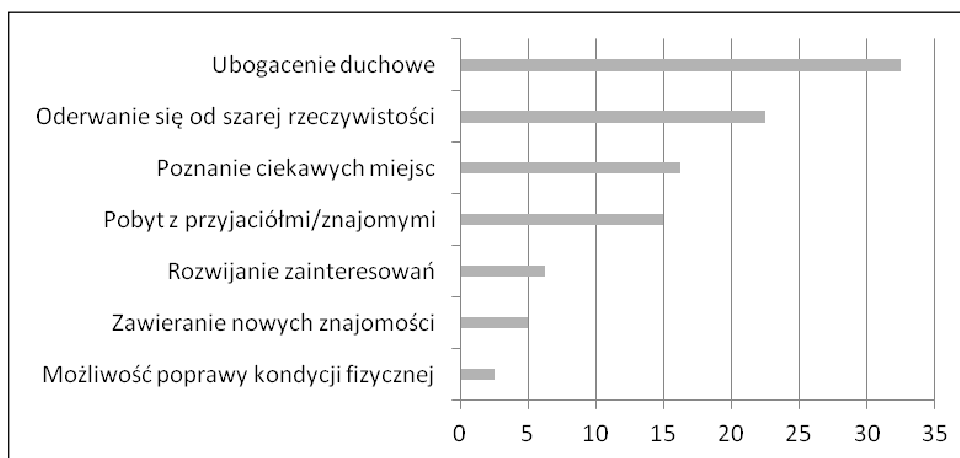
Najwięcej wskazań w tym pytaniu otrzymała rodzina – 40,5%; dane z wykresu nr 11 potwierdzają informacje uzyskane we wcześniejszym pytaniu, bowiem 60% wyjazdów było organizowanych poza rodziną: przez Ko-

Wykres 11. Organizator wyjazdów osób niedowidzących

ściół (24,3%), instytucje, z którymi związane są osoby z dysfunkcją wzroku (np. Polski Związek Niewidomych – 21,6%), zakłady pracy (5,4%), ośrodki rehabilitacyjne i wychowawcze (5,4%), biura podróży (2,7%).

Na koniec respondenci zostali poproszeni o określenie korzyści płynących z udziału w turystyce religijnej. Było to pytanie półotwarte, ale nie uzyskano żadnych dodatkowych wpisów.

Wykres 12. Korzyści płynące z turystyki religijnej opinii osób niedowidzących

32,5% osób niewidomych/niedowidzących wskazało jako główną zaletę „ubogacenie duchowe” (wykres nr 12). Na drugim miejscu znalazła się odpowiedź „oderwanie się od szarej rzeczywistości” – 22,5%.

Podobną liczbę wskazań uzyskały takie korzyści, jak: „poznanie nowych miejsc” i „pobyt z przyjaciółmi/znajomymi” (odpowiednio 16,25% i 15%). Niewiele osób odpowiedziało, że pożytkiem z turystyki pielgrzymkowej jest rozwijanie zainteresowań (6,25%), zawarcie nowych znajomości (5%), a najmniej wskazało wpływ na poprawę kondycji fizycznej (2,5%).

7. Dyskusja

Przeważająca liczba osób niepełnosprawnych podróżuje niewiele (55% badanych to osoby z trzech przedziałów: nie wyjeżdżające lub podróżujące raz w roku, a nawet rzadziej). Z drugiej jednak strony 40% osób opuszcza dom 2–5 razy w ciągu roku; niezbyt duża liczba, bo 5,5% ankietowanych, wyrusza w podróż często. Przeważają wyjazdy jednodniowe, prawie 20% ankietowanych wyjeżdża na turnusy rehabilitacyjne lub wypoczynkowe.

Jako główną przeszkodą w uprawianiu turystyki – jak właściwie we wszystkich innych badaniach – okazuje się brak funduszy. W tym wypadku trzecia część ankietowanych wskazuje ją jako główną przyczynę braku mobilności. Na drugim miejscu wskazano stan zdrowia. Bardzo niepokojącym faktem jest brak wsparcia ze strony najbliższych (czwarta pozycja w zestawieniu). Pomoc bliskich, przyjaciół to jeden z najważniejszych elementów funkcjonowania osoby niepełnosprawnej, bowiem bez pomocy rodziny żadna osoba z dysfunkcjami nie jest w stanie normalnie egzystować; brak takiego wsparcia w organizacji wyjazdów poza miejsce zamieszkania dyskwalifikuje niewidomego/niedowidzącego jako turystę.

Zestawienie pokazuje też, że chociaż wiele zrobiono w kwestii dostosowania infrastruktury, kadry i oferty turystycznej do potrzeb osób niepełnosprawnych (tu: niewidomych), to jednak ponad 13% ankietowanych zwraca uwagę na te fakty jako przeszkody w uprawianiu turystyki. Relatywnie duża grupa ankietowanych – prawie 10% – wskazała także na problemy natury psychologicznej, jak niechęć do opuszczania domu i brak potrzeby podróżowania; pokazuje to obszary pracy dla pracowników socjalnych, terapeutów czy ludzi bliskich, którzy są w stanie uaktywnić osoby niepełnosprawne.

Pytanie o przygotowanie sanktuarium (miejsca docelowego) do przyjęcia osób niepełnosprawnych, wystawia dobrą ocenę instytucjom kościelnym. 93% ankietowanych odpowiedziało: „dobrze, nie miałam/em żadnych problemów”, 7% natomiast wskazało odpowiedź: „średnio, przy pomocy mogłem się normalnie poruszać”. Jest to nader istotna kwestia, bowiem niedostosowanie infrastruktury dla pielgrzymów odstręcza ich od odwiedzania miejsc świętych. W ciągu ostatnich 20 lat ewidentnie wiele zrobiono w tym zakresie.

Bardzo ciekawa okazuje się analiza dotycząca pytania o cele podróży. Tyle samo wskazań (22,1%) miały dwa cele: rehabilitacyjny/zdrowotny i religijny (następne w kolejności to: cel wypoczynkowy, odwiedziny u krewnych, podróże krajoznawcze, edukacyjne). Dokonując analizy kwestionariuszy ankiet ustalono ciekawe zjawisko, które pozwala z innej perspektywy popatrzeć na turystykę pielgrzymkową osób niepełnosprawnych. Otóż aż 33,3% respondentów nie wskazując najpierw celu religijnego, w dalszej części kwestionariusza przyznawało, że odwiedza sanktuaria, bierze udział w obrzędach religijnych, w wyjazdach organizowanych przez parafię itd. Udział w tych formach pielgrzymowania nie kojarzył się im z turystyką. Potwierdzają to inne dane, ponieważ 13,9% wskazując kategorycznie opcję „nie wyjeżdżam”, stwierdza w dalszej części, że pielgrzymuje pieszo, odwiedza sanktuaria itd. 47,2% ankietowanych wskazując cel religijny, odpowiadało zgodnie z oczekiwaniami w drugiej części kwestionariusza; 11% badanych podróżuje, ale nie w celach religijnych, co konsekwentnie widoczne było w dalszych odpowiedziach.

Osoby niepełnosprawne pielgrzymują najczęściej do sanktuariów i innych miejsc świętych w Polsce; czwarta część pątników bierze też udział w obrzędach religijnych organizowanych przez sanktuaria, takich jak np. uroczysta Droga Krzyżowa. Dużą popularnością cieszą się wyjazdy rekolekcyjne i pielgrzymki piesze.

Należy także zwrócić uwagę na udział osób niewidzących w Świątym Dniu Chorego, bowiem pokazuje to zaangażowanie kościoła lokalnego w sprawy niepełnosprawnych oraz percepcję myśli Jana Pawła II w społeczeństwie. Idea tego święta nie jest długa (Ojciec Święty ustanowił je 13 maja 1992), natomiast godna rozpowszechniania, bowiem pozwala osobom z kręgów marginalizowanych brać większy udział w życiu społecznym. Jest to także pewien sprawdzian dla instytucji Kościoła. Powiat suski wypada w tym zakresie bardzo dobrze – 55,9% ankietowanych wzięło udział w nabożeństwach organizowanych 11 lutego w Suchej Beskidzkiej, Stryszawie, Zembrzycach, Makowie Podhalańskim, Jordanowie, Białce, a także w Krakowie-Łagiewnikach.

W kwestii motywacji pielgrzymowania przeważa „pragnienie przeżycia wewnętrznego, osobistego kontaktu z Bogiem”, dalej „wyrażenie prośby związanej z problemami”, „odnalezienie wewnętrznego spokoju, wyciszenie się”, „wyrażenie prośby o uzdrowienie”. Motywy religijne przeważają nad motywami socjalizacyjnymi – chęć poznania nowych osób, wyjścia z domu, odpoczynek czy spotkanie z przyjaciółmi znalazły się dalszych miejscach.

Podróże dla osób niedowidzących nie są oczywiście łatwe. Podróżują oni najchętniej w grupach zorganizowanych, z rodziną, z przyjaciółmi lub z opiekunami, ale warto podkreślić, że 60% wyjazdów było organizowanych poza

rodziną. Pielgrzymki organizuje głównie Kościół lub instytucje, z którymi związane są osoby z dysfunkcją wzroku (Fundacja Agape, Polski Związek Niewidomych), rzadko zaś zakłady pracy, ośrodki rehabilitacyjne i wychowawcze czy biura podróży.

Osoby niedowidzące widzą wiele korzyści płynących z wyjazdów; wskazują p.w. na ubogacenie duchowe, oderwanie się od szarej rzeczywistości, poznanie nowych miejsc i pobyt z przyjaciółmi.

Wnioski. Turystyka religijna a tworzenie środowiska włączającego osoby niepełnosprawne

O pozytywnym wpływie turystyki na osoby niepełnosprawne pisało już wielu badaczy [np. Kaganek 2009], ale rola turystyki religijnej w tworzeniu środowiska włączającego osoby niepełnosprawne jest niedoceniana. Wskazują na to także badania przeprowadzone wśród osób z dysfunkcją wzroku w powiecie suskim, które pozwalają na przedstawienie kilku podstawowych wniosków.

Osoby niedowidzące biorą udział w wyjazdach turystycznych, ale 55% z nich wyjeżdża bardzo rzadko lub nie wyjeżdża w ogóle; przeważają wyjazdy krótkie – jednodniowe oraz dwutygodniowe. Niedowidzący podróżują najczęściej w grupach zorganizowanych oraz z rodziną.

Główne przeszkody w podróżowaniu to brak funduszy, stan zdrowia, brak wolnego czasu oraz brak wsparcia ze strony najbliższych. Większość, bo aż 93% ankietowanych, dobrze ocenia przygotowanie miejsc pielgrzymkowych na przyjęcie osób niedowidzących.

Główne cele podróży osób niedowidzących to wyjazdy o charakterze rehabilitacyjnym/zdrowotnym i religijnym, a najbardziej popularne formy uczestnictwa w turystyce religijnej to odwiedzanie miejsc świętych, udział w uroczystych obrzędach połączonych z wyjazdem, rekolekcje i pielgrzymki piesze. Główną korzyścią płynącą z udziału w turystyce religijnej wskazywaną przez niedowidzących jest ubogacenie duchowe, ale ankietowani widzą także inne pożytki dotyczące sfery społecznej (oderwanie się od szarej rzeczywistości, pobyt z przyjaciółmi)

Można stwierdzić, że cel religijny jest jednym z najważniejszych celów, który pobudza osoby niedowidzące do udziału w turystyce, a także, że jednym z głównych motywów pielgrzymowania osób niepełnosprawnych jest motyw natury religijnej (co przekłada się na aktywność turystyczną osób z dysfunkcją narządu wzroku).

Analiza danych pozwala wyróżnić wśród nich cztery grupy pod względem stosunku do turystyki religijnej. Są to:

- osoby nie wyjeżdżające (8,3%)
- osoby wyjeżdżające, ale nie w celach religijnych (11,1%)
- osoby wyjeżdżające, m. in. w celach religijnych (47,2%)
- osoby wyjeżdżające nie wskazujące celu religijnego, ale faktycznie biorące udział w turystyce religijnej (nie traktujące jej jako podróży) (33,3%).

Warto przyrzeć się bliżej tej ostatniej grupie; duża część niepełnosprawnych podejmuje wysiłek, którego spiritus movens jest czynnik duchowy. Jego siła pozwala przewycięzać swoje słabości, podejmować działania niecodzienne i pobudzać do aktywności – w tym tkwi potencjał turystyki religijnej osób niepełnosprawnych. Nawet ci niepełnosprawni, którzy nie przejawiają większej aktywności turystycznej, biorą udział w wyjazdach religijnych.

Dla wielu osób wyruszenie na szlak pielgrzymkowy jest elementem zmieniającym czasem całe życie. Udział w turystyce daje osobom marginalizowanym w „normalnym” życiu możliwość integracji z osobami bez dysfunkcji, pozwala zobaczyć siebie jako członka grupy oraz wyjść z fizycznej i duchowej izolacji. Nawet ci, którzy uważają, że nie mogą lub że nie stać ich na podróżowanie, są w stanie przewycięzać różne niedogodności podczas wyjazdów o charakterze religijnym. Grupa pielgrzymkowa jest jednym z najlepszych środowisk włączających osoby niepełnosprawne.

Turystyka religijna pomaga przewycięzać bariery różnego typu, pomaga poszerzyć zainteresowania i umiejętności, uzupełnia proces rehabilitacji; zaspakaja ona kilka potrzeb człowieka, które motywują go do podejmowania wysiłku: poznawczą, osobistych kontaktów z Bogiem, z przyrodą (nawiązanie kontaktu z Nim poprzez ciszę i kontemplację), twórczości, nowości i nowych doświadczeń, wolności własnego wyboru, wypoczynku, ruchu i wysiłku fizycznego [Kawalec 2005, s. 216-217]; korzyści z pielgrzymowania to oprócz korzyści duchowych, także wzrost aktywności życiowej osób niepełnosprawnych.

Piśmiennictwo

- Dykcik W. (red.) (2001) *Pedagogika specjalna*, Poznań.
- Informacja Rządu Rzeczypospolitej Polskiej o działaniach podejmowanych w 2009 roku na rzecz realizacji postanowień uchwały Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 1 sierpnia 1997 r. Karta Praw Osób Niepełnosprawnych. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, Druk nr 3280.
- Gaworecki W. (2007) *Turystyka*. Warszawa.
- Jackowski A. (2010) *Pielgrzymki a turystyka religijna*. [w:] *Turystyka religijna*. Szczecin.

- Jackowski A. (1991) *Pielgrzymki i turystyka religijna w Polsce*. Warszawa.
- Jackowski A. (1998) *Pielgrzymowanie*. Wrocław.
- Kaganek K. (2009) *Turystyka osób niepełnosprawnych w aspekcie wybranych uwarunkowań*. Kraków.
- Kawalec A. (2005) *Socjologiczne aspekty turystyki religijno-pielgrzymkowej w powiecie jasielskim*. [w:] *Turystyka religijno-pielgrzymkowa*, red. Gawarecki W. Gdańsk.
- Łazarek M., Łazarek R. (2000) *Turystyka pielgrzymkowa*, „Rynek Turystyczny”, nr 9.
- Mazur A. (2010) *Turystyka pielgrzymkowa a turystyka religijna*. [w:] *Turystyka religijna*. Szczecin.
- Mazur A. (2011) *Turystyka religijno-pielgrzymkowa. Zjawisko społeczne i gospodarcze*. Warszawa.
- Ostrowski M. (2005a) *Jesteśmy pielgrzymami przed Tobą. Postęga duszpasterska wśród pielgrzymów*. Kraków.
- Ostrowski M. *Pielgrzymka a turystyka religijna* (dostępne w Internecie: www.pastoralna.pl).
- Ostrowski M. (2005b) *Przestrzeń pielgrzymowania jako kategoria teologiczna*. [w:] *Geografia i sacrum*, t. I, red. Domański B., Skiba S. Kraków.
- Przeclawski K. (1997) *Człowiek a turystyka. Zarys socjologii turystyki*. Kraków.
- Rohrscheidt M. A. (2008) *Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*. Gniezno.
- Rozporządzenie Ministra Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 15 lipca 2003 r. w sprawie orzekania o niepełnosprawności i stopniu niepełnosprawności z późn. zm.* (Dz. U. z 2003 r. Nr 139 poz. 1328), § 32, ust. 1 pkt 4.
- Rubacha K. (2008) *Metodologia badań nad edukacją*. Warszawa.
- Smith D. D. (2009) *Pedagogika specjalna, t. II*. Warszawa.
- Sobczuk J. (2012a) *Aktywizacja osób niepełnosprawnych w ramach turystyki pielgrzymkowej*. [w:] *Socjalna praca, zarządzanie a ekonomia – s aplikacją na podmienki trwalego i zrównowoczonego rozwoju społecznych usług*, red. Pekarčík L., Janigova E. Ružomberok.
- Sobczuk J. (2012b) *Miejsca pielgrzymkowe na pograniczu polsko-słowackim. Część I – diecezja spiska*, „Zeszyty Naukowe WSTiE”, nr 2.
- Stan zdrowia ludności Polski w 2004 r. Raport GUS*. Warszawa 2006.
- Zbiórca raport z diagnozy świadczonych usług z zakresu rehabilitacji społecznej dla osób niepełnosprawnych w Polsce*. Warszawa 2011.

www.niepelnospawni.gov.pl (23.08.2012)

<http://pedagogikaspecjalna.tripod.com/notes/TYFLO.htm> (23.08.2012)

Abstract:**Religious tourism as a form of activation of the visually impaired. Research report**

Religious tourism accounts for about 10% of world tourism, and the movement is growing. The author demonstrates the use of religious tourism in the process of activating the disabled. The paper presents results of research on participation of people with reduced vision from the area of Sucha Beskidzka in religious tourism. The results show a large proportion of this group of disabled people in pilgrimage tourism; it is worth noticing that people travel for religious reasons, rather than treat the pilgrimage as a typical journey; many of the disabled make an effort to undertake unusual activities and their driving force is a spiritual factor. This is, in fact, the potential of pilgrimage tourism – it can activate the disabled. This area of interaction seems not to be used fully for embracing disabled communities.

Keywords: sensory disability (visually impaired and blind), religious tourism, activation of the disabled, Sucha Beskidzka

REKREACYJNE ZAJĘCIA HIPPICZNE JAKO FORMA DOSKONALENIA MECHANIZMU UTRZYMYWANIA RÓWNOWAGI I POSTAWY CIAŁA U MŁODZIEŻY NIEPEŁNOSPRAWNEJ UMYSŁOWO W STOPNIU LEKKIM

Anna Mazur-Rylska, Tadeusz Ambroży**,
Krzysztof Kaganek****

Zarys treści: Podjęta w przypadku osób niepełnosprawnych umysłowo w stopniu lekkim rekreacja hipiczna zrealizowała jej funkcję stymulującą wspomagając i pobudzając do rozwoju funkcji niepełnosprawnego człowieka oraz korektywną, gdyż zniwelowała w pewnym stopniu niedoskonałości mechanizmów regulacji równowagi i postawą ciała, poprawiając ich kontrolę przez oddziaływanie układ nerwowy za pomocą wielozmysłowego wpływu na jeźdźca grzbietu końskiego w ruchu. Choć teoria podpowiada, że równowaga ciała jest istotnie powiązana z jakością postawy, to uzyskane wyniki jednoznacznie tego nie potwierdzają. Spośród badanych korelacji w grupie eksperymentalnej realizujących rekreacyjne zajęcia hipiczne zaobserwowano większą ilość związków między badanymi parametrami stabilograficznymi i posturometrycznymi po ukończeniu zajęć. Jednakże siła związków jest słaba. W badaniach zwrócono uwagę na somatyczną sferę rekreacji ruchowej, która dotyczy ciała i jego funkcji oraz doskonaleniu zdrowia i sprawności ruchowej. Zrealizowany został jeden z głównych celów rekreacji: poprawa i budowanie sprawności fizycznej, jednocześnie zaspokajając potrzebę ruchu niezbędnego dla zdrowia.

Słowa kluczowe: rekreacja ruchowa, niepełnosprawność umysłowa, jazda konna, równowaga, postawa ciała

Wprowadzenie

Rekreacja jest wyrazem określonej postawy wobec własnego ciała, to aktywna i świadoma troska o własny rozwój, przede wszystkim zdrowie oraz sprawność. Stanowi formę uczestnictwa w kulturze fizycznej, której głównym celem jest odnowa, pomnażanie i podtrzymywanie zdrowia w dobrej kondycji. Jest to również umiejętność organizowania i spędzania wolnego

* Dr, Zakład Anatomii Porównawczej Kręgowców i Antropologii, Wydział Biologiczno-Rolniczy Uniwersytetu Rzeszowskiego, e-mail: anarylska@poczta.onet.pl

** Dr hab. prof. nadzw., Katedra Teorii i Metodyki Gimnastyki, Wydział Wychowania Fizycznego, AWF Kraków, e-mail: tadek@ambrozy.pl

*** Dr hab., Katedra Rekreacji i Odnowy Biologicznej, Wydział Turystyki i Rekreacji, AWF Kraków, e-mail: krzysztof.kaganek@awf.krakow.pl

czasu z jak największym pożytkiem dla poprawienia ogólnego stanu zdrowia. Aktywność rekreacyjna, to realizacja szeroko rozumianego rozwoju i wypoczynku. Dzięki uczestnictwu w różnorodnych formach atrakcyjnej i interesującej dla człowieka tego typu aktywności, dochodzi do zwiększania motorycznej aktywności jednostki narażonej na bezczynność, jak i jednocześnie pozwala to na wyciszenie wszelkich napięć emocjonalnych.

Słowo „rekreacja” oznacza: „pokrzepiać”, „odtworzać”, „odnawiać”, „ożywiać”, „na nowo stworzyć”, „powrót do zdrowia” [Toczek-Werner 1998]. Aktywność rekreacyjną determinują w pewnym stopniu czynniki biologiczne, tj. stan zdrowia oraz poziom sprawności i wydolności fizycznej [Winiarski 1989]. Zestaw ruchowych czynności wykonywanych przez człowieka ma sprzyjać poprawie sprawności fizycznej, co ma wpływ na życie psychiczne jednostki, a całościowe oddziaływanie rekreacji ruchowej na człowieka przez różnorodne bodźce ruchowe daje w efekcie holistyczny program oddziaływania na ciało człowieka nie tylko zdrowego, ale i niepełnosprawnego [Ambroży 2005, Mazur-Rylska, Ambroży 2010]].

Jedną z funkcji rekreacji ruchowej jest jej znaczenie korektywne i kompensacyjne [Kwilecki 2006, Kaganek 2009]. W sensie doskonalenia fizycznego i umysłowego rekreacja jest elementem usprawniania, a jej funkcja zdrowotna dla wielu badanych (47,2% badanych) jest najważniejsza [Fudała 1987, Kaganek 2009]. Jest to o tyle istotne, że obok osób zdrowych we współczesnym świecie funkcjonują w różnych miejscach osoby niepełnosprawne zarówno fizycznie jak i umysłowo. Według definicji Światowej Organizacji Zdrowia, za osobę niepełnosprawną uznaje się „osobę o naruszonej sprawności psychofizycznej, powodującej ograniczenie funkcjonalne sprawności lub aktywności życiowej w stopniu utrudniającym pełnienie właściwych ról społecznych” [Kaganek 2009]. Zindywidualizowana znajomość osoby niepełnosprawnej stanowi podstawę doboru i stosowania różnego rodzaju zabiegów kompensacyjnych, korygujących, usprawniających, a niekiedy podtrzymujących [Maszczak 1997].

Jedną z niepełnosprawności, jaka może doświadczyć człowieka, jest niepełnosprawność umysłowa w stopniu lekkim, sklasyfikowana wg ICD-10 (Międzynarodowa Klasyfikacja Chorób i Problemów Zdrowotnych) jako F70 z ilorazem inteligencji $II= 69-50$, a wg DSM IV (Diagnostyczny i Statystyczny podręcznik Zaburzeń Psychiczych) z ilorazem inteligencji $II= 70-50/55$ [Czownicka 2003].

Bezpośrednią przyczyną upośledzenia umysłowego jest uszkodzenie centralnego systemu nerwowego, powodujące obniżenie inteligencji. Prawidłowy rozwój fizyczny i psychiczny dziecka upośledzonego umysłowo uwarunkowany jest szeregiem zmian zachodzących w organizmie, a zwłaszcza w ośrodkowym układzie nerwowym. Nedorozwój lub uszko-

dzenie jednego z elementów tego układu przyczynia się do niedorozwoju różnych funkcji psychicznych, które mają wpływ na motorykę i sprawność fizyczną dziecka. Wskutek opóźnionego rozwoju aktywności ruchowej organizm dziecka rozwija się nierównomiernie. Zdobywanie wielu umiejętności ruchowych, potrzebnych do wykonywania czynności właściwych dziecku w późniejszym okresie rozwoju, jest utrudnione ze względu na niepełne przygotowanie organizmu do wykonywania działań ruchowych. To z kolei powoduje opóźnienie rozwoju narządów ruchu, obniża wydolność organizmu, opóźnia rozwój sprawności motorycznej. Występują kłopoty z utrzymaniem równowagi i prawidłowej postawy ciała oraz trudności koordynacyjne [Sękowska 1985, Zosgórnik 1989, Ślężyński 1991, 1994, Maszczak 1997, Mazur-Rylska 2010].

Rozwój ruchowy jest jednym z aspektów rozwoju fizycznego dziecka. Wraz ze wzrastaniem, różnicowaniem się i dojrzewaniem jego narządów pojawiają się nowe ruchy, które organizują się w coraz bardziej złożone i celowe zachowania. Aktywność ruchowa zaś, angażująca niemal wszystkie narządy i układy człowieka, doskonali ich funkcje, specjalizację i koordynację. Nieumiejętność wykonywania pewnych czynności ruchowych przez dziecko o lekkim stopniu upośledzenia umysłowego opóźnia, w stosunku do normy należącej dla danego wieku metrykalnego, rozwój narządów ruchu, obniża wydolność organizmu, hamuje rozwój sprawności motorycznej. Zmniejszona aktywność ruchowa prowadzi do dysharmonii i zaburzeń rozwojowych [Maszczak 1994, Pilecka 2001].

Dziecko upośledzone jest o wiele bardziej „narażone” na przyjmowanie nieprawidłowych mechanizmów utrzymywania prawidłowej postawy i równowagi będących pod kontrolą układu nerwowego, utrudniających pełne uczestnictwo w różnych formach rekreacji ruchowej. Zrównoważona postawa ciała pozostaje w ścisłym związku z kształtem kręgosłupa, nie można zatem rozpatrywać prawidłowej postawy, nie uwzględniając zdolności do utrzymywania równowagi. W związku ze stale zmieniającymi się warunkami mechanicznymi i fizjologicznymi w toku codziennej działalności życiowej, człowiek znajduje się jakby bez przerwy w poszukiwaniu swojej równowagi, gdyż postawę ciała charakteryzuje równowaga chwiejna. Jej niestabilność wymaga stałego funkcjonowania mechanizmów korygujących. Zachowanie prawidłowej, równoważnej postawy ciała zależy od przetwarzania i interpretacji informacji sensorycznej, odpowiedzialnej za neurofizjologiczną regulację postawy ciała, pochodzącej z trzech źródeł: receptorów czucia głębokiego (proprioceptorów, receptorów kinestetycznych), receptorów narządów równowagi, receptorów wzrokowych [Kasperczyk i wsp 1987, 2004, Westphal 1988, Nowotny, Saulicz 1990, Starosta 1993, Nowotny i wsp. 1988, 2003, Wilczyński 1997, 2005].

Jedną z istotnych racji dla aktywniejszego uczestnictwa osoby niepełnosprawnej w zajęciach rekreacji ruchowej jest możliwość regulacji postawy ciała mającej charakter odruchowy, opartej na licznej grupie reakcji równoważnych [Kasperczyk i wsp. 1987, Kasperczyk 2004, Wilczyński 2005, 2007, Mazur-Rylska 2010]. Możliwości takiego oddziaływania na człowieka dają zajęcia jeździeckie prowadzone na różnych stopniach zaawansowania, począwszy od pierwszego etapu, czyli nauki jazdy połączonej z wykonywaniem różnorodnych ćwiczeń usprawniających, kształtujących siłę, wytrzymałość, gibkość i koordynację. W trakcie jazdy konnej percepcja ciała, suma całkowitych receptorów pozycji oraz ruchów stawowych, napięcia mięśniowego i równowagi są szczególnie istotne. Konieczne jest pewne wycucie rytmu, które z kolei działa na poczucie równowagi. U siedzącego na koniu tułów automatycznie działa jak stabilizator, podczas gdy jednocześnie wykorzystuje naturalne odruchy odpowiedzialne za postawę i równowagę [Swift 2004, Engel 2004, von Dietze 2007].

Liczne walory jazdy konnej sprawiają, że jest ona formą rekreacji ruchowej szczególnie przydatną dla osób niepełnosprawnych, między innymi umysłowo, ponieważ może się stać środkiem do realizowania zadań kompensacyjnych, korekcyjnych i zdrowotnych rekreacji ruchowej. Oznacza to, że oprócz usprawnienia równowagi, poprawy koordynacji, normalizacji odruchów i napięcia mięśniowego, umożliwiania prawidłowego rozwoju przez oddziaływanie wielozmysłowe, jazda konna daje osobom niepełnosprawnym zaspokojenie naturalnej potrzeby aktywności ruchowej poprawiającej jakość ich życia pod względem biologicznym [Mazur-Rylska, Ambroży, Haluch 2011]. Pod względem ilości kroków na minutę chód konia przypomina chód dorosłego człowieka. Przeciętny dorosły człowiek chodząc wykonuje ok. 110-120 kroków na minutę, również duży koń stawia 100-120 kroków na minutę [Rosenzweig 1992, Barnes 1993, Engel 2004]. Podczas półgodzinnych zajęć jeździec ma okazję wielokrotnego przećwiczenia określonych umiejętności. Koń poruszający się w tempie 100 kroków na minutę, w ciągu jednej sesji wykonuje ponad 3000 kroków, co daje jeźdźcowi kilka tysięcy okazji do ćwiczenia określonych umiejętności w rodzaju przesunięcia ciężaru czy utrzymywania wyprostowanej postawy (Wham 1992, Barnes 1993, Rosenzweig 1992, Strauß 1996). Podczas jazdy konnej każdą pozycję, każdy ruch, zmianę ułożenia ciała możemy uznać za ćwiczenia równoważne, a podstawowym ćwiczeniem równoważnym jest utrzymanie prawidłowego dosiada na poruszającym się stępem koniu. Każda zmiana ułożenia poszczególnych części ciała powoduje zmianę położenia środka ciężkości jeźdźcy i przekazywanie nowych bodźców z receptorów czuciowych i układu przedsionkowego, zmuszając centralny układ nerwowy do rejestrowania ich i odszukiwania utraconej równowagi.

Coraz częstsze są doniesienia o potrzebie aktywności ruchowej, jako formie profilaktyki zdrowotnej [Kasperczyk 1994, Wojnarowska 1997, Sołeczka-Szpejda 1999] nie tylko dzieci i młodzieży zdrowej, ale też upośledzonej umysłowo. Są informacje o pozytywnym wpływie jazdy konnej na ludzi niepełnosprawnych intelektualnie (Fortuna, Demidaś 1999, Dyduch 2006). Obecnie w naukowych opracowaniach wielokrotnie podkreśla się pozytywny wpływ ruchów grzbietu konia na kształtowanie odruchów postawy, równowagi i koordynacji ruchowej [Tarnowski 1995, Kluwer 1995, Strauß 1996, Berotti 1988, Sawaryn 2006, Słonka 2001, Mazur-Rylska, Ambroży 2010].

1. Cel badań

Celem badań była ocena wpływu rekreacyjnej jazdy konnej na równowagę i postawę ciała młodzieży upośledzonej umysłowo w stopniu lekkim w wieku 15-17 lat. Postawiono następujące pytania badawcze:

1. Jaki wpływ mają zajęcia rekreacyjne jazdy konnej na parametry równoważne w grupie młodzieży upośledzonej umysłowo w stopniu lekkim w wieku 15-17 lat?
2. Czy zajęcia hipiczne oddziałują na parametry postawy ciała w badanej grupie dzieci upośledzonych?
3. Czy istnieje korelacja pomiędzy parametrami równoważnymi i postawy ciała pod wpływem zajęć jeździeckich w badanej grupie dzieci upośledzonych?

2. Materiał i metoda badań

W eksperymencie badawczym uczestniczyła grupa 54 osób upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim. Spośród uczniów Ośrodka Szkolno-Wychowawczego w Leżajsku zostało wyselekcjonowanych 54 (44 chłopców i 10 dziewcząt). Zostali oni podzieleni na dwie równoliczne grupy: kontrolną i badawczą (tab. 1). Kwalifikacja uczestników jeździeckich zajęć rekreacyjnych opierała się na uwzględnieniu przeciwwskazań do jazdy konnej, tj. wybrani uczestnicy nie byli uczuleni na zapach i sierść konia, ani nie wykazywali strachu ani niechęci wobec zwierzęcia. Przeciwnie zajęcia te były dla nich dobrowolne i realizowane w czasie wolnym. Osoby upośledzone umysłowo w stopniu lekkim miały stwierdzone wady postawy i inne niż zdrowa młodzież w tym wieku parametry równoważne wskazujące na problemy z utrzymywaniem postawy zrównoważonej, jednakże nie było to

przeszkodą dla realizacji zajęć rekreacyjnych. Grupa badawcza uczestniczyła w zajęciach jazdy konnej w Ośrodku Jeździeckim i Hipoterapii „Equistro” w Wierzawicach przez okres 10 tygodni, trzy razy w tygodniu po 30 minut. Łącznie badani odbyli 30 zajęć jeździeckich po 30 minut każde, co daje łącznie 15 godzin.

Tabela 1. Opis grup uczestniczących w eksperymencie

Numer grupy	Rodzaj grupy	Płeć – ilość	Liczebność
1	B- badawcza	chłopcy -22	27
		dziewczynki -5	
2	K- kontrolna	chłopcy-22	27
		dziewczynki-5	

Zajęcia jeździeckie, w których uczestniczyła młodzież zostały opracowane zgodnie z zaleceniami Polskiego Towarzystwa Hipoterapeutycznego oraz Polskiego Związku Jeździeckiego i obejmowały: naukę wsiadania i zsiadania z konia, przyjmowanie poprawnej postawy jeździeckiej, ruszanie i zatrzymywanie, jazdę stępem za czołowym, zmiana kierunku jazdy, jazdę po kole i ósemce, jazdę bez strzemion (stęp i kłus ćwiczebny jako ćwiczenie równowagi).

Ćwiczenia równoważne podczas jazdy konnej były realizowane w następującym zakresie: utrzymywanie równowagi w stępie i w kłusie, jazda przodem w prawidłowym dosiadzie, ćwiczenia równoważne podczas pozycji „stój” i jazdy stępem (oparcie rąk na udach, uniesienie rąk w bok, w górę, oparcie rąk na zadzie konia, umieszczenie rąk pod pośladkami, wykonanie pozycji zrotowanej (jedna ręka chwytą grzywę, druga ogon konia), siad tyłem do kierunku jazdy, sięganie do różnych części ciała konia lub własnych, stanie w strzemionach w pozycji „stój”, wykonanie „młynka” (obrót o 180°), wykonanie „rybki” (nożyce w przód).

W badaniach równowagi zastosowano platformę balansową Accu Sway^{Plus} Balance Trainer firmy AMTI z oprogramowaniem analitycznym Bio Analysis oraz programem statystycznym Bio Soft. Badano naturalne wychwiania, czyli nieświadome przemieszczenie ciała w przód i w tył podczas utrzymywania równowag podczas 30 sekund, rejestrując zmiany położenia pozycji nacisku środka ciężkości względem podstawy podparcia dziecka na platformę w płaszczyźnie strzałkowej i czołowej w podstawie otwartej, tj. pięty osobno w postawie swobodnej, oczy otwarte. Na podstawie uzyskanych statokinezyogramów obliczono następujące parametry:

- zakres wychwiał X i Y, tj. odległość pomiędzy ekstremalnymi punktami zapisu krzywej wychwiał,

- 2) średnie przemieszczenie współrzędnej wzdłuż osi X i Y (S.śred.X i S.śred.Y), tj. średnie wychylenie środka ciężkości wzdłuż osi X i Y,
- 3) średnie przemieszczenie radialne (S.śred. R), tj. średni promień wychyleń od środka układu współrzędnych,
- 4) średnią prędkość wychwiał (V śred.),
- 5) całkowitą długość ścieżki (L) wprost proporcjonalną do prędkości.

Każda osoba została także zdiagnozowana za pomocą posturometru S. W wyniku czego zostały określone poniższe parametry:

- 1) ustawienie barków i łopatek na podstawie określenia wysokości wyrostków barkowych łopatki oraz dolnych kątów łopatki,
- 2) ustawienie miednicy na podstawie pomiarów kolców biodrowych tylnych górnych (wyrostków stawowych górnych kości krzyżowej),
- 3) opisujące kształt kręgosłupa w płaszczyźnie strzałkowej (od siódmego kręgu szyjnego do piątego kręgu lędźwiowego):
 - a) kąt α – nachylenie odcinka kręgosłupa piersiowego górnego,
 - b) kąt β – nachylenie odcinka kręgosłupa piersiowo-lędźwiowego,
 - c) kąt γ – nachylenie odcinka kręgosłupa lędźwiowo-krzyżowego.

Analizę statystyczną uzyskanych danych przeprowadzono z wykorzystaniem pakietu Statistica, podając średnią arytmetyczną i odchylenie standardowe. Przeprowadzono analizę rozkładu badanych cech, która wskazała na brak rozkładu normalnego i jednorodności wariancji. W związku z tym do wykrycia różnic międzygrupowych zastosowano nieparametryczny test U Manna Whitneya, zaś dla istotnych zmian wewnątrzgrupowych test Wilcoxon. Analiza istotności różnic została przeprowadzona na trzech poziomach istotności, gdy: $p < 0,05^*$ (wynik istotny statystycznie), $p < 0,01^{**}$ (wysoko istotna zależność), $p < 0,001^{***}$ (bardzo wysoko istotna statystycznie zależność).

Na podstawie danych uzyskanych z posturometru obliczono:

- 1) kąt kifozy piersiowej $\chi = \alpha + \beta$
- 2) kąt lordozy lędźwiowej $\lambda = \beta + \gamma$
- 3) sumę kątów $\delta = \alpha + \beta + \gamma$

Określono związek parametrów postawy ciała z parametrami równowagi. Analiza dotyczy zarówno związku pomiędzy parametrami stabilograficznymi oraz posturometrycznymi w okresie przed zajęciami, jak i kwestii korelacji pomiędzy zmianami parametrów po zajęciach. Do oceny siły i kierunku zależności zastosowany został współczynnik korelacji rang Spearmana: $|R| < 0,3$ – brak korelacji; $0,3 \leq |R| < 0,5$ – słaba korelacja; $0,5 \leq |R| < 0,7$ – przeciętna korelacja; $0,7 \leq |R| < 0,9$ – silna korelacja; $0,9 \leq |R| < 1$ – bardzo silna korelacja; $|R| = 1$ – idealna korelacja.

3. Wyniki

W grupie kontrolnej i eksperymentalnej znajdowały się osoby o podobnych parametrach stabilograficznych i posturograficznych. Porównując grupę uczestników realizujących program rekreacyjny z grupą kontrolną, w pierwszym badaniu nie odnotowano istotnych różnic międzygrupowych, stwierdzając jej jednorodność. Analiza parametrów grupy kontrolnej, która nie uczestniczyła w zajęciach hipicznych, po 10 tygodniach nie wykazała żadnych istotnych zmian (tab. 2), co świadczy, że wszelkie zmiany wartości badanych parametrów, które wystąpiły w grupie badawczej są wynikiem odbytych rekreacyjnych zajęć ruchowych, realizowanych z udziałem konia.

Okazuje się, że większość parametrów równoważnych i postawy ciała uległa zmianie na korzyść, co świadczy o pozytywnym wpływie zaplanowanych zajęć hipicznych pod względem intensywności i długości ich trwania. Zmniejszyła się istotnie odległość pomiędzy ekstremalnymi punktami

Tabela 2. Wartości parametrów stabilograficznych i posturometrycznych (średnia, odchylenie standardowe) w badaniu pierwszym i drugim dla grupy 1 i 2, wytłuszczono różnice statystycznie istotne (test Wilcoxon)

Parametr stabilograficzny	Grupa 1				Grupa 2			
	\bar{x}		S		\bar{x}		S	
	Bad.1	Bad.2	Bad.1	Bad.2	Bad.1	Bad.2	Bad.1	Bad.2
Zakres X [cm]	2,59	2,44	1,19	1,29	3,20	4,51	3,48	4,78
Zakres Y [cm]	6,89	5,79**	2,72	2,06	7,38	6,75	3,20	4,08
Sřed X [cm]	0,38	0,34	0,18	0,19	0,40	0,37	0,22	0,18
Sřed Y [cm]	1,09	0,88**	0,47	0,34	1,02	0,94	0,41	0,36
Sřed R [cm]	1,20	1,01**	0,48	0,32	1,17	1,07	0,43	0,37
Vśred [cm/sek]	1,68	1,59*	0,27	0,18	1,86	1,92	0,60	0,55
L [cm]	50,48	47,60*	8,01	5,36	55,74	57,63	18,11	16,54
Parametr posturometryczny	\bar{x}		S		\bar{x}		S	
	Bad.1	Bad.2	Bad.1	Bad.2	Bad.1	Bad.2	Bad.1	Bad.2
Kąt α°	17,4	15,4***	3,81	4,02	17,6	17,5	4,01	4,02
Kąt β°	10,8	10,2	2,72	2,51	10,1	10,1	2,21	2,21
Kąt γ°	14,2	13,1*	3,91	3,61	15,0	15,0	3,71	3,65
Kąt kifozy piersiowej $^\circ$	28,2	25,2***	5,12	5,01	27,7	27,6	5,12	5,13
Kąt lordozy lędźwiowej $^\circ$	25,0	23,9	5,31	4,92	25,1	25,1	4,61	4,62
Suma kątów $^\circ$	42,4	38,3***	6,21	5,73	42,7	42,7	6,32	6,41
Asymetria barków[mm]	13,7	10,7***	4,21	4,14	13,9	13,8	5,81	5,82
Asymetria łopatek[mm]	12,3	9,8***	3,91	3,81	12,8	12,7	5,81	5,81
Asymetria miednicy[mm]	10,2	8,0***	3,51	3,42	11,5	11,3	5,52	5,62

zapisu krzywej w płaszczyźnie strzałkowej, co świadczy o poprawie sprawności stawu skokowo-goleniowego w kontroli wychwiał do przodu i lepszą stabilizację ciała w kierunku dłuższego czworoboku podparcia. O poprawie regulacji równowagi świadczą także uzyskane mniejsze wartości średniego wychylenia środka ciężkości, średni promień wychwiał. Mniejsza średnia prędkość i długość wychwiał po ukończeniu zajęć jest odzwierciedleniem bardziej ekonomicznej pracy mięśni, których napięcie podczas zajęć uległo normalizacji, co zgodne jest z celem i ideą hippiki (tab. 2).

Analizując parametry posturograficzne odnotowano również zmniejszenie się ich wartości świadczące o poprawie (tab. 2). Wydaje się, że zastosowane we własnym eksperymencie ćwiczenia elongacyjne mogły wyzwolić taką aktywność mięśni, która mogła spowodować wyprostowanie krzywizn kręgosłupa, tak aby umożliwić osiągnięcie optymalnej równowagi tułowia na ruchomej miednicy. Prawdopodobne wyrównanie krzywizn spowodowało wyciągnięcie kręgosłupa, a tym samym u dzieci poddanych 10-tygodniowym zajęciom hippicznym nastąpiło zmniejszenie się sumy kątów. Być może zaczęło się także oddziaływanie ruchowe w odcinku piersiowym, co skutkowało ściąganiem łopatek i uniesieniem mostka. Ostatecznie ruch ten mógł wpłynąć w obszarze czaszki na odchylenie potylicy ku tyłowi i dążenie do utrzymania głowy we właściwej pozycji.

Podczas pokonywania zakrętów, w obrębie kręgosłupa dochodzi do kontrrotacji; miednica jest stabilizowana bądź nieznacznie skręcona na zewnątrz, a klatka piersiowa do wewnątrz skrętu, łopatki muszą być ułożone równolegle do łopatek konia. Dla ułożenia ramion istotne jest, że przemieszczająca się wraz ze skrętem kręgosłupa obręcz barkowa pociąga zewnętrzne ramię ku przodowi, dopasowując je do wyciągającej się po stronie zewnętrznej szyi konia. Ponieważ odpowiedzią ruchową na rotację części piersiowej kręgosłupa jest równoczesne poruszanie się dynamicznie umocowanej obręczy barkowej i prawidłowe ułożenie ramion i rąk.

Jeździectwo jest aktywnością ruchową wynikającą z utworzenia harmonijnie współdziałającego duetu, w którym wyczucie, percepcja motoryczna i reagowanie na bodźce mają priorytetowe znaczenie dla zgrania wspólnych ruchów. Następuje wszechstronna stymulacja motoryczna i gromadzenie wielorakich doświadczeń ruchowych, tworzona jest szeroka baza koordynacyjna jako warunek następnych osiągnięć, przyswajane są prawidłowe, podstawowe wzory koordynacyjne, doskonalone są podstawowe funkcje sensoryczne, kształtowane są podstawowe zdolności oraz kompetencje koordynacyjne istotne w mechanizmach regulacji postawy ciała i reakcji równoważnych.

Dawkowanie ćwiczeń koordynacyjnych jest specyficzne, „obciąża” bowiem układ nerwowy, stąd ruchy mające na celu rozwijanie tej cechy muszą być wykonywane metodą powtórzeniową, która pozwala uczestnikowi tre-

ningu poprzez odpowiednio długi odpoczynek dojść do stanu pełnej gotowości do pracy [Starosta 1999, Lyakh 2003, Ambroży 2004, 2005). Dlatego odbyte w ramach własnego eksperymentu zajęcia hippiczne wymagały od ćwiczącego systematyczności, koncentracji uwagi i optymalnego pobudzenia.

Podczas własnego eksperymentu takie warunki były zapewnione w czasie realizacji 10-tygodniowych zajęć. Dopiero po ukończeniu półgodzinnych zajęć 3 razy w tygodniu przez ponad dwa miesiące, (wynika to z przeprowadzonego eksperymentu), jeździec miał okazję wielokrotnego przećwiczenia określonych umiejętności, gdyż ćwiczący odbierał setki tysięcy bodźców i wrażeń kinestetycznych, związanych z doświadczaniem trójwymiarowego ruchu konia. Poprzez powierzchnię podporu prawidłowej pozycji siedzącej przesyłane były podczas jazdy impulsy ruchowe wychodzące od konia, czyli ruchy pierwotne, które wędrowały do jeźdźcy, aby potem, przetworzone przez ich odbiorcę, wracały z powrotem do konia w postaci odpowiedzi ruchowej.

Zagadnienie prawidłowej sylwetki rozpatruje się uwzględniając zdolność organizmu do utrzymywania zrównoważonej postawy. Dlatego też interesującym zagadnieniem było sprawdzenie, czy w organizmie niepełnosprawnego umysłowo w stopniu lekkim młodzieńca, realizującego zaplanowane zajęcia rekreacyjne, zmiany dotyczące parametrów równowagi i postawy ciała są ze sobą powiązane.

Tabela 3. Współczynniki korelacji pomiędzy parametrami postawy ciała a parametrami równoważnymi u dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim

Cechy postawy ciała	Cechy równowagi						
	Zakres X [cm]	Zakres Y [cm]	Sśred. X [cm]	Sśred. Y [cm]	Sśred. R [cm]	Vśred. [cm/s]	Dł. ścieżki [cm]
Kąt α°	0,04	-0,11	0,14	0,12	0,14	0,20	0,20
Kąt β°	0,00	0,06	0,07	-0,06	-0,03	0,26	0,24
Kąt γ°	-0,04	0,00	-0,06	-0,03	-0,06	0,12	0,14
Kąt kifozy piersiowej $^\circ$	0,04	-0,01	0,16	0,04	0,07	0,25	0,23
Kąt lordozy lędźwiowej $^\circ$	-0,01	0,04	-0,04	-0,07	-0,08	0,24	0,25
Suma kątów $^\circ$	0,05	-0,03	0,02	-0,01	-0,01	0,30	0,30
Asymetria barków[mm]	0,13	0,09	-0,21	0,03	-0,07	-0,03	-0,05
Asymetria łopatek[mm]	0,17	0,23	-0,21	-0,07	0,15	-0,03	-0,05
Asymetria miednicy[mm]	0,30	0,30	0,19	0,09	0,15	0,03	0,01

□ $|R| < 0,3$ – brak korelacji; ■ $0,3 \leq |R| < 0,5$ – słaba korelacja

Spośród badanych korelacji w grupie eksperymentalnej, realizujących 10-tygodniowe zajęcia hipiczne, zaobserwowano większą liczbę związków między badanymi parametrami stabilograficznymi i posturometrycznymi po ukończeniu zajęć (tab. 3, 4). Jednakże siła związków jest słaba ($0,3 \leq |R| < 0,5$).

Dotyczą one korelacji pomiędzy asymetrią kołców biodrowych tylnych górnych, a zakresem wychwiał w płaszczyźnie czołowej i strzałkowej oraz sumą kątów a średnią prędkością wychwiał. Po przeprowadzeniu eksperymentu zwiększyła się liczba zależności pomiędzy badanymi parametrami posturometrycznymi i stabilograficznymi, jednakże siła związków okazała się nadal słaba ($0,3 \leq |R| < 0,5$). Korelacje, które stwierdzono po ukończeniu zajęć, dotyczyły dodatnich zależności pomiędzy uzyskaną odległością maksymalną wychwiał do przodu a sumą kątów i kątem lordozy lędźwiowej oraz między nim a średnim wychyleniem środka ciężkości w płaszczyźnie strzałkowej, co rzutowało na korelację z wartością średniego promienia wychyleń od środka układu współrzędnych.

Choć teoria podpowiada, że równowaga ciała jest istotnie powiązana z jakością postawy, to uzyskane wyniki jednoznacznie tego nie potwierdzają. Prawidłowy mechanizm odruchu postawy zapewnia zdolność aktywnego

Tabela 4. Współczynniki korelacji pomiędzy parametrami postawy ciała a parametrami równoważnymi u dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim, po ukończonym eksperymencie

Cechy postawy ciała (zmiana w wyniku treningu)	Cechy równowagi (zmiana w wyniku zajęć hipicznych)						
	Zakres X [cm]	Zakres Y [cm]	Sśred X [cm]	Sśred Y [cm]	Sśred R [cm]	Vśred [cm/s]	Dł. ścieżki [cm]
Kąt α°	0,27	0,03	-0,06	-0,06	0,03	-0,01	-0,01
Kąt β°	0,03	0,03	0,12	-0,12	-0,06	0,07	0,07
Kąt γ°	-0,17	-0,05	0,01	-0,08	-0,13	-0,26	-0,26
Kąt kifozy piersiowej	0,19	0,06	0,03	-0,12	-0,03	0,02	0,02
Kąt lordozy lędźwiowej °	-0,13	0,30	0,08	0,31	0,30	-0,25	-0,25
Suma kątów °	0,07	0,30	0,00	-0,14	-0,12	0,33	0,31
Asymetria barków[mm]	0,25	0,05	-0,17	0,03	-0,02	0,02	-0,02
Asymetria łopatek[mm]	0,05	0,05	0,10	0,03	0,03	0,01	-0,01
Asymetria miednicy[mm]	0,31	0,31	-0,04	0,03	0,31	-0,05	-0,05

□ $|R| < 0,3$ – brak korelacji; ■ $0,3 \leq |R| < 0,5$ – słaba korelacja

przeciwstawiania się sile ciężkości i umożliwia wykonywanie ruchów wbrew sile ciężenia, a także kontroluje postawę ciała w trakcie wykonywania każdego ruchu. Ponieważ w rzeczywistości człowiek chwieje się cały czas, to mechanizmy regulacji równowagi oraz postawy ciała bazują na podobnym mechanizmie regulacji położenia środka ciężkości na podstawie informacji z receptorów analizowanych przez mózg. Z badań własnych wynika, że nieliczne stwierdzone korelacje są na poziomie słabym.

4. Dyskusja

Jeździectwo jest aktywnością ruchową wynikającą z utworzenia harmonijnie współdziałającego duetu, w którym wycucie, percepcja motoryczna, i reagowanie na bodźce mają priorytetowe znaczenie dla zgrania wspólnych ruchów. Następuje wszechstronna stymulacja motoryczna i gromadzenie wielorakich doświadczeń ruchowych. Tworzona jest szeroka baza zdolności koordynacyjnych warunkujących następne osiągnięcia oraz przyswajane są prawidłowe wzorce koordynacji ciała. Doskonalone są podstawowe funkcje sensoryczne, kształtowane są podstawowe zdolności i kompetencje koordynacyjne, istotne w mechanizmach regulacji postawy ciała i reakcji równoważnych.

Dawkowanie ćwiczeń koordynacyjnych jest specyficzne, „obciąża” bowiem układ nerwowy. Dlatego ruchy mające na celu rozwijanie tej cechy muszą być wykonywane metodą powtórzeniową, która pozwala uczestnikowi zajęć przez odpowiednio długi odpoczynek dojść do stanu pełnej gotowości do pracy [Starosta 1999, Lyakh 2003, Ambroży 2004,2005]. Dlatego odbyte w ramach własnego eksperymentu zajęcia hipiczne wymagały od ćwiczącego systematyczności, koncentracji uwagi i optymalnego pobudzenia.

Podczas własnego eksperymentu takie warunki były zapewnione w czasie realizacji 10-tygodniowych zajęć. Dopiero po ukończeniu półgodzinnych zajęć odbywanych 3 razy w tygodniu przez ponad dwa miesiące (wynika to z przeprowadzonego eksperymentu) jeździec miał okazję wielokrotnego przećwiczenia określonych umiejętności, gdyż ćwiczący odbierał setki tysięcy bodźców i wrażeń kinestetycznych, związanych z doświadczeniem trójwymiarowego ruchu konia. Przez powierzchnię podporu pasa miednicowego w prawidłowej pozycji siedzącej przesyłane były podczas jazdy impulsy ruchowe wychodzące od konia, czyli ruchy pierwotne, które wędrowały do jeźdźcy, aby potem, przetworzone przez ich odbiorcę, wrócić z powrotem do konia w postaci odpowiedzi ruchowej.

Można stwierdzić, że w badaniach własnych podczas jazdy konnej uruchomione zostały wszystkie mięśnie aparatu ruchowego człowieka, a wzmocnienie i prawidłowa praca mięśni były podstawowym warunkiem

poprawy postawy. Zastosowane podczas eksperymentu zajęcia hippiczne u dzieci przyczyniły się prawdopodobnie do symetrycznej poprawy napięcia mięśni stabilizujących kręgosłup i kontrolujących ruchy w poszczególnych jego odcinkach oraz do poznania prawidłowych wzorców właściwej postawy ciała przez odpowiednie ćwiczenia powtarzane systematycznie i wielokrotnie, jak to ma miejsce w doskonaleniu koordynacji. Skutkiem tego może być zmniejszona po 10-tygodniowych (założonych w eksperymencie własnym) zajęciach jeździeckich u dzieci asymetria barków i łopatek. Mogła nastąpić względna normalizacja napięcia mięśniowego po obu stronach ciała, co wynikało z charakteru ruchu konia.

Wyniki te mogą świadczyć o skuteczności dobranego czasu: długości i częstotliwości zajęć hippicznych oraz uzupełnieniu go specjalnymi ćwiczeniami równoważnymi, które spowodowały korzystne zmiany w poprawie sylwetki i reakcji równoważnych u dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim. Podczas przeprowadzonych zajęć jazdy konnej każda pozycja, każdy ruch, zmiana ułożenia ciała były okazją do ćwiczenia równowagi, a podstawowym ćwiczeniem równoważnym było utrzymanie prawidłowego dosiada na poruszającym się stępem koniu. Każda zmiana ułożenia poszczególnych części ciała powodowała zmianę położenia środka ciężkości jeźdźca i przekazywanie nowych bodźców z receptorów czuciowych i układu przedśionkowego, zmuszając centralny układ nerwowy do rejestrowania ich i odszukiwania utraconej równowagi.

Centralny system nerwowy reguluje położenie środka ciężkości ciała przez dobieranie odpowiedniego napięcia mięśniowego i usztywniania stawów. Długotrwałe rozciąganie jednych mięśni i skracanie innych powoduje nie tylko stałą zmianę ich długości, lecz również wytworzenie stereotypu napięć mięśniowych. Zarówno jedno jak i drugie przekształca początkowo przypadkowe, czasowe zmiany położenia w trwałe zmiany postawy [Doński 1963]. Doświadczenia ruchowe jeźdźca zmierzają do udroźnienia tułowia, tak aby był on w stanie przyjąć wszelkie stymulacje ruchowe od konia i przekształcić je w trening równowagi jako składowej koordynacji ruchowej człowieka, normalizując napięcie mięśniowe [Wham 1992, Strauß 1996, Rosenzweig 2004]. Mniejsza wartość parametrów może świadczyć o większej kontroli procesów równoważnych ciała przez składowe tego mechanizmu (ośrodkowy układ nerwowy, proprioreceptory kontrolujące napięcie mięśniowe, układ przedśionkowy).

Wydaje się, że ustawienie miednicy jest kluczowe we właściwej postawie ciała i reakcjach równoważnych, na co wskazują uzyskane wyniki. Wielu autorów także zwraca uwagę na kluczową rolę miednicy, potwierdzając współzależność pomiędzy jej ustawieniem a kształtem kręgosłupa i pozostałymi składowymi postawy ciała. Pomimo, że jest strukturą sztywną, to bierze

udział w łańcuchu zmian kinetycznych za pośrednictwem stawu biodrowego i odcinka lędźwiowego, powiązanego mięśniami z klatką piersiową i miednicą [Zeyland- Malawka 1986, Strauß 1996, Swift 2004, von Dietze 2007].

Podczas zastosowanego we własnym eksperymencie programu jazdy konnej miednica u jeźdźców pochylała się w przód i w tył, w stawach biodrowych zwiększając lub zmniejszając swoje fizjologiczne przodopochylenie, co mogło pociągnąć za sobą zmiany w krzywiznie lędźwiowej kręgosłupa. Po zakończonym eksperymencie zauważono więcej związków pomiędzy badanymi parametrami: zmiana jednego pociągnęła skorelowaną w sposób dodatni zmianę innego. Pozostają one jednak nadal na poziomie słabym. Może to być wynikiem kompensacyjnego oddziaływania jazdy konnej i jej wpływu na poprawę przepływu informacji z proprioceptorów do centralnego układu nerwowego.

Fakt ten potwierdzałby taki sam mechanizm regulacji reakcji równoważnych i postawy ciała, ale kluczową rolę wiążącą oba te procesy może jednak spełniać ustawienie obręczy miednicznej jako centrum kontroli ruchów. Każdy ruch miednicy oznacza ruch bioder i dolnej części pleców, generujących zmianę położenia odcinków wyżej ułożonych, które stabilizują wypracowane przez obręcz miedniczną prawidłowe położenie. Poddanie dzieci w badaniach własnych 10-tygodniowemu oddziaływaniu ruchu konia mogło spowodować lepszą kontrolę koordynacyjną nad mechanizmem reakcji równoważnych w organizmie.

Należy jednak wziąć pod uwagę fakt, że uczestnikami zajęć rekreacyjnych były osoby niepełnosprawne umysłowo z zburzonym funkcjonowaniem ośrodka nerwowego, kontrolującego reakcję równoważne i postawę. W badaniach zwrócono uwagę na somatyczną sferę rekreacji ruchowej, która dotyczy ciała i jego funkcji oraz doskonalenia zdrowia i sprawności ruchowej. Zrealizowany został jeden z głównych celów rekreacji: poprawa i budowanie sprawności fizycznej z jednoczesnym zaspokojeniem potrzeby ruchu niezbędnego dla zdrowia, podejmowanego dobrowolnie i w wolnym czasie po zajęciach lekcyjnych.

Podjęta w przypadku osób niepełnosprawnych umysłowo w stopniu lekkim rekreacja hipiczna zrealizowała swoją funkcję stymulującą wspomagając i pobudzając do rozwoju funkcji niepełnosprawnego człowieka oraz korektywną, gdyż zniwelowała w pewnym stopniu niedoskonałości mechanizmów regulacji równowagą i postawą ciała, poprawiając ich kontrolę przez oddziaływanie na układ nerwowy za pomocą wielozmysłowego wpływu na jeźdźca grzbietu końskiego w ruchu.

Aktywność ruchowa jest niezbędna każdemu człowiekowi, na każdym etapie jego życia i w każdej grupie wiekowej. Okazuje się, że nawet w tak trudnym rozwojowo okresie, prawidłowo dobrana stymulacja ze środowiska zewnętrznego powoduje, że starsze dzieci uzyskują postęp w związku

z poprawą funkcjonowania. U dzieci i młodzieży nawet w starszym wieku szkolnym niezbędne są systematyczne, odpowiednio ukierunkowane i zaplanowane zajęcia ruchowe. Aby były one skuteczne, ważna jest nie tylko różnorodność ruchu, lecz także częstotliwość i intensywność, a wówczas będą efektywnie stymulowały rozwój psychoruchowy dziecka, a podjęte działania rekreacyjne pomagają w korekcji odchyłeń w rozwoju psychofizycznym.

Jazda konna, w swoim rekreacyjnym znaczeniu, może być istotnym elementem wspomagającym kompleksowe oddziaływanie na człowieka chorego i zdrowego. Na podstawie wyników badań własnych można wnioskować, że dzięki systematycznym, dobrze zorganizowanym zajęciom hippicznym, rozwijane są lub udoskonalane prawidłowe reakcje równoważne, decydujące o lepszej koordynacji i postawie ciała.

Niewątpliwie duże znaczenie odbytych w trakcie eksperymentu zajęć, miały czynniki psychiczne i emocjonalne szczególnie w przypadku dzieci z upośledzeniem umysłowym w stopniu lekkim, a związane były z obcowaniem z samym koniem. Rekreacyjna jazda konna pozwoliła na holistyczne podejście do człowieka, ujmując go jako całość pod względem psychomotorycznym, emocjonalnym i społecznym, co jest szczególnie ważne w przypadku rozwijającego się młodego organizmu.

Wnioski

1. Zajęcia rekreacyjne jazdy konnej poprawiają możliwość utrzymywania równowagi i wpływają na poprawę parametrów równoważnych w grupie młodzieży upośledzonej umysłowo w stopniu lekkim w wieku 15-17 lat.
2. Odbyte zajęcia hippiczne mają pozytywny wpływ na parametry postawy ciała w badanej grupie dzieci upośledzonych.
3. Stwierdzono pewne korelacje pomiędzy parametrami równoważnymi i postawy ciała pod wpływem zajęć jeździeckich w badanej grupie dzieci upośledzonych.

Piśmiennictwo

- Ambroży T.(2004) *Trening holistyczny sposobem kompleksowej kultury ciała*, [w:] „Studia Humanistyczne” AWF, Kraków, nr 4.
- Ambroży T. (2005) *Trening holistyczny. Wpływ aktywności fizycznej na realizację potrzeby bezpieczeństwa osobistego i społecznego*, Wyd. EAS, Kraków.

- Barnes T. (1993) *Hipotherapy DACUM Committee (1990)*. J. Tebay, Riderwood, MD.
- Berotti D. B. (1988) *Effect of therapeutic horseback riding on posture in children with cerebral palsy*, „Physical Therapy J. Am. Phys. Therapy”, vol. 68, nr 10, s. 1505-1512.
- Czownicka A. (2003) *Upośledzenie umysłowe: szczególny przypadek zaburzenia rozwoju*, [w:] Strumińska A. (red.), *Psychopedagogiczne aspekty hipoterapii dzieci i młodzieży niepełnosprawnej intelektualnie*, PWRiL, Kraków, s. 47-65.
- Doński D. (1963) *Biomechanika ćwiczeń fizycznych*, Sport i Turystyka, s. 149-232.
- Dyduch E. (2006) *Hipoterapia jako forma aktywności ruchowej wspierająca proces rehabilitacji osób z niepełnosprawnością intelektualną*, „Medicina Sportiva”, vol. 10, suppl. 1-2, s. 150.
- Engel B. (2004) *Terapeutyczna jazda konna II. Strategie rehabilitacji*. Fundacja „Hipoterapia” na rzecz rehabilitacji dzieci niepełnosprawnych, Kraków.
- Fortuna M., Demidaś A. (1999) *Kształtowanie się zachowań psychospołecznych dzieci uczestniczących w turnusach hipoterapii*, „Fizjoterapia”, t. 7, nr 3, s. 7-11.
- Fudała J. (1987) *Budżet czasu niepełnosprawnych w świetle ich sytuacji zawodowej i rodzinnej*, Wydawnictwo Spółdzielcze, Warszawa, s. 41.
- Kaganek K. (2009) *Turystyka osób niepełnosprawnych w aspekcie wybranych uwarunkowań*, EAS, Kraków.
- Kasperczyk T., Całka-Lizis T., Lizis P. (1987) *Neurofizjologiczne podstawy kształtowania nawyku prawidłowej postawy ciała*, „Postępy Rehabilitacji”, nr 3-4, s. 69-80.
- Kasperczyk T. (2004) *Wady postawy ciała*, AWF, Kraków.
- Kluwer B. (1995) *Ruch psychomotoryczny; obserwacje w hipoterapii*, „Hipoterapia”, nr 1, s. 35-39.
- Kwilecka M., Brożek Z. (2006) *Bezpośrednie funkcje rekreacji*, AWF, Warszawa, s. 10.
- Lyakh V. (2003) *Koordynacyjne zdolności motoryczne*, [w:] *Kształtowanie zdolności motorycznych dzieci i młodzieży*, s. 118-170.
- Mazur-Rylska A., Ambroży T. (2010) *Zmiennosc równowagi i postawy ciała u młodzieży uczestniczącej w zajęciach hipicznych*, EAS, Kraków.
- Mazur-Rylska A. (2010) *Wpływ treningu jeździeckiego na zmiany równowagi i postawy ciała młodzieży w wieku 15-17 lat, zdrowej i upośledzonej umysłowo w stopniu lekkim*, praca doktorska AWF, Kraków.
- Mazur-Rylska A., Ambroży T., Haluch A. (2011) *Jakość życia osób zdrowych i niepełnosprawnych w aspekcie turystyki konnej i jeździeckiej działalności rekreacyjnej*, [w:] Drużkowski M. (red.) *Jakość życia – aspekty turystyczne i rekreacyjne*, s. 225-236.

- Maszczyk T. (1994) *Wychowanie fizyczne i sport dzieci specjalnej troski*, Warszawa.
- Maszczyk T. (1997) *Rola aktywności ruchowej w pomnażaniu szans życiowych niepełnosprawnych*, „Wychowanie Fizyczne i Sport”, nr 1-2, s. 226.
- Nowotny J., Gałęcki P. (1988) *Czucie głębokie a postawa ciała dzieci i młodzieży*, [w:] Kasperczyk T. (red.) *Przywracanie i doskonalenie sprawności i wydolności fizycznej osób niepełnosprawnych*, s. 91-112.
- Nowotny J., Saulicz E. (1990) *Niektóre zaburzenia statyki ciała i ich korekcja*, AWF, Katowice.
- Nowotny J., Nowotny-Czupryna O., Czupryna K., Plinta R. (2003) *Edukacja i reedukacja ruchowa*, Wyd. Kasper, Kraków.
- Pilecka W. (2001) *Psychoruchowy rozwój dzieci o obniżonej sprawności umysłowej*, [w:] Pilecki W., Pilecki J. (red.) *Stymulacja psychoruchowego rozwoju dzieci o obniżonej sprawności umysłowej*, Wyd. Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków, s. 9-34.
- Rosenzweig M. (2004) *Znaczenie ruchu konia dla jeźdźcy* [w:] *Terapeutyczna jazda konna II*, Fundacja Hipoterapia, Kraków, s. 81-82.
- Sawaryn D. (2006) *Wpływ hipoterapii na zmiany wybranych funkcji motorycznych u dzieci z mózgowym porażeniem dziecięcym*, praca doktorska, AWF, Wrocław.
- Sękowska Z. (1985) *Pedagogika upośledzonych umysłowo*, [w:] *Pedagogika specjalna*, PWN, Warszawa, s. 145-232.
- Słonka K. (2001) *Wpływ ćwiczeń z zastosowaniem siodła BABS na równowagę dzieci z porażeniem mózgowym*, praca doktorska, AWF, Wrocław.
- Solecka-Szpejda I. (1999) *Jazda konna w terapii i sporcie szansą na sprawność*, „Medicina Sportiva”, nr 3, s. 28-29.
- Starosta W. (1993) *Kształt kręgosłupa z punktu widzenia motoryki człowieka i motoryki sportowej*, „Postępy Rehabilitacji”, t. 7, z. 4, s. 19-32.
- Starosta W. (1999) *Rozwijanie koordynacji ruchowej u dzieci i młodzieży*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne”, nr 4, s. 157-161.
- Strauß I. (1996) *Hipoterapia. Neurofizjologiczna gimnastyka na koniu*, Fundacja Hipoterapia, Kraków.
- Swift S. (2004) *Harmonia jeźdźcy i konia*. Galaktyka, Łódź.
- Ślężyński J. (1991) *Rozwój fizyczny i sprawność ruchowa dzieci i młodzieży niepełnosprawnej i społecznie niedostosowane*, „Kultura Fizyczna”, nr 9-10, s. 30.
- Ślężyński J. (1994) *Rozwój fizyczny i motoryczny dzieci i młodzieży niepełnosprawnej*, [w:] Kasperczyk T. (red.) *Rehabilitacja medyczna i społeczna* t. 1, Kraków, PSON ZG: Ostoja, 1994. - Materiały Pierwszego Europejskiego Kongresu ‘Niepełnosprawni Blżej Europy’, [Kraków, 19-21.04. 1993, Polska].

- Tarnowski D. (1995) *Neurofizjologiczne metody rehabilitacji dzieci z uszkodzonym ośrodkowym układem nerwowym, wdrażane do hipoterapii*, „Hipoterapia”, nr 1, s. 40-45.
- Toczek-Werner S. (1998) *Podstawy rekreacji i turystyki*, AWF, Wrocław, s. 11.
- Von Dietze S. (2007) *Równowaga w ruchu*, Galaktyka, Łódź.
- Westphal W. (1988) *Sinnesphysiologische Grundlagen der Körperwahrnehmung*, „Krankengymnastik”, nr 8, s. 641-643.
- Wham W. (1992) *Rhythmic facilitation*, [w:] *Therapeutic Riding programs: Instruction and Rehabilitation*, Barbara Engle Therapy Services, Durango, CO.
- Wilczyński J. (2005) *Postawa ciała a stopień upośledzenia intelektualnego*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne”, nr 1, s. 16-19.
- Wilczyński J. (2007) *Analizatory wzroku a reakcje równoważne na przykładzie prędkości głównej posturogramu u młodzieży w wieku 12-15 lat*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne”, nr 8-9, s. 17-19.
- Winiarski R. (1989) *Wstęp do teorii rekreacji*, AWF, Kraków.
- Winiarski R., Zdebski J. (2008) *Psychologia turystyki*, WSiP, Warszawa.
- Wojnarowska B. (1997) *Aktywność ruchowa w profilaktyce zaburzeń rozwoju i zdrowia u dzieci i młodzieży*, „Medicina Sportiva”, vol. 1, nr 2, s. 75-81.
- Zeyland-Malawka E. (1986) *Przednio-tylne wygięcia kręgosłupa a inne wybrane cechy morfologiczne u 9-letnich chłopców*, [w:] Kasperczyk T. (red.) *Postępowanie korekcyjne i rekreacja ruchowa w rozwoju fizycznym dzieci i młodzieży*, s. 392-404.
- Zosgórnik E. (1989) *Zróżnicowanie rozwoju somatycznego i motorycznego uczniów szkół normalnych i specjalnych dla umysłowo upośledzonych*, „Wychowanie Fizyczne i Sport”, nr 41, s. 41-63.

Abstract:

Recreational horse riding as a form of improving body balance and posture control in youth with mild mental retardation

Horse riding recreation was conducted for persons with mild mental retardation. The recreation performed a stimulatory function by supporting and engendering the development of study participants' functioning. The recreation also performed a corrective function by partially improving body balance and posture control through the multi-sensory effect of a horse's moving back on the participants' nervous system. Even though theory suggests that body balance is strictly related to posture quality, the obtained results do not confirm this rela-

tionship. A greater number of correlations were observed among the measured stabilographic and posturometric parameters in the experimental group following recreational horse riding. However, the correlations were weak. The study focused on the somatic aspect of physical recreation pertaining to the body and its functions, as well as to the improvement of health and physical fitness. One of the main goals of recreation, i.e., the improvement and development of physical fitness, was achieved. At the same time, the need for physical activity, required for physical well-being, was met.

Key words: physical recreation, mental retardation, horse riding, balance, body posture

POTENCJAŁ WYBRANYCH UDOGODNIENÍ ARCHITEKTONICZNYCH DLA NIEPEŁNOSPRAWNYCH RUCHOWO JAKO JEDNA Z BARIER ICH UCZESTNICTWA W TURYSTYCE UZDROWISKOWEJ W POLSCE

Andrzej Hadzik, Adam R. Szromek***

Zarys treści: Jednym z ważnych elementów życia i wyrównywania szans osób niepełnosprawnych jest aktywność turystyczna. Uczestnictwo osób niepełnosprawnych w turystyce jest uwarunkowane różnorodnymi barierami w tym barierami architektonicznymi. Problemem badawczym jest odpowiedź na pytanie: jak przedstawia się potencjał wybranych udogodnień architektonicznych w uzdrowiskach.

Słowa kluczowe: osoby niepełnosprawne, uczestnictwo w turystyce uzdrowiskowej, udogodnienia architektoniczne

Wstęp

Według Światowej Organizacji Zdrowia niepełnosprawni to „...osoby o naruszonej sprawności psychofizycznej powodującej ograniczenie funkcjonalne sprawności lub aktywności życiowej w stopniu utrudniającym pełnienie właściwych dla nich ról społecznych” [Kaganek, 2009, s. 10]. Polskie ustawodawstwo określa niepełnosprawnych jako „osoby, których stan fizyczny, psychiczny lub umysłowy trwale lub okresowo utrudnia, ogranicza bądź uniemożliwia wypełnianie ról społecznych, a w szczególności ogranicza zdolności do wykonywania pracy zawodowej” [Ustawa z 1997 r. o rehabilitacji zawodowej...].

Dominującą przyczyną niepełnosprawności są dysfunkcje układu krążenia (48,5%), uszkodzenia i choroby narządów ruchu (46,1%) oraz wzroku (29,5%), a także schorzenia neurologiczne (29%). Mniejszy udział procen-

* Dr, Wydział Zarządzania Sportem i Turystyką, Akademia Wychowania Fizycznego w Katowicach, e-mail: Andrzej_Hadzik@wp.pl.

** Dr hab., Wydział Organizacji i Zarządzania, Politechnika Śląska w Gliwicach, e-mail: szromek@polsl.pl.

towy dotyczy osób z uszkodzeniami i chorobami narządu słuchu (13,9%), z chorobą psychiczną (7,9%) i z upośledzeniem umysłowym (2,5%) [Czupryna-Nowak i wsp., 2011, s. 67].

Niepełnosprawność nie oznacza, że żyjący obecnie na świecie w liczbie ponad 650 milionów osoby niepełnosprawne (w Polsce blisko 6 mln populacji) nie mogą uczestniczyć w różnorodnych aktywnościach. Jednym z ważnych elementów życia i wyrównywania szans osób niepełnosprawnych jest aktywność turystyczna, która według Skalskiej [2003, s. 38] może pełnić funkcję rehabilitacji w sposób kompleksowy, czyli w aspekcie leczniczym, psychologicznym, społecznym oraz zawodowym.

Aktywność turystyczna według W. Alejskiego [2009, s. 25] to „...ogół czynności i działań ludzi, związanych z ich uczestnictwem w turystyce”. Uczestnictwo osób niepełnosprawnych w turystyce, którego wielkość bardzo odbiega od optymalnego stanu¹, uwarunkowane różnorodnymi barierami [Burnett, Baker Bender, 2001, s. 4-11; Darcy, Daruwalla, 1999, s. 41; Kaganek, 2009, s. 178-194; Kwai-sang You, McKercher, Packer, 2004, s. 947-960; Łobożewicz, 2000, s. 49-55; Putman, Greenen, Powers, 2003, s. 37-44; Skalska, 2003, s. 119-125; Smith, 1987, s. 376-389]. Jako najczęstsze ograniczenia uczestnictwa w turystyce osób niepełnosprawnych wymienia się bariery: finansowe, społeczne, psychologiczne, organizacyjne, kadrowe, sprzętowe, ofertowe oraz architektoniczno-urbanizacyjne.

Bariery architektoniczne dotyczą tych elementów budowlanych, występujących wewnątrz lub na zewnątrz obiektów turystycznych, których brak uniemożliwia poruszanie się osób niepełnosprawnych, zwłaszcza z dysfunkcjami narządu ruchu [Jaranowska, 1985, s. 6; Skalska, 2003, s. 142].

Uwzględniając powyższe zagadnienia zasadniczym problemem badawczym pracy stała się odpowiedź na pytanie: jak przedstawia się potencjał wybranych udogodnień architektonicznych w gminach uzdrowiskowych, które należą do obszarów ustawowo przewidzianych i przygotowanych do kreowania zdrowia kuracjuszy i turystów, a więc też osób niepełnosprawnych ruchowo.

¹ Przykładowo w Niemczech badania wykazały, że proporcje liczby podróży osób niepełnosprawnych do pełnosprawnych wynoszą 54,3% do 75% [Berthold, 2005, s. 75]. Należy pamiętać, że w Polsce proporcje są jeszcze gorsze na rzecz niepełnosprawnych. Badania uczestnictwa osób niepełnosprawnych wykazały, że ponad 78% w ogóle nie wyjeżdża turystycznie (przy około 37% ogółem Polaków niewyjeżdżających) [Skalska, 2003, s. 62].

Wyniki

1. Potencjał urządzeń architektonicznych w ruchu turystycznym osób niepełnosprawnych w gminach uzdrowiskowych

Zbadanie podjętej problematyki wymagało zgromadzenia zbioru danych statystycznych opartych na Bazie Danych Lokalnych GUS. Zgromadzone dane, dotyczące przygotowania uzdrowisk do potrzeb osób niepełnosprawnych ruchowo, wykazują pewne ograniczenia. Wynikają one z braku danych dotyczących liczby noclegowych obiektów turystycznych. Kategoria dotycząca obiektów i przedsiębiorstw niestety nie jest wystarczająca, gdyż określone przedsiębiorstwo turystyczne może posiadać więcej niż jeden budynek noclegowy, natomiast kategoria obiektów turystycznych obejmuje nie tylko obiekty noclegowe. Ponieważ te ograniczenia powodowałyby wypaczenie wyników, dlatego wybrano inne miary odniesienia.

W związku z powyższym, stopień przystosowania infrastruktury turystycznej do potrzeb osób niepełnosprawnych wyrażono za pomocą takich zmiennych, jak liczba: pochylni wjazdowych, automatycznie otwieranych drzwi, wind przystosowanych do potrzeb osób niepełnosprawnych oraz zasób pokoi z łazienkami przystosowanymi do potrzeb niepełnosprawnych.

2. Charakterystyka opisowa potencjału urządzeń dla niepełnosprawnych ruchowo

Przeciętnie w polskich uzdrowiskach spotyka się $8,2 \pm 13,3$ pochylni wjazdowych, $8,9 \pm 16,5$ pokoi wyposażonych w urządzenia umożliwiające korzystanie z nich przez osoby niepełnosprawne, a także $7,0 \pm 14,2$ wind dla niepełnosprawnych i $4,4 \pm 8,2$ drzwi automatycznie otwieranych. Powyższe wyniki nie mają jednak większego znaczenia poglądowego ze względu na zróżnicowaną gęstość infrastruktury i wielkość ruchu turystycznego w poszczególnych uzdrowiskach. Warto je zatem przedstawić w odniesieniu do innych miar, takich jak liczba: mieszkańców, turystów, czy też miejsc noclegowych.

Takie zagregowanie danych umożliwiło zaobserwowanie charakterystyk umieszczonych w tabeli 1. Należy jednak zaznaczyć, iż nie wszystkie cechy posiadają tę samą zmienną relatywizującą wynik. Pochylnia wjazdowa, drzwi automatyczne i windy nie są urządzeniami przeznaczonymi wyłącznie do użytku turystów, dlatego te miary odniesiono do liczby ludności

miejscowej. Pokoje przystosowane dla osób niepełnosprawnych są natomiast w pełni przygotowane do obsługi turystów, dlatego tę miarę odniesiono do liczby turystów.

Tabela 1. Ogólna charakterystyka liczby urządzeń dla niepełnosprawnych w gminach uzdrowiskowych

Charakterystyka udogodnień	Pochylnia wjazdowa	Drzwi automatycznie otwierane	Winda przystosowana dla osób niepełnosprawnych	Pokoje/łazienki przystosowane dla osób niepełnosprawnych
Liczba urządzeń				
Średnia arytmetyczna	8,20	4,43	7,00	8,88
Odchylenie stand.	13,26	8,17	14,23	16,47
Kwartył pierwszy	2,00	1,00	1,00	2,00
Mediana	5,00	2,00	3,00	5,00
Kwartył drugi	8,25	4,00	6,00	7,00
Wsp. zmienności	1,62	1,85	2,03	1,86
Liczba urządzeń przypadająca na 10.000 osób				
Średnia arytmetyczna	4,51	2,21	3,39	1,62
Odchylenie stand.	4,60	2,46	3,71	1,00
Kwartył pierwszy	1,29	0,59	0,87	0,99
Mediana	3,63	1,21	1,81	1,25
Kwartył drugi	5,30	3,16	4,34	2,09
Wsp. zmienności	1,02	1,11	1,09	0,62
Liczba urządzeń przypadająca na 1.000 miejsc noclegowych				
Średnia arytmetyczna	3,17	1,57	2,30	3,43
Odchylenie stand.	1,69	1,33	1,49	1,83
Kwartył pierwszy	1,97	0,54	1,36	2,20
Mediana	2,97	1,61	2,49	3,07
Kwartył drugi	4,28	2,18	3,30	4,30
Wsp. zmienności	0,53	0,85	0,65	0,53

Źródło: Opracowanie własne

Można zauważyć, że przeciętnie na 10 tys. mieszkańców uzdrowiska przypada $4,51 \pm 4,60$ pochylni wjazdowych, co jest wynikiem najwyższym w porównaniu z pozostałymi analizowanymi urządzeniami. Przeciętnie w polskich uzdrowiskach spotyka się $2,21 \pm 2,46$ drzwi otwieranych automatycznie na 10 tys. mieszkańców oraz $3,39 \pm 3,71$ wind o wyposażeniu

umożliwiający przewóz osób niepełnosprawnych. Na każdych 10 tys. turystów przypada $1,62 \pm 1,00$ pokoi, których wyposażenie pozwala na swobodne przebywanie osób niepełnosprawnych. O ile w zakresie pochylni, wind i drzwi wyniki są dość zróżnicowane, o tyle w przypadku pokoi zmienność jest dość niska, co wskazuje na stabilizację tej liczby pokoi w uzdrowiskach.

Wyniki te potwierdza również drugie ujęcie analizowanych miar, gdyż na 1 tys. miejsc noclegowych przypada $3,17 \pm 1,69$ pochylni, $1,57 \pm 1,33$ drzwi automatycznych i $2,30 \pm 1,49$ wind dla niepełnosprawnych. Wyższe wyniki rejestruje się w przypadku liczby pokoi przypadających na 1 tys. miejsc noclegowych. Jest to $3,43 \pm 1,83$ pokoi. Ponownie w przypadku pokoi, ale i pochylni zmienność jest najniższa.

3. Rozwój funkcji turystycznej obszaru i potencjału urządzeń dla niepełnosprawnych

W realizowanej analizie zbadano również współzależności zachodzące między niektórymi miarami. Istotne statystycznie i wysokie zależności zauważa się w przypadku badanych cech przystosowania do obsługi niepełnosprawnych oraz stopnia rozwoju funkcji turystycznej obszaru. Dla zbadania tych zależności użyto tradycyjnych miar rozwoju funkcji turystycznej w postaci [Szromek, 2007, s. 64]:

- wskaźnika Deferta, jako liczby turystów przypadających na 1 km² obszaru turystycznego,
- wskaźnika Baretje'a-Deferta, który wyraża liczbę turystycznych miejsc noclegowych przypadających na 100 mieszkańców miejscowości turystycznej,
- wskaźnika Schneidera, który wyraża liczbę turystów korzystających z noclegów przypadających na 100 stałych mieszkańców obszaru,
- wskaźnika Charvata, będącego miarą określającą liczbę udzielonych noclegów przypadających na 100 mieszkańców obszaru,
- wskaźnika gęstości bazy noclegowej, jako liczby miejsc noclegowych przypadających na 1 km².

Wymienione miary uzupełniono stopniem wykorzystania miejsc noclegowych (tab. 2).

W przypadku wszystkich przytoczonych wskaźników funkcji turystycznej występuje znaczące skorelowanie z liczbą poszczególnych urządzeń. Oznacza to, iż wraz z rozwojem turystycznym obszaru rośnie również liczba urządzeń dla niepełnosprawnych. Za to nie ma znaczenia stopień wykorzystania miejsc noclegowych.

Tabela 2. Rozwój funkcji turystycznej a rozwój potencjału urządzeń dla niepełnosprawnych

Współczynnik korelacji	Wskaźnik Deferta	Wskaźnik Schneidera	Wskaźnik Charvata	Wskaźnik Baretje'a-Deferta	Wskaźnik gęstości bazy	Stopień wykorzystania miejsc
Pochylnia	▶ 0,7788	▶ 0,6226	▶ 0,5142	▶ 0,5225	▶ 0,7873	0,0052
Drzwi automatyczne	▶ 0,6805	▶ 0,4953	▶ 0,4540	▶ 0,4000	▶ 0,6939	0,1903
Winda przystosowana	▶ 0,7354	▶ 0,5529	▶ 0,5147	▶ 0,4690	▶ 0,7569	0,1619
Pokoje przystosowane	▶ 0,7429	▶ 0,6510	▶ 0,5422	▶ 0,5599	▶ 0,7538	-0,0392
Pochylnia/10000 os.	▶ 0,6238	▶ 0,8992	▶ 0,8748	▶ 0,8700	▶ 0,6503	0,0774
Drzwi autom./10000 os.	▶ 0,4722	▶ 0,7329	▶ 0,7731	▶ 0,6962	▶ 0,4967	0,2412
Winda przystos./10000 os.	▶ 0,5609	▶ 0,7670	▶ 0,8000	▶ 0,7413	▶ 0,5968	0,1995
Pokoje przystos./10000 turyst.	▶ -0,3955	▶ -0,3463	-0,1585	-0,2737	▶ -0,3767	0,0726
Pochylnia/1000 miejsc	0,1361	-0,1172	-0,1403	-0,2754	0,0604	0,2872
Drzwi autom./1000 miejsc	0,0492	-0,0729	0,0346	-0,1400	0,0198	▶ 0,5153
Winda przystos./1000 miejsc	0,1444	-0,0213	0,0938	-0,1192	0,1168	▶ 0,5802
Pokoje przystos./1000 miejsc	-0,0694	-0,2531	-0,2424	-0,3880	-0,1270	0,1465

Źródło: Opracowanie własne

Objaśnienia: ▶ – korelacja istotna statystycznie

Warto również wspomnieć, że uzyskane korelacje są podobne zarówno w przypadku wskaźników funkcji turystycznej, opartych na podstawie intensywności ruchu turystycznego, jak i infrastruktury turystycznej.

Zauważa się też istotne zależności między miarami charakteryzującymi stopień przystosowania obiektów dla osób niepełnosprawnych a bezpośrednimi miarami charakteryzującymi ruch turystyczny (tab. 3).

Przykładowo występuje istotna ($p < 0,05$) i silna zależność między liczbą pochylni wjazdowych a liczbą miejsc noclegowych i turystów ogółem. Natomiast o wiele słabsza jest zależność tej zmiennej od liczby miejsc i liczby kuracjuszy w ZLU. Oznacza to, iż to głównie inne obiekty noclegowe niż ZLU dostosowują się do potrzeb osób niepełnosprawnych. Taka sama relacja powtarza się w przypadku trzech pozostałych zmiennych, tj. liczby wind, pokoi i drzwi dostosowanych do poruszania się osób niepełnosprawnych.

Interesująca jest również zależność między udziałem działalności lecznictwa uzdrowiskowego w ogóle działalności turystycznej gminy a liczebnością poszczególnych urządzeń. Zauważmy, iż jest ona ujemna, a zatem,

Tabela 3. Ruch turystyczny a rozwój potencjału urządzeń dla niepełnosprawnych

Korelacja nieparametryczna	Pochylnia wjazdowa	Drzwi automatycznie otwierane	Winda przystosowana dla osób niepełnosprawnych	Pokoje/tazienki przystosowane dla osób niepełnosprawnych
Pochylnia wjazdowa	▶ 1,0000	▶ 0,8431	▶ 0,8505	▶ 0,9483
Drzwi automatyczne	▶ 0,8431	▶ 1,0000	▶ 0,9022	▶ 0,8502
Winda przystosowana	▶ 0,8505	▶ 0,9022	▶ 1,0000	▶ 0,8811
Pokoje przystosowane	▶ 0,9483	▶ 0,8502	▶ 0,8811	▶ 1,0000
Pochylnia/10000 os.	▶ 0,6068	▶ 0,4558	▶ 0,4967	▶ 0,5932
Drzwi autom./10000 os.	▶ 0,4963	▶ 0,6674	▶ 0,5836	▶ 0,5671
Winda przystos./10000 os.	▶ 0,4856	▶ 0,5378	▶ 0,6777	▶ 0,5431
Pokoje przystos./10000 turystów	-0,2203	-0,1805	-0,1344	-0,1329
Pochylnia/1000 miejsc	0,1789	0,1116	0,0588	0,0637
Drzwi autom./1000 miejsc	0,1439	▶ 0,4832	▶ 0,3457	0,1521
Winda przystos./1000 miejsc	0,1088	▶ 0,3503	▶ 0,4110	0,1498
Pokoje przystos./1000 miejsc	-0,0239	0,0473	0,0506	0,0613
Liczba miejsc w ZLU	▶ 0,5279	▶ 0,4872	▶ 0,4459	▶ 0,4471
Liczba kuracjuszy w ZLU	▶ 0,4862	▶ 0,4291	▶ 0,3816	▶ 0,3940
Liczba udzielonych noclegów przez ZLU	▶ 0,4257	▶ 0,3841	0,3258	0,3318
Udział miejsc w ZLU w ogóle	▶ -0,3867	-0,2735	▶ -0,3866	▶ -0,4893
Odsetek kuracjuszy w ogóle turystów	▶ -0,3741	-0,2829	▶ -0,3775	▶ -0,4766
Udział udział. noclegów przez ZLU w ogóle	▶ -0,3866	-0,2703	▶ -0,3890	▶ -0,4877
Ludność (ogółem)	▶ 0,4195	▶ 0,3936	▶ 0,3413	▶ 0,3752
Powierzchnia	-0,1010	-0,0483	-0,1058	-0,0336
Liczba miejsc noclegowych	▶ 0,8914	▶ 0,7899	▶ 0,8077	▶ 0,8946
Liczba turystów	▶ 0,9117	▶ 0,8076	▶ 0,8159	▶ 0,9077
Liczba udzielonych noclegów	▶ 0,8501	▶ 0,8161	▶ 0,8253	▶ 0,8316
Średnia długość pobytu	-0,1374	0,0179	0,0144	-0,1946

Źródło: Opracowanie własne

Objaśnienia: ZLU – Zakład Lecznictwa Uzdrowskiego, ▶ – korelacja istotna statystycznie

gdy udział ZLU w rynku turystycznym uzdrowiska zmniejsza się, to liczba pochylni, wind, drzwi automatycznych i pokoi dla niepełnosprawnych zazwyczaj się zwiększa.

Warto również zauważyć istotną i bardzo wysoką zależność między poszczególnymi cechami określającymi stopień przystosowania. Wszystkie te współczynniki zależności przekraczają $r=0,84$. Oznacza to, iż w wielu przypadkach obiekty turystyczne jednocześnie instalują wszystkie wymienione udogodnienia.

4. Wydatki i dochody gmin uzdrowiskowych a przystosowanie urzędzeń

Interesujące wyniki podaje również tabela korelacji poszczególnych wskaźników z dochodami i wydatkami, jakie ponoszą gminy (tab. 4).

Zauważa się istotną korelację między liczbą dochodów własnych przypadających na 1 mieszkańca a liczbą utworzonych podjazdów i wind, a także pokoi dostosowanych dla osób niepełnosprawnych.

Tabela 4. Dochody i wydatki a rozwój potencjału urzędzeń dla niepełnosprawnych

Korelacja nieparametryczna	Dochody na 1 mieszkańca (ogółem [zł])	Dochody na 1 mieszkańca (dochody własne [zł])	Wydatki na turystykę (wydatki bieżące ogółem [zł])	Wydatki na turystykę (wydatki bieżące jednostek budżetowych ogółem [zł])
Pochylnia	0,2143	► 0,3885	► 0,3399	0,2967
Drzwi autom.	0,2216	0,3190	0,2219	0,2267
Winda przystos.	0,3104	► 0,3705	0,2647	0,2572
Pokoje przystos.	0,2721	► 0,3322	► 0,4174	► 0,3745
Pochylnia/10000 os.	0,1403	0,2243	0,0656	0,0239
Drzwi autom./10000 os.	0,1293	0,0658	0,0621	0,0248
Winda przystos./10000 os.	0,2886	0,2282	0,0503	0,0218
Pokoje przystos./10000 turystów	0,0856	► -0,3314	-0,0036	-0,0203
Pochylnia/10000 miejsc	-0,0316	-0,0405	-0,0580	-0,0601
Drzwi autom./1000 miejsc	-0,1235	► -0,3242	-0,1117	-0,0320
Winda przystos./1000 miejsc	0,1108	-0,1212	-0,0059	0,0758
Pokoje przystos./1000 miejsc	0,1259	-0,1567	-0,0614	-0,0307

Źródło: Opracowanie własne

Objaśnienia: ► – korelacja istotna statystycznie

Wysokość wydatków ponoszonych przez gminy pozostaje w wyraźnym związku z liczbą pokoi wyposażonych w urządzenia dla niepełnosprawnych, jest to zarazem zależność wynikająca z wydatków bieżących jednostek budżetowych.

Wystąpiła również korelacja między wydatkami bieżącymi na turystykę oraz liczbą pochylni i pokoi dla niepełnosprawnych. Oznacza to, iż wraz ze wzrostem wydatków rośnie również liczba wspomnianych urządzeń.

Dyskusja i wnioski

Współcześnie turystyka jest zjawiskiem globalnym [Gołembski, 2008], jednak globalizacja turystyki nie wystarczy, ażeby osoby niepełnosprawne uczestniczyły na optymalnie możliwym poziomie w tego typu aktywności.

W Polsce gwarantem prawa osób niepełnosprawnych jest przede wszystkim Konstytucja RP, która nakłada na władze publiczne obowiązek zapewnienia właściwej różnorodnej opieki. Innym dokumentem, jednak o charakterze postulatycznym, jest uchwalona przez Sejm RP Karta Praw Osób Niepełnosprawnych. Podkreśla ona prawo osób niepełnosprawnych do niezależnego, samodzielnego i aktywnego życia bez przejawów dyskryminacji. Zgodnie z katalogiem powyższej Karty osoby niepełnosprawne mają między innymi prawo do pełnego uczestnictwa w życiu publicznym, społecznym, kulturalnym, artystycznym i sportowym oraz w rekreacji i turystyce odpowiednio do swoich zainteresowań i potrzeb, a także do życia w środowisku wolnym od barier funkcjonalnych [Karta Praw Osób Niepełnosprawnych].

Jednak sama legislacja nie wystarczy. W celu pełniejszego uczestnictwa w turystyce grupy osób niepełnosprawnych, która w Polsce stanowi ok. 15% populacji, niezbędne jest uwzględnienie innych różnorodnych uwarunkowań i ograniczeń, zwłaszcza likwidowania różnorodnych barier [Łobożewicz, 2000, s. 49-55; Skalska, 2003, s. 119-142]. Podobnie jak autorzy artykułu wielu uważa [Jagusiewicz, 2003; Skalska, 2003, s. 139-152; Smith, 1987, s. 376-389], że jednymi z ważniejszych ograniczeń w turystyce osób niepełnosprawnych są bariery architektoniczne.

Bariery architektoniczne to, rzecz jasna, ograniczenia występujące w turystycznych obiektach noclegowych. Wymóg dostosowania bazy noclegowej do potrzeb niepełnosprawnych w Polsce wynika z różnorodnej legislacji, w tym zwłaszcza z ustawy o usługach turystycznych [Ustawa o usługach turystycznych, 1997], która określa minimalne wymagania w zakresie dostosowania obiektów hotelarskich do potrzeb osób niepełnosprawnych. Aktem wykonawczym ustawy jest m. in. rozporządzenie z dnia 19 sierpnia 2004 r. w sprawie obiektów hotelarskich i innych obiektów, w których są świadczo-

ne usługi hotelarskie, gdzie wymienia się różnorakie wymogi [Rozporządzenie Ministra Gospodarki..., 2004]. Nie należy także zapominać, że kwestie udostępnienia budynków i przestrzeni dla osób niepełnosprawnych regulują przepisy prawa budowlanego, zgodnie z którym obiekty użyteczności publicznej, do których zaliczana jest również baza turystyczna, należy projektować, budować i utrzymywać w sposób zapewniający niezbędne warunki do korzystania z nich przez niepełnosprawnych, w tym ludzi poruszających się na wózkach inwalidzkich.

Należy stwierdzić, że wybrane przez autorów zmienne charakteryzujące udogodnienia architektoniczne dla niepełnosprawnych (pochylnie wjazdowe, automatycznie otwierane drzwi, windy oraz pokoje z łazienkami przystosowanymi do potrzeb niepełnosprawnych) nie tylko pojawiają się w powyższych legislacjach, ale są przedmiotem analiz innych badaczy [Jagusiewicz, 2003, s. 6].

Wyniki potwierdziły wcześniejsze badania, że najwięcej spośród udogodnień dla niepełnosprawnych w turystycznych obiektach noclegowych jest pochylni [Jagusiewicz, 2003, s. 34; Skalska, 2003, s. 114]. Z kolei nic się nie zmieniło jeśli chodzi o te urządzenia architektoniczne dla niepełnosprawnych, których jest najmniej w kurortach. Wskaźniki charakteryzujące w artykule tego typu udogodnienia potwierdziły wcześniejsze przypuszczenia i wyniki badań obce [Jagusiewicz, 2003, s. 34; Skalska, 2003, s. 114], że najmniej liczne są drzwi automatycznie otwierane. Jak pokazują badania [Jagusiewicz, 2002, s. 28.], jeśli w kurortach porównamy liczbę tzw. turystycznych zakładów uzdrowiskowych (głównie sanatoriów pełniących obok funkcji leczniczej także zadania związane z turystyką zdrowotną) z ilością zakładów tego typu mającymi udogodnienia, sytuacja nie wygląda najlepiej. Cytowane badania pokazały, że tylko w nieco ponad 40% tego typu obiektów turystyczno-leczniczych mieściły się pochylnie wjazdowe, w 39% zakładów istniały pokoje (łazienki) przystosowane dla niepełnosprawnych, a tylko w blisko 38% tego typu turystyczno-leczniczych jednostkach noclegowych funkcjonowały windy przystosowane dla niepełnosprawnych. Jeszcze gorsza sytuacja była jeśli chodzi o wyposażenie w drzwi automatycznie otwierane oraz tzw. inne urządzenia (udogodnienia architektoniczne) dla niepełnosprawnych, których posiadanie deklarowało odpowiednio 14,6% i 19% tzw. turystycznych zakładów uzdrowiskowych w Polsce [Jagusiewicz, 2002, s. 28].

Problem likwidowania barier architektonicznych w turystycznej bazie hotelowej w Polsce pojawia się na płaszczyźnie standardów hotelarskich [Czupryna-Nowak i wsp., 2011, s.72]. Dostosowane do potrzeb niepełnosprawnych są głównie obiekty o wysokim standardzie i wysokiej cenie, na które polskich niepełnosprawnych często nie stać [Jagusiewicz, 2003, s. 36]. Brak jest natomiast w Polsce udogodnień w tanich obiektach hotelarskich

typu: pensjonaty, schroniska, domy wczasowe i wycieczkowe. Nieco lepsza sytuacja pod tym względem jest w zakładach kuracyjnych (sanatoriach i szpitalach) położonych na obszarach uzdrowiskowych. Jednak daleko odbiega ona od występowania analizowanego potencjału architektonicznego w zakładach hotelarskich [Jagusiewicz, 2003, s. 36]. Jest to o tyle niepokojące, że zakłady uzdrowiskowe są głównymi miejscami realizacji nie tylko lecznictwa kuracyjnego, ale także turystyki zdrowotnej [Hadzik, 2009]. Pamiętać należy, że spośród uprawiających turystykę osób niepełnosprawnych ruchowo, którzy obok niewidomych najbardziej potrzebują omawianych udogodnień, ponad 25% deklaruje uczestnictwo w turystyce uzdrowiskowej [Hadzik, Iwan, 2010, s. 115-132].

Powyższe jest zgodne z wynikami badań autorów. Współcześnie w miejscowościach uzdrowiskowych dostrzega się dodatnią zależność między intensywnością ruchu turystycznego i infrastrukturą stricte turystyczną a dostosowaniem się architektonicznym do potrzeb osób niepełnosprawnych. Dotyczy to rzecz jasna przede wszystkim ruchu turystycznego związanego z obiektami hotelarskimi o wysokim standardzie (4 i 5 gwiazdkowe hotele), które z reguły dysponują wszystkimi analizowanymi udogodnieniami architektonicznymi [Jagusiewicz, 2003, s. 36]. Jednak problemem w tym przypadku nierzadko nie do pokonania dla badanej grupy turystów jest wysoka cena za tego typu usługi hotelarskie.

Chociaż współcześnie rozwój turystyki w krajowych miejscowościach uzdrowiskowych czy turystycznych związany jest z tworzeniem się wciąż niewielkiej w Polsce bazy hoteli 4 i 5 gwiazdkowych (przykład rozwoju turystyki w Wiśle lub Karpaczu pod wpływem inwestycji w hotele „Gołębiwski”) to trzeba pamiętać, że dla osób niepełnosprawnych istotne są tańsze możliwości turystycznych noclegów.

Niestety wyniki badań własnych i obcych [Jagusiewicz, 2003, s. 36; Czupryna-Nowak i wsp., 2011, s. 72] potwierdzają, że inne niż hotele obiekty turystyczne, w tym zakłady uzdrowiskowe nie w pełni dostosowują się architektonicznie do potrzeb osób niepełnosprawnych.

Potwierdzeniem potrzeby redukcji barier architektonicznych dla niepełnosprawnych ruchowo w turystycznych obiektach noclegowych są wyniki badań Kaganka [2009, s. 178]. Wskazują one, że ponad 14% osób niepełnosprawnych ruchowo wymienia właśnie te bariery jako najbardziej utrudniające uprawianie turystyki. Znaczenie barier architektonicznych podkreślają też inne najnowsze badania turystów niepełnosprawnych [Czupryna-Nowak i wsp., 2011, s. 80]. Likwidacja barier architektonicznych stwarza odpowiednie warunki leczenia, rehabilitacji oraz profilaktyki osób niepełnosprawnych. Spośród celów stawianych turystyce niepełnosprawnych wymienianych przez Łobożewicza i Bieńczyka [2001], czyli celów:

biologicznego, anatomiczno-fizjologicznego, leczniczego, wychowawczo-psychologicznego, hedonistycznego oraz społecznego, w turystyce uzdrowskiej realizowane są zwłaszcza trzy pierwsze z wymienionych celów. Mają one znaczenie zwłaszcza dla osób niepełnosprawnych ruchowo.

Wyciągając wnioski na podstawie wyników badań własnych i obcych należy stwierdzić, że:

1. Bariery architektoniczne w postaci braku urządzeń dla niepełnosprawnych w turystycznych obiektach noclegowych należą do podstawowych ograniczeń w rozwoju turystyki niepełnosprawnych na obszarach uzdrowskich.
2. Potencjał udogodnień architektonicznych dla osób niepełnosprawnych w wielu turystycznych obiektach nie jest jeszcze w pełni widoczny w uzdrowskach, dotyczy to zwłaszcza turystycznych obiektów noclegowych o niższych standardach, do których zaliczyć można też wiele zakładów uzdrowskich.
3. Jedynie hotele 4 i 5 gwiazdkowe mają zasadniczo wszystkie analizowane urządzenia architektoniczne, czyli: pochylnie wjazdowe, drzwi automatycznie otwierane, windy oraz pokoje z łazienkami przystosowanymi do potrzeb osób niepełnosprawnych.
4. Najwięcej spośród udogodnień dla niepełnosprawnych w kurortach w turystycznych obiektach noclegowych jest pochylni, z kolei najmniej liczne są drzwi automatycznie otwierane.
5. Należy dążyć do polepszenia tempa zmian w dostosowaniu się architektonicznym obiektów turystycznych do potrzeb osób niepełnosprawnych. Wzorem mogą tu być hotele dążące do podwyższenia swojej kategorii. Odnosi się to zwłaszcza do zakładów uzdrowskich, gdzie nie chodzi tylko o zwiększenie liczby drzwi automatycznie otwieranych (których jest najmniej w uzdrowskach), ale o wzrost liczbowy wszystkich zmienionych charakteryzujących urządzenia architektoniczne tego typu bazy uzdrowskiej. Należy pamiętać, że podróże uzdrowskie do sanatoriów to jedne z najważniejszych destynacji dla realizacji celów zdrowotnych, które przecież są tak ważne dla osób niepełnosprawnych.

Piśmiennictwo

- Alejziak W. (2009) *Determinanty i różnicowanie społeczne aktywności turystycznej*, AWF, Kraków.
- Berthold V. (2005) *Barrier-free tourism for all: the Reed for know-how*, [w:] *Trends and skill needs in tourism*, (red.) O. Strietska-Ilina, M. Tessaring, Cedefop Panorama series, Luxemburg.

- Burnett, J., Baker Bender H. (2001) *Assessing the Ravel – related behaviors of the mobility – disabled consumer*, Journal of Travel Research, Vol. 40, August, s. 4-11.
- Darcy S., Daruwalla P. S. (1999) *The trouble with travel: People with disabilities and tourism*, Social Alternatives Vol. 18.
- Gołembski G. (2008) *Turystyka jako czynnik wzrostu konkurencyjności regionów w dobie globalizacji*, monografia naukowa, Wydawnictwo AE, Poznań 2008.
- Hadzik A. (2009) *Turystyka zdrowotna uzdrowisk*, AWF, Katowice.
- Hadzik A., Iwan M. (2010) *Uwarunkowania i bariery uczestnictwa osób niepełnosprawnych w turystyce zdrowotnej*, [w:] *Uzdrowiska i ich znaczenie w gospodarce turystycznej*, (red.) A. R. Szromek, Proksenia, Kraków, s. 115-132.
- Jagusiewicz A. (2002) *Infrastruktura turystyki uzdrowiskowej w Polsce*, Instytut Turystyki, Warszawa.
- Jagusiewicz A. (2003) *Urządzenia w obiektach noclegowych turystyki dla osób niepełnosprawnych fizycznie*, Instytut Turystyki, Warszawa.
- Jaranowska K. (1985) *Bariery architektoniczne i urbanistyczne utrudniające uprawianie turystyki przez osoby niepełnosprawne*, [w:] *Biuletyn Informatyczny PTWzK nr 2*, Warszawa.
- Kaganek K. (2009) *Turystyka osób niepełnosprawnych w aspekcie wybranych uwarunkowań*, Securitologia, Kraków.
- Karta praw Osób Niepełnosprawnych*. M.P. 97. 50. 475. Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 1 sierpnia 1997 r.
- Kwai-sang You M., McKercher B., Packe T.L. (2004) *Traveling with a disability. More than an access issue*, Annals of Tourism Research, Vol. 31. No. 4, s. 947-960.
- Łobożewicz T. (2000) *Turystyka ludzi niepełnosprawnych*, Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Warszawa.
- Łobożewicz T., Bieńczyk G. (2001) *Podstawy turystyki*, Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Warszawa,
- Putman M., Greenen, S. Powers L. (2003) *Health and wellness: People with disabilities discuss barriers and facilitators to well being*, Journal of Rehabilitation, Vol. 69, Number 1, January, February, March, s. 37-44.
- Rozporządzenie Ministra Gospodarki i Pracy z dnia 19 sierpnia 2004 r. w sprawie obiektów hotelarskich i innych obiektów, w których są świadczone usługi hotelarskie* Dz.U. z 2004 r., Nr 188 poz. 1945.
- Skalska T. (2003) *Turystyka osób niepełnosprawnych. Ograniczenia i możliwości rozwoju*, Ministerstwo Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa.
- Smith R.W. (1987) *Leisure of disabled tourist. Barriers to participation*, Annals of Tourism Research, Vol. 14, s. 376-389.

Szromek A. R. (2007) *Wskaźniki ilościowe w ocenie sprawności operacyjnej sanatoriów*. Monografia 123. Wyd. Politechniki Śląskiej, Gliwice.

Szromek A.R., Czupryna-Nowak A., Hysa B., Jakowska-Suwalska K., Mularczyk A. (2011) *Analiza wybranych zagadnień turystyki z uwzględnieniem potrzeb osób niepełnosprawnych*. Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Seria Organizacja i Zarządzanie, Gliwice.

Ustawa o usługach turystycznych z dnia 29 sierpnia 1997 r. Dz.U. z 2001 r., Nr 55, poz. 578 z późn. zm.

Ustawa z 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz o zatrudnianiu osób niepełnosprawnych. Dz. U. z 1997 r., nr 123, poz. 776].

Abstract:

Potential of selected architectural aids for persons with disabilities as a barrier for their participation in resort tourism in Poland

Abstract: Tourism activity is an important element in the life of persons with disabilities and in equalizing opportunities for such persons. Various barriers, including architectural ones, determine their participation in tourism. The aim of this study is to answer the question: What is the potential of selected architectural aids in resorts?

Key words: persons with disabilities, participation in resort tourism, architectural aids

Publikacja powstała w ramach projektu badań własnych Nr 3709/B/H03/2011/40 pt. „Wskaźniki funkcji turystycznej obszaru recepcji turystycznej”. Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki na podstawie decyzji Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego RP z dnia 4 lutego 2011 r.

UCZESTNICTWO W TURYSTYCE I REKREACJI OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH POCHODZĄCYCH Z WIEJSKICH TERENÓW WSCHODNIEJ POLSKI

Dominik Dąbrowski, Jarosław Żbikowski**,
Marian Stelmach****

Zarys treści: Badania autorów wskazują, że niepełnosprawni już przez sam fakt posiadania określonych dysfunkcji znajdują się poza głównym nurtem życia społecznego, ekonomicznego, a ich aktywność rekreacyjna jest zdecydowanie niższa w porównaniu z innymi grupami społecznymi. W publikacji przedstawiono wybrane wyniki badań nt. „Społeczne uwarunkowania udziału w turystyce i rekreacji osób niepełnosprawnych z terenów wschodniej Polski”, które zostały przeprowadzone w latach 2005–2007 wśród losowo dobranej grupy osób niepełnosprawnych, zamieszkujących województwa wschodniej Polski: podkarpackie, lubelskie i podlaskie. Prezentowany artykuł podnosi problem uczestnictwa w turystyce i rekreacji osób niepełnosprawnych zamieszkałych na terenach wiejskich wschodniej Polski.

W badaniach zastosowano metodę sondażu diagnostycznego, a materiał badawczy zebrano przy pomocy wzajemnie uzupełniających się technik badawczych ankiety i wywiadu. Zebrany materiał poddano analizie statystycznej uwzględniając niezbędne założenia.

Badania wykazały, że na poziom aktywności rekreacyjnej oraz na wybór jej form, znaczący wpływ ma miejsce zamieszkania. Mimo, że duża część badanych dostrzega korzyści z udziału w turystyce i rekreacji, dostęp do szerokiej oferty oraz jej powszechność jest niewystarczająca. Głównymi czynnikami utrudniającymi podejmowanie aktywności są duże koszty, brak pomocy ze strony instytucji i organizacji pozarządowych oraz odległość między miejscem zamieszkania, a miejscem występowania usług rekreacyjnych.

Aby sytuacja uległa poprawie, należy między innymi zdecydowanie poprawić i wzmocnić informację o ofercie rekreacyjnej skierowanej do niepełnosprawnych, również położyć nacisk na szkolenie specjalistycznych kadr, ale przede wszystkim zwrócić uwagę na dostępność środowisko dla osób niepełnosprawnych.

Słowa kluczowe: czas wolny, rekreacja, aktywność fizyczna, osoby niepełnosprawne, ludność wiejska

* Dr, Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Wydział Nauk o Zdrowiu i Nauk Społecznych, Katedra Kultury Fizycznej i Fizjoterapii, Zakład Turystyki i Rekreacji, e-mail: dque@o2.pl

** Doc. dr, Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Wydział Nauk o Zdrowiu i Nauk Społecznych, Katedra Kultury Fizycznej i Fizjoterapii, Zakład Turystyki i Rekreacji, e-mail: j.zbikowski@pswbp.pl

*** Doc. dr, Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Wydział Nauk o Zdrowiu i Nauk Społecznych, Katedra Kultury Fizycznej i Fizjoterapii, Zakład Turystyki i Rekreacji, e-mail: marian.stelmach@gmail.com

Wprowadzenie

Niepełnosprawność jest zjawiskiem powszechnym i dotyczy wszystkich krajów i każdej społeczności. Światowa Organizacja Zdrowia [WHO, 2001] określa wielkość tego zjawiska na 650 mln, tj. około 10% całej populacji. W Europie jedna na sześć osób jest niepełnosprawna, w stopniu od lekkiego do znacznego, co oznacza, że około 80 mln Europejczyków nie ma możliwości pełnego uczestniczenia w życiu społecznym i gospodarczym z powodu barier związanych ze środowiskiem i z postawami otoczenia. Jest to wynik również zachodzących zmian demograficznych – starzenia się społeczeństwa [Darcy, Cameron, Pegg, 2010; Ostroff, 2001; Steinfeld, Shea, 2001].

Na przestrzeni ostatnich lat, w wyniku badań i analiz związanych ze zjawiskiem niepełnosprawności, opracowano wiele definicji osoby niepełnosprawnej [Darcy, 2009; Gronövik, 2008; Maslow, Reno, 1996; Nagi, 1969] oraz modeli niepełnosprawności [Pfeiffer, 1999; Pope, Tarlov, 1991; Shakespeare, 2010; Swain, Griffiths, Heyman, 2003].

Jednak najważniejszą rolę w porządkowaniu definicji niepełnosprawności odgrywa Światowa Organizacja Zdrowia (WHO). W 1980 r. WHO pod przewodnictwem P. Wooda sformułowała oficjalną definicję niepełnosprawności – ICDH [WHO, 1980]. Wprowadzone zostało rozróżnienie między uszkodzeniem powodującym „nienormalne” funkcjonowanie narządu lub części ciała, ograniczeniem oznaczającym ograniczenie codziennej sprawności psychicznej lub fizycznej człowieka jako rezultatu uszkodzenia narządu lub części ciała i upośledzeniem jako skutkiem uszkodzenia bądź niepełnosprawności, ograniczeniem pełnienia określonych ról społecznych. Ta typologia zakłada istnienie fizycznej i psychicznej „normalności”, niepełnosprawność jest tutaj odstępstwem od obowiązujących norm dotyczących fizycznego i psychicznego funkcjonowania człowieka [Martin, Meltzer, Elliot, 1988].

Definicji prezentowanej przez WHO zarzucano sprowadzanie problemów osób niepełnosprawnych jedynie do zagadnień medycznych, a tym samym wyraźne pomijanie aspektów społecznych oraz kulturowych związanych z niepełnosprawnością. Dlatego też, w 1997 WHO przedstawiła zmodyfikowaną i skorygowaną wersję poprzedniej klasyfikacji pod nazwą „Międzynarodowa Klasyfikacja Uszkodzeń, Aktywności i Uczestnictwa - Podręcznik wymiarów niepełnosprawności i funkcjonowania” ICDH-2 [WHO, 1997].

Obecnie funkcjonuje druga, poprawiona wersja klasyfikacji, pod zmienionym tytułem: Międzynarodowa Klasyfikacja Funkcjonowania, Niepełnosprawności i Zdrowia (ICF 2001), w której połączono model medyczny i społeczny niepełnosprawności. Zaproponowano w niej model biopsychospołeczny, obejmujący problem zaburzeń funkcjonowania z punktu widzenia biologii,

jednostki i społeczeństwa. W klasyfikacji ICF niesprawność, to wielowymiarowe zjawisko wynikające ze wzajemnych oddziaływań między ludźmi, a ich fizycznym i społecznym otoczeniem. Innymi słowy, niepełnosprawność i funkcjonowanie jest postrzegane jako wynik interakcji między warunkami zdrowotnymi (choroby, zaburzenia i urazy) a innymi czynnikami, do których należą czynniki środowiskowe (m.in. struktury prawne, społeczne, klimat, architektura) oraz związane z jednostką (jak: wiek, płeć, style radzenia sobie, wykształcenie, status zawodowy, zdobyte doświadczenia etc.).

Równolegle z badaniami nad klasyfikacją i definiowaniem niepełnosprawności podejmowano działania związane z włączeniem tej części populacji w pełny nurt aktywności społeczno-ekonomicznej. Wyrazem tych zamierzeń są dokumenty Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ) o charakterze ogólnoświatowym oraz regionalnym Unii Europejskiej, próbujące stworzyć ramy prawne i organizacyjne pełnej integracji osób niepełnosprawnych ze społeczeństwem.

Szczególnych wysiłków wymaga promocja dostępu osób niepełnosprawnych do zatrudnienia, najlepiej na otwartym rynku pracy. Jest to jedna z najważniejszych dróg walki ze społecznym wykluczaniem osób niepełnosprawnych oraz walki o ich godność i niezależne życie.

Aktywność zawodowa daje niezależność ekonomiczną, która wpływa w istotny sposób na zachowania wolnoczasowe, w tym na aktywność turystyczną i rekreacyjną.

Według Bombol [2008] „Czas wolny jest zjawiskiem wielowymiarowym, spełniającym się w sferach: biologicznej, psychicznej, społecznej i ekonomicznej jednostki. Jest to czas będący przeciwieństwem czasu pracy. Specyfiką czasu wolnego jest brak obciążenia rygorami wykonalności oraz wolność wyboru człowieka co do czynności, które będzie w nim wykonywał. Czas wolny jako kategoria ekonomiczna posiada swoją użyteczność, jest pomocny w diagnozowaniu procesów rozwoju. Czas wolny sprzyja, a zarazem towarzyszy, procesom rozwoju zarówno jednostki, jak i społeczeństwa, a także procesom rozwoju gospodarczego.

Najczęściej wraz z pojęciem czasu wolnego przewija się termin rekreacja. Rekreacja jest powiązana z pobudkami wewnętrznymi jednostki, nakierowanymi bardziej na osiągnięcie przez nią satysfakcji z podejmowanych zachowań rekreacyjnych, niż na otrzymanie za to jakiegokolwiek nagrody zewnętrznej [Heywood, 2002; Palisano, Chiarello, Orlin, 2011].

Turystyka osób niepełnosprawnych to nie tylko zaspokajanie typowych potrzeb turystycznych, takich jak potrzeba zamiany miejsca, poznawcza, kulturowa, edukacyjna, czy sportowa, ale bardzo często jedyna możliwość sprawdzenia siebie i swoich możliwości, nabycia nowych umiejętności i nawyków, przełamania barier psychicznych i uwierzenia w siebie [Maulligan, Hale,

Whitehead, Baxter, 2012]. To z kolei prowadzi do bardziej otwartych i aktywnych postaw w swoim bezpośrednim otoczeniu, również tych skierowanych na aktywność turystyczną i rekreacyjną [Susie, Peter, Archer, 1997].

Celem opracowania jest ocena uczestnictwa w turystyce i rekreacji osób niepełnosprawnych zamieszkałych na terenie województw wschodniej Polski, z uwzględnieniem budżetu czasu wolnego oraz preferowanych form aktywności. Dodatkowo, opierając się na miejscu zamieszkania, zbadano korzyści i motywy uczestnictwa w aktywności turystycznej i rekreacyjnej osób niepełnosprawnych oraz bariery ograniczające tę aktywność.

1. Materiał i metody badawcze

Badania dotyczące społecznych uwarunkowań udziału w turystyce i rekreacji ruchowej osób niepełnosprawnych z terenów wschodniej Polski, prowadzono w latach 2005–2007. W badaniach zastosowano metodę sondażu diagnostycznego, a materiał badawczy zebrano używając kwestionariusza ankiety, która została przeprowadzona wśród osób niepełnosprawnych zamieszkałych na terenie województw: lubelskiego, podkarpackiego i podlaskiego. Badania przeprowadzono wśród losowo dobranej grupy 750 osób niepełnosprawnych z różnymi rodzajami i stopniem niepełnosprawności. Szczegółową charakterystykę respondentów przedstawiono poniżej. Wyboru grupy reprezentatywnej dokonano za pomocą metody doboru warstwowo-losowego, gdzie głównymi warstwami były: województwo, miejsce zamieszkania, płeć oraz stopień niepełnosprawności. Liczba ankiet w poszczególnych warstwach odpowiadała procentowemu udziałowi osób niepełnosprawnych w poszczególnych województwach. Uzyskane wyniki poddano analizie statystycznej wykorzystując program Statistica 7.1, uwzględniając: rozkład procentowy, średnie arytmetyczne (M) i odchylenia standardowe (SD). Różnice pomiędzy średnimi porównywanych grup, określono testem t – Studenta, przyjmując wartość $p < 0,05$ jako różnicę istotną statystycznie. Dodatkowo, w celu wykrycia związków pomiędzy zmiennymi, zastosowano analizę wariancji wykorzystując test χ^2 Pearsona. Natomiast poziom aktywności turystycznej i rekreacyjnej określono za pomocą skali od 1 do 5, w której 1 oznaczało brak uczestnictwa 2 – bardzo rzadko, 3 – rzadko, 4 – często i 5 – najczęściej.

2. Wyniki badań

Wśród ogółu badanych było 50,3% kobiet i 49,7% mężczyzn. Proporcje kobiet i mężczyzn w poszczególnych województwach były zbliżone.

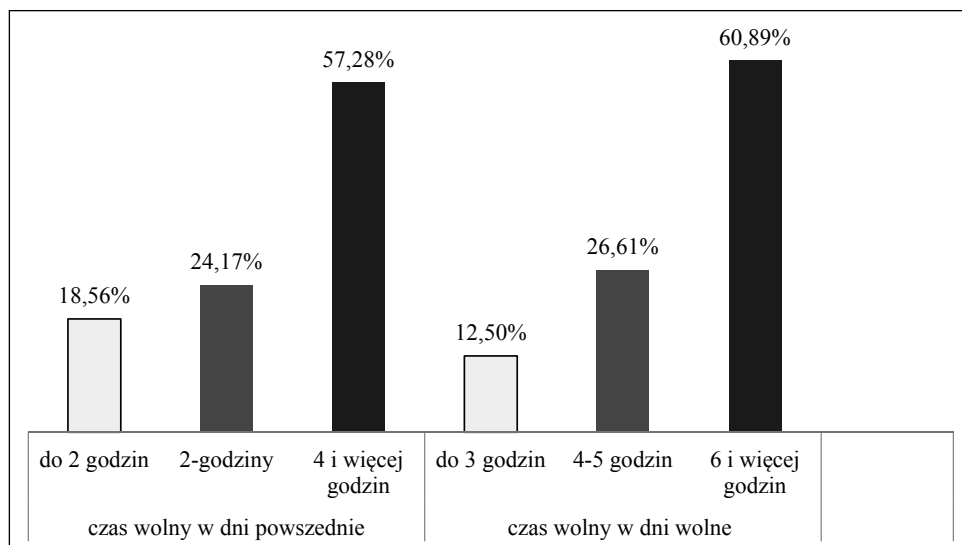
Największą grupę wśród badanych stanowiły osoby w wieku 25–34 lata, których ogółem było 25,2%. Dużą grupą były osoby niepełnosprawne w wieku 16–24 lata (21,2%) oraz między 35 a 44 rokiem życia (18,3%). Najmniejszy odsetek badanych stanowiły osoby powyżej 65 roku życia (10,4%).

Ponad połowa (56,3%) respondentów mieszkała na obszarach wiejskich. Z miejscem zamieszkania ściśle wiąże się poziom wykształcenia. Poziom ten wśród badanych osób niepełnosprawnych odbiega znacząco od średniej krajowej, nie mówiąc już o średniej UE. Największą grupę stanowią niepełnosprawni z wykształceniem podstawowym (28,6%) i zasadniczym zawodowym (36,9%), wykształcenie wyższe posiada tylko niecałe 4% respondentów.

Polska należy do grupy państw UE, w których aktywność zawodowa osób z niepełnosprawnością należy do najniższych. Przeprowadzone badania potwierdzają to zjawisko. Biernych zawodowo było aż 58,5%. Wśród grupy aktywnych zawodowo 19,9% to niepełnosprawni pracujący, a 21,6% to bezrobotni.

Pochodną aktywności zawodowej są źródła dochodu badanej populacji. Największy procent niepełnosprawnych utrzymuje się z niezarobkowych źródeł dochodu, takich jak renty, zasiłki, emerytury (w tym rolnicze) i inne formy pomocy społecznej.

Wolny czas będący do dyspozycji każdego człowieka, jest jednym z podstawowych czynników determinujących udział w aktywności turystycznej i rekreacyjnej. Z badań wynika, iż respondenci dysponują dużą ilością wolnego czasu, zarówno w dni powszednie jak i w dni wolne od pracy (ryc. 1).

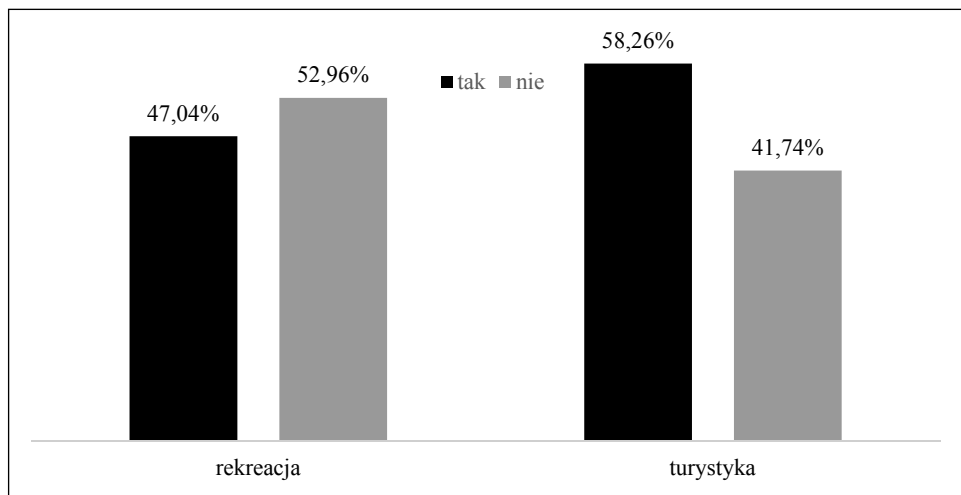

Ryc. 1. Budżet czasu wolnego osób z niepełnosprawnością

Źródło: badania własne

Ponad połowa niepełnosprawnych – 57,28% – deklaruje, iż dysponuje ponad 4 godzinami wolnymi w dni powszednie, zaś 60,89% badanych stwierdza, że w dni wolne, czyli weekendy i święta, ma do dyspozycji przeszło 6 godzin.

Udział badanych w aktywności turystycznej i rekreacyjnej jest nieznacznie zróżnicowany (ryc. 2). Udział w turystyce, wskazało przeszło 58% osób ankietowanych, natomiast blisko 47% respondentów deklaruje aktywność rekreacyjną.

Ryc. 2. Aktywność turystyczna i rekreacyjna osób z niepełnosprawnością

Źródło: badania własne

Analizując wyniki badań przy zastosowaniu testu chi-kwadrat (tabela 1), stwierdzono zależność istotną statystycznie między miejscem zamieszkania a deklarowaną aktywnością turystyczną ($p=0,0405$), natomiast nie stwierdzono związku między miejscem zamieszkania a aktywnością rekreacyjną. Wskazano również, iż osoby niepełnosprawne zamieszkałe w miastach (65%) częściej wyjeżdżają poza miejsce zamieszkania niż niepełnosprawni ze wsi (54%).

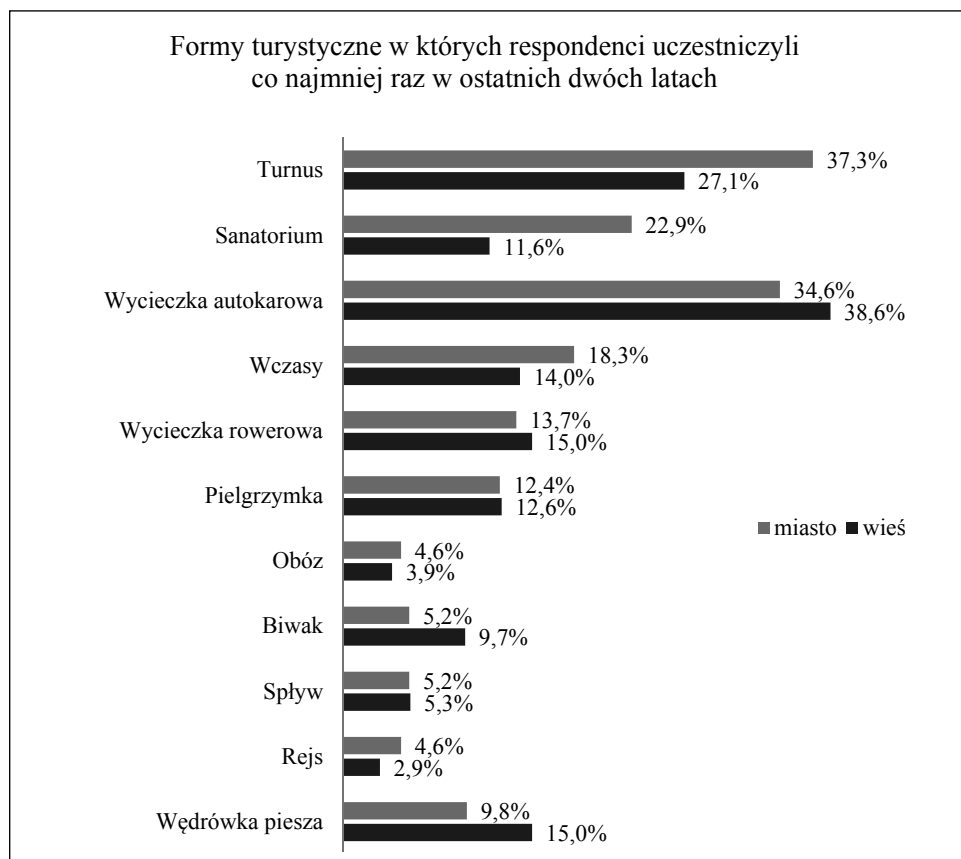
Tabela 1. Wyniki testu chi-kwadrat dla wpływu miejsca zamieszkania na aktywność turystyczną i rekreacyjną osób niepełnosprawnych

Aktywność	Chi ² Pearsona	df	p
rekreacyjna	1,6842	1	0,1944
turystyczna (*)	4,1984	1	0,0405

(*) – zależność istotna statystycznie, df – degrees of freedom, p – p-value

Źródło: badania własne

Wyniki badań wskazują (ryc. 3), że najwięcej ankietowanych osób niepełnosprawnych uczestniczy w turnusach rehabilitacyjnych. Znacznie większy odsetek badanych pochodził z miasta (37,3%) niż z obszarów wiejskich (27,1%). Równie dużym zainteresowaniem cieszą się imprezy turystyczne, takie jak wycieczki autokarowe. Udział w nich respondentów pozostaje na zbliżonym poziomie.

Ryc. 3. Uczestnictwo w formach turystycznych osób z niepełnosprawnością

Źródło: badania własne

Z badań wynika, iż najrzadziej respondenci uczestniczą w tych formach turystycznych, które wymagają od nich specjalistycznej wiedzy i przygotowania, umiejętności organizacyjnych oraz, w przeciwieństwie do turnusów rehabilitacyjnych, muszą być finansowane przez osoby niepełnosprawne.

Uczestnictwo w wybranych formach rekreacyjnych pozostaje na niskim i średnim poziomie (tabela 2). Z porównania parametrów rozkładu anali-

Tabela 2. Wpływ miejsca zamieszkania na uczestnictwo w wybranych formach aktywności rekreacyjnej

Formy aktywności	Miejsce zamieszkania				t	p
	miasto		wieś			
	M	SD	M	SD		
Pływanie	2,12	1,41	1,96	1,33	0,82	0,4122
Gimnastyka	3,10	1,63	3,17	1,52	-0,30	0,7618
Hydrobic	1,24	0,65	1,22	0,75	0,13	0,8956
Gry zespołowe (*)	2,06	1,37	2,55	1,58	-2,31	0,0216
Spacery	3,31	1,53	3,54	1,28	-1,15	0,2531
Hipoterapia	1,30	0,96	1,42	0,89	-0,86	0,3907

M – mean, SD – standard deviation; t – wynik testu t-Studenta; p – p-value, (*) – różnica średnich istotna statystycznie

Uczestnictwo w wybranych formach sportowo – rekreacyjnych respondenci określali w skali od 1 do 5 gdzie 1 oznaczało brak uczestnictwa 2 – bardzo rzadko, 3 – rzadko, 4 – często i 5 – najczęściej.

Źródło: badania własne

zowanych zmiennych wynika, że spacerowanie są najczęściej wybieraną formą rekreacyjną, a więc formą najbardziej dostępną i nie wymagającą kosztów, specjalnego przygotowania oraz specjalistycznych usług. Kolejną formą jest gimnastyka, chociaż 1/4 badanych nie uczestniczy w niej w ogóle.

Hipoterapia i hydrobic wybierane są przez ankietowanych sporadycznie. Największe zróżnicowanie w wyborze form z uwzględnieniem miejsca zamieszkania wskazano w grach zespołowych, które częściej wybierane są przez osoby niepełnosprawne mieszkające na terenach wiejskich. W tym przypadku różnice są istotne statystycznie.

Niezależnie od miejsca zamieszkania, najwyżej ocenianą korzyścią wynikającą z udziału w turystyce i zajęciach rekreacyjnych, jest w opinii badanych dobre samopoczucie (tabela 3). Ważną korzyścią jest również zmiana trybu życia, poprawa stanu zdrowia, podniesienie sprawności, satysfakcja z pokonania niedoskonałości własnego organizmu oraz lęku wynikającego z niepełnosprawności, a także nawiązywanie nowych znajomości, kontaktów towarzyskich, przebywanie w otoczeniu znajomych i przyjaciół. Największe zróżnicowanie w ocenie korzyści pomiędzy mieszkańcami miast i wsi, istotne statystycznie, występuje w wyborze „dobrego samopoczucia”. Mieszkańcy miast częściej deklarują znaczenie tej korzyści w ich życiu niż respondenci z terenów wiejskich.

Tabela 3. Wpływ miejsca zamieszkania na ocenę korzyści wynikających z udziału w aktywności turystycznej i rekreacyjnej

Korzyści	Miejsce zamieszkania				t	p
	miasto		wieś			
	M	SD	M	SD		
Zmiana trybu życia	3,78	1,15	3,65	1,33	0,94	0,3504
Poprawa stanu zdrowia	4,09	0,93	3,96	1,06	1,11	0,2679
Dobre samopoczucie (*)	4,37	0,75	4,14	1,00	2,31	0,0214
Podniesienie sprawności	3,88	1,08	3,84	1,14	0,33	0,7411
Satysfakcja	3,50	1,18	3,45	1,36	0,38	0,7020
Dostosowanie się	2,78	1,22	2,90	1,32	-0,80	0,4224
Nawiązanie znajomości	3,88	1,20	3,81	1,23	0,50	0,6163
Realizacja zainteresowań	3,02	1,39	3,26	1,37	-1,50	0,1355

M – średnia arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe; t – wynik testu t-Studenta; p – prawdopodobieństwo testowe (p-value), (*) – różnica średnich istotna statystycznie

Źródło: badania własne

Tabela 4. Wpływ miejsca zamieszkania na motywy podejmowania aktywności turystycznej i rekreacyjnej

Motywy	Miejsce zamieszkania				t	p
	miasto		wieś			
	M	SD	M	SD		
Cena	3,95	1,27	3,92	1,30	0,17	0,8623
Odległość od miejsca zamieszkania	3,27	1,37	2,99	1,40	1,83	0,0679
Dojście do środka transportu	3,09	1,49	2,90	1,45	1,13	0,2573
Zainteresowania	3,63	1,29	3,34	1,35	1,95	0,0515
Zalecenia lekarza	3,16	1,44	2,84	1,53	1,95	0,0514
Towarzystwo	3,73	1,31	3,82	1,32	-0,60	0,5464
Profesjonalizm prowadzącego (*)	3,75	1,39	3,30	1,42	2,88	0,0042

M – średnia arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe; t – wynik testu t-Studenta; p – prawdopodobieństwo testowe (p-value), (*) – różnica średnich istotna statystycznie

Źródło: badania własne

Badani przy wyborze form turystycznych i rekreacyjnych kierują się głównie ceną oraz względami towarzyskimi. Najmniejszy wpływ na wybór form aktywności turystycznej i rekreacyjnej mają: odległość od miejsca zamieszkania, możliwość dojścia do środka transportu oraz zalecenia lekarza czy terapeuty. Osoby niepełnosprawne mieszkające w miastach przywiązują większe znaczenie do profesjonalizmu i fachowości instruktora prowadzącego zajęcia rekreacyjne i organizatorów turystyki, niż niepełnosprawni z terenów wiejskich (tabela 4).

Barierą, która najbardziej uniemożliwia (ogranicza) udział osób niepełnosprawnych w turystyce i zajęciach rekreacyjnych są wysokie koszty uczestnictwa (tabela 5). Ważnym również czynnikiem utrudniającymi niepełnosprawnym aktywność turystyczną i rekreacyjną jest niedostosowany do ich potrzeb transport, jak też brak atrakcyjnej i tworzonej z myślą o potrzebach tych osób oferty rekreacyjnej i turystycznej. Kolejnym elementem wskazywanym przez respondentów jest brak informacji o możliwościach wypoczynku oraz ofertach rekreacyjnych i turystycznych, jak również niedostateczna liczba wyspecjalizowanych do obsługi osób z niepełnosprawnością placówek i organizacji, w tym ośrodków czasowych, fitness klubów, biur podróży etc.

Tabela 5. Wpływ miejsca zamieszkania na ocenę barier w aktywności turystycznej i rekreacyjnej

Barieri	Miejsce zamieszkania				t	p
	miasto		wieś			
	M	SD	M	SD		
Koszty	4,08	1,24	4,05	1,22	0,26	0,7978
Transport	3,15	1,41	2,88	1,46	1,75	0,0806
Lęk	2,08	1,25	1,92	1,22	1,21	0,2272
Rodzaj niepełnosprawności	2,60	1,46	2,54	1,32	0,40	0,6885
Brak informacji	3,05	1,30	3,03	1,37	0,18	0,8534
Brak pomocy (*)	2,01	1,27	2,34	1,29	-2,39	0,0172
Brak oferty	2,81	1,26	2,94	1,39	-0,91	0,3650
Brak placówek (*)	2,79	1,21	2,53	1,25	1,97	0,0491
Brak zainteresowania (*)	2,55	1,21	2,11	1,19	3,14	0,0019

M – średnia arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe; t – wynik testu t-Studenta; p – prawdopodobieństwo testowe (p-value), (*) – różnica średnich istotna statystycznie

Źródło: badania własne

Miejsce zamieszkania ma istotny wpływ w przypadku oceny trzech barier utrudniających lub uniemożliwiających udział osób niepełnosprawnych w rekreacji i turystyce. Niepełnosprawni zamieszkali na wsi za największą barierę uznali brak pomocy ze strony najbliższych, natomiast dla mieszkańców miast istotnymi barierami był brak w środowisku placówek i organizacji zrzeszających osoby niepełnosprawne oraz brak własnego zainteresowania aktywnością rekreacyjną i turystyczną.

Wnioski i dyskusja

1. Z badań wynika, iż respondenci wśród form turystycznych wskazali te, które niepełnosprawni mają zagwarantowane w ramach finansowania lub dofinansowania z organizacji i instytucji publicznych – a zatem: turnusy rehabilitacyjne i sanatoria – oraz najczęściej organizowane przez stowarzyszenia czy fundacje, lokalne inicjatywy, jakimi są wycieczki autokarowe. Niepełnosprawni zamieszkali w mieście częściej wyjeżdżają poza miejsce zamieszkania niż niepełnosprawni ze wsi.
2. Wśród form rekreacyjnych wybierają najczęściej spacer i gimnastykę, zatem aktywności najprostsze i niewymagające przygotowania oraz sprzętu czy też organizacji. Są to również formy niewymagające większych nakładów finansowych.
3. Przy wyborze form turystycznych i rekreacyjnych niepełnosprawni kierują się głównie względami ekonomicznymi i towarzyskimi.
4. Respondenci zamieszkali w miastach większe znaczenie przywiązują do profesjonalizmu i fachowości prowadzącego zajęcia rekreacyjne i organizatorów turystyki, w tym przewodników i pilotów, niż niepełnosprawni ze wsi.
5. Dominującą barierą udziału badanych osób niepełnosprawnych w turystyce i zajęciach rekreacyjnych są za wysokie, w porównaniu z ich możliwościami, koszty uczestnictwa. Czynnikiem, które ograniczają aktywność rekreacyjną badanych są również niedostosowany do potrzeb osób niepełnosprawnych transport, a w przypadku obszarów wiejskich, jego brak. Znaczącą barierą jest również niedostateczna liczba wyspecjalizowanych placówek, ośrodków czasowych, biur podróży, klubów fitness, organizacji, w tym organizacji pozarządowych, mała ilość fachowo przygotowanej kadry (instruktorów, pilotów, przewodników).
6. Respondenci deklarują, że aktywność turystyczną i rekreacyjną traktują przede wszystkim jako przyjemność, zmianę biernego stylu życia, podniesienie sprawności fizycznej, a tym samym poprawę stanu zdro-

wia, formę poznawania świata, nawiązywania nowych znajomości. Świadczyć to może o wciąż rosnącej świadomości niepełnosprawnych, o roli i funkcji aktywnych form rekreacji w życiu człowieka. Niestety nie przekłada się to jeszcze na podjęcie tych aktywności.

Przeprowadzone badania potwierdziły różnice w dostępie do aktywności turystycznej i rekreacyjnej pomiędzy niepełnosprawnymi mieszkańcami miast i terenów wiejskich. Na terenach wiejskich (często obszarach peryferyjnych) poziom infrastruktury jest zdecydowanie niższy, podobnie jak aktywność organizacji i instytucji aktywizujących osoby niepełnosprawne. To również dostęp do informacji oraz liczba ofert związanych z aktywnością rekreacyjną czy turystyczną realizowaną w wolnym czasie pozostawia ciągle wiele do życzenia, przez co osoby niepełnosprawne posiadają ograniczone możliwości, a ich aktywność sprowadza się do najprostszych form, tj. spacerów czy gimnastyki. Wydaje się konieczne wprowadzenie zdecydowanych działań aktywizujących niepełnosprawnych na obszarach wiejskich, jak też rodzin i osób na co dzień stykających się z tą grupą, w tym organizacji pozarządowych i stowarzyszeń. Aktywizacja przez aktywność turystyczną i rekreacyjną może się przyczynić do zwiększonej aktywności w życiu społecznym czy kulturalnym. Mamy nadzieję że tego typu działania podniosą jakość życia samych zainteresowanych i przyczynią się w jakimś stopniu do uzyskania niezależności w życiu.

Działania aktywizujące winny być nastawione na podnoszenie świadomości i rozbudzanie potrzeb osób niepełnosprawnych. Niski poziom wiedzy sprawia, że nie znają oni swoich praw i możliwości. Często w ich świadomości lub w przekonaniu ich bliskich, niewielka dysfunkcja wyklucza niepełnosprawnego z aktywnego życia, prowadząc do samoizolacji społecznej.

Innym istotnym elementem ograniczającym udział w aktywnym życiu, w opinii niepełnosprawnych, jest ich sytuacja ekonomiczna, gdyż w znacznej większości są to osoby bierne zawodowo, żyjące z rent i świadczeń socjalnych. W przypadku aktywnych zawodowo, wyraźnie widoczne jest zwiększenie aktywności w czasie wolnym.

Piśmiennictwo

- Bombol M. (2008) *Czas wolny jako kategoria diagnostyczna procesów rozwoju społeczno – gospodarczego*, Monografie i Opracowania 555, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa.
- Darcy S. (2009) *Inherent complexity: Disability, accessible tourism and accommodation information preferences*, Tourism Management. doi: 10.1016/j.tourman. 2009.08.010, 1–11.

- Darcy S., Cameron B., Pegg Sh. (2010) *Accessible tourism and sustainability: a discussion and case study*. Journal of Sustainable Tourism, 18 (4): 515-537.
- Grönvik L. (2008) *Definitions of Disability in Social Sciences: Methodological Perspectives*, Scandinavian Journal of Disability Research, 10(2): 144-146.
- Heywood JL. (2002) *The cognitive and emotional components of behavior norms in outdoor recreation*. Leisure Science, 24 3-4, 272.
- Martin J., Meltzer H., Elliot D. (1988) *The prevalence of disability among adults*. H.M.S.O. London.
- Mashaw J., Reno V.P. (1996) *Balancing security and opportunity: The challenge of disability income policy*, National Academy of Social Insurance, Washington DC.
- Mulligan HF, Hale LA, Whitehead L, Baxter GD. (2012) *Barriers to physical activity for people with long-term neurological conditions: a review study*, Adapt Phys Activ Q., 29(3): 243-265.
- Nagi S. Z. (1969) *Disability and rehabilitation: Legal, clinical, and self-concepts and measurements*, Ohio State University Press, Columbus.
- Ostroff E. (2001) *Universal design: The new paradigm*. In W. Preiser & E. Ostroff (Eds.), *Universal design handbook*, McGraw Hill, New York, p. 3-12.
- Palisano RJ, Chiarello LA, Orlin M, et al. (2011) *Determinants of intensity of participation in leisure and recreational activities by children with cerebral palsy*, Dev Med Child Neurol., (53): 142-149. doi:10.1111/j.1469-8749.2010.03819.x.
- Pope A.M, Tarlov A.R. (1991) *A model for disability and disability prevention*, Institute of Medicine: Disability in America, DC: National Academy Press, Washington,
- Pfeiffer D. (1999) *The problem of disability definition: again*, Disabil Rehabil; 8: 392.5.
- Shakespeare T. (2010) *The social model of disability*, Chapter 16, [in:] J Davis LJ, ed. *The Disability Studies Reader*, Routledge, New York.
- Steinfeld E. and Shea S.M. (2001) *Fair housing: Toward universal design in multifamily housing*. [in:] W.F.E. Preiser & E. Ostroff (Eds.), *Universal design handbook*, 35.1-35.13. McGraw-Hill, New York,
- Susie D., Peter M., Archer K. et al. (1997) *Promoting physical activity with people with disabilities*, Active for life. Guidelines. Health Education Authority, London.
- Swain J., Griffiths C., Heyman B. (2003) *Towards a social model approach to counselling disabled clients*, British Journal of Guidance & Counseling, 31(1): 137-152. doi:10.1080/0306988031000086215
- World Health Organizations (1980) *International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps*, Geneva.

World Health Organizations International (1997) Classification of Impairments, Activities and Participation, A Manual of Disablement and Functioning, ICIDH-2.

World Health Organizations (2001) International Classification of Functioning, Disability and Health, ICF, Geneva.

Abstract:

Participation of persons with disabilities from rural areas in eastern Poland in tourism and recreation

Authors indicate that persons with disabilities are excluded from mainstream social and economic life by the very fact that they have certain dysfunctions. In addition, recreational activity of such persons is considerably lower than in other social groups. This article presents selected results of research on "Social conditions for participating in tourism and recreation for persons with disabilities from eastern Poland," conducted between 2005 and 2007 among a randomly selected group of persons with disabilities living in eastern Poland, in particular, the Podkarpackie, Lublin, and Podlaskie voivodeships.

The article addresses participation in tourism and recreation on the part of persons with disabilities living in rural areas in eastern Poland.

The diagnostic survey method was used during research. Research material was collected using mutually complementing survey and interview research techniques. The collected material was statistically analyzed taking into account the necessary assumptions.

The analysis found that place of residence had a significant effect on the level of recreational activity and the choice of forms of recreation. While many participants were aware of the benefits that stem from participating in tourism and recreation, access to different forms of tourism and recreation is insufficient. The main factors that hamper participation in physical activities are high costs, lack of assistance from institutions and non-governmental organizations, and distance between the place of residence and recreational services.

Steps that should be taken to improve the situation include expanding access to information about recreational services available to persons with disabilities, training specialized staff, and, most importantly, paying attention to accessibility of the environment to persons with disabilities.

Key words: leisure time, recreation, physical activity, persons with disabilities, rural population

TURYSTYKA, REKREACJA I SPORT OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH – TEORIA A RZECZYWISTOŚĆ

***Tadeusz Kasperczyk*, Robert Walaszek**,
Andrzej Ostrowski******

Zarys treści: Artykuł przedstawia dwa zagadnienia. Zagadnienie pierwsze, to ukazanie walorów natury biologicznej (zdrowotnej), psychicznej i społecznej jakie posiadają turystyka, rekreacja i, w pewnym aspekcie, sport osób niepełnosprawnych. Zagadnienie drugie, to próba oceny obecności problematyki, głównie turystyki i rekreacji osób niepełnosprawnych o różnych typach dysfunkcji, w najważniejszych wydarzeniach naukowych w Polsce w okresie od 1970 roku do 2011 r. Pracę napisano na podstawie kwerendy literatury przedmiotu, wywiadów z działaczami stowarzyszeń działających na rzecz osób niepełnosprawnych oraz materiałów dokumentalnych udostępnionych przez Polskie Stowarzyszenie Osób Niepełnosprawnych (PSON) w Krakowie.

Słowa kluczowe: turystyka, rekreacja i sport osób niepełnosprawnych

Wprowadzenie

Żyjemy w czasach pełnych kontrastów, z jednej strony obserwujemy olbrzymi postęp określany jako cywilizacyjny, z drugiej narasta liczba problemów społecznych, w tym chorób i urazów. Część społeczeństwa się bogaci, ale znaczna część ubożeje i żyje w warunkach poniżej minimum socjalnego. W czasach trudnych dla ludzi zdrowych (sprawnych) rodzi się pytanie o warunki życia osób dotkniętych kalectwem i ich udział w życiu społecznym. Przedstawiając problematykę turystyki, rekreacji i sportu osób niepełnosprawnych autorzy pracy starali się znaleźć odpowiedzi na pytania:

1. Czym dla osób niepełnosprawnych są turystyka i rekreacja?
2. Jaka rolę odgrywają te formy aktywności w ich życiu?

* Prof. zw. dr hab., Zakład Medycyny Fizycznej i Odnowy Biologicznej, AWF Kraków, nr tel. 605 821 837, e-mail: tadeusz.kasperczyk@awf.krakow.pl

** Dr, Katedra Rekreacji i Odnowy Biologicznej, AWF Kraków, e-mail: robert.walaszek@awf.krakow.pl

*** Dr, Katedra Teorii i Metodyki Sportów Wodnych, AWF Kraków, e-mail: andrzej.ostrowski@awf.krakow.pl

3. W jakim stopniu stanowią o ich rehabilitacji?
4. W jakim stopniu turystyka i rekreacja osób niepełnosprawnych były obecne w najważniejszych wydarzeniach naukowych w latach 1970–2011?
5. Jakie są perspektywy rozwoju turystyki i rekreacji osób niepełnosprawnych?

1. Turystyka i rekreacja osób niepełnosprawnych

Organizm człowieka zdrowego i niepełnosprawnego funkcjonuje dzięki utrzymaniu dynamicznej równowagi wewnętrznej (homeostaza), jak też równowagi w relacji człowiek–środowisko zewnętrzne (heterostaza). Tę równowagę może zaburzać wiele czynników biologicznych, psychicznych i społecznych. Dwa najważniejsze to hipokinezja, czyli zbyt mała ilość ruchu, oraz obciążenia psychiczne, które działając przez dłuższy czas rodzą zgubne reakcje stresowe.

Niedobór ruchu ma wpływ na cały organizm, przede wszystkim upośledza krążenie wieńcowe i obwodowe krwi, sprzyja otyłości, utrudnia prawidłowe wykorzystanie spożywanych pokarmów, zmniejsza masę mięśniową i odporność na choroby.

Wszystkie negatywne skutki hipokinezji dotyczą przede wszystkim osób niepełnosprawnych. Jeżeli przypomnimy jeszcze, że niepełnosprawność ogranicza możliwości życiowe, pogłębia niewiarę w sens życia, powoduje poczucie niższości, odrzucenia i niedowartościowania, to otrzymamy pełny obraz osób poszkodowanych przez los.

Stworzenie możliwości aktywności fizycznej, która stanie się naturalnym impulsem wpływającym na przyspieszenie i wspomaganie procesów regeneracji i kompensacji uszkodzonych funkcji organizmu może być naczelną dewizą specjalistów rehabilitacji, turystyki i rekreacji. Odpowiednio dozowany ruch jest bowiem bodźcem działającym korzystnie na cały organizm człowieka.

Aktywność ruchowa modeluje korzystnie stan morfologiczny i funkcjonalny organizmu. Ćwiczenia fizyczne mogą wpływać na dowolny system organizmu (także odpornościowy), tym samym na ogólną sprawność ustrojową. Układ odpornościowy integruje organizm człowieka. Predysponuje go do tego powszechność występowania limfocytów w organizmie, co wyraża się znaczną liczbą tych komórek – jest ich około 10^{12} , 1% masy ciała. Układ ten posiada autonomię w zdolności rozpoznawania struktur własnych i obcych, uczenia się i pamięci. Pod tym względem podobny jest tylko do układu nerwowego. Reakcje odpornościowe to jeden z najważniejszych elementów obrony organizmu przed czynnikami chorobotwórczymi. Wysiłki fizyczne wpływają istotnie na poprawę odporności [Kasperczyk 1998].

Od wielu lat dużą wagę przypisuje się kompleksowości rehabilitacji osób niepełnosprawnych w przywracaniu maksymalnie możliwej sprawności psychofizycznej. Nie mniej ważne jest też włączanie osób niepełnosprawnych do życia zawodowego i społecznego. Zabiegi usprawniające w szpitalach, przychodniach, sanatoriach to jedna strona medalu. Drugą z powodzeniem – jako doskonale uzupełnienie – może być turystyka i rekreacja. Kaganek [2000] twierdzi, że umiejętnie dozowana aktywność turystyczna i rekreacyjna może poprawiać naruszoną przez inwalidztwo samoocenę i poczucie własnej wartości, zmniejszać poczucie zagrożenia i rozładować napięcia emocjonalne oraz ułatwiać akceptację własnego inwalidztwa i przystosowanie do nowej, często ciężkiej sytuacji życiowej.

Turystyka i rekreacja w ostatnich latach nabierają coraz większego znaczenia w życiu osób niepełnosprawnych. Z badań wynika, że stały się one nie tylko źródłem odpoczynku i odprężenia, ale także świetną rehabilitacją.

Aktywności turystyczna i rekreacyjna mają zapobiegać niekorzystnym zmianom, jakie mogą się pojawić w wyniku choroby, a szczególnie w przypadku ograniczeń ruchowych. Regularna aktywność ruchowa pozwala na znaczną kompensację ubytków morfologicznych i sprawnościowych, zmniejsza biologiczne skutki nieuchronnego procesu starzenia.

Codzienny, umiejętnie dawkowany, wysiłek fizyczny dla ludzi niepełnosprawnych powinien być obowiązkiem. Turystyka i rekreacja, oprócz dostarczania odpowiedniej dawki ruchu, mogą uczynić życie bardziej atrakcyjnym i pożądanym, zahartować organizm i pomóc opanować umiejętność kontrolowania zdrowia i sprawności fizycznej. Wysiłek fizyczny towarzyszący aktywności turystycznej i rekreacyjnej, połączony z walorami krajoznawczymi, pozwala nawiązać kontakty towarzyskie i opuścić „cztery ściany domu”.

Aby osiągnąć zakładane efekty zdrowotne turystyki i rekreacji należy spełnić określone wymagania odnoszące się do ruchu. Warto przytoczyć najważniejsze zalecenia zdrowotnej dawki ruchu podawane w literaturze przedmiotu [Kasperczyk 2003]:

1. Codzienny wysiłek przez 10 minut wykonywany z intensywnością 80% maksymalnego tętna (zalecenie WHO).
2. Wysiłek $3 \times 30 \times 130$; czyli 3 razy w tygodniu przez 30 minut z intensywnością tętna 130 na minutę (recepta Coopera).
3. Wykonać 10–15 tys. kroków dziennie (zalecenie specjalistów japońskich).
4. W tygodniu należy spalić 1200 – 2000 Kcal dzięki aktywności ruchowej (zalecenie Kozdroń).
5. Godzinny spacer dziennie z pokonaniem dystansu 4 km (zalecenie Kasperczyka).

Powyższe zalecenia poddano analizie zgodnie z metodologią treningu zdrowotnego [Kuński 1999]. Metaboliczna ocena treningu zdrowotnego obejmuje:

- wartość ćwiczenia w Kcal ogółem i Kcal/kg/min,
- zużycie O₂ w l/min. i ml/kg/min,
- wysiłek wyrażony równoważnikiem metabolicznym (jednostka MET).

W szacunkowej metodzie oceny treningu zdrowotnego wykorzystuje się zasadę konwersji metabolicznej oraz tabele wydatku energetycznego [Kuński 1999].

Charakterystyka fizjologiczna zaleceń zdrowotnej dawki ruchu:

- a) wartość ćwiczenia w Kcal ogółem i w Kcal/kg/min;

zalecenie 1:

→ 7 dni × 10 minut = 70 minut,

→ 80% maks. HR = 145 HR/min, to odpowiada 10,6 Kcal/min × 70 min = 742 Kcal,

→ 10,6 Kcal/min: 70 kg¹ = 0,151 Kcal/kg/min.

¹W obliczeniach przyjęto masę ciała = 70 kg

zalecenie 2:

→ 130 HR/min = 8,75 Kcal/min,

→ 8,75 Kcal/min × 90 min = 787,5 Kcal,

→ 8,75 Kcal/min: 70 kg = 0,125 Kcal/kg/min

zalecenie 3:

→ 10 tys. kroków = 8 kilometrów, czas = 120 min

→ 3,85 Kcal/min × 120 min = 462 Kcal × 7 dni = 3234 Kcal,

→ 3,85 Kcal/min : 70 kg = 0,055 Kcal/kg/min.

zalecenie 4:

→ 1200 do 2000 Kcal w tygodniu (brak danych, gdyż nie określono charakteru wysiłku).

zalecenie 5:

→ 60 min × 3,85 Kcal/min = 231 Kcal × 6 dni = 1386 Kcal,

→ 3,85 Kcal/min: 70 kg = 0,055 Kcal/kg/min

- b) zużycie O₂ w l/min i ml/kg/min;

zalecenie 1:

→ 10,6 Kcal/min : 5² = 2,12 l/min,

→ 2120 ml/min. : 70 kg = 30,2 ml/kg/min.

² Umowna liczba wg H. Kuńskiego

zalecenie 2:

→ 8,75 Kcal/min : 5 = 1,75 l/min,

→ 1750 ml/min : 70 kg = 25,0 ml/kg/min

zalecenie 3:

→ 3,85 Kcal/min : 5 = 0,77 l/min,

→ 770 ml/min : 70 kg = 11,0 ml/kg/min

zalecenie 4:

→ brak danych, gdyż nie określono charakteru wysiłku.

zalecenie 5:

→ 3,85 Kcal/min : 5 = 0,77 l/min,

→ 770 ml/min : 70 kg = 11,0 ml/kg/min

- c) wielkość wysiłku wyrażona w równoważniku metabolicznym – MET³. Wartość tę uzyskujemy z podzielenia zużycia O₂ w ml/kg/min przez wartość 3,5 (wg H. Kuńskiego);

³ Met – jednostka intensywności wysiłku

zalecenie 1:

→ 30,2 ml/kg/min : 3,5 = 8,6 Met.

zalecenie 2:

→ 25,0 ml/kg/min : 3,5 = 7,14 Met.

zalecenie 3:

→ 11,0 ml/kg/min : 3,5 = 3,14 Met.

zalecenie 4:

→ brak danych.

zalecenie 5:

→ 11,0 ml/kg/min : 3,5 = 3,14 Met.

Największe obciążenie kosztem fizjologicznym związane jest z *zaleceniem 3* (specjalistów japońskich) i wynosi 3234 Kcal w tygodniu. Największe zużycie tlenu jest związane z *zaleceniem 1* i wynosi 30,2 ml/kg/min.

Łobożewicz [2000] twierdzi, że systematyczne uprawianie turystyki i rekreacji przez osoby niepełnosprawne:

1. ułatwia wykonywanie codziennych czynności samoobsługowych i zawodowych,
2. przyspiesza gotowość do podejmowania kolejnych obciążeń wysiłkowych,
3. zmniejsza podatność na sytuacje stresowe i ułatwia ich przewyciężanie,
4. poprawia odporność na trudy życia i zmniejsza podatność na zachorowania.

Powyższe potwierdzają badania Kaganka [2000], który udowodnił, że osoby niepełnosprawne uprawiające turystykę i rekreację przejawiają większą aktywność społeczną i lepiej radzą sobie w życiu codziennym.

Jest rzeczą oczywistą, że osoby niepełnosprawne muszą być wspierane w swoich staraniach o jak największą samodzielność i aktywność życiową. W ramach „Rządowego programu na rzecz osób niepełnosprawnych i ich integracji ze społeczeństwem”¹ przystosowuje się do potrzeb

¹ Program przyjęty przez Radę Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej dnia 05.10.1993 roku.

osób niepełnosprawnych obiekty sportowe i rekreacyjne oraz kształci specjalistyczne kadry dla rozwoju sportu, turystyki i rekreacji.

W wyborze optymalnej formy turystycznej i rekreacyjnej pomóc powinien lekarz, fizjoterapeuta i psycholog. Weiss (1979) pisał, że w turystyce ludzi niepełnosprawnych należy uwzględniać wszystkie kategorie dysfunkcji ustrojowych, a więc niewidomych, głuchych, nerwicowych, psychicznie chorych, z dysfunkcjami narządu ruchu, umysłowo upośledzonych, z problemami układu krążenia i oddychania, po zawałach serca oraz nie mogących się sprawnie poruszać. Wybierając formę turystyki lub rekreacji należy mieć świadomość, że wśród osób niepełnosprawnych przeważają osoby w wieku starszym. Łobożewicz [2000] podaje, że niepełnosprawni w wieku ponad 50 lat stanowią 70% populacji, młodszy w wieku 20–49 lat to około 29% tej populacji.

W praktyce nie ma dyscypliny turystycznej, w której nie mogłyby uczestniczyć osoby niepełnosprawne, ale jej dobór musi być adekwatny do wieku, stopnia niepełnosprawności, stanu zdrowia i wydolności fizycznej. Najbardziej popularna dla większości dysfunkcji człowieka jest turystyka piesza.

W obszarze rekreacji na podkreślenie zasługuje – realizowana w ramach inicjatywy samych niepełnosprawnych poruszających się na wózkach inwalidzkich – „aktywna rehabilitacja” [Milanowska 1999, Tasiemski 2007].

Aby można było realizować powyższe formy turystyczne i rekreacyjne należy zadbać o usuwanie różnego rodzaju barier utrudniających do nich dostęp. Specjaliści wskazują na wiele przeszkód stojących na drodze osób niepełnosprawnych [Jaranowska 1985]:

1. Urbanistyczne, występujące na ulicach miast, poza budynkami.
2. Architektoniczne, występujące w obiektach turystycznych i terenach odwiedzanych przez turystów.
3. Komunikacyjne, polegające na utrudnieniach w podróży do miejsc działalności turystycznej oraz na braku środków transportu dla osób z dysfunkcją narządu ruchu.
4. Brak sprzętu turystycznego.
5. Duże koszty uczestnictwa w różnych formach uprawiania turystyki przy niskich dochodach osób niepełnosprawnych.

Turystyka i rekreacja zwiększają psychiczną wydolność osób niepełnosprawnych, zapewniają spokojny i zdrowy sen, dają odprężenie. Odprężenie z kolei pomaga zahamować niepotrzebną stratę energii, szybko neutralizuje zmęczenie, uspokaja układ nerwowy, daje poczucie koncentracji i skupienia, poprawia pracę narządów wewnętrznych.

Popularnością cieszą się także formy związane ze środowiskiem wodnym. Najbardziej popularną formą aktywności ruchowej w wodzie jest pływanie. Wynika to przede wszystkim z coraz większej dostępności krytych

plywalni przez cały rok, co stwarza możliwość regularnych ćwiczeń zarówno indywidualnych, jak i grupowych.

Zalety oddziaływania wody na organizm człowieka niepełnosprawnego dostrzeżono w uczelniach wyższych wychowania fizycznego, w których od wielu lat przygotowuje się studentów do przyszłej pracy z wykorzystaniem środowiska wodnego na rzecz osób niepełnosprawnych.

Osoby niepełnosprawne od wielu lat uprawiają w Polsce różne formy turystyki kwalifikowanej, do których zalicza się przede wszystkim żeglarstwo, kajakarstwo i nurkowanie. Uprawianie sportów wodnych nierozdzielnie wiąże się z umiejętnością pływania, gdyż przez swoją specyfikę turystyka wodna z beztroskiej zabawy, w wyniku nagłej zmiany warunków atmosferycznych może przekształcić się w sport ekstremalny, wymagający dużych umiejętności i doświadczeń. Dlatego niepełnosprawni, podobnie jak inne osoby muszą spełniać wszystkie kryteria niezbędne do bezpiecznego i skutecznego posługiwania się sprzętem pływającym. Uprawianie turystyki wodnej, szczególnie żeglarstwa przez osoby niepełnosprawne wymaga przystosowania łodzi, nabrzeża, kei i dodatkowego przeszkolenia kadry instruktorskiej, jednakże pożytki z tego warte są poniesionych nakładów. *Kiedy pierwszy raz „zobaczyłem morze” rozumiałem, jak inne były moje (osoby zupełnie niewidomej) wyobrażenia o rejsie. Rozumiałem, że żaden niewidomy, który nie popłynie, nie zrozumie. Nie da się opowiedzieć, nie da się nawet przybliżyć dźwięków, nutki niepokoju, smaczków niepewności, woli zwycięstwa nad sobą...* (Roman Roczeń – uczestnik rejsu „Zobaczyć morze” na jachcie Zawisza Czarny). Żeglarze niepełnosprawni mogą należeć do Polskiego Związku Żeglarzy Niepełnosprawnych i uczestniczyć w regatach kategorii niepełnosprawnych ruchowo lub kategorii niesłyszących. W 2011 roku w Centrum Żeglarstwa i Turystyki Wodnej w Giżycku odbyły się XVII Mistrzostwa Polski Żeglarzy Niepełnosprawnych zorganizowane przez: Mazurską Szkołę Żeglarstwa, Międzynarodowe Centrum Żeglarstwa i Turystyki Wodnej Giżycko i Polski Związek Żeglarzy Niepełnosprawnych. Jest to jedna z najstarszych cyklicznych imprez dla niepełnosprawnych na świecie.

2. Przegląd ważniejszych wydarzeń i publikacji naukowych dotyczących turystyki, rekreacji i sportu osób niepełnosprawnych

Za ważniejsze wydarzenia organizacyjne i naukowe dla omawianego zakresu problemowego w okresie od 1970 roku do roku 2011 uznano:

1. Sesję Naukową z okazji 25-lecia kultury fizycznej w PRL.
2. I Kongres Naukowy Kultury Fizycznej z 1978 roku (Poznań).

3. II Kongres Naukowy Kultury Fizycznej z 1986 roku (Gdańsk).
4. Kongresy i seminaria naukowe organizowane przez PSON w Krakowie w latach 1993-1995:
 - 4.1. „Niepełnosprawni bliżej Europy” – 1993.
 - 4.2. „Postęp w turystyce na rzecz osób o specjalnych potrzebach” – 1994.
 - 4.3. „Sport w rehabilitacji niepełnosprawnych” – 1995.
5. Konferencje naukowe i inne formy działalności na rzecz osób niepełnosprawnych środowiska wrocławskiego: PTWK – Oddział we Wrocławiu i AWF Wrocław.

1. Sesja naukowa z okazji 25-lecia kultury fizycznej w PRL uchodzi nieoficjalnie za pierwszy Naukowy Kongres Kultury Fizycznej w Polsce po II wojnie światowej. Materiałów interesujących autorów niniejszej publikacji szukano w sekcji – „Rekreacja fizyczna”. W omawianym okresie (od 1946–1969) w „przywołanej” publikacji problematyce kultury fizycznej w środowisku osób niepełnosprawnych nie poświęcono żadnej uwagi. W doniesieniach naukowych sesji przebija się propaganda sukcesów socjalistycznego państwa, stąd dużo sprawozdań i statystyk dotyczących związków zawodowych, spółdzielczości pracy, przerw rekreacyjnych w pracy itp. Nawet w pracy traktującej o budowie obiektów sportowo-rekreacyjnych w osiedlu mieszkaniowym nie wspomniano ani słowem o osobach niepełnosprawnych.

2. I Kongres Naukowy Kultury Fizycznej i Sportu, który odbył się w Poznaniu w dniach 21–24 XI 1978 r. obradował w 4 sekcjach. Problematyka związana z osobami niepełnosprawnymi była poruszana aż w 3 sekcjach; były to:

- sekcja rekreacji ruchowej (wtedy jeszcze bez turystyki),
- sekcja rehabilitacji ruchowej,
- sekcja sportu.

W sekcji rekreacji sporo miejsca poświęcono powstaniu (1965 r.) i działalności ZSSP „Start”, które w swojej statutowej działalności miało prowadzić działania w sferze rekreacji i sportu osób niepełnosprawnych. Profesor Łobożewicz poruszył zagadnienie turystyki jako formy rekreacji, jednakże nie nawiązał do jej uprawiania przez osoby niepełnosprawne. Szerzej problematyka ta zaistniała w sekcji rehabilitacji. Tu Profesor Kabsch [1981] rozwijając definicje, a co za tym idzie ustalając zakres rehabilitacji leczniczej i społecznej starał się ukazać w niej ważną rolę i miejsce rekreacji i turystyki inwalidów.

Tego, że turystyka osób niepełnosprawnych jeszcze wtedy nie istniała dowodzi postulat zgłoszony przez Profesor Milanowską [1981], aby w organizowanym Wydziale Rehabilitacji, a tam w Humanistycznym Instytucie Rehabilitacji utworzyć Zakład Rekreacji, Turystyki i Sportu Inwalidów.

W sekcji tej na odnotowanie zasługuje też referat wygłoszony przez doktora Lamika [1981], który przedstawił cele i zadania rekreacji w procesie rehabilitacji osób niepełnosprawnych oraz jej wpływ na sferę biologiczną, psychiczną, społeczną, a także w profilaktyce.

Studując materiały z Kongresu daje się łatwo zauważyć różnicę w poziomie zainteresowań między omawianymi obszarami kultury fizycznej osób niepełnosprawnych a sportem inwalidów. Problematykę sportu osób niepełnosprawnych podejmowało kilku autorów (Szmyt, Zembaty, Dziedzic, Piszczyński i Wierusz, Janiszewski).

Reasumując, należy wyrazić opinię, że uczestnicy kongresu dostrzegli w swoich wystąpieniach potrzebę rozwoju sportu osób niepełnosprawnych.

3. II Kongres Naukowy Kultury Fizycznej odbyty w dość nieodległym odstępie czasowym (1986) omawiał przedmiotową problematykę w sekcji IV pt.: „Problemy rekreacji i turystyki”. W sekcji tej wygłoszono 6 referatów na temat turystyki i rekreacji w różnych aspektach, od uwarunkowań społeczno-ekonomicznych, poprzez ich formy i zadania, do motywacji, ale w żadnym z tych opracowań (choćby marginalnie) nie poruszono problemu turystyki i rekreacji osób niepełnosprawnych. Jedynie w sprawozdaniu z obrad sesji Profesor Łobozewicz upomniał się o *stworzenie modelu turystyki dla ludzi starszych i niepełnosprawnych*.

Dodać należy, że Kongres obradował też w sekcji rehabilitacji ruchowej – ale problematyka ta także i tu nie była poruszana. Uczestnicy tej sekcji wnieśli do uchwały końcowej kongresu jedynie poprawkę, aby podjąć działania w kierunku upowszechnienia różnych form kultury fizycznej, sportu i turystyki w profilaktyce i terapii naszego społeczeństwa.

4. Zdecydowanie korzystniej przedstawia się interesująca autorów pracy problematyka w działalności organizacyjnej i naukowej instytucji społecznych działających na rzecz osób niepełnosprawnych. Szczególna rola w tym względzie przypada Polskiemu Stowarzyszeniu Osób Niepełnosprawnych z siedzibą w Krakowie. Stowarzyszenie to działając pod przewodnictwem Bolesława Ładeckiego (1929–2011) zorganizowało w latach 1993–1995 trzy duże imprezy naukowe o zasięgu międzynarodowym.

Kongres „Niepełnosprawni Bliżej Europy” (1993) zaowocował trzema tomami materiałów. W trzecim tomie znaleźć można kilka interesujących naukowo doniesień, a szczególnie cenne są prace badawcze w zakresie rekreacji i turystyki osób niepełnosprawnych. Szczygieł [1994] analizując formy spędzania czasu wolnego przez osoby niepełnosprawne stwierdził, że 1 raz w miesiącu aktywnie ruchowo spędza czas 27,2%, a jeżeli spytano – 1 raz w roku, to doszło do tego kolejnych 30%. Jako główną barierę podejmowania aktywnych form kultury fizycznej – wymieniono barierę finansową, a w drugiej kolejności brak ofert [Szczygieł, Kaganek 1995].

Z lektury referatów (tom drugi) związanych z barierami, jakie napotykają osoby niepełnosprawne wynika, że najlepsze rozwiązania – można nawet powiedzieć, że mające cechy systemowe – oferują przedsiębiorstwa uzdrowiskowe. Tu z reguły występują odpowiednie dostosowania funkcjonalne wszystkich miejsc i warunków dla potrzeb niepełnosprawnych; od pokoju poprzez sale zabiegowe (gimnastyka, basen etc.), jadalnie, pijalnie po obiekty rekreacyjne typu park, deptak, itp. [Kaczmarska 1994]. W doniesieniu Fenczyna, gdzie mowa jest o ludziach korzystających na co dzień z wózka inwalidzkiego, na bariery w dostępie do turystyki wskazywało 75% respondentów [Fenczyn 1994].

Kolejny kongres poświęcony był turystyce na rzecz osób o specjalnych potrzebach. Kongres postawił sobie za cel ambitne zadania; wyrażają je postawione przez organizatorów pytania:

1. Czym jest turystyka dla tych osób?
2. Jaki jest wpływ turystyki na zdrowie ludzi?
3. Jaka jest polityka państwa w zakresie turystyki?
4. Co robić, aby umożliwić realizację turystyki?
5. Kto może lub powinien być organizatorem turystyki?
6. Jakie są perspektywy rozwoju turystyki?

Zainteresowanych problematyką autorzy odsyłają do lektury materiałów; kilka kwestii pragną jednak podkreślić. Należy zgodzić się z opinią Profesora Przeclawskiego [1995], że badania naukowe nad turystyką są zaniebane.

Każda dziedzina do rozwoju potrzebuje kadr, postulat ich kształcenia pojawił się w pracy Szczygła i Kaganka [1995].

Zapewne „milowy krok” w dziedzinie badań naukowych nad turystyką osób niepełnosprawnych wykonał Kaganek [2009]. W swojej monografii w rozdziale drugim omawia prace poświęcone turystyce osób niepełnosprawnych z uwzględnieniem przeglądu prac zagranicznych (2.1) i krajowych (2.2). Lektura ta pozwala zgodzić się z Autorem, że w Polsce literatura z tego zakresu jest obszerna i zróżnicowana. Wartość naukowa tych prac jest bardzo różna. Często brak jest w tych pracach wyraźnego oddzielenia turystyki, rekreacji, sportu, czasu wolnego, a nawet rehabilitacji od siebie. Już takie zestawienie świadczy o braku ścisłego zdefiniowania pojęć, co przecież musimy uznać za zasadnicze kryterium prac naukowych.

Ośrodkiem naukowym, który posiada olbrzymie zasługi w rozwoju różnych obszarów kultury fizycznej osób niepełnosprawnych jest AWF we Wrocławiu. Tam w sposób wzorcowy miała miejsce współpraca pomiędzy działaczami społecznymi (mamy na myśli Józefa Patkiewicza – PTWK, Oddział we Wrocławiu) a jednostkami naukowymi. Olbrzymia w tym za-

sługa Profesora Bolacha, który całe życie zawodowe i naukowe poświęcił tej problematyce. Profesor jest autorem bądź współautorem około 200 publikacji z tego zakresu.

Przykładem takiej wzorcowej współpracy była Międzynarodowa Konferencja Naukowa – „Aktywność ruchowa osób niepełnosprawnych” (2003), której pokłosiem stała się bardzo cenna monografia naukowa pod redakcją Migasiewicza i Bolacha [2004]. Omówienie działalności ośrodków krakowskiego i wrocławskiego nie oznacza, że inne ośrodki, takie jak np. warszawski, katowicki i lubelski nie zajmowały się tą problematyką.

3. Sport osób niepełnosprawnych

Odrębnym zagadnieniem jest sport osób niepełnosprawnych, sport w rozumieniu wyczynu. Ten rodzaj sportu Kasperczyk [1999] określił jako sport autoteliczny, a do wyznaczników tego sportu zaliczył: 1) systematyczny trening, 2) współzawodnictwo, 3) wynik (rekord), 4) predyspozycje psychomotoryczne, 5) perfekcjonizm ruchu, 6) taktykę, 7) kondycję, 8) kontrolę lekarską, 9) odnowę biologiczną, 10) regulaminy, przepisy, 11) zawody i inne. Niekiedy można także mówić o formach pośrednich, czyli rekreacji kwalifikowanej. Taką jest wspinaczka skałkowa i halowa [Swędzioł 2010].

Czy sport jest środkiem rehabilitacji? Odpowiedź jest pozytywna, ale tylko w kontekście rehabilitacji społecznej (późny okres całego procesu rehabilitacji). Jej zadaniem jest umożliwienie osobie niepełnosprawnej czynnego uczestnictwa w życiu społecznym. Celem rehabilitacji leczniczej i ruchowej jest usprawnianie ruchowe, aby osoba niepełnosprawna mogła być samowystarczalna w realizacji potrzeb życia codziennego, w tym zawodowego. Rehabilitacja ta odbywa się głównie za pośrednictwem kinezyterapii.

Osoby niepełnosprawne mogą (podobnie jak zdrowe) uczestniczyć w następujących rodzajach (formach) aktywności fizycznej: turystyka połączona z krajoznawstwem, turystyka kwalifikowana, rekreacja rozumiana jako sport masowy lub usportowiona forma aktywności fizycznej oraz sport wyczynowy. Oceniając rzeczywiste uczestnictwo osób niepełnosprawnych w tych obszarach aktywności należy stwierdzić, że największe dokonania i warunki do jej realizacji występują w sporcie osób niepełnosprawnych. Dziedzina ta posiada odpowiednią strukturę organizacyjną i najlepsze formy pracy (ZSSP „Start”), system rozgrywek i imprez sportowych od spartakiad poprzez olimpiady specjalne do paraolimpiad. Kształcone są kadry dla potrzeb sportu, realizowane są liczne badania naukowe [Bolach 1995, Kosmol 2008, Molik 2010, Milanowska 1999, Plinta 2001, Skowroński 1999, Sobiecka 2010]. Znajdują się też na tę działalność środki finansowe z bu-

dżetu państwa. Warto się zastanowić dlaczego sport osób niepełnosprawnych nie cieszy się w odbiorze społecznym takim (lub choćby zbliżonym) uznaniem jak sport wyczynowy zdrowych? Dzieje się tak, pomimo że polscy sportowcy niepełnosprawni w rywalizacji międzynarodowej zdobywali dotąd więcej medali niż zawodnicy zdrowi. Porusza ten problem i próbuje postawić diagnozę Michaluk [2011], który widzi złożoność tego zjawiska, a za obecną sytuację winą obarcza głównie media – ich komercjalizm i ciągle jeszcze niski poziom rozwoju społecznego w ogóle. To doskonale obrazuje stosunek społeczeństwa do ludzi niepełnosprawnych.

Wnioski

1. Pożądane społecznie postawy wobec osób niepełnosprawnych, a także osób o specjalnych potrzebach powinny być kształtowane zgodnie z duchem konstytucji od okresu przedszkolnego poprzez wszystkie szczeble edukacji.
2. Istnieje potrzeba zmian programowych w kształceniu kadr dla potrzeb turystyki i rekreacji osób niepełnosprawnych. Powinna być nawiązana bliższa współpraca pomiędzy wydziałami rehabilitacji ruchowej a turystyki i rekreacji we współdziałaniu z organizacjami osób niepełnosprawnych.
3. Precyzyjniej należy definiować i opisywać poszczególne obszary kultury fizycznej osób niepełnosprawnych. Mylone są cele rehabilitacji leczniczej z rehabilitacją społeczną.
4. W polityce społecznej państwa i samorządów należy dostrzegać wszystkie możliwe bariery dotyczące osób niepełnosprawnych, w tym także finansowe i dostęp do Internetu.
5. Turystyka i rekreacja istnieją bardziej w sferze teorii niż rzeczywistości społecznej, nieco korzystniej na tym tle przedstawia się sport osób niepełnosprawnych.

Piśmiennictwo

- Bolach E. (1995) *Sprawność specjalna zawodników uprawiających piłkę koszykową na wózkach*, Fizjoterapia, nr 3, s. 62–67.
- Fenczyn J. (1994) *Rola ludzi dobrej woli w organizowaniu turystyki osób niepełnosprawnych*, [w:] Problemy edukacji i integracji osób niepełnosprawnych ze społeczeństwem, red. J. Fenczyn i J. Wyczasany, PSON, Kraków.

- Jaranowska K. (1985) *Bariery architektoniczne i urbanistyczne utrudniające uprawianie turystyki przez osoby niepełnosprawne*, Biuletyn Informacyjny, PTWK, Warszawa.
- Kabsch A. (1981) *Miejsce rehabilitacji ruchowej w kulturze fizycznej*, [w:] I Kongres Naukowy Kultury Fizycznej i Sportu, red. W. Nowacki i J. Tkaczyk, GKKFiS, Warszawa.
- Kaczmarek E. (1994) *Kształtowanie przestrzeni uzdrowiska a świat ludzi niepełnosprawnych*, [w:] Udostępnienie przestrzeni osobom niepełnosprawnym. Likwidacja barier, red. E. Kaczmarek, PSON, Kraków.
- Kaganek K. (2000) *Aktywność osób po udarze mózgu a uprawianie turystyki i rekreacji*, Folia Turystyka, nr 9, s. 97–113.
- Kaganek K. (2009) *Turystyka osób niepełnosprawnych w aspekcie wybranych uwarunkowań*, EAS, Kraków.
- Kasperczyk T. (1998) *Aktywność ruchowa jako składowa profilaktyki zdrowia ze szczególnym uwzględnieniem układu odpornościowego*, [w:] Aktywność fizyczna w pielęgnowaniu zdrowia i terapii chorób, red. E. Rutkowska, AM, Lublin.
- Kasperczyk T. (1999) *Sport jako środek rehabilitacji*, [w:] Sport w rehabilitacji niepełnosprawnych (Sport in rehabilitation of the disabled), red. J. Ślężyński, PSON, Kraków.
- Kasperczyk T. (2003) *Rekreacja fizyczna jako czynnik zdrowotny*, Zeszyty Naukowe, BWST, nr 2, s. 7–14.
- Kosmol A. (2008) *Trafność oceny skuteczności i efektywności gry w ataku na przykładzie zespołów Polskiej Ligi Siatkówki*, Wychowanie Fizyczne i Sport, nr 53, s. 149–154.
- Kuński H. (1999) *Profil wydolności (sprawności) prozdrowotnej w indywidualizacji treningu zdrowotnego osób dorosłych*. ZG TKKF, Warszawa.
- Lamik P. (1981) *Cele i zadania rekreacji w procesie rehabilitacji*, [w:] I Kongres Naukowy Kultury Fizycznej i Sportu, red. W. Nowacki i J. Tkaczyk, GKKFiS, Warszawa.
- Łobożewicz T. (2000) *Turystyka i rekreacja ludzi niepełnosprawnych*, WSE, Warszawa.
- Michałuk T. (2011) *Sport osób niepełnosprawnych w semiotyczno-filozoficznej perspektywie badawczej*, Fizjoterapia, nr 1, s. 41–48.
- Migasiewicz J., Bolach E. (red.) (2004) *Aktywność ruchowa osób niepełnosprawnych*, PTWK Oddz. Wrocław, AWF Wrocław.
- Milanowska K. (1981) *Oceny i perspektywiczny model kształcenia dla potrzeb rehabilitacji ruchowej*, [w:] I Kongres Naukowy Kultury Fizycznej i Sportu, red. W. Nowacki i J. Tkaczyk, GKKFiS, Warszawa.

- Milanowska K. (1999) *Sport i aktywność ruchowa jako istotny czynnik w rehabilitacji osób niepełnosprawnych*, [w:] Sport w rehabilitacji niepełnosprawnych, red. J. Ślężyński i W. Petryński, PSON, Kraków.
- Molik B. (2010) *Wydolność beztlenowa i skuteczność w grach zespołowych a klasyfikacja zawodników niepełnosprawnych*, AWF, Warszawa.
- Plinta R. (2001) *Koordynacyjna sfera motoryczności a punktacja zawodników uprawiających koszykówkę na wózkach*, Człowiek i Ruch, nr 3, s.61–63.
- Przećlański K. (1995) *Turystyka i jej rola wobec osób o specjalnych potrzebach*, [w:] Postęp w turystyce na rzecz osób o specjalnych potrzebach (Progress in tourism of people with special needs), red. J. Ślężyński i W. Petryński, PSON, Kraków.
- Skowroński W. (1999) *Ocena sprawności motorycznej osób z upośledzeniem umysłowym zmodyfikowaną wersją testu „Eurofit”*, [w:] Sport w rehabilitacji niepełnosprawnych, red. J. Ślężyński, PSON, Kraków.
- Sobiecka J. (2010) *Proces integracji środowisk sportu paraolimpijskiego i sportu osób pełnosprawnych*, Postępy Rehabilitacji, nr 2, s. 63–72.
- Swędzioł W. (2010) *Wspinaczka halowa i skałkowa z osobami niewidzącymi. Motywy skłaniające do podejmowania ryzyka, inicjacja i nauczanie*, AWF, Kraków, praca doktorska.
- Szczygieł A. (1994) *Analiza form spędzania czasu wolnego osób niepełnosprawnych*, [w:] Rehabilitacja medyczna i społeczna, red. T. Kasperczyk, PSON, Kraków.
- Szczygieł A., Kaganek K. (1995) *Znaczenie kadr w turystyce osób niepełnosprawnych*, [w:] Postęp w turystyce na rzecz osób o specjalnych potrzebach, red. J. Ślężyński i W. Petryński, PSON, Kraków.
- Tasiemski T. (2007) *Satysfakcja z życia i aktywność sportowa osób po urazach rdzenia kręgowego. Badania porównawcze polsko-brytyjskie*, Seria: Monografie, AWF, Poznań.
- Weiss M. (1979) *Możliwości uprawiania turystyki przez osoby niepełnosprawne*, [w:] Społeczne aspekty turystyki, cele i realizacja, IT, Warszawa.

Abstract:**Tourism, recreation and sport of disabled persons – theory and reality**

The paper deals with two issues. The first is a presentation of the biological – that is, beneficial to health – as well as psychological and social advantages of tourism, recreation and – in a certain aspect – also sport practised by the disabled. The second issue is an attempt to evaluate the presence of the problems of tourism and recreation of disabled persons with various dysfunctions during the most important scientific events in Poland from the 1970's to 2011. The paper has been written on the basis of a survey of reference books, interviews with activists of various associations working for the benefit of the disabled, and archival records rendered available by the Kraków section of the Polish Association of Disabled People (PSON).

Keywords: tourism, recreation, and sport of the disabled.

II. OGÓLNE ZAGADNIENIA TURYSTYKI

FUNKCJA TURYSTYCZNA ZAMOŚCIA W ŚWIETLE ANALIZY WYBRANYCH ELEMENTÓW ZAGOSPODAROWANIA TURYSTYCZNEGO I NATĘŻENIA RUCHU TURYSTYCZNEGO W LATACH 1999–2011

*Józef Superson**, *Teresa Brzezińska-Wójcik***,
*Beata Chabudzińska****, *Agata Skulska*****

Zarys treści: W artykule prezentującym wyniki badań empirycznych, podjęto próbę oceny funkcji turystycznej Zamościa w latach 1999–2011 w kontekście wykorzystania wybranych elementów bazy materialnej miasta oraz natężenia ruchu turystycznego. Spośród elementów zagospodarowania turystycznego uwzględniono dostępność komunikacyjną miasta, bazę noclegową, bazę gastronomiczną oraz bazę towarzyszącą. Ruch turystyczny w Zamościu scharakteryzowano na podstawie wskaźników gęstości ruchu turystycznego oraz intensywności ruchu turystycznego obliczonych według wzorów Schneidera i Charvata. Sezonowość ruchu turystycznego przeanalizowano na podstawie analizy udzielonych noclegów w hotelu *Carskie Koszary*. Funkcję turystyczną określono także na podstawie liczby udzielonych noclegów, wskaźnika wykorzystania pojemności noclegowej oraz wskaźnika R. Barretje'a i P. Deferta. W świetle przeanalizowanych danych funkcja turystyczna miasta jest stosunkowo słabo rozwinięta. Zamość jest krajoznawczym ośrodkiem o charakterze tranzytowym. Jest również punktem rozrządowym wycieczek krajoznawczych, pełniącym funkcję bazy wypadowej na Roztocze.

Słowa kluczowe: Zamość, funkcja turystyczna, ruch turystyczny

Wprowadzenie

Miasta są skomplikowanymi strukturami przestrzenno-gospodarczymi, w których funkcja turystyczna ma często charakter uzupełniający [Haywood 1986, ss. 154–167; Law 2002, s. 26–28; Borg van der 1994, ss. 66–69;

* Dr hab., Wydział Nauk o Ziemi i Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, jozef.superson@poczta.umcs.lublin.pl

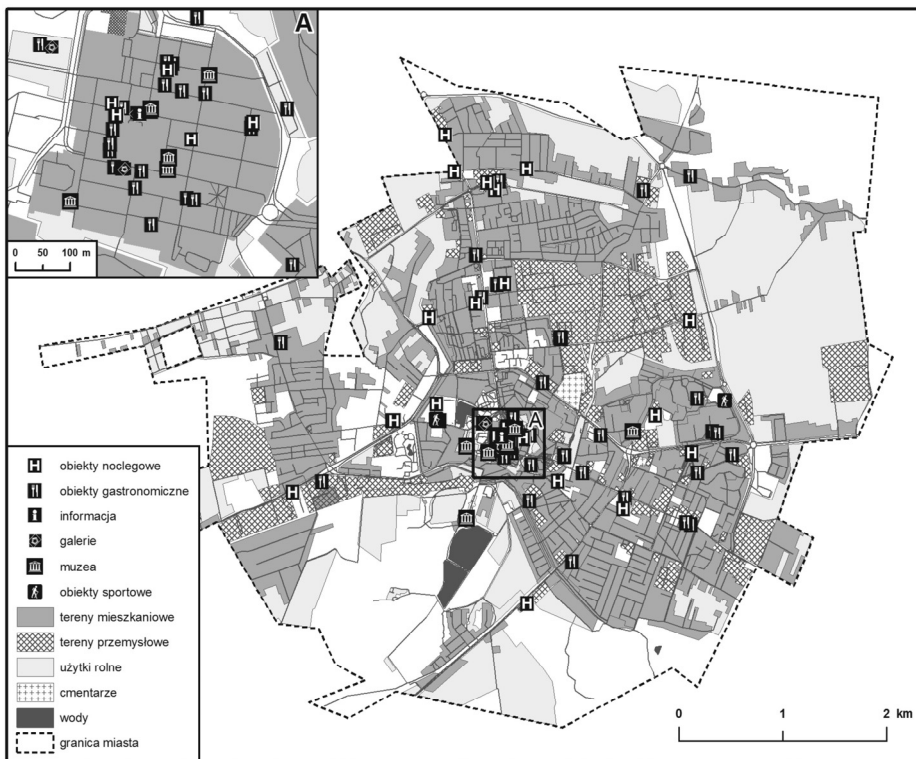
** Dr hab., Wydział Nauk o Ziemi i Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, tbrzezina@poczta.umcs.lublin.pl

*** Mgr, Wydział Nauk o Ziemi i Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, beata.chabudzinska@poczta.umcs.lublin.pl

**** Mgr, Hotel Artis Park Sp. z o.o., agataskulska@wp.pl

Derek i in. 2005, s. 199–237]. Funkcja ta ma także charakter heterogeniczny, a na jej kondycję wpływa wiele czynników społecznych, ekonomicznych, politycznych i środowiskowych [Zmysłony 2012, s. 49–60].

Zamość dość powszechnie uznawany jest za atrakcyjny turystycznie. Na przykład w opracowaniu *Geografia turystyki Polski* miasto sklasyfikowano jako ważną (trzy gwiazdki) miejscowość turystyczną, wyróżnioną dla potrzeb zagranicznej turystyki przyjazdowej [Lijewski i in. 2002, s. 191–196]. Największą wartością Zamościa, z punktu widzenia turystyki, są walory kulturowe Rynku Wielkiego, należącego do przestrzeni Starego Miasta, wpisanego w 1992 roku na listę Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO jako przykład renesansowej zabudowy miejskiej [<http://www.unesco.pl/kultura/dziedzictwo-kulturowe/swiatowe-dziedzictwo/lista-swiatowego-dziedzictwa/>] oraz do historycznego zespołu miasta w zasięgu obwarowań XIX wieku wpisanego na listę obiektów uznanych przez Prezydenta RP za pomniki historii [<http://www.nid.pl/idm,81,lista-objektow-uznanych-przez->

Ryc. 1. Wybrane elementy bazy materialnej turystyki w Zamościu: A – Zagospodarowanie turystyczne w przestrzeni Starego Miasta

Źródło: Opracowanie własne na podstawie inwentaryzacji terenowej i wywiadu ustnego

prezydenta-rp-za-pomniki-historii.html]. W ostatnich 10 latach włożono duży wysiłek w odrestaurowanie zabytków tej części miasta. W tym okresie odnotowuje się także dynamiczny rozwój ruchu turystycznego. Wiąże się to z lokalizacją Zamościa przy ważnych szlakach komunikacyjnych i w bezpośrednim sąsiedztwie Roztocza – regionu atrakcyjnego pod względem przyrodniczym i kulturowym. Wpływ na zwiększające się natężenie ruchu turystycznego ma ponadto stosunkowo zasobna i wyspecjalizowana baza turystyczna (ryc. 1).

1. Przegląd literatury problemowej

Pojęcie funkcji turystycznej stanowi przedmiot badań wielu badaczy geografii turystyki. Szeroki przegląd definicji w tym zakresie prezentują J. Fischbach [1989, s. 7–8], M. Derek [2008, s. 13–23], G. Gołembski (red.) [2011, s. 9, 21–35] oraz A.R. Szromek [2012, s. 47–60]. W wielu opracowaniach wskaźnik funkcji turystycznej określa się na podstawie trzech kategorii komponentów:

- 1) działalności gospodarczej skierowanej na obsługę turystów,
- 2) poziomu zagospodarowania turystycznego,
- 3) intensywności ruchu turystycznego.

Niektórzy autorzy [Warszyńska, Jackowski 1979, s. 205–208] przyjmują, że funkcję turystyczną pełnią te jednostki przestrzenne, w których turystyka stanowi dominującą formę działalności gospodarczej. Z kolei A. Matczak [1989, s. 27–39] przez funkcję turystyczną rozumie całą działalność społeczno-ekonomiczną miasta, która jest skierowana na obsługę turystów, i którą miasto spełnia w systemie gospodarki narodowej. Podobnie W. Kurek i M. Mika [2007, s. 11–49] przyjmują, iż „przez funkcję turystyczną rozumie się wszelką działalność społeczno-ekonomiczną w miejscowości lub regionie, skierowaną na obsługę turystów, z której wynika jej (jego) zdolność do zaspokajania określonych potrzeb turystycznych”.

W badaniach nad funkcją turystyczną istotne są jej mierniki [m.in. Defert 1988, s. 24–28; Meyer 2004, s. 27–35; Milewski 2005, s. 213–226]. Jednym z nich jest liczba turystów przybywających na określony obszar w jednostce czasu. Liczba ta jest odnoszona do liczby stałych mieszkańców [m.in. Warszyńska, Jackowski 1979, s. 66]. Miernikiem funkcji turystycznej, który najczęściej pojawia się w literaturze [m.in. Meyer 2004, s. 27–35; Milewski 2005, ss. 213–226], jest liczba miejsc noclegowych. Niektórzy autorzy [np. Balicki i in. 1996, s. 5–11; Szwichtenberg, Borzyszkowski 2000, s. 5–11] w swoich badaniach nad funkcją turystyczną do wskaźnika określającego bazę noclegową dodają też wskaźnik jej wykorzystania.

W celu określenia poziomu rozwoju funkcji turystycznej w literaturze przedmiotu niejednokrotnie wykorzystuje się kombinacje cech. Najczęściej brane są pod uwagę dwie cechy: wielkość i rodzaj bazy noclegowej oraz intensywność ruchu turystycznego. Parametry te są uzupełniane innymi parametrami. Na przykład J. Warszńska i A. Jackowski [1979, s. 333], oprócz liczby turystów, zwracają uwagę na odsetek (50% lub 70%) mieszkańców zatrudnionych w gospodarce turystycznej [Warszńska, Jackowski 1979, s. 206]. Zaś A. Jackowski [1981, s. 39–73], oprócz warunków środowiska przyrodniczego i uwarunkowań społeczno-gospodarczych, uwzględnił zagospodarowanie turystyczne oraz wielkość ruchu turystycznego.

Znaczenie zagospodarowania turystycznego i walorów turystycznych jako mierników funkcji turystycznej podkreśla A. Wolaniuk [1998, s. 75–84]. Na walory przyrodnicze, elementy zagospodarowania turystycznego, dostępność komunikacyjną, wielkość i strukturę ruchu turystycznego, strukturę użytkowania obszaru, odsetek przychodów uzyskiwanych z turystyki oraz wielkość zatrudnienia w turystyce – pomocne w definiowaniu funkcji turystycznej – zwraca uwagę J. Fischbach [1989, s. 7–8]. Podobnie R. Wiluś [1997, s. 30–32] oprócz bazy noclegowej (głównie letniskowe osadnictwo turystyczne) uwzględnia jeszcze: atrakcyjność turystyczną (walory turystyczne), ruch turystyczny, zagospodarowanie turystyczne i dostępność komunikacyjną. Bardzo szerokie ujęcie w tym zakresie prezentuje A. Matczak [1989, s. 27–39]. Zdaniem tego autora, podczas analizy funkcji turystycznej miast powinno się uwzględniać trzy komponenty:

- 1) zasoby środowiska geograficznego oraz infrastruktury w kontekście potencjalnych (zasoby) oraz rzeczywistych (infrastruktura) możliwości obsługi turystów;
- 2) wielkość i zróżnicowanie ruchu turystycznego z uwagi na wielkość i strukturę konsumpcji turystycznej;
- 3) społeczne, gospodarcze i przestrzenne skutki wynikające z obsługi turystów [za Derek 2008, s. 18].

Niektórzy autorzy, np. G. Gołembski [za A. Szromkiem 2012, s. 73–74] proponują uzupełnienie powyższych mierników o liczbę podmiotów gospodarczych w sektorze turystyki, zaś D. Pearce [1995 s. 14–15] prezentuje cztery wskaźniki:

- 1) dochodów z turystyki w przeliczeniu na 1 turystę,
- 2) wydatków przypadających na turystę PCTE (*Per Capita Traveller Expenditur*),
- 3) wskaźnik wpływu turystyki TIF (*Tourism Impact Factor*) oraz wskaźnik udziału turystyki TPF (*Tourism Proportion Factor*), oceniające wpływ aktywności turystycznej. Spośród najnowszych podejść – także krytycznych w stosunku do stosowanych mierników funkcji – należy

przywołać opracowania A. Szromka [2012, s. 60–192; 2013, s. 326–338]. Autor ten zwraca uwagę na konieczność stosowania syntetycznych miar rozwoju funkcji turystycznej, proponując logistyczny wskaźnik funkcji turystycznej [Szromek 2013, s. 327].

W świetle przytoczonych powyżej kilku wybranych podejść badawczych okazuje się zatem, że każdy z badaczy nieco inaczej podchodzi do tego zagadnienia, stosując nieznacznie odmienne kryteria – w zależności od sposobu postrzegania problemu, dostępności danych oraz skali przestrzennej badanego zjawiska. Najczęściej stosowanymi miernikami funkcji turystycznej są baza noclegowa, ruch turystyczny oraz walory turystyczne [Derek 2008, s. 19].

2. Cel opracowania i metody badań

Funkcja turystyczna miasta może być czynnikiem poprawy jakości życia mieszkańców oraz aktywizacji lokalnej gospodarki. Ponadto wzbogaca wizerunek miasta, jak również sprzyja rewaloryzacji przestrzeni miejskiej [Derek i in. 2005, s. 200]. W tym kontekście podjęto próbę oceny stopnia rozwoju funkcji turystycznej Zamościa w odniesieniu do wybranych elementów zagospodarowania turystycznego oraz natężenia ruchu turystycznego. Należy podkreślić, że w dotychczasowych opracowaniach, dotyczących regionu lubelskiego, nie podejmowano jeszcze tego zagadnienia. Cel ten osiągnięto przez analizę: dostępności komunikacyjnej (na podstawie inwentaryzacji terenowej i danych Zarządu Dróg Grodzkich), dynamiki zmian liczby obiektów i miejsc noclegowych oraz obiektów bazy gastronomicznej (zgodnie z danymi zgromadzonymi w latach 1999–2011 przez UM Zamość i GUS – Bank Danych Lokalnych), jak również bazy towarzyszącej (według danych Zamojskiego Ośrodka Informacji Turystycznej (ZOIT)). Do określenia stopnia rozwoju funkcji turystycznej wykorzystano wskaźniki: gęstości bazy noclegowej (liczba miejsc noclegowych odniesiona do powierzchni miasta), wykorzystania pojemności noclegowej (stosunek liczby osobo-noclegów do liczby miejsc noclegowych) oraz wskaźnik R. Barretje'a i P. Deferta.

Wielkości ruchu turystycznego przeanalizowano na podstawie informacji przekazywanych przez podmioty branży turystycznej (Zamojski Ośrodek Informacji Turystycznej, Twierdza Zamojska, Zamojski Ogród Zoologiczny). Ponadto, obliczono wskaźniki gęstości ruchu turystycznego (stosunek turystyki przyjazdowej do całkowitej powierzchni miejscowości) oraz intensywności ruchu turystycznego za pomocą wskaźników, odpowiednio: Schneidera oraz Charvata.

3. Baza materialna jako miernik rozwoju funkcji turystycznej Zamościa

W literaturze przedmiotu [m. in. Warszzyńska, Jackowski 1979, s. 252–268; Rogalewski 1979, s. 7–8, 11–13, 51–57, 63–67] na bazę materialną turystyki (zagospodarowanie turystyczne) najczęściej składają się cztery główne elementy: dostępność komunikacyjna, baza noclegowa, baza żywieniowa i baza uzupełniająca.

Miasto Zamość, w którym koncentrowały się historyczne szlaki handlowe w kierunku Chełma, Sandomierza, Jarosławia czy szlaki łączące Lublin z Lwowem [Szczygieł 1983, s. 95–116], ma stosunkowo dobrze rozwiniętą dostępność komunikacyjną [*Potencjał ekonomiczny...* 2011, s. 109–125]. Przez miasto przebiegają dwie drogi krajowe i biorą początek trzy drogi wojewódzkie. W relatywnie niewielkiej odległości położone są Lublin (85 km), Rzeszów (148 km) i Warszawa (250 km). Ponadto o około 60 km oddalone są trzy ważne polsko-ukraińskie przejścia graniczne – Hrebenne, Zosin i Hrubieszów. Dodatkowym atutem są trzy obwodnice: Hetmańska, Zachodnia i Śródmiejska (Mała Obwodnica), usprawniające przejazd przez i do centrum miasta. Dość dobrze zorganizowana jest też komunikacja autobusowa PKS oraz komunikacja prywatna, złożona z mikrobusek obsługujących połączenia dalekobieżne z Lublinem, Warszawą, czy Krakowem. Podróżni przemieszczający się koleją mogą również liczyć na połączenia regionalne.

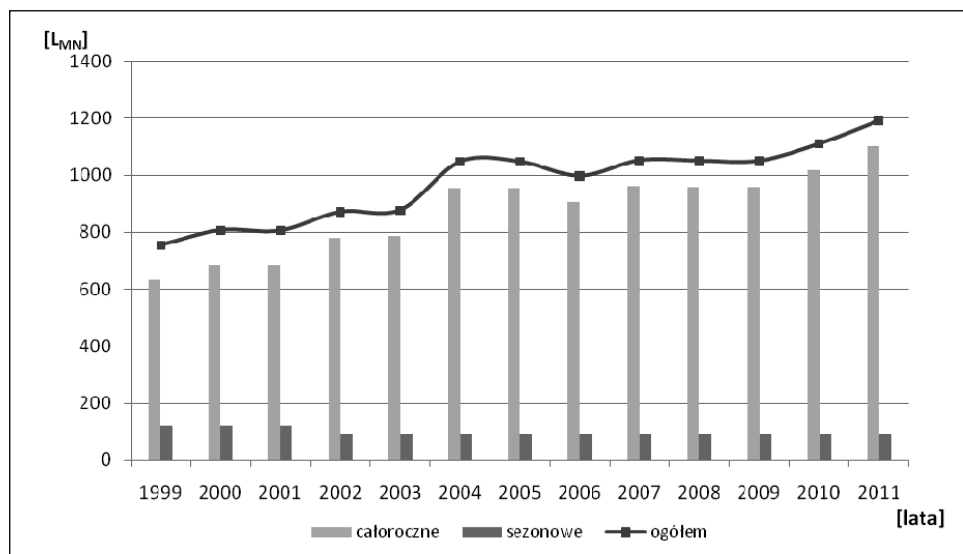
Na bazę noclegową Zamościa składają się całoroczne i sezonowe obiekty zbiorowego zakwaterowania oraz obiekty prywatne (tab. 1). W celu dokonania analizy dynamiki zmian liczby obiektów i miejsc noclegowych opracowano i porównano dane zgromadzone w latach 1999–2011 przez UM Zamość i GUS (Bank Danych Lokalnych). Oprócz tego, obliczono gęstość bazy noclegowej. Należy jednak zauważyć, że dane z tych dwóch źródeł wielokrotnie różnią się od siebie.

Stosunkowo porównywalne dane w zakresie liczby obiektów noclegowych ogółem, w przypadku obu źródeł, zarejestrowano w latach 1999–2004. W roku 1999 w Zamościu znajdowało się 14 obiektów noclegowych. W trakcie kolejnych trzech lat ich liczba zwiększyła się o dwa, a w następnych latach tylko nieznacznie się zmieniała, by w 2004 r. osiągnąć liczbę 18 obiektów. Znacznie większe rozbieżności w danych, dotyczących obiektów noclegowych zarówno ogółem, jak i całorocznych oraz sezonowych, pojawiają się od roku 2005. Według informacji zgromadzonych przez Urząd Miasta liczba miejsc noclegowych stopniowo zwiększała się (nie licząc spadku w 2006 r.), tak że w roku 2010 w Zamościu funkcjonowały 22 podmioty oferujące noclegi. Natomiast, zgodnie z danymi zebranymi przez Główny Urząd Statystyczny

Tabela 1. Liczba obiektów noclegowych w Zamościu w latach 1999–2011

Rok	Liczba obiektów noclegowych (dane UM Zamość)			Liczba obiektów noclegowych (dane GUS - Bank Danych Lokalnych)		
	ogółem	całorocznych	sezonowych	ogółem	całorocznych	sezonowych
1999	14	12	2	14	brak danych	brak danych
2000	15	13	2	15	brak danych	brak danych
2001	16	14	2	16	brak danych	brak danych
2002	16	14	2	17	brak danych	brak danych
2003	17	14	2	17	13	4
2004	18	16	2	18	16	2
2005	18	16	2	16	14	2
2006	17	15	2	14	12	2
2007	18	16	2	15	12	3
2008	18	16	2	13	11	2
2009	20	18	2	13	11	2
2010	22	20	2	17	12	5
2011	25	23	2	14	12	2

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Miasta Zamość i Banku Danych Lokalnych GUS

Rycina 2. Liczba miejsc noclegowych w Zamościu (L_{MN}) w latach 1999–2011

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Miasta Zamość

Tabela 2. Obiekty noclegowe prowadzące działalność w Zamościu w 2011 r.

Typ obiektu	Nazwa obiektu noclegowego	Liczba miejsc noclegowych
Hotele****	Artis Hotel & Spa	55
Hotele***	Hotel Orbis Zamojski	108
	Hotel Senator	56
	Hotel Carskie Koszary	50
Hotele**	Hotel Renesans	64
	Hotel Jubilat	64
	Centrum Konferencyjno-Hotelowe „Alex”	68
Hotele*	Hotel Junior	64
Hotele razem		529
Motele	Motelik Korona	54
Zajazdy	Zajazd Orzeł	60
	Zajazd Hetmański	26
Zajazdy razem		140
Pozostała baza noclegowa niesklasyfikowana, wpisana do ewidencji prowadzonej przez Urząd Miasta Zamość	Pokoje gościnne OSiR	100
	Pokoje Gościnne „Na Granicznej”	9
	Pokoje Gościnne Polakowski Leszek	9
	Pokoje Gościnne Burda Tomasz	11
	Miejsca Noclegowe Arkadia	35
	Miejsca Noclegowe Beata Sznajdowicz	5
	Miejsca Noclegowe Ewa Wirkijowska	9
Miejsca Noclegowe Aleksandra	5	
Pozostała baza noclegowa niesklasyfikowana razem		183
Campingi	Ośrodek Rekreacyjno-Wypoczynkowy „Duet”	54
Pozostałe	Bursa Międzyszkolna nr 1	50
	Bursa Międzyszkolna nr 2	50
	Internat OHP	69
Pozostałe razem		223
Obiekty sezonowe	Szkolne Schronisko Młodzieżowe przy Szkole Podstawowej nr 4	90
	Pole biwakowe przy Ośrodku Rekreacyjno-Wypoczynkowym „Duet”	
Łączna liczba miejsc noclegowych		1165

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Miasta Zamość

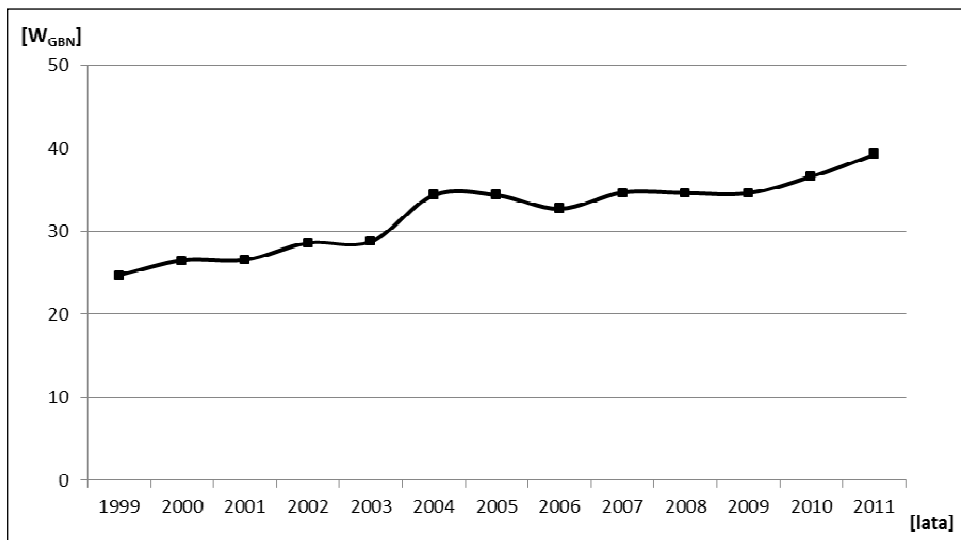
ny, liczba obiektów noclegowych w Zamościu zmniejszyła się z 18 w 2004 r. do 13 w 2009 r., a następnie – w 2010 r. – dość szybko ponownie wzrosła do 17 (tab. 1).

Znaczne dysproporcje odnotowano również w liczbie miejsc noclegowych (L_{MN}) w Zamościu w latach 1999–2011, według danych UM Zamość i GUS (ryc. 2). W przypadku całorocznych i sezonowych miejsc noclegowych dane są spójne jedynie w trzech pierwszych latach okresu badawczego. W danych, zebranych dla lat 2002–2011, pojawiają się liczne rozbieżności które, w skali miasta i jego mieszkańców, są bardzo duże i sięgają błędu ponad 500 miejsc noclegowych (w roku 2003). Dlatego w dalszej analizie uwzględniono szczegółowe dane z UM Zamość. Z Banku Danych Lokalnych (GUS) wykorzystano tylko liczbę osobonoclegów oraz liczbę turystów zagranicznych korzystających z noclegów, gdyż nie były one dostępne w UM Zamość. Uznaliśmy bowiem, że w zakresie liczby obiektów hotelowych i ich klasyfikacji dane GUS nie są zbyt wiarygodne. Wynika to prawdopodobnie z różnic w definicjach pojęć związanych z turystyką, ze sposobu gromadzenia danych, a także ze zmieniających się sposobów klasyfikowania obiektów bazy noclegowej. Ponadto dane udostępniane przez GUS, zgodnie z przepisami obowiązującymi w Polsce, uwzględniają tylko te podmioty gospodarcze, które zatrudniają dziewięciu i więcej pracowników. Podkreślić należy, że dużą grupę przedsiębiorstw turystyczno-rekreacyjnych w małych miastach stanowią mikroprzedsiębiorstwa zatrudniające mniej niż dziewięć osób.

W celu uzupełnienia informacji, odnośnie rozwoju bazy noclegowej Zamościa, wykorzystano dane Urzędu Miasta Zamość za rok 2011 r. Urząd zarejestrował wówczas 25 obiektów noclegowych o zróżnicowanym standardzie, które oferowały 1165 miejsc noclegowych (tab. 2). Największą liczbą miejsc noclegowych dysponowały hotele – 529 i pozostałe objekty bazy noclegowej – 223. Zajazdy i motele oferowały 140 miejsc noclegowych, baza niesklasyfikowana, wpisana do ewidencji UM – 183 miejsca, a objekty sezonowe posiadały 90 miejsc.

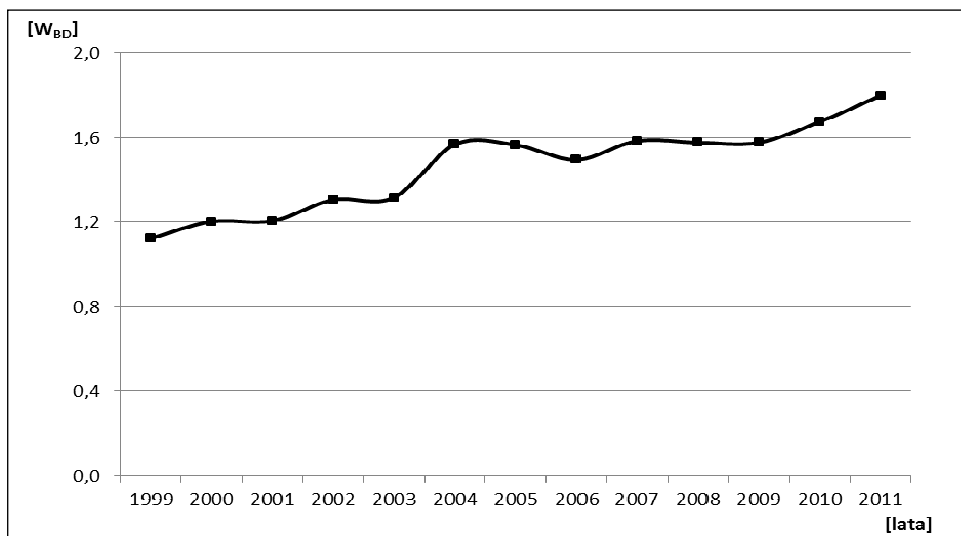
Zmienną charakteryzującą funkcję turystyczną Zamościa jest miernik gęstości bazy noclegowej (W_{GBN}), oparty na relacji liczby miejsc noclegowych do powierzchni 1 km² miasta. W latach 1999–2011 zaznacza się tendencja wzrostu wielkości wskaźnika. W badanym okresie wartości wskaźnika zawierają się w przedziale 24,7–39,3 (ryc. 3). W dużej mierze związane jest to z nowymi inwestycjami w bazę noclegową miasta.

Miernik funkcji turystycznej (W_{BD}) obliczono także na podstawie wzoru R. Baretje'a i P. Deferta, który uwzględnia liczbę turystycznych miejsc noclegowych oraz liczbę ludności miejscowej. Wartości tego wskaźnika w latach 1999–2011, według informacji pozyskanych z UM Zamość, zawierają się w przedziale od 1,1 do 1,8 (ryc. 4). Zauważa się brak znaczących wahań

Rycina 3. Wielkość wskaźnika gęstości bazy noclegowej (W_{GBN}) w Zamościu w latach 1999–2011

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Miasta Zamość

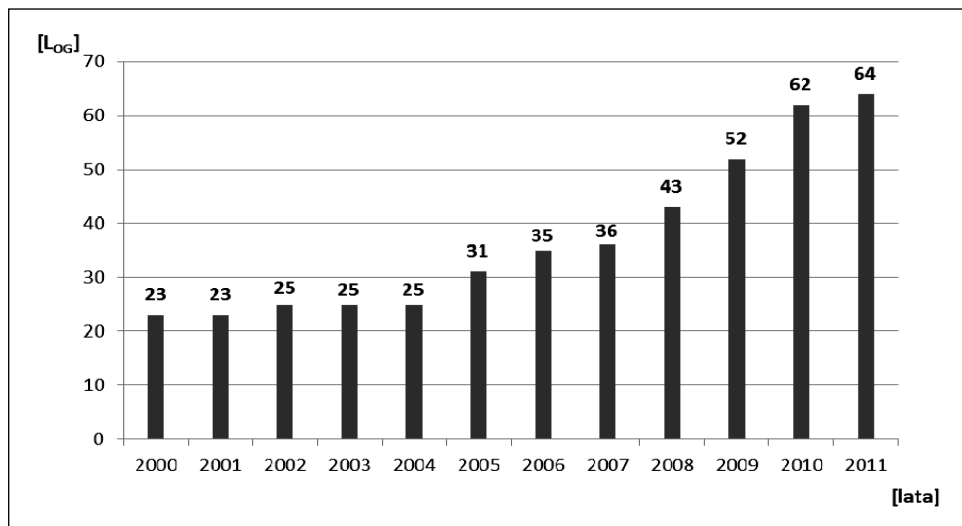
Rycina 4. Funkcja turystyczna Zamościa (W_{BD}) w latach 1999–2011 według wskaźników R. Baretje'a i P. Deferta

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Miasta Zamość

wartości miernika, a jedynie stopniowy i systematyczny wzrost. Generalnie przyjmuje się, że o rozwiniętej funkcji turystycznej informuje wartość wskaźnika Baretje'a, Deferta powyżej 100 [Defert 1988, s. 24–28]. Jednak według niektórych badaczy [Warszyńska, Jackowski 1979, s. 207; Liszewski 1989, s. 71] wartości graniczne wskaźnika przyjęte przez R. Baretje'a i P. Deferta nie mają przełożenia na warunki polskie, ponieważ we Francji do grupy miejscowości o wartościach 100-500 zalicza się miejscowości alpejskie, czy położone na Lazurowym Wybrzeżu [Warszyńska, Jackowski 1979, s. 207], gdzie tradycje turystyczne należą do najstarszych w Europie. Według S. Liszewskiego [1989, s. 71], w świetle doświadczeń empirycznych, przyjęte kryterium wartości jest zbyt wysokie „dla wykazania występowania funkcji turystycznej w miastach polskich o złożonej na ogół strukturze gospodarczej”. Z kolei zdaniem A. Szwichtenberga i J. Borzyszkowskiego [2000, s. 5–11] wskaźnik ten eksponuje miejscowości o niewielkiej liczbie mieszkańców, zaś jego konstrukcja jest niekorzystna dla dużych jednostek. W realiach polskiej turystyki przyjmuje się [Warszyńska 1985, s. 79–104], że funkcja ta jest wiodącą lub jest jedną z głównych funkcji społeczno-gospodarczych miasta, gdy wskaźnik R. Baretje'a i P. Deferta przekracza wartość 50. Niska wartość wskaźnika uzyskana dla Zamościa, przypisywana jest osiedlom handlowym, małym ośrodkom administracyjnym oraz miastom przemysłowym, które nie zaliczają się do miejscowości turystyki pobytowej [Warszyńska, Jackowski 1979, s. 205–208]. W skali zaproponowanej przez M. Boyer, przytaczanej przez S. Papapavlou-Ioakeimidou, N. Rodolakis, R. Kalfakakou [<http://www-sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa06/papers/560.pdf>], tak niska wartość wskaźnika oznacza, że „aktywność turystyczna praktycznie nie istnieje”, zaś w klasyfikacji zaproponowanej przez A. Szwichtenberga [2006, ss. 106] – oznacza obszar z bardzo słabo rozwiniętą funkcją turystyczną.

W Zamościu sukcesywnie wzrasta liczba obiektów bazy gastronomicznej (L_{OG}) (ryc. 5). Ich liczba, w ciągu ostatnich 10 lat, zwiększyła się niemal trzykrotnie, od 23 obiektów w 2000 r. do 64 w roku 2011. Największy wzrost odnotowano w 2010 r., kiedy w Zamościu oddano do użytku 10 nowych lokali gastronomicznych. Pośrednio przyczyniło się do tego ukończenie renowacji Rynku Wielkiego i otwarcie dwóch nowych hoteli.

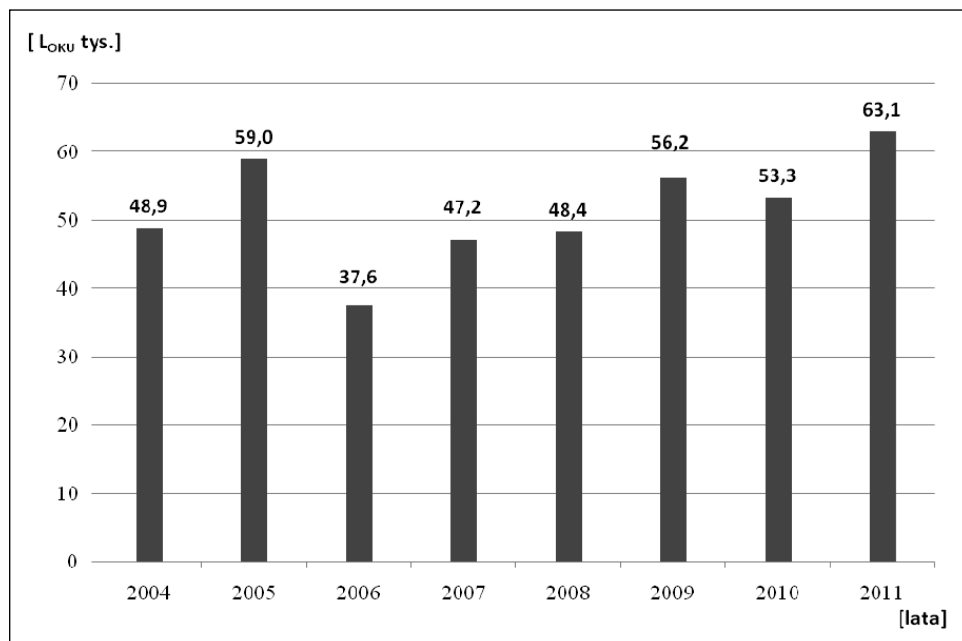
Turyści i mieszkańcy miasta mogą skorzystać z oferty 12 pizzerii, 15 barów, 4 kawiarni i 6 klubów nocnych. W Zamościu funkcjonuje także 27 restauracji, w tym 8 przyhotelowych, z których większość oferuje wysoki standard usług. W przeważającej liczbie (17 lokali) skupione są one w okolicach Starego Miasta, jednego z najchętniej odwiedzanych przez turystów miejsca w Zamościu (dane własne). Z inwentaryzacji terenowej wynika, że w każdym lokalu średnio może być około 70 miejsc. Zatem 17 lokali, skupionych wokół rynku na Starym Mieście, może obsłużyć jednorazowo około 1100 turystów.

Rycina 5. Liczba obiektów gastronomicznych (L_{0G}) w Zamościu w latach 2000–2011

Źródło: Opracowanie własne na podstawie inwentaryzacji terenowej i wywiadu ustnego

W ramach bazy towarzyszącej można w Zamościu wyróżnić wiele obiektów kulturalno-rozrywkowych (muzea, galerie), informacyjnych (punkty informacji turystycznej) czy sportowo-rekreacyjnych, które bezpośrednio lub pośrednio świadczą usługi podróżnym odwiedzającym miasto. Obecnie w mieście funkcjonuje 7 muzeów, z których najbardziej znane są: Muzeum Zamojskie, usytuowane w Kamienicach Ormiańskich i najstarsza apteka w Polsce (Apteka Rektorska) oraz Muzeum Martyrologii Zamojszczyzny „Rotunda”. Pozostałe to Centrum „Synagoga”, Muzeum Diecezjalne przy Kurii Biskupiej, Muzeum Sakralne Katedry Zamojskiej i Muzeum Techniki Drogowej i Mostowej Okręgu Lubelskiego. Ponadto w Zamościu znajdują się 3 galerie: Biuro Wystaw Artystycznych – Galeria Zamojska, Galeria Fotografii „Ratusz” oraz Galeria Brama. W okresie letnim w mieście odbywają się festiwale („Jazz na Kresach”, „Eurofolk”), koncerty, jarmarki („Jarmark Hetmański”) i spektakle („Zamojskie Lato Teatralne”). Obiekty bazy sportowo-rekreacyjnej pełnią w Zamościu przede wszystkim funkcje paraturystyczne. Do największych obiektów sportowych w mieście zaliczyć można Ośrodek Sportu i Rekreacji, krytą pływalnię i Klub Tenisowy „Return”. Dla potrzeb turystów biura turystyczne i Zamojski Ośrodek Informacji Turystycznej (ZOIT) świadczą usługi transportowe, informacyjne i przewodniczące po Zamościu i Roztoczu. Dodatkową działalnością, jaką prowadzi ZOIT, jest sprzedaż biletów wstępu, pamiątek i wydawnictw turystycznych. Na podstawie informacji zebranych przez pracowników ZOIT i sprzedanych

Ryc. 6. Liczba osób korzystających z usług (L_{OKU}) Zamojskiego Ośrodka Informacji Turystycznej (ZOIT) w latach 2004–2011

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych ZOIT

biletów liczba osób korzystających z usług (L_{OKU}) Zamojskiego Ośrodka Informacji Turystycznej w latach 2004–2011 zmieniała się od 48,9 tys. do 63,1 tys. (ryc. 6). Mimo że dane te są przybliżone i szacunkowe, to od 2006 roku zaznacza się wzrostowa tendencja w liczbie osób korzystających z pomocy pracowników ZOIT. Jedynie w roku 2010, ze względu na remont siedziby tej instytucji, odnotowano zmniejszenie liczby osób korzystających z informacji turystycznej.

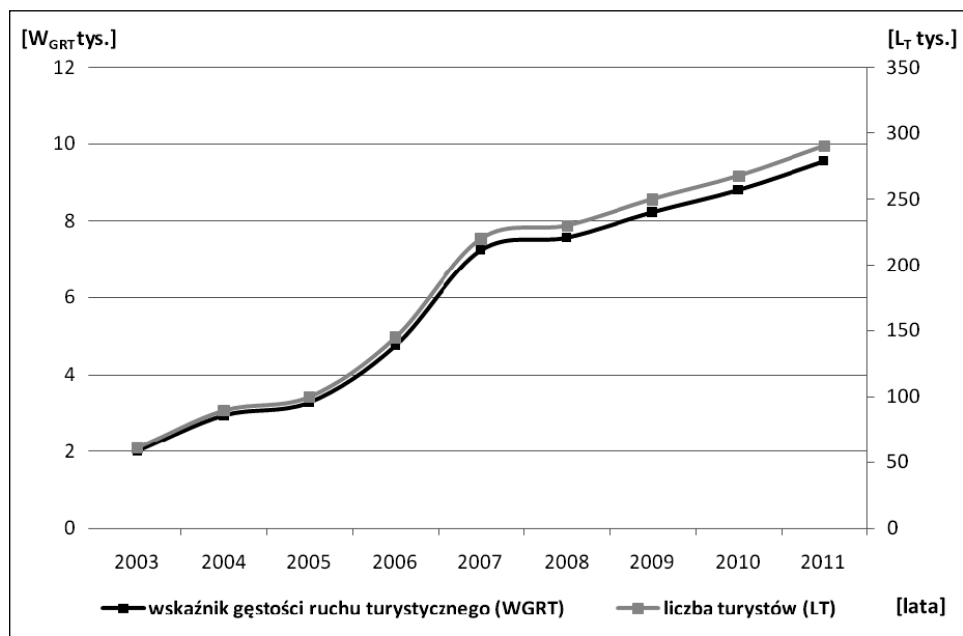
4. Ruch turystyczny odzwierciedleniem funkcji turystycznej Zamościa

W Zamościu dotychczas nie przeprowadzono szczegółowej analizy natężenia ruchu turystycznego w kontekście rozwoju funkcji turystycznej. Na użytek niniejszego opracowania oszacowano liczbę turystów na podstawie informacji przekazywanych przez podmioty branży turystycznej. Uzyskano następujące dane: liczbę turystów (m.in. obsługiwanych przez Zamojski Ośrodek Informacji Turystycznej; osób zwiedzających ekspozy-

cje muzealne, obiekty Twierdzy Zamojskiej oraz Zamojski Ogród Zoologiczny), liczbę korzystających z noclegów oraz liczbę osobonoclegów (na podstawie danych Urzędu Miasta Zamość oraz Banku Danych Lokalnych GUS). Dane te obrazują zmienność w ruchu turystycznym w Zamościu. W pierwszym roku gromadzenia danych szacowana liczba turystów odwiedzających miasto wyniosła 61125 osób. Lata 2004–2007 charakteryzowały się dużym wzrostem ich liczby – od 13% w 2004 do aż 51% w 2007 r. W latach 2008–2011 zanotowano mniejszy wzrost ruchu turystycznego, określany w granicach 5,0–8,5%. W 2011 roku Zamość odwiedziło około 290 tys. turystów (ryc. 7).

Wskaźniki liczbowe – gęstości ruchu turystycznego oraz intensywności ruchu turystycznego Schneidera i Charvata – opierające się na danych wyjściowych z lat 1999–2010 są przydatne do oceny ogólnej funkcji turystycznej Zamościa.

Wskaźnik gęstości ruchu turystycznego (W_{GRT}) odnosi wielkość zjawiska turystyki przyjazdowej do całkowitej powierzchni miejscowości (30,48 km²). Indykator obliczono na podstawie dostępnych danych, zgromadzonych przez Urząd Miasta Zamość dla lat 2003–2011 (ryc. 7).

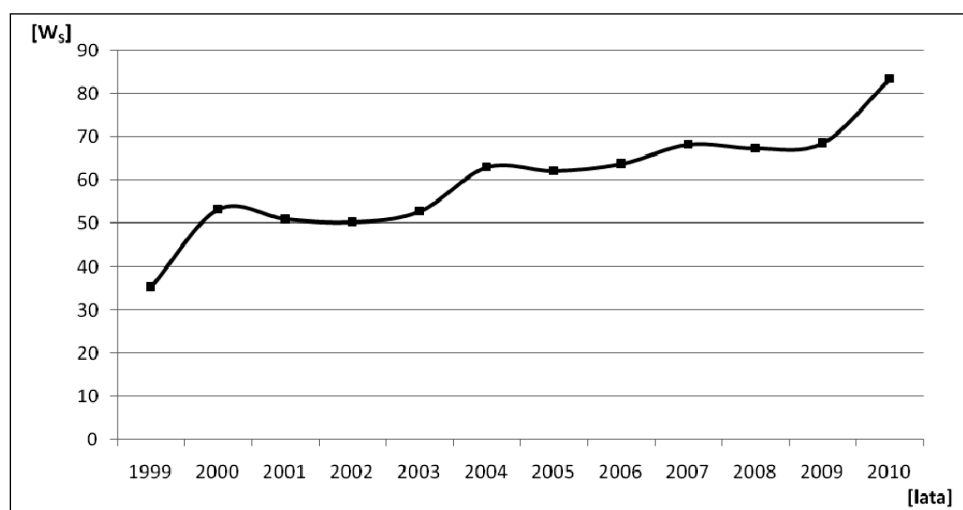

Ryc. 7. Wielkości wskaźnika gęstości ruchu turystycznego (W_{GRT}) w odniesieniu do liczby turystów (L_T) w Zamościu w latach 2003–2011

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Miasta Zamość

Wraz ze wzrostem przyjazdowego ruchu turystycznego zwiększa się zagęszczenie turystów w przestrzeni miasta. Potwierdzeniem tego jest widoczny wyraźny wzrost wartości wskaźnika – od 2005,41 do 9558,34, odpowiednio w latach: 2003 i 2010. Największy wzrost gęstości ruchu turystycznego odnotowano w roku 2006 w stosunku do roku 2005 o 1477 osób na 1 km² miasta oraz w roku 2007 w stosunku do roku 2006 – o 2394 (ryc. 7).

Wskaźnik natężenia ruchu turystycznego według Schneidera (W_s) uwzględnia liczbę korzystających z noclegów (według danych dostępnych tylko z Banku Danych Lokalnych GUS) w odniesieniu do liczby stałych mieszkańców (na podstawie danych Urzędu Miasta Zamość) (ryc. 8). System

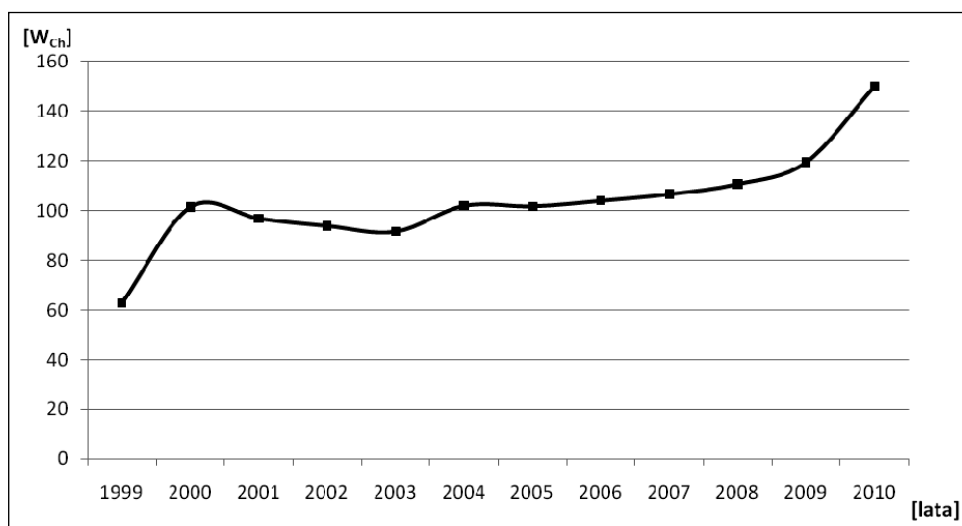

Ryc. 8. Natężenie ruchu turystycznego w Zamościu w latach 1999–2010 według wskaźnika Schneidera (W_s)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Miasta Zamość i Banku Danych Lokalnych GUS

matyczny i dość szybki wzrost liczby korzystających z noclegów odnotowano w latach 1999–2010. Liczba ta ciągle się zwiększała – od 23,8 tys. w roku 1999 do 55,3 tys. w 2010 roku, przy jednoczesnym nieznacznym tylko spadku liczby mieszkańców, która utrzymywała się na poziomie 67–66 tys. osób. Wielkość wskaźnika obliczonego dla Zamościa systematycznie wzrasta od 35,4 w roku 1999 do 83,5 w roku 2010. Przykładowo dla Lublina w roku 2010 wskaźnik ten wynosił znacznie mniej – 53,9. W polskich realiach przyjmuje się [Warszyńska 1985, s. 79–104], że funkcja turystyczna jest jedną z głównych funkcji społeczno-gospodarczych miasta, gdy wskaźnik Schneidera przekracza wartość 500.

Wskaźnik intensywności ruchu turystycznego według Charvata (W_{Ch}) odnosi liczbę osobonoclegów (na podstawie danych dostępnych tylko Banku Danych Lokalnych GUS) do liczby stałych mieszkańców (na podstawie danych Urzędu Miasta Zamość). Wielkości tego wskaźnika wskazują na tendencję wzrostową liczby turystów – od 62,88 w roku 1999 do 149,92 w roku 2010 (ryc. 9). Podobnie jak w przypadku poprzednich wskaźników, największy przyrost wartości wskaźnika o 38,59 i 30,55 odnotowano odpowiednio w latach 2000 i 2010.

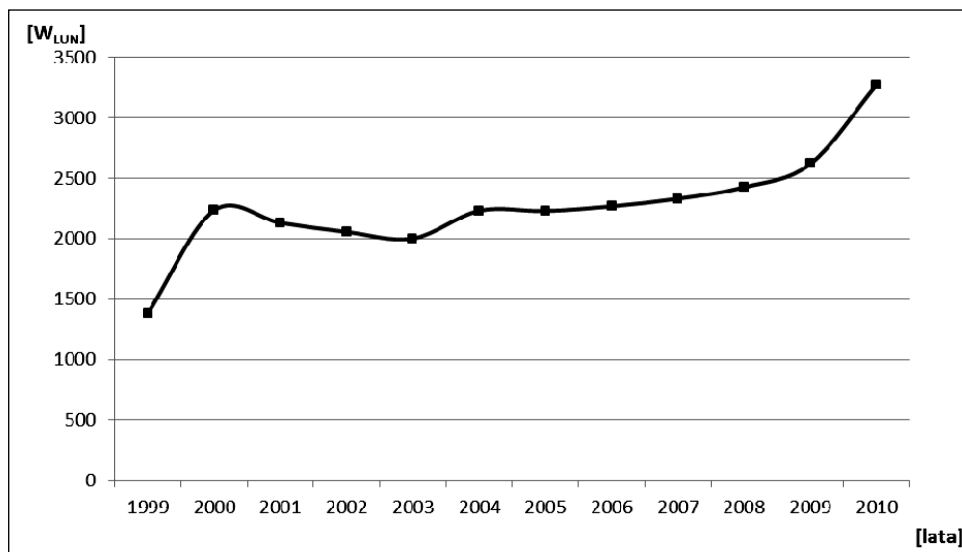

Ryc. 9. Intensywność ruchu turystycznego w Zamościu w latach 1999–2010 według wskaźnika Charvata (W_{Ch})

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Miasta Zamość i Banku Danych Lokalnych GUS

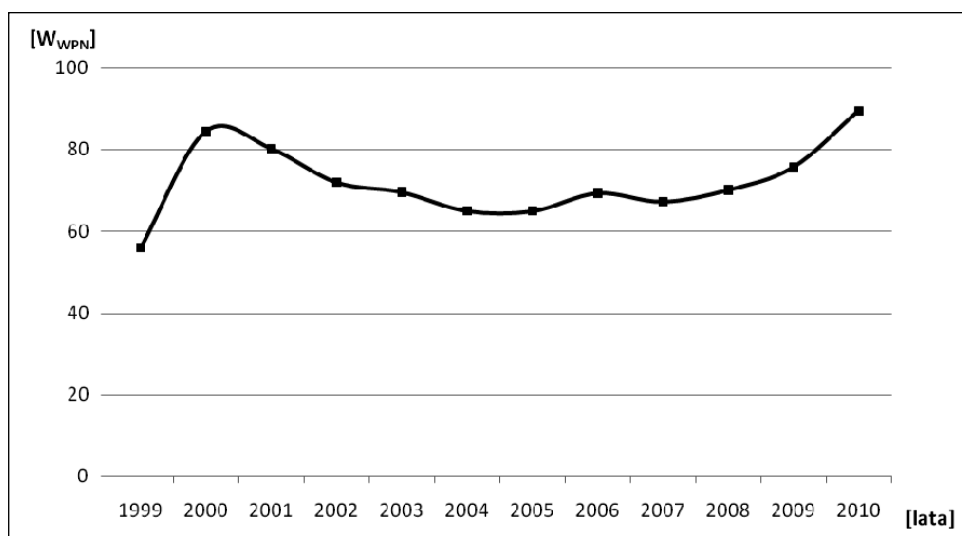
O intensywności ruchu turystycznego można także wnioskować na podstawie wskaźnika liczby udzielonych noclegów (W_{LUN}), obliczonego na podstawie liczby osobo-noclegów przypadających na 1 km² miasta dla dostępnych danych z lat 1999–2010 (ryc. 10). Zestawienie danych wykazało ogólne tendencje wzrostowe wskaźnika, aż o 236%, od poziomu 1384,2 w 1999 roku do 3272,7 w 2010 r. Jedynie w latach 2001–2003 odnotowano spadek.

Kolejną zmienną charakteryzującą funkcję turystyczną Zamościa jest wskaźnik wykorzystania pojemności noclegowej (W_{WPN}), wyznaczony na podstawie relacji liczby osobonoclegów do liczby miejsc noclegowych [GUS... 2006] w latach 1999–2010 (ryc. 11). Wielkości wskaźnika wykorzystania pojemności noclegowej systematycznie rosły od 56,0 do 84,4 w latach

Ryc. 10. Wskaźnik liczby udzielonych noclegów (W_{LUN}) w Zamościu w latach 1999–2010

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Miasta Zamość i Banku Danych Lokalnych GUS

Ryc. 11. Wskaźnik wykorzystania pojemności noclegowej (W_{WPN}) w Zamościu w latach 1999–2010

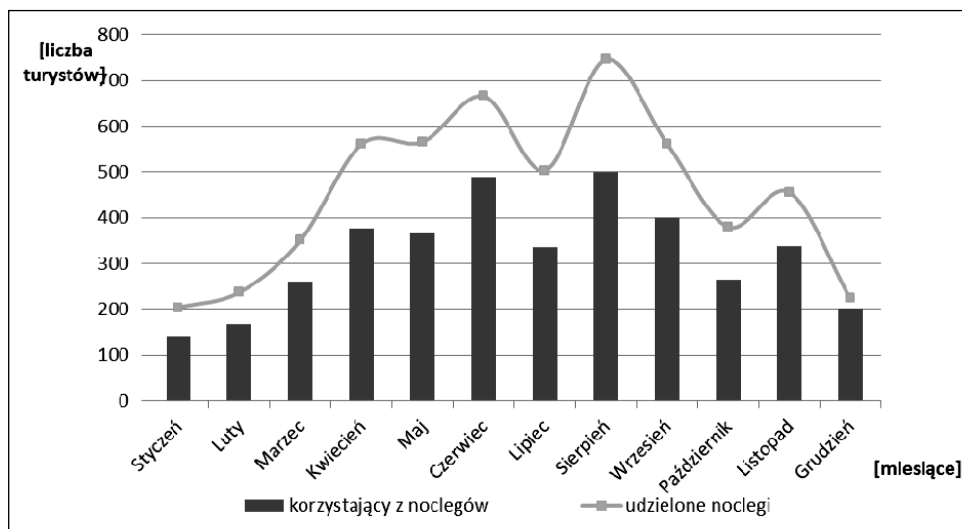
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Miasta Zamość

1999–2000. Po niewielkim spadku wartości w okresie 2002–2006 zaznacza się ponownie wyraźna tendencja wzrostowa – od około 70 w roku 2008 do poziomu 90 w 2010 r.

Poddano także analizie ruchu turystycznego w roku 2011 na podstawie realizacji wykorzystania rezerwacji noclegów w konkretnym hotelu – „Carskie Koszary”. Dane zostały uzyskane z systemu rezerwacji hotelowej oraz zgromadzone metodą wywiadu ustnego przeprowadzonego wśród gości hotelowych.

Hotel „Carskie Koszary” dysponuje 22 pokojami (dającymi łącznie 45 miejsc noclegowych), restauracją hotelową oraz salą konferencyjną. Jest to obiekt trzygwiazdkowy, funkcjonujący od czerwca 2010 r. Hotel ten jest nowym przedsiębiorstwem na zamojskim rynku turystycznym, aczkolwiek jego wykorzystanie i działalność wykazują wszystkie cechy charakterystyczne dla ruchu turystycznego w Zamościu.

Opierając się na danych z roku 2011, uzyskanych z hotelu „Carskie Koszary”, można stwierdzić, że ruch turystyczny w Zamościu cechuje się sezonowością (ryc. 12). W miesiącach zimowych i jesiennych (od stycznia do kwietnia oraz od października do grudnia) liczba udzielonych noclegów jest niewielka. Wprawdzie widoczna jest tendencja wzrostowa w tym okresie, jest to jednak zaledwie nieznaczne wykorzystanie tego obiektu noclegowego. Wzmoczone wykorzystanie miejsc noclegowych w hotelu przypada na okres wakacyjny (czerwiec–sierpień). W czerwcu hotel przyjął 448 turystów krajowych i 40 cudzoziemców, natomiast w sierpniu 429 turystów

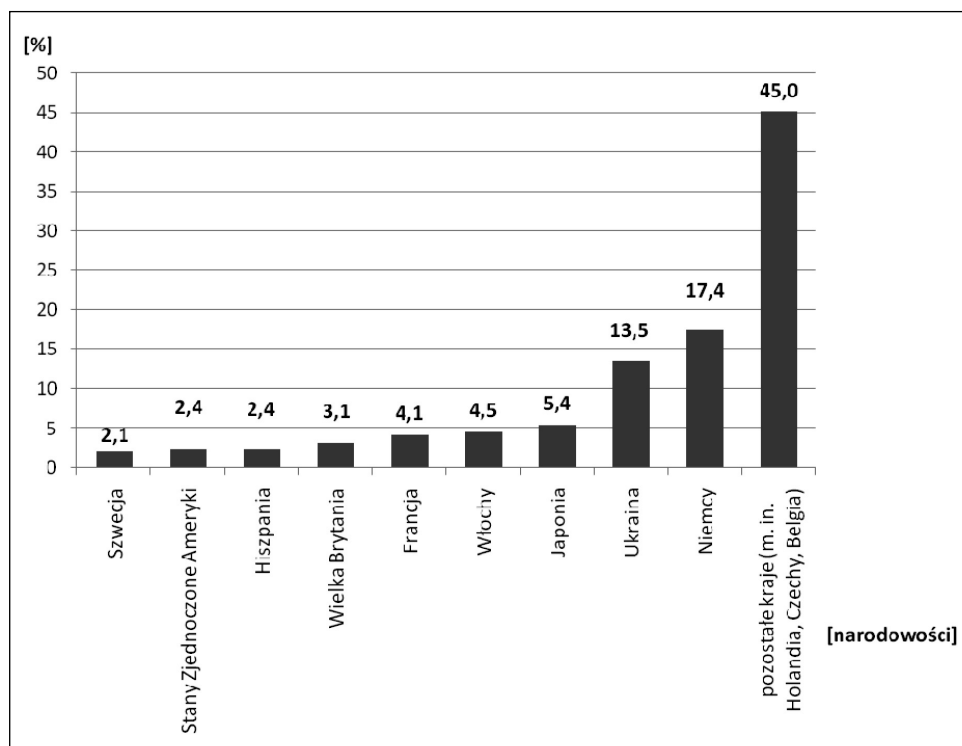

Ryc. 12. Turyści odwiedzający hotel „Carskie Koszary” w 2011 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych hotelu „Carskie Koszary”

krajowych i 70 turystów zagranicznych. Okres wakacyjny pokrywa się ze wzmożonym ruchem turystycznym w Zamościu, który przypada na miesiące od maja do października [*Turystyka...* 2011, s. 89]. W sezonach letnim i jesiennym hotele wykorzystywane są głównie przez osoby skupiające się na poznawaniu zabytków miasta. Turyści korzystający z noclegów w Zamościu często odwiedzają również Roztocze i Lwów. Są to wycieczki jednodniowe, najczęściej łączone z noclegami w hotelach w Zamościu. Podkreślić należy, że turyści odwiedzający Zamość korzystają ze stosunkowo małej liczby noclegów – zazwyczaj od jednej do trzech nocy. Około 80% gości hotelowych, korzystających z noclegu w „Carskich Koszarach” pozostaje w tym miejscu tylko na jedną dobę.

Turyści zagraniczni korzystający z noclegów w hotelu „Carskie Koszary” byli zróżnicowani pod względem narodowościowym. Największą grupę stanowili turyści z Izraela (21%). Nieco mniejsze grupy reprezentowali Francuzi (14%), Niemcy (10%) oraz Włosi (9%). Turyści zagraniczni (z wy-

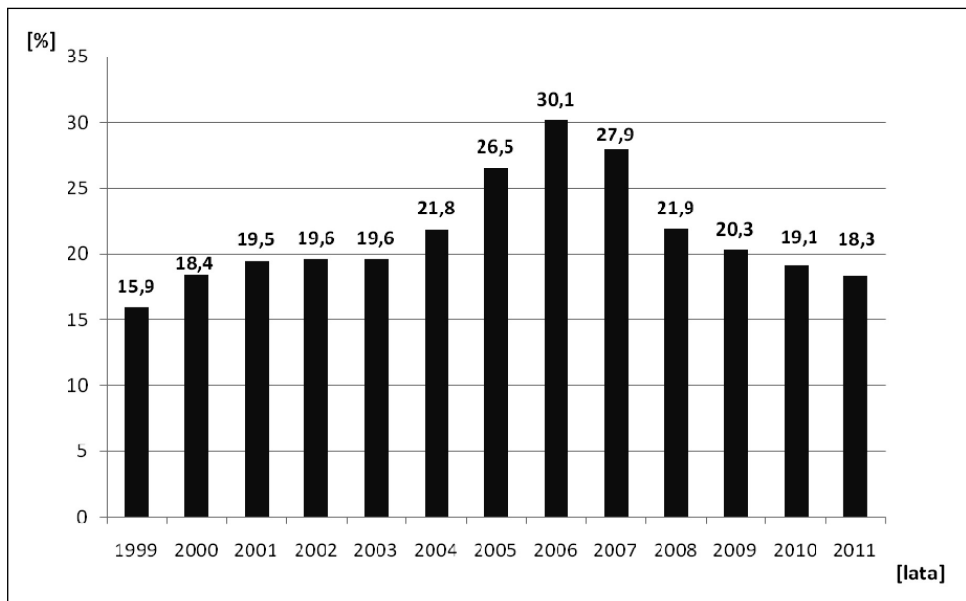
Ryc. 13. Udział turystów zagranicznych korzystających z noclegów w turystycznych obiektach zbiorowego zakwaterowania według wybranych krajów w 2011 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS

łączeniem 50-osobowej grupy z Izraela w sierpniu 2011 r.), którzy korzystali z noclegu w „Carskich Koszarach”, zazwyczaj odwiedzali Zamość w małych grupach (z rodziną lub znajomymi), zwiedzając miasto w czasie od jednego do trzech dni.

Natomiast z zestawienia liczby cudzoziemców we wszystkich obiektach noclegowych Zamościa w 2011 r. wynika nieco inny ich skład narodowościowy (ryc. 13). Największe grupy stanowili turyści z Niemiec (17,4%) i Ukrainy (13,5%). Kilkakrotnie mniej turystów odnotowano z Japonii, Włoch, Francji, Wielkiej Brytanii, Hiszpanii, Stanów Zjednoczonych i Szwecji. Należy podkreślić bardzo duże zróżnicowanie narodowościowe turystów nocujących w Zamościu.

Interesujące są zmiany w liczbie zagranicznych turystów przebywających w Zamościu w okresie 1999–2011, w pobytach kilkudniowych (ryc. 14). W 1999 r. nocowało w Zamościu 3780 turystów zagranicznych (15,9% wszystkich turystów). Przez następne cztery lata utrzymywał się w tym zakresie stały poziom (około 19,5%). W następnych trzech latach (2004–2006) liczba odwiedzających gwałtownie wzrosła do około 30% wszystkich turystów. Natomiast w latach 2007–2011 pojawił się spadkowy trend przyjazdów – od 30,1% do 18,6%. Prawdopodobnie proces ten był związany ze światowym kryzysem gospodarczym.

Ryc. 14. Procentowy udział cudzoziemców w ogólnej liczbie turystów odwiedzających Zamość w 2011 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS

Wnioski

W świetle analizy bazy materialnej dla rozwoju turystyki stwierdzono, że Zamość ma dobrą dostępność komunikacyjną, zasobne zaplecze noclegowe, stosunkowo szeroką ofertę bazy gastronomicznej oraz towarzyszącej.

Systematycznie zwiększa się zagęszczenie ruchu turystycznego w przestrzeni miasta, dość szybko wzrasta liczba osób korzystających z noclegów, przy jednoczesnym nieznacznym tylko spadku liczby mieszkańców. Zaznacza się wyraźna sezonowość ruchu turystycznego. Wzmógł się ruch turystyczny w mieście, podobnie jak w województwie lubelskim, przypada na miesiące od maja do października.

Widoczna jest różnorodność narodowościowa turystów odwiedzających Zamość. Najliczniejsi są turyści z Izraela, Francji, Niemiec oraz Włoch. Oprócz Europejczyków Zamość często odwiedzają również goście z Australii, Stanów Zjednoczonych oraz Brazylii, korzystając najczęściej z jednego noclegu.

W Zamościu funkcja turystyczna jest słabo rozwinięta. Wpłynęła na to niezbyt duża liczba miejsc noclegowych w stosunku do liczby mieszkańców – na 1 tys. mieszkańców przypada w Zamościu 17,59 miejsc noclegowych. Wskaźnik ten jest porównywalny z indykatorami obliczonymi dla takich miast jak: Przemyśl (14,12) i Szczecin (15,60) (Bank Danych Lokalnych GUS). Natomiast jest około dwa razy większy niż wskaźnik obliczony dla Kielc (9,75), ważnego ośrodka turystyki krajoznawczej. Ponadto turystyka w Zamościu ma charakter krótkookresowy. Stosunkowo niskie wartości wskaźników Schneidera oraz Baretje'a i Deferta wskazują również, że Zamość należy do grupy miast, których nie można zaliczyć do miejscowości turystyki pobytowej. Natomiast jako ośrodek krajoznawczy o charakterze tranzytowym, jest również punktem rozrządowym wycieczek krajoznawczych, pełniącym funkcję bazy wypadowej na Roztocze. Te cechy funkcjonalne miasta dobrze nawiązują do koncepcji funkcjonalnych typów regionów turystycznych, zaproponowanej przez S. Liszewskiego (2009) [za Liszewski, Włodarczyk 2010, s. 104].

Serdecznie dziękujemy anonimowym recenzentom za cenne uwagi merytoryczne i formalne. Pozwoliły one na znaczne udoskonalenie niniejszego opracowania.

Piśmiennictwo

Balicki L., Obrębalski M., Strahl D. (1996) *Gminy polskie o funkcjach turystycznych i uzdrowiskowych*, Wyd. Urząd Statystyczny w Jeleniej Górze, s. 140.

- Borg J. van der (1994) *Demand for city tourism in Europe: tour operators' catalogues*, *Tourism Management*, 15, p. 66–69.
- Defert P. (1988) *Nouvelle réflexions sur le taux de fonction touristique. Téoros*, *Revue de recherche en tourisme*, 7, 3, Wyd. Université du Québec à Montréal, p. 24–28.
- Derek M. (2008) *Funkcja turystyczna jako czynnik rozwoju lokalnego w Polsce*, rozprawa doktorska wykonana pod kierunkiem prof. dr. hab. Andrzeja Kowalczyka, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytet Warszawski, Warszawa, s. 186.
- Derek M., Kowalczyk A., Swianiewicz P. (2005) *Wpływ turystyki na sytuację finansową i rozwój miast w Polsce (na przykładzie miast średniej wielkości)*, *Prace i Studia Geograficzne*, 35, s. 199–237.
- Fischbach J. (1989) *Funkcja turystyczna jednostek przestrzennych*, *Acta Universitatis Lodzianensis, Turyzm*, 5, s. 7–26.
- Gołębski G. [red.] (2011) *Sposoby mierzenia i uwarunkowania rozwoju funkcji turystycznej miasta*, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego, Poznań, s. 156.
- GUS, *Rocznik Statystyczny, 2006. Dział IX. KULTURA. TURYSTYKA. SPORT*, http://old.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/wroc/ASSETS_06_9_uwagi_ogolne.pdf [data pobrania: 2014.05.12]
- Haywood K.M. (1986) *Can the tourist-area life cycle be made operational?* *Tourism Management*, 7(3), s. 154–167.
- Jackowski A. (1981) *Typologia funkcjonalna miejscowości turystycznych (na przykładzie województwa nowosądeckiego)*, *Rozprawy habilitacyjne*, 53, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, s. 137.
- Kurek W., Mika M. (2007) *Turystyka jako przedmiot badań naukowych*, [w:] Kurek W. [red.], *Turystyka*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa, s. 11–49.
- Lijewski T., Mikułowski B., Wyrzykowski J. (2002) *Geografia turystyki Polski*, PWE, Warszawa, s. 378.
- Liszewski S. [red.] (1989) *Funkcja turystyczna Augustowa*, Wyd. Instytutu Turystyki, Warszawa, s. 140.
- Liszewski S., Włodarczyk B. (2010) *Badania regionalne ruchu turystycznego jako podstawa nowej regionalizacji turystycznej Polski*, [w:] E. Dziedzic (red.) *Regionalne badania konsumentów usług turystycznych*, Polska Organizacja Turystyczna, Warszawa, s. 99–107.
- Law C.M. (2002) *Urban Tourism: The Visitor Economy and the Growth of Large Cities*, 2nd edition, Continuum, London, s. 217.
- Maczak A. (1989) *Problemy badania funkcji turystycznej miast Polski*, *Acta Universitatis Lodzianensis, Turyzm*, 5, s. 27–39.
- Meyer B. (2004) *Turystyka jako ekonomiczny czynnik kształtowania przestrzeni*, *Rozprawy i Studia*, 545, Wyd. Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin, s. 436.

- Milewski D. (2005) *Determinanty rozwoju funkcji turystycznej gmin nadmorskich województwa zachodniopomorskiego. Ekonomiczne problemy turystyki*, 5, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 402, s. 213–226.
- Papapavlou-Ioakeimidou S., Rodolakis N., Kalfakakou R. *Spatial structure of tourist supply and relations between sub-regions: a case study in a coastal region, Greece*. <http://www.sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa06/papers/560.pdf> [data pobrania: 2014.05.19]
- Pearce D. G. (1995) *Tourism today. A geographical analysis*, second edition. Longman Publishing Group, Essex, s. 202.
- Potencjał ekonomiczny miast w województwie lubelskim w latach 2000-2010. Analizy statystyczne*, Urząd Statystyczny w Lublinie, 2011, s. 174.
- Rogalewski O. (1979) *Zagospodarowanie turystyczne*, WSiP, Warszawa, s. 160.
- Szczygieł R. (1983) *Zamość w czasach staropolskich. Zagadnienia gospodarczo-społeczne*, [w:] Kowalczyk J. [red.], *Czterysta lat Zamościa*, PAN, Warszawa, s. 95–116.
- Szromek A. (2012) *Wskaźniki funkcji turystycznej. Koncepcja wskaźnika funkcji turystycznej i uzdrowiskowej*, Wydawnictwo Politechniki śląskiej, Gliwice, s. 239.
- Szromek A. (2013) *Wskaźniki funkcji turystycznej i ich współzależność z innymi wskaźnikami ekonomicznymi na przykładzie polskiej gospodarki w latach 2000–2010*. Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 304, s. 325–338.
- Szwichtenberg A. (2006) *Gospodarka turystyczna polskiego wybrzeża*, Monografia Wydziału Ekonomii i Zarządzania nr 121, Politechnika Koszalińska, Koszalin, s. 368.
- Szwichtenberg A., Borzyszkowski J. (2000) *Dyskusja nad miernikami funkcji turystycznej miejscowości*, Problemy Turystyki, 1–2, s. 5–11.
- Turystyka w województwie lubelskim w 2010 r.*, Urząd Statystyczny w Lublinie, 2011, s. 184.
- Warszyńska J. (1985) *Funkcja turystyczna Karpat polskich*, Folia Geographica, Ser. Geogr.-Oecon., XVIII, s. 79–104.
- Warszyńska J., Jackowski A. (1979) *Podstawy geografii turystyki*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa, s. 333.
- Wiluś R. (1997) *Rozwój funkcji turystycznej w dolinie rzeki Warty na odcinku od Działoszyna do Uniejowa*, Wyd. Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, s. 218.
- Wolaniuk A. (1998) *Funkcja turystyczna ulicy Piotrkowskiej*, Turyzm, 8(2), s. 75–84.
- Zmyślony P. (2012) *Metody identyfikacji wczesnych symptomów kryzysu funkcji turystycznej miasta*, Zeszyty Naukowe Kolegium Gospodarki Światowej, 35, s. 49–60.

<http://www.nid.pl/idm,81,lista-obiektow-uznanych-przez-prezydenta-rp-za-pomniki-historii.html> [data pobrania: 2013.07.30]

<http://www.unesco.pl/kultura/dziedzictwo-kulturowe/swiatowe-dziedzictwo/lista-swiatowego-dziedzictwa/> [data pobrania: 2013.07.30]

Abstract:

The touristic function of Zamość in view of analysis of chosen components of tourist infrastructure and density of touristic movement in 1999–2011

The main purpose of the article, which presents results of empirical research, is assessment of the touristic function of Zamość in the years 1999–2011 in the context of use of selected elements of tourism infrastructure and volume of touristic movement. Out of the components of tourism infrastructure, transport accessibility of the city, the accommodation base, gastronomy base, and accompanying base were taken into account. The touristic movement in Zamość was characterized by density and intensity according to the Schneider and Chavart formulas. Seasonality in the touristic movement chart was assessed by analysis of the number of recorded accommodations in the “Carskie Koszary” hotel. While assessing the touristic function, the amount of recorded accommodations, capacity of the use of accommodation base ratio and the R. Baretje and P. Defert indicator were taken into consideration. In view of the analyzed data, the touristic function of the town is relatively poorly developed. Zamość is a sightseeing center with a transit character. It is also the point of marshalling for sightseeing tours, performing the function a base for the Roztocze Hills.

Keywords: Zamość, touristic function, touristic movement

ROLA SPOŁECZNOŚCI WIRTUALNEJ W KSZTAŁTOWANIU PRODUKTU NA RYNKU TURYSTYCZNYM

*Ewa Markiewicz**

Zarys treści: Wśród trendów technologicznych w popycie i podaży turystycznej wymienić należy przede wszystkim: wzrost roli informacji i sprzedaży przez Internet oraz tworzenie się społeczności wirtualnych, które wywierają istotny wpływ na kształtowanie produktu. Współczesne społeczeństwo informacyjne cechuje wysoki stopień indywidualizmu. Obecnie konsument oczekuje szybkiego dostępu do informacji, wnikliwie analizuje oferty produktów i usług, jest ciekawy, szuka wyjaśnień, aby w pełni świadomie podejmować decyzje o zakupie. Dodatkowo jest chętny do wymiany z innymi konsumentami doświadczeniami związanymi z użytkowaniem zakupionych dóbr i usług. Dzięki zastosowaniu nowych technologii informacyjno-komunikacyjnych, konsumenci wchodzą w nowe relacje społeczne, tworzą społeczności wirtualne, dla których cyberprzestrzeń stanowi naturalne miejsce spotkań, wymiany informacji i nawiązywania trwałych więzi. Celem artykułu jest próba określenia roli społeczności wirtualnej w kształtowaniu produktu na rynku turystycznym. W pierwszej części artykułu zaprezentowano charakterystykę społeczności wirtualnych. W części drugiej przedstawiono ich wpływ na kształtowanie produktu na rynku turystycznym.

Słowa kluczowe: społeczność wirtualna, prosument, indywidualizacja, produkt turystyczny

Wprowadzenie

Przejawami globalizacji w sferze zarówno popytu, jak i podaży turystycznej jest wzrost znaczenia i wykorzystania nowoczesnych technik teleinformacyjnych. Internet stał się platformą komunikacji na linii konsument–konsument oraz konsument–przedsiębiorstwo. Rzeczywistość wirtualną, którą określić można jako „wszystko to, co wygląda realistycznie, jest odczuwane realistycznie oraz działa lub zachowuje się realistycznie, aczkolwiek realistyczne w rzeczywistości nie jest” [Juszczyk 1998, s. 80], odnosi się do technologii, która umożliwia użytkownikom interakcje z komputerowo wygenerowanym światem dzięki wyspecjalizowanym narzędziom. Jak podkreśla Bolter [za: Szpunar 2004, s. 106], możliwości wirtualnej rzeczy-

* Dr, Katedra Turystyki, Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, e.markiewicz@ue.poznan.pl

wistości są bardzo duże, nie jest ona czymś z góry danym, użytkownik może ją redefiniować, nadawać jej nowe kształty, a przez jej oprogramowanie i wyposażenie może wierzyć, iż przynależy do nowej rzeczywistości. Dzielenie się wiedzą (*knowledge sharing*) w ramach rzeczywistości wirtualnej nie jest zjawiskiem nowym, powstałym wraz z Internetem. Biorąc jednak pod uwagę stopień zaangażowania konsumentów w działania w ramach rzeczywistości wirtualnej można zaryzykować stwierdzenie, iż obecnie Internet stał się jednym z najistotniejszych narzędzi, dających dostęp do potężnych zasobów informacyjnych i umożliwiających nawiązywanie nowych kontaktów. Masowa współpraca jednostek doprowadza do powstania grup konsumentów skupionych wokół wspólnych zainteresowań i przekonań. Zauważalny trend ku tworzeniu społeczności wirtualnych nawiązuje do odwiecznej ludzkiej potrzeby łączenia się w grupy, robienia czegoś razem, szukania bliskości podobnych sobie. Dodatkowo członkowie danej społeczności wirtualnej realizują egoistyczną potrzebę samorealizacji, potwierdzenia swoich przekonań przez innych, bycia wyróżnionym. Siła owych społeczności tkwi w zbiorowej inteligencji, której nie należy lekceważyć. W grupie bowiem ludzie są silniejsi i bardziej przekonani o wartościach, jakie ich łączą. Obserwacja zachowań członków danej społeczności wirtualnej może stanowić istotne źródło wiedzy dla przedsiębiorstwa turystycznego. W zależności od typu danej społeczności przedsiębiorstwo może być jej biernym uczestnikiem – przez monitorowanie opinii oraz anonimowe uczestniczenie w dyskusjach, bądź też samo może inicjować działania skłaniające konsumenta do aktywnych działań¹. Poznanie preferencji potencjalnych klientów umożliwia przedsiębiorstwom zaoferowanie takiego produktu bądź usługi, który w najwyższym stopniu spełni ich oczekiwania. Jest to szczególnie istotne z punktu widzenia cech produktu turystycznego, wynikających z jego niematerialności.

1. Charakterystyka społeczności wirtualnych

Pojęcie społeczności wirtualnych (*virtual community*) jako pierwszy wprowadził Rheingold, określając je jako „grupy ludzi, którzy mogą, lub nie, spotkać się twarzą w twarz, i którzy wymieniają słowa oraz idee za pomocą klawiatury i sieci” [Rheingold 1994]. Są to społeczności „bezciesne”,

¹ W ramach współtworzenia produktu przez konsumenta autorzy wyróżniają takie pojęcia jak: *crowdsourcing* polegający na kreowaniu produktów w oparciu o mądrość konsumentów, produkcja partnerska (*peer production*, *commons based peer production*) – współtworzenie wartości przez zbiorowość, otwarta innowacja (*open innovation*), poszukiwanie źródeł innowacji na zewnątrz, wikinomia (*wikinomics*), działania oparte na zasadach: otwartości, partnerstwie, współdzieleniu zasobów i działaniu na skalę globalną

powstałe na gruncie wspólnych zainteresowań, które cechuje fakt, iż członkostwo w nich jest zamierzone w odróżnieniu od większości społeczności w świecie rzeczywistym [Bugliarello 1997, s. 23-26]. Smith wyróżnia pięć cech charakterystycznych dla społeczności wirtualnych, które odróżniają je od tych powstałych w świecie rzeczywistym. Są to: aprzestrzenność, asynchroniczność, acielesność, astygmatyczność oraz anonimowość [Smith 1992]. Aprzestrzenność oznacza, iż interakcje uczestników grup nie są ograniczone geograficznie czy też terytorialnie. Społeczności wirtualne mogą istnieć w każdym miejscu na świecie, co doskonale współgra z ich charakterem. Asynchroniczność rozumieć należy jako brak konieczności komunikacji w czasie rzeczywistym. Oczywiście istnieje możliwość komunikacji w czasie realnym, czego przykładem są sesje na czacie, ale nie jest to wymagane, tak jak w społecznościach realnych, kiedy uczestnicy muszą być obecni w tym samym miejscu. Acielesność i astygmatyczność oznaczają, iż dla danej społeczności nie mają znaczenia cechy statutowe i fizyczne jej członków, takie jak: rasa, płeć, gesty, ubiór, mimika, intonacja głosu. Jak zauważa Siuda, społeczności wirtualne ze względu na wartości, poglądy, postawy czy zainteresowania swoich członków są bardzo homogeniczne, jednak pod względem takich cech, jak wiek: wygląd czy status społeczny są bardzo heterogeniczne [Siuda 2006, s. 183]. Wymienione powyżej cechy powodują, iż interakcje między członkami danej społeczności mogą być zupełnie anonimowe.

Dodatkowo do cech charakterystycznych dla społeczności wirtualnych, odróżniających je od tych ze świata rzeczywistego, należy zaliczyć: dobrowolność przystąpienia i istnienia w grupie oraz brak silnej kontroli społecznej (co nie oznacza braku reguł i norm postępowania). Wirtualna rzeczywistość oferuje wolność członkom danej społeczności, umożliwia relacje pomiędzy ludźmi, nie zważając na ograniczenia geograficzne i czasowe. Nieistotne stają się wygląd, płeć, wiek czy pozycja społeczna. W odróżnieniu od społeczności w świecie realnym, w *Virtual Reality* ludzie sami decydują i wybierają określoną społeczność, do której chcą przynależeć. Cechą charakterystyczną społeczności wirtualnych jest płynność związków pomiędzy jednostką a społecznością. Brak hierarchii, jasno wyznaczonych ról społecznych, anonimowość (pozorna bądź rzeczywista) oraz brak silnej kontroli nad przestrzeganiem reguł i zasad sprawia, iż uczestnictwo w danej społeczności oraz rezygnacja z bycia jej członkiem nie pociąga za sobą żadnych społecznych skutków dla jej członka [Doktorowicz 2004, s. 62]. Można być członkiem niezliczonej liczby społeczności, do których wejście i wyjście często uzależnione jest jedynie od możliwości technologicznych danej osoby.

Społeczności wirtualne definiowane są w literaturze również jako zbiory osób, powstające w celu zaspokojenia określonych potrzeb konsumentów. Wspomniany wcześniej Rheingold podaje wiele zróżnicowanych

powodów, dla których społeczności internetowe powstają, są to między innymi: wymiana wiedzy i emocji, prowadzenie wspólnych interesów, toczenie sporów, upowszechnianie plotek, znajdowanie przyjaciół czy uczestnictwo w grach [Rheingold 1994]. Kotha systematyzuje je i wyodrębnia: potrzebę komunikacji, informacji, rozrywki i transakcji [za: Szpunar 2004, s. 110]. Potrzeba komunikacji, jako jedna z podstawowych potrzeb ludzkich, to pragnienie bycia w kontakcie z rodziną, przyjaciółmi czy współpracownikami. To chęć spotykania się i oddziaływania na ludzi. Potrzeba informacyjna to potrzeba ciągłego dostępu do informacji o interesującym nas produkcie. Potrzebę rozrywkową zaspokajają różnorakie gry, układanki oraz możliwości eksperymentowania z tożsamością i osobowościami w sieci. Internet daje również możliwość dogodnego prowadzenia wszelkich transakcji handlowych.

Kryterium identyfikacji potrzeb służyć może określeniu typologii społeczności wirtualnych. Hagel i Armstrong [1996] wyróżniają:

- społeczności transakcyjne, które ułatwiają kupowanie i sprzedawanie dóbr i usług (dzięki możliwości uzyskania niezbędnej informacji o produkcie od innych klientów),
- społeczności interesu, które łączą osoby o podobnych zainteresowaniach,
- społeczności fantazy, dzięki którym zaspakajana jest potrzeba rozrywkowa (dostarczają przygody, rozrywki i zabawy),
- społeczności relacji, których zadaniem jest nawiązywanie i podtrzymywanie osobistych więzi.

Internet stał się naturalnym miejscem, w którym społeczności wirtualne powstają. Narzędzia i aplikacje umożliwiające wzajemną komunikację między konsumentami, a w konsekwencji powstanie społeczności wirtualnych, to przede wszystkim:

- poczta elektroniczna (e-mail),
- komunikatory (np. Gadu-Gadu, Skype, IRC),
- czaty i wideo czaty (np. Hangouts),
- tematyczne fora dyskusyjne (np. wakacje.pl/forum),
- blogi i mikroblogi (np. Wordpress, Blogspot, Twitter, Tumblr),
- portale społecznościowe (np. Facebook, Google+).

Społeczności wirtualne dysponują specyficznymi zasobami, które obejmują kompetencje ich członków i inwestowany przez nich czas oraz wysiłek [Prahalad, Ramaswamy s. 142]. Co to oznacza z punktu widzenia kreowania produktu turystycznego? Jakie mogą być efekty wykorzystania tych zasobów przez podmioty rynku turystycznego? W dalszej części artykułu przedstawiono rolę społeczności wirtualnych w kształtowaniu produktu na rynku turystycznym.

2. Społeczność wirtualna jako prosument na rynku turystycznym

Wśród nowych zjawisk konsumpcji, istotnych z punktu widzenia omawianego tematu, a zauważalnych również na rynku turystycznym, wymienić należy m.in.: heterogenizację konsumpcji związaną ze wzrostem indywidualizacji i narastaniem zróżnicowanych postaw i zachowań konsumenckich, prosumpcję, rozumianą jako współtworzenie wartości z klientami oraz wirtualizację konsumpcji, rozumianą jako zaspokajanie potrzeb za pośrednictwem elektronicznych środków przekazu (w tym Internetu) [Bywalec 2007, s. 137]. Należy podkreślić, iż Internet stał się polem współpracy pomiędzy producentem a konsumentem, dzięki któremu przepływ informacji, wiedzy i kapitału jest realnie swobodny i szybki [Żółtek 2009, s. 41]. Konsument przerodził się w prosumenta, posiadającego szeroką wiedzę o produktach i usługach związanych z ulubioną marką, aktywnie dzielącego się nią z innymi konsumentami, wykorzystując w tym celu Internet. Prosument wykazuje więc cechy konsumenta online, wśród których wymienić należy przede wszystkim: większą skłonność konsumenta do poszukiwania wśród znajomych rekomendacji związanych z zakupem produktów i usług oraz do opisywania online swoich doświadczeń z tym związanych [Sadowski 2012, s. 30].

Według Doligalskiego możemy mówić o współtworzeniu wartości produktu/usługi przy jednoczesnym byciu ich odbiorcą, jak i sytuacji, w której odbiorcami wartości tworzonych przez klienta są inni klienci [Doligalski 2011]. W pierwszym przypadku działania klienta polegają na szeroko rozumianej indywidualizacji kompozycji wartości, czyli podjęciu działań, które zmierzają do otrzymania wartości dostosowanych do jego własnych potrzeb i oczekiwań (masowa kastomizacja) przy czym, jak podkreśla Doligalski jest to wyizolowana aktywność jednego klienta ukierunkowana na jeden produkt. Druga forma przedstawiana przez wspomnianego autora, polega na współtworzeniu wartości ukierunkowanej na innych klientów. Może ona przybierać wiele postaci: tworzenie i publikowanie treści, publikowanie recenzji produktów czy podejmowanie interakcji z innymi użytkownikami, np. w ramach serwisów społecznościowych.

Powstające społeczności wirtualne, skupione wokół określonego produktu, stają się niejako prosumentami, którzy dzięki szerokiemu upowszechnianiu swojej wiedzy na jego temat, w istotny sposób wpływają na podejmowanie decyzji zakupowych przez innych konsumentów. Należy szczególnie podkreślić, iż społeczności wirtualne potrafią niezwykle efektywnie zbudować pożądaną przez przedsiębiorstwo historię wokół danej marki, uwypuklić jej najważniejsze cechy oraz skłonić do dialogu i refleksji na temat danego

produktu. Stają się przez to także partnerem w biznesie, który uczestniczy w tworzeniu nowych rozwiązań (produktowych, logistycznych, jakościowych) [Domańska 2009, s. 34-35]. Wobec powyższego, informacja na temat klientów, tworzących określone społeczności wirtualne, stała się w ostatnich czasach przedmiotem zainteresowań wielu przedsiębiorców, którzy zmuszeni zostali do respektowania opinii konsumenta zarówno przed wprowadzeniem produktu na rynek, jak również już w fazie funkcjonowania produktu na rynku. Dzięki umożliwieniu współtworzenia produktu przez konsumenta, przedsiębiorstwo przesyła konsumentowi ważny komunikat, w którym podkreślając ogromne znaczenie indywidualizacji, daje mu prawo wolnego wyboru własnej przyszłości i decydowania o własnym losie. Dzięki temu konsument sam zgłasza zapotrzebowanie na produkty i usługi dostosowane do jego indywidualnych potrzeb i wymagań, co umożliwia mu wyrażenie swojej tożsamości i indywidualności.

W niniejszym artykule, z punktu widzenia znaczenia danej społeczności na kształtowanie produktu turystycznego, autorka przyjmując kryterium inicjatora powstania danej grupy, rozróżnia dwie grupy społeczności wirtualnych. Pierwsza to taka, której inicjatorem są sami konsumenci oraz druga, w której rolę inicjatora interakcji przejmuje przedsiębiorstwo.

Efektom interakcji zachodzących w ramach pierwszej grupy jest dialog między konsumentami, kreowany przez nich w ramach omawianych społeczności wirtualnych. W przypadku takich interakcji, konsument zainteresowany jest głównie współtworzeniem wartości dla konsumentów jako społeczności, co pozwala mu przede wszystkim na zaspokojenie potrzeb samorealizacji i przynależności, a ewentualnie, w dalszej kolejności, potrzeb związanych z faktyczną konsumpcją. Jak pisze Rupik „mamy tu do czynienia z fenomenem zbiorowej inteligencji (*collective intelligence*), w obrębie której wirtualne społeczności podnoszą poziom wiedzy i kompetencje eksperckie ich członków poprzez współpracę i debaty powadzone na dużą skalę” [Rupik 2010, s. 339]. Społeczność skupiająca dużą liczbę członków, rozproszonych po całym świecie, może działać na skalę globalną. Omawiane społeczności powstają najczęściej w celu realizacji zainteresowań swoich członków czy też ich zbieżności kulturowej. I choć, jak wcześniej wspomniano, przedsiębiorstwo nie jest inicjatorem owych społeczności, może ono, przez na przykład nawiązanie z nimi współpracy, wykorzystać efekty tego dialogu w procesie kształtowania swojego produktu. Owa współpraca polegać może na wynajdowaniu w ramach danej grupy liderów opinii, a następnie przekazywanie im nowych, nieznanych wcześniej przez innych konsumentów informacji o danym produkcie, przez co wzmacnia się w nich poczucie jego współtworzenia. Stając się niejako ambasadorami marek wybrane osoby występują w roli doradcy lub eksperta w rozpowszechnianiu informacji marketingo-

wych (zjawisko zwane *word-of-mouth*²), a dzięki pełnieniu ważnej roli dla przedsiębiorstwa czują się przez nią szanowani i docenieni. Spełniając niejako rolę mentora, czują pewną władzę, która motywuje ich do aktywnego uczestnictwa w działaniu w danej społeczności. Jest to szczególnie ważne w przypadku nadmiaru informacji na rynku, z którym klient bardzo często nie potrafi sobie poradzić. Opinia innego klienta o produkcie może być bardziej wartościowa (prawdziwa, wiarygodna) już choćby ze względu na fakt, iż nie pochodzi ona bezpośrednio od przedsiębiorstwa. Należy w tym miejscu podkreślić, iż społeczności sieciowe działają najlepiej wtedy, gdy gromadzenie, łączenie oraz wymiana informacji między ich członkami ma charakter swobodny. Ze względu na fakt, iż w tym przypadku ochrona własności intelektualnej jest prawie niemożliwa, przedsiębiorstwa powinny „utrzymywać ścisły podział na aktywa zastrzeżone i aktywa należące do danej społeczności oraz starać się czerpać zyski z działalności komplementarnej” [Boudreau, Lakhani 2013, s. 45].

Należy podkreślić, iż społeczności internetowe, zwłaszcza te o charakterze eksperckim, mogą być nie tylko generatorami nowych pomysłów czy też ambasadorami danej marki, ale również weryfikatorami idei, które zgłaszane są przez innych konsumentów. Przy czym owa weryfikacja wydaje się być bardzo efektywna, ponieważ dokonują jej potencjalni nabywcy danego produktu co umożliwia przedsiębiorcom scharakteryzowanie profilu psychograficznego grupy docelowej, jej stosunek do danego produktu oraz motywów podejmowania przez nią różnorodnych decyzji [Mazurek 2006, s. 138]. Jest to szczególnie istotne na rynku turystycznym, gdzie popyt turystyczny uzależniony jest w dużej mierze od czynników pozaekonomicznych. Snobistyczna chęć wyróżnienia się i wykazania swojej wyższości, chęć „zabawienia się na urlopie” czy „bycia kimś innym”, zaimponowania współtowarzyszom wypoczynku, powodują skłonność do nieuzasadnionych wydatków, czego efektem są nieracjonalne reakcje i zachowania konsumenta odmienne od tych zgłaszanych w miejscu stałego zamieszkania. Irracjonalne motywy i decyzje nabywcze znacznie utrudniają przedsiębiorstwom trafne określenie kierunków i dynamiki zmian wielkości i struktury popytu. Obserwacja działań w ramach określonych społeczności wirtualnych oraz identyfikacja i analiza zachodzących w nich interakcji, może być w takich sytuacjach niezwykle pomocna.

Druga grupa społeczności wirtualnych to takie, w których przedsiębiorstwo jest inicjatorem ich powstania. Przykładami takich społeczności są chociażby grupy fanów na popularnym profilu społecznościowym Facebo-

² *Word-of-mouth* (ang.) – nieformalne, spontaniczne rozpowszechnianie informacji o produkcie, usłudze przez potencjalnych i faktycznych klientów.

ok.com. Przedsiębiorstwa wykorzystują wiedzę członków społeczności wirtualnych zarówno przed wprowadzeniem produktu na rynek, jak również już w fazie funkcjonowania produktu na rynku. W pierwszym przypadku, informacja pozyskana od konsumenta służyć ma określeniu cech produktu turystycznego, w taki sposób, aby w najwyższym stopniu spełnił oczekiwania klienta bez ryzyka nietrafienia produktu na rynek. Przykładem takiego działania jest akcja „Zbuduj z nami nowy bank” przeprowadzona przez Alior Bank, której celem było zwrócenie uwagi na nowo powstającą na rynku instytucję finansową oraz zbudowanie wizerunku banku przyjaznego klientom³. W drugim przypadku przedsiębiorstwo daje możliwość konsumentowi wyrażenia opinii na temat produktu już istniejącego na rynku w celu wprowadzenia modyfikacji w zakresie jego poszczególnych składników. Przykładem takiego działania jest firma Starbucks, która stworzyła specjalny serwis *My Starbucks Idea*, dzięki któremu klienci mogą opiniować istniejące na rynku produkty oraz zgłaszać nowe pomysły na ich usprawnienie. Należy podkreślić, iż w wielu przypadkach powstające grupy wykorzystywane są głównie w celu promocji danego produktu i wiążą się często z wynagradzaniem określonych liderów opinii w zamian za pozyskanie nowych potencjalnych klientów. Należy w tym miejscu podkreślić, iż nie wystarczy jedynie zainicjowanie powstania danej społeczności (skupiona wokół danego produktu może okazać się nietrwała), ale równie ważne jest umiejętne nią zarządzanie. Powstałe społeczności nie gwarantują bowiem przedsiębiorstwu, iż w ramach dialogu pojawią się jedynie pozytywne rekomendacje, skłaniające do nabycia danego produktu. Zadaniem przedsiębiorstw jest przede wszystkim aktywny dialog z konsumentem, tworzącym daną grupę oraz podejmowanie działań skutkujących wzrostem wartości przedsiębiorstwa, rozumianego przez pryzmat wzrostu wartości portfela klientów [Rupik 2010, s. 335]. W tym przypadku siła interakcji na linii przedsiębiorstwo – społeczność wirtualna jest niezmiernie ważna, zwłaszcza w odniesieniu do negatywnych reakcji członka danej grupy. Warto również pamiętać o tym, że przedsiębiorstwo nie może próbować narzucać społeczności swoich opinii bądź cenzurować niewygodnych dla siebie wypowiedzi. Zachowane muszą zostać takie cechy społeczności, jak: demokracja, wolność wypowiedzi czy mobilność jej członków.

Przykładem współpracy w omawianej grupie są również serwisy WWW typu *open innovation*, dzięki którym społeczność wirtualna staje się partnerem przedsiębiorstwa w tworzeniu innowacji. Dzięki skali działania (często większa niż działalność firm globalnych) oraz różnorodności jej członków (społeczności tworzą często osoby reprezentujące różne dziedziny i branże,

³ Zobacz szczegóły akcji: Górak, M., 2009, Alior Bank: wypowiedz się, kliencie, Marketing w praktyce, nr 2, s. 55-57.

o zróżnicowanych zainteresowaniach i motywach działania), społeczność wirtualna może lepiej poradzić sobie ze zgłoszonym przez przedsiębiorstwo problemem. Społeczność wirtualna określana również jako „społeczność zewnętrznych współpracowników” jawi się dziś bowiem jako „trwała instytucja, gotowa pomóc firmie, gdy wystąpi taka potrzeba” [Boudreau i Lakhani 2013, s. 41]. Dodatkowo może być dla przedsiębiorstwa tańszym sposobem tworzenia owych innowacji, dzięki sile oddziaływania omówionych wcześniej bodźców wewnętrznych (chęć uczenia się, zaimponowania innym członkom danej społeczności itp.). Liczne przykłady przedsiębiorstw, które korzystają z „mądrości tłumu” pokazują, iż zapraszanie do współtworzenia produktu społeczności wirtualnych staje się dominującym trendem ku tworzeniu innowacji.

3. Rola społeczności wirtualnej a specyfika produktu turystycznego

Jak wyżej wspomniano, korzyści płynące z współpracy ze społecznościami wirtualnymi czerpie zarówno przedsiębiorstwo, jak i sam konsument. Informacja pozyskana od członków wirtualnej zbiorowości umożliwia dostosowanie produktu do wymagań i preferencji nabywcy, co minimalizuje ryzyko nietrafienia produktu w oczekiwania rynku. Rola społeczności wirtualnych jest szczególnie istotna na rynku turystycznym, ze względu na cechy charakteryzujące produkt turystyczny. Produkt turystyczny jest bowiem komponentem elementów materialnych i niematerialnych, a stopień materialności zależy w dużej mierze od odpowiedniego do niego podejścia – szerszego (ogólnego) czy też węższego z punktu widzenia konkretnego producenta (koncentracja tylko i wyłącznie na własnych produktach).

Z niematerialności, polegającej przede wszystkim na tym, iż klient po dokonaniu zakupu produktu nie przynosi niczego do domu, wynikają pozostałe cechy, istotne z punktu widzenia roli społeczności wirtualnych w jego kształtowaniu, takie jak: nietrwałość (brak możliwości istnienia usługi poza procesem jej świadczenia), brak własności (po zakupie klient nie staje się jego właścicielem), jednoczesność miejsca świadczenia i konsumpcji (konieczność korzystania z usługi w tym samym czasie, kiedy jest ona świadczona).

Produkt turystyczny, rozumiany jako usługa turystyczna, charakteryzuje brak możliwości dotknięcia czy spróbowania przed dokonaniem zakupu. Dodatkowo klient, chcący skorzystać z usługi, często musi pokonać odpowiednią odległość od miejsca zamieszkania do miejsca docelowego, co wiąże się z pewnym ryzykiem niespełnienia rzeczywistych potrzeb, czemu towarzyszy zwiększone ryzyko niewłaściwego wykonania usługi. Współistnienie

w społeczności wirtualnej, a dzięki temu uzyskane informacje (opinie, filmy, zdjęcia itp.) na temat istotnych składników danego produktu, może zminimalizować owo ryzyko.

Produkt turystyczny charakteryzuje kompleksowość, oznaczająca iż zaspokojenie wszystkich potrzeb turysty możliwe jest dzięki współpracy wielu jednostek podaży turystycznej, a na ostateczne zadowolenie klienta z zakupu danego produktu turystycznego ma wpływ bardzo wiele czynników, często niezależnych od danego przedsiębiorstwa. Istotą doświadczenia mogą być przykładowo przeżycia związane ze spotkaniem ze społecznością lokalną oraz innymi współtowarzyszami podróży. Znaczenie czynnika ludzkiego jest więc szczególnie istotne na rynku turystycznym. Gospodarze danego regionu oraz „współusługobiorcy” przez nieodpowiednie zachowania (świadome lub nieświadome) mogą determinować reakcje i decyzje klienta w kierunku rezygnacji z oferowanego produktu, z drugiej strony ich otwartość, gościnność, chęć pomocy, mogą wzmacniać poczucie zadowolenia u turysty bądź też zachęcać do korzystania z danej usługi. Kontrolowanie wpływu społeczności lokalnych, czy też innych usługobiorców, na ocenę oferowanego produktu przez danego klienta jest niezmiernie trudne dla przedsiębiorstwa.

Dobrym przykładem społeczności wirtualnej, istotnej z punktu widzenia roli gospodarza danego regionu, jest *Hospitality Club*, społecznościowy portal internetowy, którego celem jest zbliżanie ludzi: goszczących i gości, podróżników i miejscowych. Portal dostępny jest w kilkudziesięciu językach, skupia osoby (gospodarzy), które mogą zaoferować nocleg, zaprosić na obiad lub pokazać swoje miasto oraz turystów, którzy chcą skorzystać z takiej możliwości. Dodatkowo, celem integracji członków społeczności, w różnych miejscach na świecie odbywają się spotkania członków *Hospitality Club – HC Meetings*. Innym przykładem społeczności wirtualnej omawianego typu jest serwis AIRBNB.com, portal przeznaczony zarówno dla typowego turysty, poszukującego miejsca noclegowego, jak i osoby (gospodarza), pragnącej zaoferować usługę noclegową turystyce. Turysta otrzymuje nie tylko nocleg, ale również szereg usług dodatkowych, takich jak usługa: informacyjna, rozrywkowa, kulturowa itp. Uczestnictwo w omawianej społeczności zapewnia wyższy stopień zaspokojenia potrzeb turystów związanych z poczuciem indywidualności, dogłębnego poznania miejsc odwiedzanych oraz nawiązania trwałych i szczerych kontaktów ze społecznością lokalną, co w konsekwencji zwiększa zadowolenie klienta z zakupionego produktu⁴. Wiąże się to ze

⁴ Zobacz więcej: Markiewicz, E., 2013, Trendy w popycie turystycznym jako determinanty współkonsumpcji na rynku turystycznym, [w:] Wilczyńska K. (red.), *Gospodarka turystyczna w XXI wieku – szanse i zagrożenia dla dalszego rozwoju*, Zeszyty Naukowe nr 26, Wydawnictwo Naukowe WSHiU, Poznań, s. 77-90.

wzrostem świadomości dotyczącym ochrony środowiska oraz zasad zrównoważonego rozwoju, co powoduje, iż turyści coraz częściej wybierają miejsca, w których ludność miejscowa jest otwarta dla przyjeżdżającego.

W przypadku „współslugobiorców” relacje między klientami mogą zachodzić w miejscu świadczenia, ale też i poza nim. Rekomendacja ustna, rozumiana jako jedna z najbardziej charakterystycznych cech promocji usług [Payne 1997, s. 202], może w istotny sposób wpłynąć na decyzje zakupowe danego konsumenta. Społeczności wirtualne, takie jak: Globtroter.pl, Travelmaniacy.pl, Gdziewyjechac.pl, Odyssei.com to tylko przykłady społeczności skupionych wokół osób świadomie planujących własne podróże. Członkowie społeczności przekazują informacje, radzą, inspirują, wskazują interesujące miejsca, pokazują zdjęcia, filmy, rysują mapy, wszystko po to, aby podróż była dla turysty tym, czego oczekiwał. Współczesny turysta chce być przygotowany do spotkania z regionem, pragnie pozyskać jak najwięcej informacji na temat atrakcji, kultury i zwyczajów miejsc odwiedzanych [Alejziak 2000, s. 212]. Nadanie produktowi turystycznemu namiastki materialności minimalizuje ryzyko niespełnienia rzeczywistych potrzeb turysty. Oprócz roli informacyjnej, społeczność wirtualna pełni więc również rolę edukacyjną.

W obrębie relacji na miejscu świadczenia danej usługi, społeczności wirtualne mogą być również niezmiernie pomocne. Dobrym przykładem jest tutaj „Warszawska Grupa Wyjazdowa”, społeczność wirtualna skupiająca ludzi połączonych terytorialnie (teren miasta Warszawy) o wspólnej pasji podróżowania, której celem jest poszukiwanie towarzyszy do wspólnego podróżowania w świecie rzeczywistym. Wspomniana wspólnota zachęca do jej członkostwa, argumentując to możliwością realizacji wyjazdu swoich marzeń, który możliwy jest dzięki współdzieleniu kosztów wyjazdu (zwłaszcza w zakresie kosztów transportowych) oraz odnalezieniu współtowarzysza o podobnych pasjach podróżowania (ten sam kierunek wyjazdu, te same wymagania w trakcie wyjazdu itp.), co w konsekwencji w wielu przypadkach kończy się nawiązaniem przyjaźni na całe życie. Podobnie funkcjonuje społeczność wirtualna „Rowerowe wyprawy totalne” (*Unitedcyclists.com*), skupiająca zwolenników wykorzystania roweru jako środka transportu w podróżach. Dobór odpowiednich współtowarzyszy, zakupujących ten sam produkt, umożliwi realizację potrzeby ekscytujących przeżyć, pełnych atrakcji i niespodzianek, ale odpowiadających indywidualnym preferencjom konkretnego turysty. Ma to szczególne znaczenie wobec wzrastającej liczby konsumentów o wyrafinowanych gustach, dla których coraz większą rolę odgrywają potrzeby indywidualne. Podróż ma być dla nich czymś, co „przeżywa się na wyłączność”. Dobrze dobrani współtowarzysze podróży, zgłaszający zbliżone wymagania wobec składników danego

produktu, jednocześnie wzmacniający bezpieczeństwo wyjazdu (zwłaszcza w przypadku dalekich, ekstremalnych podróży), umożliwiając realizację tych potrzeb.

Jak z powyższego wynika, społeczności wirtualne stanowią istotne źródło informacji na temat produktu turystycznego. Ma to szczególne znaczenie z punktu widzenia cech tego produktu, wynikających z jego niematerialności. Rola społeczności wirtualnych na rynku turystycznym jest szczególnie istotna również z punktu widzenia trendów w popycie turystycznym, wśród których wymienić należy: wzrost indywidualizacji związanej ze zjawiskiem powszechnego różnicowania się preferencji nabywców, stałe podnoszenie wykształcenia i kwalifikacji przez konsumenta, wzrost świadomości klientów, dotyczący ochrony środowiska oraz zasad zrównoważonego rozwoju oraz wzrost zainteresowania i wykorzystania nowoczesnych technik teleinformatycznych (w tym Internetu).

Zakończenie

Określając rolę społeczności wirtualnej w kształtowaniu produktu turystycznego, należy szczególnie podkreślić znaczenie współtworzenia produktu przez przekazywanie przez daną społeczność określonej informacji na temat tego produktu. Informacja ta służy zarówno przedsiębiorstwom, które mają możliwość dostosowania produktu do zgłoszonych wymagań konsumenta, samemu klientowi przez lepsze dostosowanie produktu do jego potrzeb i preferencji, jak i innym klientom, którzy wykorzystują ją w procesie podejmowania decyzji zakupowych. Dodatkowo społeczności wirtualne zaspokajają potrzebę edukacji (turysta chce być przygotowany do spotkania z regionem, posiadać wysoką wiedzę na temat atrakcji, kultury i zwyczajów miejsc odwiedzanych), komunikacji (chęć spotykania się i oddziaływania na ludzi, nawiązywania trwałych więzi) oraz rozrywki (dostarczają przygody, rozrywki i zabawy).

Społeczności wirtualne, oprócz przedstawionych wyżej korzyści, mogą budzić również pewne wątpliwości dotyczące rzetelności przekazywanej informacji. Może to wynikać z powierzchowności i płytkości relacji jej uczestników, krótkiego czasu życia danej społeczności oraz braku kontroli nad daną społecznością. Społeczności wirtualne cechuje bowiem często nietrwałość i płytkość relacji jej uczestników. Jednostki w rzeczywistości wirtualnej mogą czuć się wyobcowane i niezdolne do budowania trwałych więzi z innymi ludźmi, co powoduje przypadkowe, tylko powierzchowne kontakty. Dodatkowo, ze względu na anonimowość członków społeczności, ludzie mają możliwość przyjmowania w świecie nierzeczywistym dowolnych tożsamości, co powoduje, iż jest to świat fantazji i obłudy, a nie prawdziwa

społeczność. Pojawia się pytanie: czy pozorni amatorzy zdolni są do tworzenia naprawdę wartościowych informacji i czy zalew treści tworzonych przez tłum nie utrudnia dotarcia do rzetelnej informacji o produkcie, wymagającej od użytkownika większej uwagi i zaangażowania? Wobec powyższego istotne staje się określenie jasnych kryteriów wspólnotowości w Internecie oraz wyodrębnienie w ramach społeczności wspólnot wirtualnych, charakteryzujących się trwałymi i bliskimi więziami między ich uczestnikami (często określane mianem *communities in place*⁵), którzy przez silny związek emocjonalny z daną wspólnotą skłonni są do przekazywania bardziej rzetelnej informacji. Owe wspólnoty wirtualne należałoby traktować jako szczególny przypadek organizacji wirtualnych, posiadających określone cele strategiczne, reguły działania (dotyczące m.in. procedur przystąpienia do społeczności czy wykrywania nieprawidłowości) oraz określoną strukturę, dotyczącą relacji w obrębie społeczności [Pańkowska 2007, s. 83-85]. Aby wspólnoty wirtualne móc traktować jako rodzaj organizacji, należałoby również określić rodzaj generowanych przez społeczność działań i dostarczonej informacji, jasno określić role poszczególnych członków oraz reguły współdzielenia zasobów społeczności. Jak podkreśla Pańkowska, istotną kwestią jest również ustalenie, jakie zasoby mogą być współdzielone, kto dokonuje tego współdzielenia oraz na jakich warunkach ono następuje.

Niniejszy artykuł ma charakter przeglądu i akcentuje jedynie problem wspólnotowości w Internecie. W opinii autorki, może on być pewnym rodzajem wprowadzenia do debaty i pogłębionych badań nad społecznościami wirtualnymi na rynku turystycznym, zwłaszcza w kontekście wyodrębnienia jasnych kryteriów wspólnotowości w Internecie.

Piśmiennictwo

- Alejziak A. (2000) *Turystyka w obliczu wyzwań XXI wieku*, Albis, Kraków.
- Armstrong A., Hagel J. III (1996) *The Real Value of On-Line Communities*, <http://hbr.org/1996/05/the-real-value-of-on-line-communities/ar/1> [dostęp: 19.10.2013].
- Boudreau K. J., Lakhani K. R. (2013) *Społeczność partnerem firm w tworzeniu innowacji*, Harvard Business Review Polska, nr 128, s. 38-51.
- Bugliarello G. (1997) *Telecommunities: The Next Civilization, The Futurist*, Vol. 31, No. 5, s. 23-26.

⁵ *Communities in place* (wspólnoty w miejscu) w odróżnieniu od tradycyjnych wspólnot miejsca (*communities of place*), charakteryzują się tym, iż bliskie, emocjonalne więzi ich uczestników skłaniają ich do spotkań w świecie realnym, Bujala, A., 2011, *Czy wirtualna wspólnota jest wspólnotą?*, Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Sociologica nr 38, s. 143.

- Bujała A. (2011) *Czy wirtualna wspólnota jest wspólnotą?*, Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Sociologica nr 38, s. 137- 147.
- Bywalec Cz. (2007) *Konsumpcja w teorii i praktyce*, PWN, Warszawa.
- Doktorowicz K. (2004) *Społeczności wirtualne – cyberprzestrzeń w poszukiwaniu utraconych więzi*, [w:] Haber L. (red.), *Społeczeństwo informacyjne. Wizja czy rzeczywistość?*, Akademia Górniczo-Hutnicza, Kraków, s. 59-67.
- Doligalski T. (2011) *Współtworzenie wartości z klientami zorientowane na innych klientów*, E-mentor nr 1 (38) / 2011, <http://www.e-mentor.edu.pl/arttykul/index/numer/38/id/814> [dostęp: 20.10.2013].
- Domańska K. (2009) *Kim jest prosument*, Marketing w praktyce, nr 29, s. 34-35.
- Górak M. (2009) *Alior Bank: wypowiedz się, kliencie*, Marketing w praktyce, nr 2, s. 55-57.
- Juszczak S. (1998) *Komunikacja człowieka z mediami*, Wydawnictwo Naukowe Śląsk, Katowice-Warszawa.
http://grupawyjazdowa.pl/index.php?option=com_content&view=article-&id=49&Itemid=53 [dostęp: 20.10.2013].
<http://mystarbucksidea.force.com/> [dostęp: 20.10.2013].
<http://polski.hospitalityclub.org/tour1pol.htm> [dostęp: 20.10.2013].
<http://united-cyclists.com> [dostęp: 20.10.2013].
<https://www.airbnb.pl> [dostęp: 20.10.2013].
- Markiewicz E. (2012) *Trendy w popycie turystycznym jako determinanty współkonsumpcji na rynku turystycznym*, [w:] Wilczyńska K. (red.), *Gospodarka turystyczna w XXI wieku – szanse i zagrożenia dla dalszego rozwoju*, Zeszyty Naukowe nr 26, Wydawnictwo Naukowe WSHiU, Poznań, s. 77-90.
- Mazurek G. (2006) *Rola Internetu i wirtualnych społeczności w rozwoju nowych produktów*, [w:] Sojkin B., Kall J. (red.), *Zarządzanie produktem – wyzwania przyszłości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań, s. 136-145.
- Pańkowska M. (2007) *Programy badań i rozwoju technologicznego jako środowisko powstawania społeczności wirtualnych*, [w:] Sroka H., Porębska-Miac T. (red.), *Systemy Wspomagania Organizacji SWO'2007*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice, s. 83-91.
- Payne A. (1997) *Marketing usług*, PWE, Warszawa.
- Prahalad C.K., Ramaswamy V. (2005) *Przyszłość konkurencji. Współtworzenie wyjątkowej wartości wraz z klientami*, PWE, Warszawa.
- Rheingold H. (1994) *The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier*, Addison-Wesley, Reading, Massachusetts, <http://www.rheingold.com/vc/book/intro.html> [dostęp: 05.11.2013].

- Rupik K. (2010) *Prosument w procesie planowania marketingowego*, [w:] Rudawska E., Perenc J. (red.), *Relacyjne aspekty zachowań konsumenc-kich*, Zeszyty Naukowe Nr 608, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin, s. 330-342.
- Sadowski M. (2012-2013) *Social CRM. Jak utrzymywać relacje z klientami przy pomocy mediów społecznościowych*, *Marketer+*. Przewodnik po marketingu, nr 4(7), s. 28-31.
- Siuda P. (2006) *Społeczności wirtualne. O wspólnotowości w społeczeństwie sieciowym*, [w:] Sokołowski M. (red.), *Oblicza Internetu, Internet w przestrzeni komunikacyjnej XXI wieku*, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Elblągu, Elbląg, s. 179-186.
- Smith M. (1992) *Voices from the Well: The Logic of the Virtual Commons*, <http://www.sscnet.ucla.edu/soc/csoc/papers/voices/Voices.htm> [dostęp: 20.10.2013].
- Szpunar M. (2004) *Społeczności wirtualne jako nowy typ społeczności*, *Studia Socjologiczne*, nr 2 (173), s. 95-135.
- Żółtek D. (2009) *Marki zbiorowej wyobraźni*, *Marketing w praktyce*, nr 2, s. 39-43.

Abstract:

The role of virtual community in shaping the product on the tourist market

Among the technological trends in tourism demand and supply should be mentioned in particular: the increasing role of information and sales via the Internet and the formation of virtual communities, which have a significant impact on the product. Today's information society is characterized by a high degree of individualism. New consumer expects quick access to information, it analyzes the range of products and services, it is interesting, is looking for explanations to fully make informed purchasing decisions. Additionally, it is willing to share with other consumers, experiences with purchased goods and services. The use of new information and communication technologies, consumers enter into new social relationships, form virtual communities for whom cyberspace is a natural meeting place to exchange information and establish lasting relationships.

This article attempts to define the role of virtual communities in the development of the tourist product on the market. In the first part of the article presents the characteristics of virtual communities. The second part presents the impact on the tourism market of the product.

Keywords: virtual communities, prosumer, individualization, tourist product

DOSTĘPNOŚĆ I SPÓJNOŚĆ SIECI PIESZYCH SZLAKÓW TURYSTYCZNYCH PIENIŃSKIEGO PARKU NARODOWEGO (PPN) W POLSCE ORAZ PIENIŃSKIEGO PARKU NARODOWEGO (PIENAP) NA SŁOWACJI

*Marzena Kozyra**

Zarys treści: Analizując spójność i dostępność sieci szlaków turystycznych w Pienińskim Parku Narodowym w Polsce i Słowacji wykorzystano metodę topologicznej analizy struktury przestrzennej opartej na teorii grafów. Sieć pieszych szlaków turystycznych w analizowanych parkach narodowych (łącznie oba parki narodowe) została przedstawiona w postaci grafu spójnego, płaskiego i nieskierowanego, będącego zbiorem węzłów połączonych zbiorem krawędzi. Wyznaczono wybrane miary spójności sieci m.in. wskaźnik α oraz miary dostępności węzłów w sieci m.in. średnicę i punkt centralny grafu.

Słowa kluczowe: sieć szlaków turystycznych, park narodowy, Pieniński Park Narodowy, grafy

Wprowadzenie

Podstawowymi elementami zagospodarowania turystycznego w parkach narodowych są szlaki turystyczne będące liniowymi systemami penetracji rekreacyjnej. Jednym z możliwych systemowych analiz liniowych systemów penetracyjnych jest analiza w sensie geometrycznym [Styperek 2002b, s. 221]. Sieć szlaków może być reprezentowana przez graf – takie przyporządkowanie pozwala na analizę topologiczną opartą na teorii grafów, w szczególności na wyliczenie parametrów spójności sieci szlaków oraz dostępności penetracyjnej poszczególnych węzłów. Metoda ta jest szczególnie przydatna w przypadku parków narodowych, gdzie penetracja rekreacyjna odbywa się wzdłuż wytyczonych szlaków turystycznych [Styperek 2002a, s. 51, 59]. Badania takie prowadził: Styperek [2002a, b] w zakresie dostępności i spójności penetracyjnej m.in. w Sierakowskim Parku Krajobrazowym i Wielkopolskim Parku Narodowym; Styperek [2001] oblicza-

* Mgr, doktorantka, Uniwersytet Jagielloński, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej; e-mail: marzena.prus@uj.edu.pl

jąc miary spójności sieci szlaków turystycznych polskich parków narodowych; Kołodziejczyk [2011] oceniając spójność szlaków pieszych w Parku Krajobrazowym Chełmy; Dzioban [2007] analizując sieć pieszych szlaków turystycznych w Tatrzańskim Parku Narodowym. O ile analizy spójności sieci szlaków jako całości były przeprowadzane dla większości parków narodowych w Polsce [Styperek 2001], o tyle analizy dostępności jedynie dla nielicznych [Styperek 2002a, 2002b].

W niniejszym artykule analizie poddano sieć pieszych szlaków turystycznych na obszarze Pienińskiego Parku Narodowego w Polsce (PPN), Pienińskiego Parku Narodowego na Słowacji (PIENAP) oraz łącznie sieć szlaków obu tych parków.

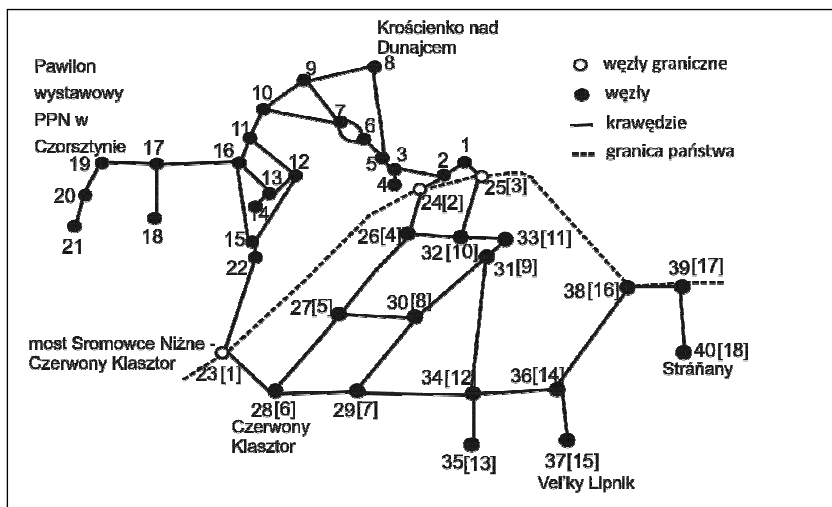
Pieniński Park Narodowy, zarówno w Polsce jak i na Słowacji, obejmuje część pienińskiego pasa skałkowego oddzielającego Karpaty Zewnętrzne (fliszowe) od Karpat Wewnętrznych [Michalik 2005, s. 8]. Ochrona przyrody w tej części Pienin sięga okresu międzywojennego. „Park Narodowy w Pieninach” utworzony został w dniu 1 czerwca 1932 r. rozporządzeniem Ministra Rolnictwa z dnia 23 maja 1932 r. (Monitor Polski Rzeczypospolitej Polskiej Nr 123 poz. 156). Natomiast „Słowacki Rezerwat Przyrodniczy w Pieninach” utworzony został w dniu 12 lipca 1932 r. na mocy rozporządzenia Ministra Rolnictwa z dnia 9 lipca 1932 r. Doprowadziło to do powstania pierwszego w Europie Pogranicznego Parku Natury, którego uroczyste proklamowanie odbyło się 17 lipca 1932 r. w Czerwonym Klasztorze [Szczocarz 1998, s.15–16]. Zdawano sobie bowiem sprawę, że skuteczna ochrona Pienin podzielonych granicą państwową może być realizowana tylko wspólnym wysiłkiem obu sąsiadujących państw [Michalik 2005, s. 34]. Rozporządzenie Rady Ministrów z 30 października 1954 r. o utworzeniu Pienińskiego Parku Narodowego stworzyło ramy prawne do dalszego rozwoju Parku. Natomiast uchwała Słowackiej Rady Narodowej z dnia 16 stycznia 1967 r. powołała do życia „Słowacki Park Narodowy w Pieninach” [Smólski 1982, s. 14].

Pieniński Park Narodowy (PPN) zajmuje powierzchnię 2346,2 ha [Ministerstwo Środowiska 2010, s. 2] i jest, obok Ojcowskiego i Babiogórskiego, jednym z najmniejszych parków narodowych w Polsce. Pieniński Park Narodowy na Słowacji (PIENAP) posiada powierzchnię 3750 ha [Michalik 2005, s. 35] i jest najmniejszym parkiem narodowym w kraju. Najwyższym szczytem w PPN są Trzy Korony (982 m n.p.m.), a w PIENAP Vysoké Skalky (1050 m n.p.m.; w Polsce szczyt o nazwie Wysoka). Oba parki narodowe, na przeważającej długości granicy między nimi, oddziela rzeka Dunajec.

1. Metody

Do analizy przestrzennej struktury sieci szlaków turystycznych zastosowano metodę topologiczną opartą na teorii grafów z wykorzystaniem miar spójności sieci oraz miar dostępności węzłów. Te pierwsze charakteryzują sieć jako całość, stanowią miary globalne. Natomiast dostępność topologiczna charakteryzuje poszczególne węzły i wynika ze skomunikowania danego węzła z pozostałymi. Taka analiza pokazuje, które miejsca w parku narodowym są bardziej, a które mniej dostępne, co z kolei może być użyteczne przy organizacji ruchu turystycznego. Dodatkową informacją jest wyznaczenie centrum grafu, czyli miejsca, skąd w najdalsze (mierzone liczbą krawędzi) miejsca prowadzi najkrótsza droga.

Sieć pieszych szlaków turystycznych w analizowanych parkach narodowych (PPN, PIENAP oraz łącznie oba parki narodowe) została przedstawiona w postaci grafu spójnego, płaskiego i nieskierowanego (ryc. 1.). Graf taki jest zbiorem węzłów (wierzchołków) połączonych zbiorem krawędzi. Węzłami są: punkty początkowe i końcowe szlaków turystycznych, punkty przecięcia szlaków turystycznych, punkty, w których szlak turystyczny przekracza granicę parku narodowego oraz inne istotne miejsca. Z kolei krawędzie to linearne połączenia między węzłami. Łącznie w obydwu parkach wyznaczono 40 węzłów (numeracja od 1 do 40), przy czym w PPN mają one numery od 1 do 25, a w PIENAP od 1 do 18 w nawiasach kwadratowych.

Ryc. 1. Schemat (graf) pieszych szlaków turystycznych w Pienińskim Parku Narodowym w Polsce (PPN) i Pienińskim Parku Narodowym na Słowacji (PIENAP)

Źródło: opracowanie własne

Na ryc. 1. przedstawiono graf sieci szlaków turystycznych PPN i PIE-NAP. Rzeka Dunajec stanowi istotną przeszkodę komunikacyjną między obydwooma parkami narodowymi. Węzły o numerach: 23[1], 24[2], 25[3] znajdują się na przejściach granicznych między parkami, spośród których węzeł 23[1] oznacza most Sromowce Niżne – Czerwony Klasztor. Nie znajduje się on wprawdzie na terenie parków narodowych (lecz w otulinie PPN), ale jest bardzo istotnym miejscem umożliwiającym komunikację między dwoma parkami narodowymi w Pieninach. Według badań Warcholik et al. [2010, s. 152] oraz Warcholik, Semczuk [2011, s. 151] Sromowce Niżne stanowią drugie, po Krościenku, najpopularniejsze wśród turystów miejsce wejść na obszar PPN (31% ogółu wejść), a wynika to z bliskości głównej atrakcji Parku, czyli Trzech Koron oraz obecności przejścia granicznego Sromowce Niżne – Czerwony Klasztor. Z uwagi na powyższe fakty most Sromowce Niżne – Czerwony Klasztor umieszczony został w analizowanym grafie. Jego brak mógłby przyczynić się do zakłócenia wyników dostępności i spójności sieci szlaków, zwłaszcza w przypadku analizy sieci szlaków obu parków jednocześnie. Niemniej jednak dla grafu bez węzła 23[1], jakim jest most na Dunajcu, obliczenia dostępności również zostały przeprowadzone i przedstawione w tab. 4. Również ze względu na możliwie najdokładniejsze oddanie rzeczywistego układu sieci połączeń pieszych badanego obszaru uwzględniono Krościenko nad Dunajcem jako węzeł (ze względu na to, że na jego terenie znajduje się niewielka enklawa PPN, zaś sama miejscowość nie leży w parku narodowym). Według badań Warcholik et al. [2010, s. 152] oraz Warcholik, Semczuk [2011, s. 151] najwięcej turystów wchodzi na teren PPN właśnie z Krościenka, jest to aż 41% ogólnej liczby wejść do tego parku. Należy podkreślić również to, że połączono krawędzią dwa węzły: Pawilon wystawowy PPN w Czorsztynie z Pawilonem Wystawowym PPN przy Uroczysku Zamek Czorsztyn. Sama wspomniana krawędź nie leży w PPN (lecz w otulinie PPN), jednak łączy PPN z jego enklawą w rejonie zamku Czorsztyn, a jej brak spowodowałby niespójność grafu (składałby się z dwóch izolowanych podgrafów). Podobna sytuacja wystąpiła w PIENAP-ie, gdzie jedna z krawędzi biegnie (w przybliżeniu) granicą państwową w Małych Pieninach (od okolic szczytu Wysoka 1050 m n.p.m. do okolic szczytu Wysoki Wierch 898 m n.p.m.), jednak szlakiem polskim (nie w parku narodowym), co nie spowodowało wyłączenia tej krawędzi z analizowanego grafu. W przypadku nieuwzględnienia tej krawędzi, z jednej strony wiązałoby się to z niespójnością grafu, z drugiej strony sugerowałoby, że zielony szlak turystyczny z miejscowości Strañany nie ma połączenia z innymi szlakami turystycznymi.

Najczęściej stosowane wskaźniki charakteryzujące spójność sieci lub dostępność i hierarchię węzłów w sieci. Wskaźniki charakteryzują spójność sieci opierają się na danych o liczbie wierzchołków (v), krawędzi (e) oraz liczbie

podgrafów (p). Z kolei wskaźniki charakteryzujące dostępność i hierarchię węzłów w sieci wykorzystują informacje o długości drogi lub łańcucha w grafie [Potrykowski, Taylor 1982].

Użyte zostały następujące miary spójności sieci [Potrykowski, Taylor 1982; Rodrigue 2013; Styperek 2001; Styperek 2002a]:

1. Liczba cykloatyczna (μ):

$\mu = e - v + p$, gdzie: e – liczba krawędzi, v – liczba węzłów, p – liczba izolowanych podgrafów

2. Wskaźnik α (dla grafów płaskich):

$$\alpha = \mu / (2v - 5)$$

Wskaźnik α w grafach o niewielkiej liczbie krawędzi jest bliski 0, im większa liczba krawędzi (przy tej samej ilości węzłów), tym α jest większe. Wartość wskaźnika α osiąga wartość jeden dla grafu pełnego, czyli takiego, w którym każda para wierzchołków jest połączona krawędzią. Wskaźnik taki można interpretować jako odsetek spójności maksymalnej.

3. Wskaźnik β (dla grafów płaskich $\beta = [0,3]$):

$$\beta = e/v$$
, gdzie: e – liczba krawędzi, v – liczba węzłów

Wyższymi wartościami wskaźnika β odznaczają się sieci o złożonym układzie i z dużą liczbą wierzchołków. Wskaźnik ten opiera się na założeniu, że kiedy niespójna sieć zmienia swą strukturę i spójność jej wzrasta, wówczas towarzyszy temu szybszy wzrost połączeń między istniejącymi węzłami niż przyrost liczby nowych węzłów.

4. Wskaźnik γ :

$$\gamma = e/[3*(v-2)]$$
, gdzie: e – liczba krawędzi, v – liczba węzłów

Daje on informacje o rozmiarach potrzebnych uzupełnień w sieci (brakujących do grafu pełnego krawędzi). Waha się od 0 (brak spójności) do 1 (spójność maksymalna). Podobnie jak wskaźnik α można go wyrazić w procentach.

5. Wskaźnik G_p (zwany stopniem rozwinięcia grafu):

$$G_p = [3*(v-2)-e]/v$$
, gdzie: e – liczba krawędzi, v – liczba węzłów

Informuje on o rozmiarze możliwych uzupełnień w sieci (liczbie krawędzi brakujących do grafu pełnego płaskiego, przypadającej na jeden węzeł).

Dysponując wskaźnikami γ , α oraz liczbą węzłów (v) możemy przyporządkować sieć szlaków PPN, PIENAP oraz łącznie obu tych parków narodowych do jednego z układów określających kształt sieci. Klasyfikacja kształtów sieci w zależności od wartości wskaźników grafowych [Taaffe, Gauthier 1973, cyt. za Styperek 2001, s. 35] przedstawia się następująco: układy rdzeniowe ($1/3 \leq \gamma \leq 1/2$, $v \geq 4$; $\alpha = 0$), układy kratowe ($1/2 < \gamma < 2/3$, $v \geq 4$; $0 < \alpha < 1/2$, $v \geq 3$), układy delta ($2/3 \leq \gamma \leq 1$, $v \geq 3$; $1/2 \leq \alpha \leq 1$, $v \geq 3$). Z uwagi na to, że wartości wskaźników γ i α nie zawsze pozwalają na

jednoznaczny klasyfikację do konkretnego układu, Styperek [2001, s. 36] wprowadza układ przejściowy pomiędzy układem rdzeniowym a układem kratowym, określając go jako układ rdzeniowo-kratowy, w którym to układzie wartości wskaźników γ odpowiadają układowi rdzeniowemu, natomiast wartości wskaźnika α odpowiadają układowi kratowemu ($1/3 \leq \gamma \leq 1/2$; $0 < \alpha < 1/2$).

Wykorzystane zostały następujące miary dostępności węzłów w sieci [Potrykowski, Taylor 1982; Rodrigue 2013; Styperek 2002a]:

1. Średnica grafu $\delta(G)$:

$\delta(G) = \max_{x,y \in X} d_{xy}$, gdzie $\max d_{xy}$ – maksymalna liczba asocjacji wierzchołka w całym grafie (liczba asocjacji wierzchołka to największe oddalenie z danego wierzchołka x do wszystkich pozostałych).

2. Punktem centralnym grafu G jest wierzchołek x_0 , dla którego liczba asocjacji jest skończona i najmniejsza ze względu na wszystkie wierzchołki (graf może nie mieć żadnego punktu centralnego lub mieć ich wiele).

3. Wskaźnik π :

- $\pi_m = M / D(\delta)$, gdzie: M – rzeczywista długość sieci (np. w km), $D(\delta)$ – długość drogi (km) wzdłuż średnicy grafu,
- $\pi_e = e / \delta(G)$, gdzie: e – liczba krawędzi, $\delta(G)$ – średnica grafu.

4. Macierz dostępności:

$T = A^1 + A^2 + A^3 + \dots + A^n$, gdzie: T – macierz dostępności, A – macierz połączeń, n – średnica grafu.

Miarą dostępności węzła jest suma elementów wiersza odpowiadającego danemu węzłowi $\sum_{j=1}^v T_{ij}$. Takie miary dostępności silnie zależą od wielkości grafu, dlatego przez analogię do metody największego wektora własnego wykorzystano także znormalizowane dostępności $d_i = N \cdot \sum_j T_{ij}$ tak, żeby $\sqrt{\sum_i d_i^2} = 100$, gdzie N – czynnik normalizujący.

W obliczeniach średnicy grafów, punktów centralnych grafów oraz macierzy dostępności wykorzystano program komputerowy Mathematica 9.

2. Wyniki

W tabeli 1. przedstawiono obliczone wskaźniki spójności sieci szlaków turystycznych PPN, PIENAP oraz łącznie obu parków narodowych. Wykorzystane miary spójności sieci: liczba cyklopatyczna (μ), wskaźnik α , wskaźnik β , wskaźnik γ oraz wskaźnik G_p (zwany stopniem rozwinięcia grafu).

Tabela 1. Podstawowe miary spójności i dostępności sieci szlaków turystycznych parków narodowych w Pieninach (PPN oraz PIENAP)

	PPN	PIENAP	Łącznie sieć PPN i PIENAP
Węzły (wierzchołki) (v)	25	18	40
Krawędzie (e)	28	20	48
Liczba cyklomatyczna (u)	4	3	9
Wskaźnik α (w %)	8,9	9,7	12,0
Wskaźnik β	1,12	1,11	1,20
Wskaźnik γ (w %)	40,6	41,7	42,1
Gp	1,64	1,56	1,65
Średnica grafu δ (G)	13	9	14
Punkt centralny grafu	3 wierzchołki	3 wierzchołki	1 wierzchołek
Wskaźnik σ_m	2,1	2,3	2,5
Wskaźnik σ_e	2,15	2,22	3,43

Źródło: opracowanie własne

Wskaźnik α dla PPN wynosi 8,9%, zatem spójność sieci szlaków tego parku narodowym jest niska. W sieci PIENAP otrzymujemy wskaźnik α wynoszący 9,7%. Jest on nieco większy niż dla PPN – spójność sieci w PIENAP jest zatem nieznacznie większa. Analizując spójność sieci szlaków łącznie obu parków narodowych PPN i PIENAP otrzymujemy wskaźnik α wynoszący 12,0%. Spójność sieci parków narodowych PPN i PIENAP traktowanych jako jedna wspólna sieć jest zatem większy – połączenie sieci parków powoduje zwiększenie tego wskaźnika spójności. Podobnie, choć mniej wyraźnie, zachowuje się wskaźnik γ , mówiący o odsetku krawędzi istniejących w stosunku do możliwych krawędzi. Wskaźnik ten dla PPN wynosi 40,6%, dla PIENAP 41,7%. Z kolei dla sieci PPN z PIENAP wskaźnik γ jest nieco większy i osiąga 42,1%. Wynika to stąd, że grafy nie mają wspólnych krawędzi (ryc. 6), natomiast możliwa liczba krawędzi jest mniejsza dla wspólnej sieci (o 3) od sumy maksymalnych liczby krawędzi dla podgrafów.

Wartości współczynników α i γ pozwalają zaklasyfikować grafy PPN, PIENAP oraz łącznie obu tych parków narodowych, jako układy kratowordzeniowe i rzeczywiście na schematach można zauważyć zarówno obszary połączone gęściej, jak i fragmenty sieci o charakterze rdzeniowym (ryc. 2, 3).

Większa liczba węzłów przy połączeniu sieci oznacza większą możliwą liczbę połączeń, natomiast fakt posiadania wspólnych węzłów działa przeciwnie i ogranicza ten wzrost. W przypadku połączenia PPN i PIENAP liczba możliwych uzupełnień liczonych na węzeł jest nieco większa niż w każdej

z podsieci – współczynnik G_p dla wspólnej sieci jest nieco większy niż dla każdej z osobna. Wskaźnik G_p , określający liczbę krawędzi brakujących do grafu pełnego przypadających na jeden wierzchołek, wynosi dla PPN 1,64, PIENAP 1,56, a łącznie dla obu parków (PPN i PIENAP) 1,65.

Wyższymi wartościami wskaźnika β (dla grafów płaskich $\beta = [0,3]$) odznaczają się sieci o złożonym układzie i z dużą liczbą wierzchołków. Wskaźnik β dla PPN wynosi 1,12, dla PIENAP 1,11, a dla sieci PPN z PIENAP 1,20.

Styperek [2001] prezentuje obliczenia miar spójności sieci szlaków turystycznych polskich parków narodowych, w tym także Pienińskiego Parku Narodowego (PPN). Trzeba zaznaczyć, że wyjściowy graf PPN w artykule Styperka [2001], będący podstawą dalszych obliczeń, był inny niż wyjściowy graf w niniejszym artykule. Jego struktura pozwala przypuszczać, że odzwierciedla on sieć szlaków w połączonych parkach PPN i PIENAP, ale odzwierciedloną w mniejszym stopniu szczegółowości. Stąd inne wartości liczby węzłów w PPN ($v=22$), liczby krawędzi w PPN ($e=30$), więc i współczynników. W niniejszym artykule liczba węzłów dla PPN określona została na 25, a liczba krawędzi na 28. Styperek [2001] wylicza wskaźniki dla PPN: $\alpha=0,21$; $\beta=1,36$; $\gamma=0,5$, a kształt sieci określa jako kratowy. Wskaźnik $\beta=1,36$ plasuje PPN jako czwarty park w Polsce z największą spójnością sieci szlaków turystycznych, wyprzedzając Tatrzański Park Narodowy, który plasuje się na piątej pozycji. Tymczasem z analizy grafu dla PPN w niniejszym opracowaniu otrzymujemy wartość $\beta=1,12$, co należałoby zinterpretować jak stosunkowo słabo rozwiniętą sieć. W niniejszym artykule odpowiednie wskaźniki dla połączonych parków wynoszą $\alpha=0,089$ (8,9%); $\beta=1,12$; $\gamma=0,406$ (40,6%), co klasyfikuje tę sieć szlaków jako układ rdzeniowo-kratowy. Wskazuje to na stosunkowo duży wpływ zastosowanej rozdzielczości przy konstrukcji grafu na charakterystykę topologii sieci.

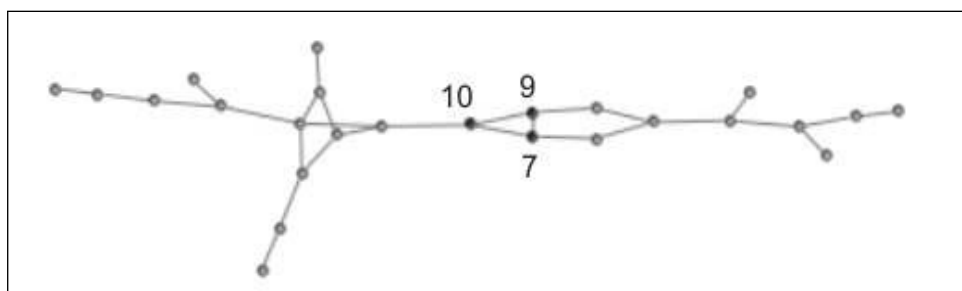
W tabeli 1 zebrano także obliczone miary dostępności węzłów w sieci szlaków turystycznych PPN, PIENAP oraz łącznie obu parków narodowych. Wykorzystano następujące miary dostępności węzłów w sieci: średnica grafu, punkt centralny grafu, wskaźnik π_m , π_e oraz macierz dostępności otrzymaną po utworzeniu macierzy połączeń.

Chcąc wyliczyć miary dostępności węzłów w sieci określić można średnicę grafu $\delta(G)$, która wyznacza najdalej oddalone od siebie wierzchołki, przyjmując najkrótszą możliwą drogę (mierzoną liczbą krawędzi), czyli inaczej mówiąc, biorąc pod uwagę najkrótsze (mierzone liczą krawędzi) drogi pomiędzy wszystkimi możliwymi parami wierzchołków grafu, średnica grafu jest to największa z tych odległości. Odległość między dwoma dowolnymi wierzchołkami wyznaczona najkrótszą drogą nigdy nie jest dłuższa od średnicy grafu (analogicznie jak odległość między punktami okręgu). Średnica

grafu PPN wynosi 13, czyli najkrótsza możliwa droga (mierzona liczbą krawędzi) między najdalej oddalonymi od siebie wierzchołkami liczy 13 krawędzi. Średnica grafu PIENAPu wynosi 9. Z kolei średnica grafu dla połączonych sieci PPN i PIENAP ma wartość 14.

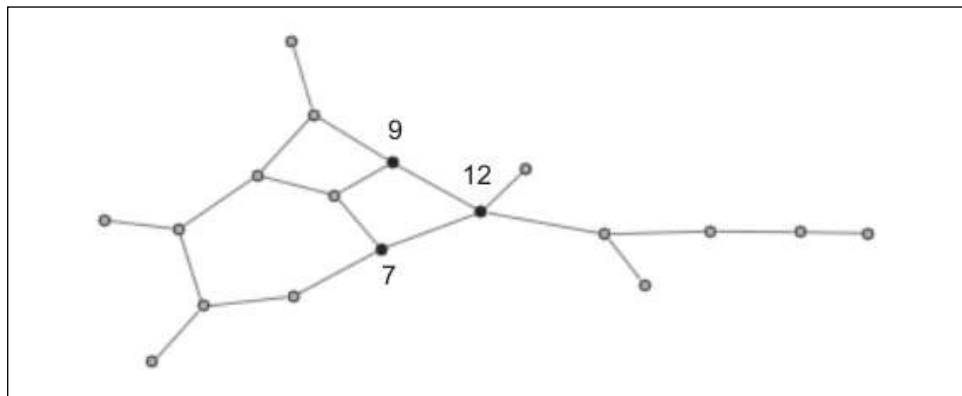
Wskaźnik π_e wynosi dla PPN 2,15, dla PIENAP 2,22, a łącznie dla obu parków 3,43. Stosunkowo duża średnica i małe wartości π_e świadczą o dużym udziale charakteru rdzeniowego wszystkich trzech analizowanych sieci. Jest to liczbowy miara różnicy w budowie mającej swój skutek w dostępności, którą można zauważyć oceniając subiektywnie schematy grafów (ryc. 2, 3, 4). Ustalając wskaźnik π_m potrzebna jest informacja o rzeczywistej długości sieci szlaków turystycznych M (np. w km) oraz długości drogi wzdłuż średnicy grafu. Długość sieci znakowanych pieszych szlaków turystycznych PPN, wziętych pod uwagę w obliczeniach, wynosi 31,5 km, a w PIENAP 43 km, zatem łączna analizowana długość szlaków w PPN i PIENAP to 74,5 km [Nyka 2000 oraz własne obliczenia]. Natomiast długość drogi (km) wzdłuż średnicy grafu wynosi: w PPN 15 km, w PIENAP 19 km, a łącznie w obu Parkach 30 km. Wskaźnik π_m dla PPN ma wartość 2,1, dla PIENAP 2,3, a łącznie dla dwóch parków narodowych 2,5. Wysokie wartości wskaźnika π_m , w porównaniu z wartością liczby π ($\approx 3,14$), obrazują rozwiniętą sieć, natomiast niskie wartości wskaźnika π_m świadczą o małym stopniu rozwoju sieci (takie jak proste korytarze) [Rodrigue 2013].

Punktem centralnym grafu jest wierzchołek x_0 , dla którego liczba asocjacji jest skończona i najmniejsza ze względu na wszystkie wierzchołki, przy czym graf może nie mieć żadnego punktu centralnego lub mieć ich wiele. Punktami centralnymi grafu PPN są trzy wierzchołki: 7, 9 i 10. Oznaczają one następujące miejsca: dotarcie szlaku zielonego z Krościenka do szlaku niebieskiego idącego Pieninkami (wierzchołek 7); Toporzysko, miejsce, w którym następuje rozdzielenie się szlaku zielonego i żółtego prowadzących z Krościenka (wierzchołek 9); oraz połączenie szlaku żółtego z Krościen-

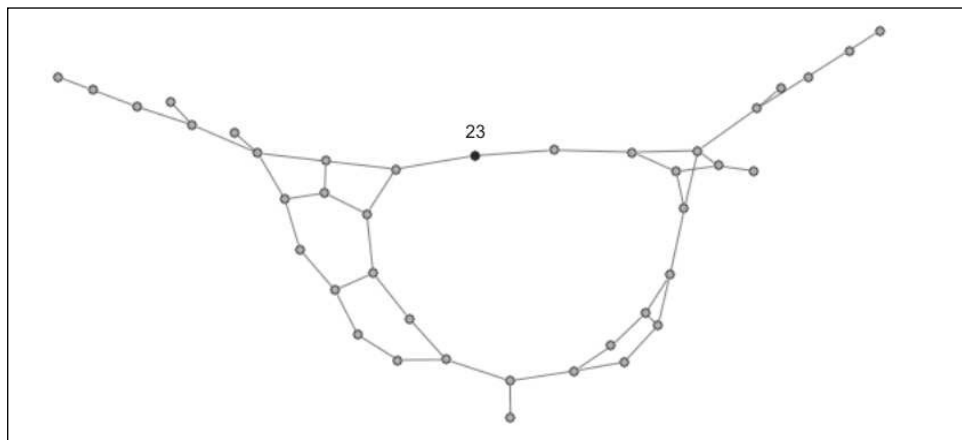
Ryc. 2. Punkty centralne grafu Pienińskiego Parku Narodowego (PPN)

Źródło: Mathematica 9

Ryc. 3. Punkty centralne grafu Pienińskiego Parku Narodowego (PIENAP)

Źródło: Mathematica 9

Ryc. 4. Punkt centralny grafu PPN i PIENAP

Źródło: Mathematica 9

ka z niebieskim przebiegającym Pieninkami (wierzchołek 10). Na ryc. 2. przedstawiono punkty centralne grafu przedstawiającego sieć szlaków turystycznych Pienińskiego Parku Narodowego w Polsce (PPN), zostały one wyróżnione spośród innych numerami węzłów. Rysunek ten, podobnie jak ryc. 3 i 4, wygenerowany został przez program komputerowy Mathematica 9 i trzeba tu zaznaczyć, że jest on tożsamy z układem węzłów i krawędzi zaprezentowanych na ryc. 1.

Punktami centralnymi grafu PIENAP są trzy wierzchołki: 7, 9 i 12, które oznaczają: połączenie zielonego i niebieskiego szlaku niedaleko miejscowości Leśnica (Leśnica pożarna zbrojnicza) (wierzchołek 7); przełęcz Cerla

(przełęcz pod Klasztorną Górą) (wierzchołek 9); skrzyżowanie szlaku zielonego ze szlakiem czerwonym w okolicy szczytu Plaśná (wierzchołek 12). Na ryc.3 zilustrowano punkty centralne grafu przedstawiającego sieć szlaków turystycznych Pienińskiego Parku Narodowego na Słowacji (PIENAP), zostały one wyróżnione spośród innych numerami węzłów.

Punktem centralnym grafu przedstawiającego łącznie sieć szlaków turystycznych obu parków narodowych w Pieninach (PPN i PIENAP) jest jeden wierzchołek: 23, który oznacza most na Dunajcu łączący Sromowce Niżne (Polska) z Czerwonym Klasztorem (Słowacja). Punkt centralny położony jest zatem na granicy państwowej między Polską i Słowacją i nie znajdują się w żadnym z dwóch parków narodowych (lecz w otulinie PPN). Z przyczyn formalnych można by było pominąć ten węzeł, jednak jak wskazuje poniższa analiza oznaczałoby to pominięcie najważniejszego węzła komunikacyjnego. Na ryc. 4 przedstawiono lokalizację punktu centralnego dla grafu połączonej sieci szlaków turystycznych Pienińskiego Parku Narodowego w Polsce (PPN) i Pienińskiego Parku Narodowego na Słowacji (PIENAP). Punkt centralny został wyróżniony spośród innych numerem węzła. Numeracja węzłów przy grafie przedstawiającym sieć szlaków obu parków narodowych zawiera się od 1 do 40, w tym 3 węzły są węzłami granicznymi, czyli wspólnymi dla obu parków narodowych.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40					
1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0			
2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0		
3	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0		
4	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0		
5	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0		
6	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0		
7	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0		
8	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0		
9	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0		
10	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0		
11	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0		
12	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0		
13	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
14	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
15	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
16	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
17	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
18	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
19	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
20	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
21	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
22	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
23	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
24	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
25	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
26	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
27	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
28	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
29	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
30	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
31	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
32	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
33	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
34	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
35	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
36	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
37	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
38	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
39	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
40	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Ryc. 5. Macierz połączeń łącznie obu parków narodowych w Pieninach: Pienińskiego Parku Narodowego w Polsce (PPN) i na Słowacji (PIENAP)

Źródło: opracowanie własne

Macierz połączeń jest macierzą binarną (zero-jedynkową). Zero oznacza brak połączenia między parą węzłów w grafie. Z kolei jedynka – bezpośrednie połączenie między daną parą węzłów w grafie. Na ryc. 5 przedstawiono macierz połączeń sieci szlaków turystycznych (zobrazowanych przez graf na ryc. 1) łącznie obu parków narodowych w Pieninach – Pienińskiego Parku Narodowego w Polsce i na Słowacji.

Macierz połączeń dla sieci dwóch parków ma określoną strukturę – poszczególne fragmenty dotyczą różnej grupy połączeń. Ogólna struktura macierzy połączeń została przedstawiona na ryc. 6 A. Wydzielone obszary związane są z połączeniami: w pierwszym parku narodowym, pierwszego parku narodowego z granicą parków narodowych, wzdłuż granicy parków narodowych, drugiego parku narodowego z granicą oraz w drugim parku narodowym. Zgodnie z tym schematem na ryc. 6 B podzielono macierz połączeń obu parków narodowych w Pieninach: PPN i PIENAP na części, w których określono liczbę tych połączeń.

A			B		
Połączenia w 1 parku narodowym	Połączenia 1 parku z granicą	0	25	3	0
Połączenia 1 parku z granicą	Połączenia wzdłuż granicy	Połączenia 2 parku z granicą	3	0	3
0	Połączenia 2 parku z granicą	Połączenia w 2 parku narodowym	0	3	17

Ryc. 6. Struktura macierzy połączeń w parkach narodowych ogólnie (A) i dla pary parków PPN i PIENAP (B)

Źródło: opracowanie własne

Dla PPN, PIENAP oraz łącznie obu parków narodowych z macierzy połączeń uzyskano macierze dostępności. Sumy elementów w każdym wierszu stanowią miarę dostępności. W tabeli 2 zestawiono miary dostępności węzłów znormalizowane do 100, aby ułatwić ich porównywanie i analizę (patrz: Metody). Zastosowane miary dostępności węzłów w sieci szlaków tu-

rystycznych PPN, PIENAP oraz łącznie obu parków narodowych pozwalają ocenić dostępność poszczególnych węzłów w sieci. W przypadku PPN punktem o największej dostępności okazał się węzeł 16, który oznacza przełęcz Szopka (780 m n.p.m.). Według badań Warcholik et al. (2010) oraz Warcholik, Semczuk (2011) największa liczba turystów decyduje się na wyjście na Trzy Korony (najwyższy szczyt PPN) właśnie z przełęczy Szopka, a szlak z przeł. Szopka na Trzy Korony jest najbardziej eksploatowanym odcinkiem spośród wszystkich szlaków w PPN. Dostępność bowiem nie zakłada jednego najkrótszego przejścia, a kumuluje efekt dostępu z wszystkich węzłów. Wyznaczone wcześniej centra grafu (węzły 7, 9, 10) mają również stosunkowo wysokie dostępności. Oznaczają one następujące miejsca: dotarcie szlaku

Tabela 2. Dostępności znormalizowane dla węzłów: d_i^{PPN} dla PPN, d_i^{PIENAP} dla PIENAP, d_i^{PIENAP} dla PPN i PIENAP, δ_i^{PPN} dla PPN i PIENAP bez węzła nr 23 (most na Dunajcu); różnice dostępności węzłów: $\Delta_1 = d_i^{PIENAP} - d_i^{PPN}$, $\Delta_2 = d_i^{PIENAP} - d_i^{PIENAP}$, $\Delta_3 = \delta_i^{PPN} - d_i^{PIENAP}$

Węzeł (i)	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
d_i^{PPN}	1,66	3,68	6,6	2,47	11,7	12,8	24	12,8	24	30,5	38,3	35,4	31,3	10,9
d_i^{PIENAP}	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
$d_i^{PPN/PIENAP}$	4,68	7,0	7,1	2,56	9,7	10,1	18,4	10,1	18,4	23,7	30,1	28,6	24,8	8,7
Δ_1 Δ_2	3,02	3,32	0,5	0,09	-2,0	-2,7	-5,6	-2,7	-5,6	-6,8	-8,2	-6,8	-6,5	-2,2
$d_i^{PPN/PIENAP}$ bez węzła nr 23 (mo- stu)	3,95	6,1	6,8	2,45	10,3	11,0	20,8	11,0	20,8	26,8	34,6	31,9	28,6	9,9
Δ_3	-0,73	-0,9	-0,3	-0,11	0,6	0,9	2,4	0,9	2,4	3,1	4,5	3,3	3,8	1,2

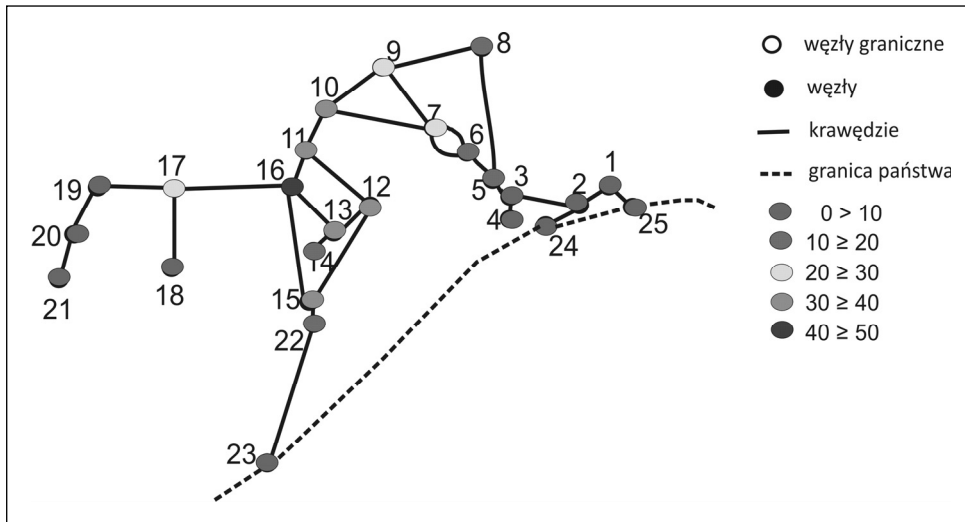
Węzeł (i)	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28
d_i^{PPN}	32	42,6	20,5	7,1	8,3	3,36	1,18	12,7	4,46	1,4	0,66	-	-	-
d_i^{PIENAP}	-	-	-	-	-	-	-	-	10,7	7,5	6,3	21,1	32,1	30,3
$d_i^{PPN/PIENAP}$	26,5	34,2	16,1	5,7	6,6	2,6	0,92	13,4	11,6	7,6	5,7	13,7	20	19,2
Δ_1 Δ_2	-5,5	-8,4	-4,4	-1,4	-1,7	-0,76	-0,26	0,7	7,14 0,9	6,2 0,1	5,04 -0,6	-7,4	-12,1	-11,1
$d_i^{PPN/PIENAP}$ bez węzła nr 23 (mo- stu)	28,6	38,4	18,7	6,5	7,6	3,07	1,07	9,9		6,1	4,73	10,8	14,3	11,4
Δ_3	2,1	4,2	2,6	0,8	1	0,47	0,15	-3,5		-1,5	-0,97	-2,9	-5,7	-7,8

Cd. Tabeli 2.

Węzeł (i)	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40
d_i^{PPN}	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
d_i^{PIENAP}	38,9	39,4	35,2	16,8	19,4	40,5	14,4	20,6	7,7	9,3	4,04	1,57
$d_i^{PPN'}$ $d_i^{PIENAP'}$	22,9	22,1	19,9	11,1	11	21,7	7,9	10,9	3,86	4,53	1,9	0,67
Δ_1 Δ_2	-16	-17,3	-15,3	-5,7	-8,4	-18,8	-6,5	-9,7	-3,84	-4,77	-2,14	-0,9
$d_i^{PPN'}$ $d_i^{PIENAP'}$ b \acute{e} z węzła nr 23 (mo- stu)	16,8	17,2	16,0	9,0	9,1	17,6	6,4	9,0	3,29	3,89	1,63	0,59
Δ_3	-6,1	-4,9	-3,9	-2,1	-1,9	-4,1	-1,5	-1,9	-0,57	-0,64	-0,27	-0,08

Źródło: opracowanie własne

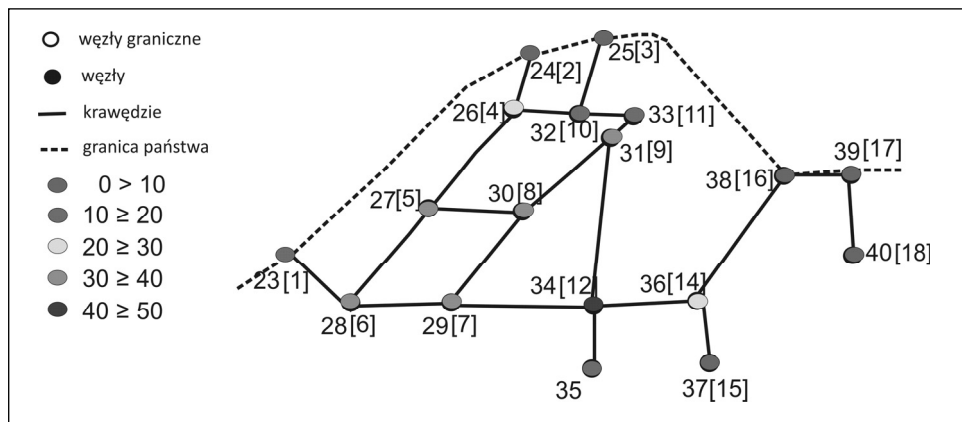
zielonego z Krościenka do szlaku niebieskiego prowadzącego Pieninkami (węzeł 7), rozdzielenie się szlaku zielonego i żółtego wiodących z Krościenka (węzeł 9) oraz połączenie szlaku żółtego z Krościenka z niebieskim przebiegającym Pieninkami (węzeł 10). Ponadto dostępność powyżej 30 mają węzły 11, 12, 13, 15. Mało dostępnymi węzłami okazały się 1 (szlak najbliższy Szczawnicy), 4 (Sokolica), 21 (Pawilon Wystawowy PPN przy Uroczysku Zamek Czorsztyń), 24 (przejście graniczne), 25 (przejście graniczne).

Ryc. 7. Dostępności znormalizowane węzłów PPN

Źródło: opracowanie własne

Dostępności znormalizowane dla węzłów: PPN, PIENAP, łącznie PPN i PIENAP, ujęte w tabeli 2, przedstawione zostały w celu lepszego ich zobrazowania również na ryc.7 (miary dostępności węzłów w grafie przedstawiającym sieć szlaków turystycznych PPN) oraz ryc.8 (miary dostępności węzłów w grafie PIENAP).

Ryc. 8. Dostępności znormalizowane węzłów PIENAP

Źródło: opracowanie własne

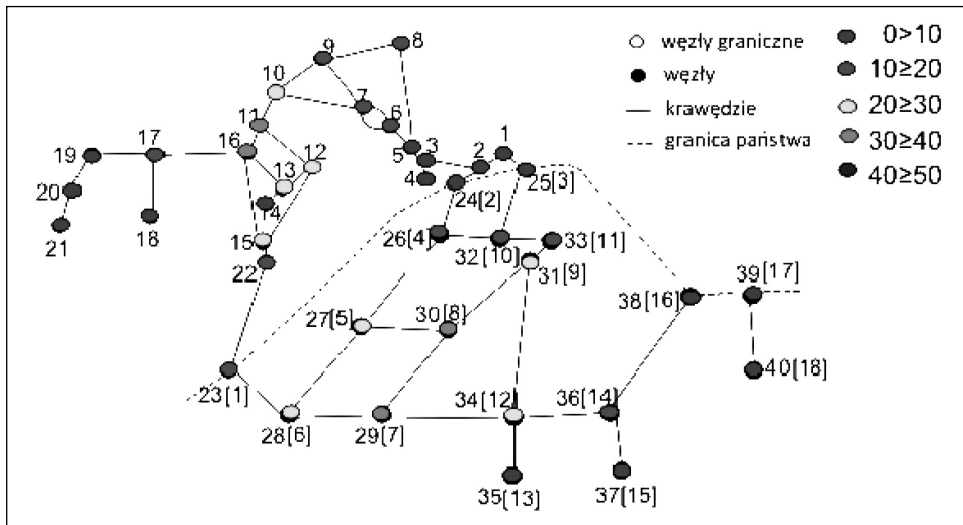
W tabeli 3 umieszczono niektóre wielkości charakteryzujące rozkład dostępności w analizowanych sieciach szlaków. W PIENAP dostępności zmieniają się nieco w mniejszym zakresie, choć rozkładają się na mniej węzłów ($18 < 25$) –dostępność jest równiej rozłożona. Średnia dostępność w PIENAP (19,8) jest wyższa niż w PPN (15,2). Jest to spowodowane głównie tym, że w PPN jest wiele węzłów o niewielkiej dostępności – pierwszy kwartył dla PPN wynosi tylko 3,7 w porównaniu z 8,1 dla PIENAP. Podobnie drugi i trzeci kwartył są niższe dla PPN: $11,7 < 18,1$; $24 < 31,6$. Jeden z punktów centralnych PIENAP ma największą dostępność (węzeł [12], 34 we wspólnej numeracji), jest to miejsce skrzyżowania szlaku zielonego ze szlakiem czerwonym w okolicy szczytu Plaśná. Poza tym stosunkowo dużą dostępność mają węzły: 30 [8] przełęcz Targov (Limierz), 27 [5] skrzyżowanie szlaku żółtego z przełęczą Targov (Limierz) i czerwonego biegnącego wzdłuż Dunajca, 28 [6] Czerwony Klasztor. Małą dostępnością charakteryzują się z kolei węzły 39 [17] i 40 [18], oznaczające zielony szlak turystyczny z miejscowości Straňany. Połączenie parków w jedną sieć szlaków zmniejsza nieco zmienność dostępności (rozkłada się ona na więcej węzłów), niemniej jednak są węzły, które zyskują na dostępności. Węzły graniczne były dobrze dostępne od strony PIENAP, natomiast w stosunku do dostępności od strony PPN zy-

skują na dostępności największej. Ponadto węzły 1 i 2 zyskały na dostępności. Efekt połączenia sieci nie jest bardzo duży ze względu na niewielką gęstość połączeń przekraczających granicę – największe dostępności w połączonej sieci nadal występują we wnętrzu każdego z parków. Przestrzenny rozkład dostępności jest przedstawiony na ryc. 9.

Tabela 3. Podstawowe miary statystyczne dostępności znormalizowanych dla węzłów: d_i^{PPN} dla PPN, d_i^{PIENAP} dla PIENAP, $d_i^{PPN/PIENAP}$ dla PPN i PIENAP, $\delta_i^{PPN/PIENAP}$ dla PPN i PIENAP bez węzła nr 23 (most na Dunajcu)

		Min	Max	Średnia	Kwartył 1	Mediana	Kwartył 3
PPN	d_i^{PPN}	0,66	42,6	15,2	3,7	11,7	24,0
PIENAP	d_i^{PIENAP}	1,57	40,5	19,8	8,1	18,1	31,65
PPN i PIENAP	$d_i^{PPN/PIENAP}$	0,67	34,2	13,2	6,4	10,95	19,92
PPN i PIENAP bez węzła nr 23	$\delta_i^{PPN/PIENAP}$ bez węzła nr 23 (mostu)	0,59	38,4	12,7	6,1	9,9	17,4

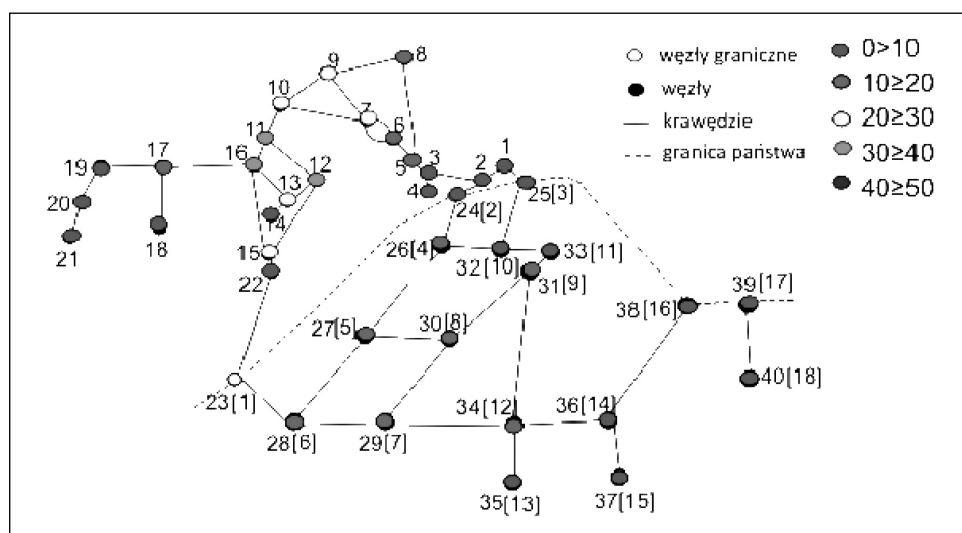
Źródło: opracowanie własne

Ryc. 9. Dostępności znormalizowane węzłów łącznej sieci szlaków PPN – PIENAP

Źródło: opracowanie własne

W sytuacji nielicznych węzłów granicznych tym bardziej kluczową rolę okazuje się odgrywać węzeł 23, jakim jest most na Dunajcu pomiędzy miejscowościami Sromowce Niżne (Polska) i Czerwony Klasztor (Słowacja). Analiza sieci z pominięciem węzła 23 wykazała diametralne zmiany. Centrami grafu sieci szlaków PPN – PIENAP analizowanej z pominięciem węzła numer 23 (mostu na Dunajcu) okazały się dwa punkty: przeprawa promowa na Dunajcu na niebieskim szlaku na Sokolicę oraz węzeł szlaku niemal na szczycie Sokolicy (miejsce poboru opłat wstępu na Sokolicę). Zatem jednym z węzłów będących centrum grafu jest znów rzeka Dunajec. Znacząco wzrosła też średnica grafu $\delta(G)$, czyli największe oddalenie z danego wierzchołka x do wszystkich pozostałych, z 14 do 21, co praktycznie czyni sieć układem rdzeniowym. W tabeli 2 umieszczone są wartości dostępności dla sieci szlaków bez węzła 23 ($\delta_i^{PPN, PIENAP}$) oraz różnice dostępności względem kompletnego grafu. Analiza tych wartości prowadzi do wniosku, że w wyniku usunięcia węzła 23 znacząco maleją dostępności w PIENAP, więc to głównie on zyskuje na istnieniu tego połączenia. Analiza taka może być przydatna przy planowaniu połączeń granicznych, zwłaszcza jeśli, tak jak w tym przypadku, wiązało się to z dużą inwestycją. Może także stanowić argumentację w szacowaniu wielkości partycypacji finansowania, co zawsze jest przedmiotem rozmów w przypadkach inwestycji granicznych.

Ryc. 10. Dostępności znormalizowane węzłów łącznej sieci szlaków PPN – PIENAP bez węzła numer 23 (most na Dunajcu)

Źródło: opracowanie własne

Dostępności znormalizowane węzłów łącznej sieci szlaków PPN – PIE-NAP bez węzła 23 (most na Dunajcu) przedstawione zostały również na ryc. 10.

Wnioski

Z uwagi na to, że w parkach narodowych poruszać można się jedynie po znakowanych szlakach turystycznych, ich układ ma znaczący wpływ na rozkład ruchu turystycznego. Sieci szlaków, w przypadku parków PPN i PIE-NAP, głównie ze względu na nietypową naturalną barierę – rzekę, są w dużym stopniu dwoma niezależnymi sieciami. Węzły graniczne po uwzględnieniu sieci szlaków obu parków narodowych zyskały na dostępności od strony PPN, co jest pozytywne z punktu widzenia ruchu turystycznego, a jednocześnie nie powoduje negatywnego wpływu na przyrodę. Są to bowiem węzły zlokalizowane na Drodze Pienińskiej, w pobliżu schroniska „Orlica”. Analiza dostępności z pominięciem wybranego węzła pokazała również znaczenie wybudowanego w 2006 r. mostu dla zwiększenia dostępności węzłów, szczególnie na terenie PIENAP dla turysty idącego od strony polskiej.

Przykład przeprowadzonej analizy pokazuje, że jej zastosowanie umożliwia scharakteryzowanie spójności całego systemu szlaków turystycznych na badanym obszarze jak również określenie dostępności poszczególnych węzłów, czyli istotnych miejsc w sieci szlaków. Dzięki takiej analizie możliwe jest porównanie istniejących sieci między sobą, a także planowanie rozwoju (bądź też ewentualnego redukcji szlaków). W szczególności możliwa jest ocena skutków połączenia dwóch lub kilku sieci ze względu na dostępność poszczególnych węzłów. Projektując sieć szlaków można uzyskać informacje dotyczącą wpływu planowanych zmian na dostępność poszczególnych miejsc i ocenić na ile likwidacja, czy wprowadzenie jakiegoś połączenia wpłynie na dostępność wszystkich węzłów.

Zastosowana w obecnej pracy metoda może być metodą pomocniczą przy planowaniu modernizacji sieci szlaków, a także lokowaniu na przykład centrum informacyjnego. Ostateczne decyzje dotyczące infrastruktury turystycznej zależą od różnorodnych czynników, zatem nie należy sądzić, że analiza topologiczna może jako wynik dać propozycję decyzji dotyczącej modernizacji. Jednakże w połączeniu z dodatkowymi analizami i informacjami może znacznie ułatwić analizę wielu wariantów potencjalnych zmian.

Piśmiennictwo

- Dzioban K. (2007) *Analiza sieci szlaków turystycznych w Tatrzańskim Parku Narodowym*, [w:] J. Pociask-Karteczka, A. Matuszyk, P. Skawiński, red., *Stan i perspektywy rozwoju turystyki w Tatrzańskim Parku Narodowym*, Kraków–Zakopane, s. 191–197.
- Kołodziejczyk K. (2011) *Pieszce szlaki turystyczne Parku Krajobrazowego Chełmy – ocena przebiegu i zagospodarowania*, Pol. J. Sport Tourism 18, s. 330–335.
- Michalik S. (2005) *Pieniny park dwu narodów – przewodnik przyrodniczy*, Wyd. Pieniński Park Narodowy, Krościenko n. Dunajcem.
- Ministerstwo Środowiska (2010) *Parki Narodowe w Polsce – działalność organizacyjna i finansowanie w 2009 r.* Departament Ochrony Przyrody, Warszawa (<http://www.mos.gov.pl>).
- Nyka J. (2000) *Pieniny – przewodnik*, Wyd. Trawers, Latchorzew.
- Potrykowski M., Taylor Z. (1982) *Geografia transportu. Zarys problemów, modeli i metod badawczych*, PWN, Warszawa.
- Rodrigue J. (2013) *The Geography of Transport Systems*, New York: Routledge.
- Smólski S. (1982) *50 lat Pienińskiego parku Narodowego*. Krościenko n. Dunajcem.
- Styperek J. (2001) *Pieszce szlaki turystyczne w polskich parkach narodowych*, „Turyzm” 11/1, s. 25–37.
- Styperek J. (2002a) *Dostępność i spójność penetracyjna obszarów chronionych*, [w:] J. Partyka, red., *Użytkowanie turystyczne parków narodowych*, Ojców, s. 51–61.
- Styperek J. (2002b) *Linearne systemy penetracji rekreacyjnej*, Wyd. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s.221.
- Szczocarz A. (1998) *Historia współpracy słowackiego i polskiego parku narodowego w Pieninach*, „Pieniny – przyroda i człowiek” 6, s.15–18.
- Taaffe E., Gauthier H. (1973) *Geography of transportation*, Prentice–Hall, Englewood Cliffs.
- Warcholik W., Majewski K., Kiszka K.. (2010) *Ruch turystyczny w Pienińskim Parku Narodowym*, „Pieniny – przyroda i człowiek” 11, s. 149–156.
- Warcholik W., Semczuk M. (2011) *Natężenie ruchu turystycznego w Pienińskim Parku Narodowym*, Prace Komisji Geografii Przemysłu nr 18, Warszawa – Kraków, s. 148–154.
- <http://www.pienap.sk>

Abstract:**Accessibility and integrity of marked tourist paths in the Pieniński National Park (PPN) in Poland and the Pieniński National Park (PIENAP) in Slovakia**

A method of topologic spatial structure analysis based on the graph theory was used in the research of accessibility and integrity of marked tourist paths in the Pieniński National Park in Poland (PPN) and in Slovakia (PIENAP). The marked tourist path network on the territory of the analysed national parks was presented in a form of a connected undirected planar graph, which is a set of nodes connected by a set of edges. Measures of integrity, such as α and β indexes were chosen as well as measures of accessibility of nodes in the network, such as a diameter and a central point of the graph. The arrangement of marked tourist paths plays an important role in the exploration of national parks, where penetration as a rule takes place along marked tourist paths and has a significant influence on distribution of tourism.

Key words: tourist path, national parks, Pieniński National Park, graphs

GLÓWNE DZIEDZINY BADAŃ DZIEJÓW TURYSTYKI POLSKIEJ – ZARYS PROBLEMATYKI

*Artur Kurek**

Zarys treści: Artykuł ma charakter przyczynkarski. Mimo to można wysnuć kilka wniosków. Początki historiografii turystyki polskiej sięgają I połowy XIX wieku. Do czasu wybuchu I wojny światowej w zasadzie wszystkie główne dziedziny badań, do których można zaliczyć: opracowania dotyczące podróży, podróżowania i turystyki, biografie, opisy dziedzin turystyki, zagospodarowania turystycznego oraz stowarzyszeń turystycznych, były już wyodrębnione. Obecnie, poza rozwijaniem istniejących wcześniej dziedzin, pojawiły się nowe. Jedną z nich są badania dziejów hotelarstwa jako działu gospodarki oraz pojedynczych obiektów. Drugą są prace poświęcone początkom nowych rodzajów turystyki. Doszło też do zarzucenia jednego, wcześniej często podejmowanego kierunku badawczego – historii turystyki robotniczej.

Słowa kluczowe: historiografia, historia turystyki, Polska.

Wprowadzenie

Dorobek badawczy polskich autorów z zakresu historii turystyki, choć pod względem liczby tytułów prezentuje się nader okazale, nie jest imponujący. Stan badań, niestety, przedstawia się bardzo źle. Brak jest dokładnych syntez dotyczących zarówno całości historii polskiej turystyki, jak i jej poszczególnych okresów. Nie opracowano dziejów powszechnej turystyki ani w całości, ani w poszczególnych epokach. Z kilkoma wyjątkami, nie opracowano historii turystyki w poszczególnych regionach kraju. Brak także dokładnie opracowanych historii poszczególnych rodzajów turystyki, np.: pieszej nizinnej, wodnej, uzdrowiskowej itp. Natomiast wśród obecnych syntez można jedynie zauważyć kilka analiz przeprowadzonych pod kątem głównych prądów i kierunków. Prawdopodobnie pierwszą taką analizę stanowiła praca Antoniego Jackowskiego i Danuty Ptaszyckiej-Jackowskiej: *Przegląd ważniejszych pozycji polskiej literatury turystycznej do roku 1939 na tle rozwoju organizacji turystyki i badań naukowych z zakresu turystyki*¹. Pozycja

* Dr, Katedra Humanistycznych Podstaw Turystyki AWF, Kraków e-mail: artur.kurek@awf.krakow.pl

¹ A. Jackowski, D. Ptaszycka-Jackowska, *Przegląd ważniejszych pozycji polskiej literatury turystycznej do roku 1939 na tle rozwoju organizacji turystyki i badań naukowych z zakresu turystyki: Polska literatura turystyczna 194–1968*, Warszawa 1970, s. 21–36.

ta, mimo że wydana w 1970 roku, nie straciła nic ze swej aktualności, gdyż autorzy zajęli się analizą opracowań wydanych do końca okresu międzywojennego. Równie interesująca, co wyczerpująca, jest praca Czesława Piskorskiego wydana siedem lat później pod tytułem: *Przyczynki do stanów i kierunków badań historii krajoznawstwa i turystyki w Polsce*².

Niestety, opracowania te nie były kontynuowane, a zatem prace ostatnich bez mała czterdziestu lat pozabawione zostały syntezy. Przystępując do takiego zadania, autor zaproponował własny podział na dziedziny badań z zakresu historii turystyki, nie starając się modyfikować już istniejących. Ma też świadomość, iż niniejsze opracowanie stanowi jedynie wstęp do dalszych bardziej szczegółowych badań i analiz, ma ono zatem chociażby ze względu na swoją objętość jedynie charakter przyczynkarski. Punktem wyjścia do powstania niniejszego doniesienia były z jednej strony pierwsze prace dotyczące historii, a z drugiej – istniejące podziały form turystyki.

1. Materiał

Podstawowym źródłem, z którego czerpano informacje do analizy, a następnie segmentacji były bibliografie turystyki polskiej³ i bibliografia „Pamiętników Towarzystwa Tatrzańskiego”⁴. Ze względu na zaprzestanie publikowania bibliografii turystyki, opracowania od końca lat osiemdziesiątych do czasów współczesnych były poszukiwane głównie w Internecie, w bazach Biblioteki Narodowej⁵ oraz tzw. „Synabie”⁶. W zakresie rozpraw doktorskich z zakresu turystyki posiłkowano się także zestawieniem dokonany przez

² Cz. Piskorski, *Przyczynki do stanów i kierunków badań historii krajoznawstwa i turystyki w Polsce*, [w:] *Upowszechniamy postępowe tradycje PTTK. Materiały z sympozjum Komisji Historii i Tradycji ZG PTTK*, Warszawa ZG PTTK 1977, s. 28–42.

³ K. Bronowicz K., *Bibliografia turystyki polskiej, 1981–1983*, IT Warszawa 1986, s. 55–61; K. Bronowicz, J. Malecki, *Biografia turystyki polskiej 1979/1980*, IT Warszawa 1983, s. 57–62 i tychże autorów: *Biografia turystyki polskiej 1976–1978*, IT Warszawa 1981; A. Jackowskiego: *Bibliografia turystyki polskiej 1900–1944*, GKKFiT Zakład Zagospodarowania Turystycznego, Studia i Materiały. Nr 2, Wrocław 1968, *Bibliografia turystyki polskiej do roku 1972 (wybór)*, IT Warszawa 1973 oraz z I. Krupianką – *Bibliografia turystyki polskiej 1966–1970*, IT Warszawa 1975, cz. I; H. Kochmańska, *Bibliografia turystyki polskiej 1984–1985*, IT Warszawa 1989; I. Krupianka, *Bibliografia turystyki polskiej 1971–1975*, IT Warszawa, 1981, cz. I.

⁴ K. Polak, *Bibliografia „Pamiętników Towarzystwa Tatrzańskiego” za lata 1876–1920*, Warszawa–Kraków 1981.

⁵ Bazy biblioteki Narodowej, bibliografia książek polskich, bibliografie artykułów z czasopism polskich <http://mak.bn.org.pl/>

⁶ Bazy: rozprawy doktorskie i habilitacyjne, badania naukowe „Synaba” <http://bazy.opi.org.pl/>

B. Woltmanna i Z. Szafkowskiego⁷. Praktycznie w większości przypadków porzeczano na tym materiale, wyjątek stanowiły pozycje książkowe dotyczące historii hotelarstwa⁸, przewodnictwa⁹ i niektóre opracowania z zakresu historii zdrojów¹⁰. Zwrócono też uwagę na czasopisma naukowe, których niektóre numery w całości zostały poświęcone zagadnieniom historii turystyki¹¹. Wybór nie był przypadkowy, gdyż w ten sposób starano się pogłębić analizę tych właśnie dziedzin badań.

2. Pierwsze opracowania i dziedziny badawcze

Zapewne pierwsze opracowania, w których znalazły się wzmianki na temat szeroko rozumianej historii turystyki pojawiły się w XIX wieku. Za pionierskie opracowanie, w którym znalazły się interesujące nas informacje, można uznać dzieło Michała Wiszniewskiego, *Historia literatury polskiej*. Ta wielotomowa książka wydana w Krakowie w 1840 roku zawierała, między innymi, informacje o podróży „Brata Jana de Plano Carpino i Benedykta Polaków” – w tomie drugim. W czwartym, wydanym dwa lata później, zaprezentowano informacje o podróżach do Ziemi Świętej. Natomiast w wydrukowanym w 1845 roku siódmej części można było przeczytać o podróżach Polaków po własnym jak i obcych krajach, m. in. o podróży Benedykta Herbesta i cytaty z jego dziennika. Podobny charakter miała *Geografia. Opisanie krajów polskich* Joachima Lelewela, wydana w 1859 roku w Poznaniu. W początkowej części książki znalazły się uwagi na temat historii podróży¹².

⁷ B. Woltmann, Z. Szafkowski, *Dysertacje doktorskie w zakresie historii kultury fizycznej*, „Biuletyn Sekcji Historii Polskiego Towarzystwa Naukowego Kultury Fizycznej”, Gorzów Wielkopolski 2004, nr 2, s. 6–11.

⁸ Z. Błądek, *Dzieje krajowego hotelarstwa od zajazdu do współczesności*, „Albus”, Poznań Warszawa 2003; J. Pustola, *Hotel Polonia 1913–1983*, WPT Syrena Warszawa 1983 i tego samego autora; *Kierunki rozwoju hotelarstwa w Polsce międzywojennej*, IWZZ Warszawa 1986; K. Badziak, K., Olejnik L., Pełka B., *Grand Hotel w Łodzi: 1888–1988*, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1988; M. Pińska, J. Puchalska, *Hotel Bristol*, „Tenten” Warszawa 1994.

⁹ R. Kincel, *Początki przewodnictwa górskiego w Karkonoszach*, „Nowiny Jeleniogórskie” 1970, nr 11, s. 7 i tegoż autora: *Początki przewodnictwa turystycznego w Karkonoszach*. PTTK Jelenia Góra 1972.

¹⁰ H. Bukowska, *Nałęczów: spacer z Bolesławem Prusem*, Towarzystwo Przyjaciół Nałęczowa, Nałęczów 2001; Rostkowski W. H., *Słynni ludzie w polskich uzdrowiskach*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1986.

¹¹ Chodzi tu o jeden numer „Folia Turistica” 2008, nr 19.

¹² A. Jackowski, *Bibliografia turystyki polskiej do roku 1972 (wybór)*, IT Warszawa 1973, s. 55–75.

Natomiast za prawdopodobnie pierwsze opracowanie poświęcone wyłącznie zagadnieniom szeroko rozumianej turystyki można uznać artykuł Aleksandra Przeździeckiego wydrukowany w „Bibliotece Warszawskiej”, a poświęcony podróżom po Polsce w XII i XV wieku i wydany w 1844 roku. Zagadnieniami podróży po Rzeczypospolitej, ale w późniejszym okresie, zajął się również Władysław Zawadzki. W kolejnych pięciu numerach „Dziennika Literackiego” z 1858 roku ukazał się cykl kilkustronicowych doniesień poświęconych podróżom cudzoziemców po Polsce w XVI i XVII wieku. O podobnej problematyce pisze Zofia Szczepanowska, ograniczając się jednak do podróżników włoskich wędrujących po Polsce, ale wydłużając czas swoich zainteresowań badawczych na okres od 1246 do 1830 roku. Jednak jej artykuł był późniejszy, gdyż ukazał się (w dwu kolejnych numerach „Wędrowca”) w 1882¹³.

Koniec XIX i początek XX wieku zaowocował rozszerzeniem zainteresowań badawczych na inne zagadnienia związane z historią turystyki. W 1876 roku Michał Zieleniewski opublikował w „Gazecie Lekarskiej”, a następnie rok później, jako oddzielną broszurę wydał: *Materiały do historii c.k. Zakładu Zdrojowego w Krynicy*. Znalazły się tu informacje o historii ruchu uzdrowiskowego¹⁴. Nowym kierunkiem było też zainteresowanie się działalnością istniejącego już wówczas Towarzystwa Tatrzańskiego. Prawdopodobnie pierwszym, który opisał działalność początkowych lat istnienia Towarzystwa był Leopold Świerż. Jego artykuł zamieszczono w wydanym w 1894 roku w „Pamiętnikach Towarzystwa Tatrzańskiego”. Także działalnością tej organizacji, ale dotyczącą schronisk zajął się W. Eliaż-Radzikowski. W 1903 roku, w tym samym czasopiśmie, ukazał się jego artykuł o schronisku nad Morskim Okiem¹⁵. Nowością było też opracowanie S. Komornickiego z 1909 roku, poświęcone dziejom taternictwa. Ten nurt, który prawdopodobnie zapoczątkował wspomniany artykuł Komornickiego, szczególnie mocno był reprezentowany, gdyż poza nim problematykę tę rozwijali także: J. Chmielowski, R. Kordys w 1910 roku i M. Świerż w 1913 roku¹⁶.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Oprócz M. Zieleniewskiego zagadnieniami uzdrowisk, w badanym okresie, zajął się także: L. Korczyński (rozwój balneologii polskiej) –1900; B. Skórczewski (Krynica) –1906, S.,A. Lewicki (Krynica) –1913; E. Wągiel (Rymanów Zdrój) –1906, patrz: A. Jackowski, *Bibliografia turystyki polskiej 1900–1944*, GKKFiT Zakład Zagospodarowania Turystycznego, Studia i Materiały, nr 2, Wrocław 1968, s. 53–75; A. Jackowski, *Bibliografia turystyki polskiej do roku 1972...*, op. cit.

¹⁵ W tym okresie działalnością TT zajmowali się także: K. Sosnowski (Oddziały TT w pierwszym czterdziestoleciu jego istnienia) –1913, J. Żuławski (Czterdziestolecie TT) –1913; patrz: A. Jackowski, *Bibliografia turystyki polskiej 1900–1944*, op. cit.; A. Jackowski, *Bibliografia turystyki polskiej do roku 1972...*, op. cit.; K. Polak, *Bibliografia „Pamiętników Towarzystwa Tatrzańskiego” za lata 1876–1920*, Warszawa–Kraków 1981, s. 106–108.

¹⁶ Ibidem.

Przed wybuchem I wojny światowej dają się zauważyć jeszcze inne kierunki zainteresowań badawczych. Ich przedstawicielami byli, wzmiankowany już Roman Kordys, który w 1909 roku w „Taterniku” zwrócił uwagę na narciarstwo, podobnie zresztą jak i M. Zaruski, który dodatkowo wspominał także w zarysie o rozwoju zimowej turystyki polskiej w Tatrach¹⁷.

Wymienione pierwsze opracowania z zakresu historii szeroko rozumianej turystyki pozwalają na stwierdzenie, że prace te rozwijały się w kilku zasadniczych kierunkach. Przede wszystkim zajmowano się podróżowaniem oraz ludźmi, którzy podejmowali takie wyzwania. Następny kierunek dotyczył rodzajów turystyki. Tu przedmiot badań obejmował rozwój form turystyki, dzisiaj określanych jako kwalifikowana, następnie lecznicza i poniekąd wypoczynkowa. Należy też wspomnieć o badaniach z zakresu zagospodarowania turystycznego. Ostatnia dziedzina dotyczyła historii działalności stowarzyszeń zajmujących się turystyką. Wymienione nurty zostały rozwinięte i pogłębione w następnych latach, o czym poniżej.

3. Opracowania dotyczące podróży, podróżowania i turystyki

Jak wcześniej wspomniano, wydawnictwa z zakresu podróżowania i turystyki można uznać za pionierskie. Współcześnie można zauważyć kilka kierunków w tym nurcie. Oczywiście za podstawowy należy uznać ten, który reprezentuje np. R. Kincel piszący o polskich wędrowcach udających się na Śnieżkę, albo A. Zieliński zajmujący się turystyką Polaków na Łużycach, czy L. Pastusiak wspominający o pierwszych polskich podróżnikach w Stanach Zjednoczonych lub A. Łączyński przybliżający podróż S. Staszica po Beskidach. Czyli jest to grupa opracowań dotycząca podróży Polaków zarówno po naszym, jak po innych krajach¹⁸.

Inny kierunek prezentuje np. W. Dynak przedstawiający wyprawę w Sudyety Johna Quincy Adamsa w 1800 roku, czy M. Smolarski odtwarzający obraz dawnej Polski, korzystając z autentycznych relacji zagranicznych podróżników. Są to zatem opisy Polski dokonane przez podróżujących po naszym kraju cudzoziemców¹⁹.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ I. Krupianka, *Bibliografia turystyki polskiej 1971–1975*, IT Warszawa 1981, cz. I, s. 49–59; K. Bronowicz, J. Malecki, *Bibliografia turystyki polskiej 1979/1980*, IT Warszawa 1983, s. 57–62.

¹⁹ I. Krupianka, *Bibliografia...*, *op. cit.*; A. Jackowski, *Bibliografia turystyki polskiej 1900–...*, *op. cit.*

Kolejny kierunek reprezentują prace: J. Schnaydera, które dotyczą podróży i turystyki w starożytności oraz szlaków wędrówkowych tego okresu. Podobne badania wykonał Cz. Piskorski traktując o komunikacji i wędrownictwie w wiekach średnich na Pomorzu Zachodnim. Ta grupa opracowań zajmuje się problematyką historii transportu w przeszłości, szlakami wędrownymi itp.²⁰

Reasumując, opracowania z zakresu podróżowania prezentują zasadniczo trzy nurty. Są to prace opisujące polskich podróżników i przedstawiające ich dokonania bez względu na to, czy dotyczą naszego kraju, czy też zagranicy. Następnie analizowane są podróże cudzoziemców po Polsce i ich wspomnienia. Ponadto mieszczą się tu także badania z zakresu transportu i szlaków wędrówkowych.

Poza badaniami z zakresu podróżowania, w tej grupie opracowań należy ująć historię turystyki. Wprawdzie pierwsze prace na ten temat pojawiły się dopiero po II wojnie światowej, jednak ich treść, np. Z. Kulczyckiego, *Zarys historii turystyki w Polsce*, SiT Warszawa 1977, wskazuje, że należy je traktować na równi z dawnymi opracowaniami dotyczącymi podróżowania.

W obrębie tych opracowań również można wyróżnić różne nurty. Zasadniczy jest reprezentowany przez powyżej cytowaną pozycję Z. Kulczyckiego, kierunek prezentujący całościowy obraz rozwoju turystyki w naszym kraju lub w ogóle na świecie. Można jeszcze tu wymienić takie pozycje jak: A. Mączaka *Peregrynacje, wojaże, turystyka*, KiW Warszawa 2001 i tego autora artykuł o podobnej treści²¹, czy J. Gaja, *Zarys historii turystyki w Polsce*, Warszawa 2003.

Inny nurt w obrębie badań nad turystyką reprezentują prace: S. Gierwadowskiego *Geneza i rozwój turystyki mieszkańców wsi w Polsce na tle warunków społeczno – ekonomicznych ...*; Cz. Piskorskiego *Turystyka w województwie szczecińskim ...*; J. Ślusarczyka *Dzieje polskiej turystyki i eksploracji w Beskidzie Żywieckim ze szczególnym uwzględnieniem masywu Babiej Góry od końca średniowiecza do roku 1918 na tle europejskim*²².

Te z kolei prace reprezentują nurt również zajmujący się historią turystyki, ale nie są tak ogólne jak wcześniej wskazane. Ograniczenie wynika bądź z obszaru – dotyczy określonego terenu – bądź z ram społecznych – obejmuje określone grupy.

²⁰ A. Jackowski, *Bibliografia turystyki polskiej do roku 1972...*, op. cit.; A. Jackowski, I. Krupianka, *Bibliografia turystyki polskiej 1966–1970*, IT Warszawa 1975, cz. I, s. 48 – 57; K. Bronowicz, *Bibliografia turystyki polskiej 1981–1983*, IT Warszawa 1986, s. 55–61.

²¹ A. Mączak, *Turystyka europejska: wieki XVI–XIX*, „Folia Turistica” 2008, nr 19, s. 5–46.

²² B. Woltmann, Z. Szafkowski, *Dysertacje doktorskie w zakresie historii kultury fizycznej*, „Biuletyn Sekcji Historii Polskiego Towarzystwa Naukowego Kultury Fizycznej”, Gorzów Wielkopolski 2004, nr 2, s. 6–11.

4. Biografie

Prezentacje sylwetek osób zasłużonych dla rozwoju turystyki lub z nią związanych są jednym z podstawowych i najobszerniejszych nurtów w historiografii turystyki. Dotyczy to zarówno liczebności autorów zajmujących się tym zagadnieniem, jak i opisywanych osób. Spora część tego typu opracowań prezentuje sylwetki powszechnie znanych turystów, czy krajoznawców. Poniżej z wiadomych powodów okrojona ich lista:

- Aleksander Janowski (prace: A. Chowańskiego, S. Helsztyńskiego, W. Nastiuszonka, T. Seweryna, Z. Tomkowski i in.);
- Mariusz Zaruski (prace: P. Dzianisza, K. Kubika, J. Pacowskiej i in.);
- Mieczysław Orłowicz (prace: K. Andrzejczyk, M. Dulębiny, B. Gajdzika, K. Giejsztowt, W. Grodzińskiego, H. Hermanowicza, T. Kowalika, D. Kozak, S. Lenartowicza, W. Midowicza, M. I. Mileskiej, H. Miller, Cz. Piskorskiego, L. Turosa, S. Sheybala, R. Targosza, H. Zaniewskiej i in.);
- Tytus Chałubiński (prace T. Bednarskiego, J. Grzybowski, Z. Kolanowski, R. Michałowski, W. Paryskiego, J. Szeligi, Z. Wójcika i in.);
- Walery Goetel (prace: J. Gawłowskiej, A. Chowańskiego, R. Jarockiego, W. Krygowskiego, S. Leszczyckiego i in.)²³.

Wspomniany powyżej nurt w biografistyce prezentujący sylwetki znanych i zasłużonych dla historii turystyki polskiej osób nie jest jedynym. Inny reprezentują prace np. R. Kincela, Cz. Piskorskiego, J. Rytarskiego i wielu innych, którzy zajęli się prezentacją działaczy różnych organizacji turystycznych, bądź autorów przewodników, czy w ogóle krajoznawców, generalnie osób mniej znanych ogółowi, a zasłużonych dla danego środowiska, regionu, lub organizacji²⁴.

Prąd biografistyki obfituje także w opracowania poświęcone np.: zasłużonym krajoznawcom dolnośląskim (autor: K. R. Mazurski), pionierom polskiego krajoznawstwa na Pomorzu (S. Rzeszewski), biografiom ludzi gór (J. Nyka, W. H. Paryski, J. Pociask-Karteczka, R. W. Schramm, W. Żakowski) itp. Jak widać ten odłam biografistyki prezentuje portrety zbiorowe osób, dzięki którym doszło do rozwoju czy to krajoznawstwa, czy turystyki lub wychowawców propagujących turystykę na danym terenie lub w określonym środowisku²⁵.

²³ A. Jackowski, *Bibliografia turystyki polskiej do roku 1972... op. cit.*; A. Jackowski, *Bibliografia turystyki polskiej 1900–... op. cit.*; A. Jackowski, I. Krupianka, *Bibliografia turystyki polskiej 1966–... op. cit.*; I. Krupianka, *Bibliografia turystyki polskiej 1971–... op. cit.*; K. Bronowicz, J. Malecki, *Bibliografia turystyki polskiej 1976–1978*, IT Warszawa 1981, s. 51–57; K. Bronowicz, J. Malecki, *Bibliografia turystyki polskiej 1979/... op. cit.*; K. Bronowicz, *Bibliografia turystyki polskiej, 1981–... op. cit.*; H. Kochmańska, *Bibliografia turystyki polskiej 1984–1985*, IT Warszawa 1989, s. 32–34.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem.

Ostatni z nurtów tego kierunku opracowań historycznych dotyczy przykładowo: Asnyka i zdobycia przez niego Giewontu (T. Bednarski), albo Marii Skłodowskiej-Curie w Tatrach (J. S. Jaworski), lub działalności Stefana Starzyńskiego w dziedzinie turystyki (W. Sakowski). Generalnie zatem autorzy tego nurtu prezentowali turystyczne dokonania ludzi powszechnie znanych, ale z działalności nieturystycznej²⁶.

5. Rodzaje turystyki

Prace z zakresu rodzajów turystyki, podobnie jak wyżej wymienione nurty, należą do tych, które mają najdłuższą tradycję. Jednak ze względu na rozwój samej turystyki, ten nurt badawczy jest najobszerniejszy, najmocniej i najszybciej się rozwija. W tabeli nr 1 zostały przedstawione te rodzaje turystyki, które są reprezentowane w opracowaniach.

Wskazane w tabeli rodzaje turystyki w różnym stopniu reprezentowane są w badaniach. Pierwsze z wymienionych, tzn.: turystyka usportowiona, podmiejska czy zimowa i agroturystyka praktycznie poza zacytowanymi autorami, nie budzą zainteresowania u innych historyków turystyki. Natomiast pozostałe posiadają już spory dorobek naukowy.

Turystyka religijna. Ta forma, z wyjątkiem wspomnianej turystyki usportowionej, reprezentuje najmłodszy kierunek w badaniach historycznych. Należy wspomnieć, że w osobie cytowanego A. Jackowskiego można upatrywać prekursora takich badań. Oprócz niego warto jeszcze wspomnieć o K. Przeclawskim i jego pracy: *Turystyka a religia* oraz o J. M. Małeckim autorze studium: *„Pątnictwo narodowe” szczególna forma turystyki w Polsce na przełomie XIX i XX wieku*²⁷.

Turystyka krajoznawcza. Ten rodzaj turystyki ma już spory dorobek i bogatą historię. Reprezentują go takie opracowania jak: A. Ratka, *Turystyka i krajoznawstwo w Rudzie Śląskiej: w latach 1924 – 1993: od kół PTT i PTK do oddziału PTTK, czy Być narodowi użytecznym: zarys historii turystyki krajoznawczej na ziemi tarnowskiej* – T. Wendy, czyli opracowania dotyczące turystyki krajoznawczej na określonym terenie²⁸.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Bazy: rozprawy doktorskie i habilitacyjne, badania naukowe „Synaba” <http://bazy.opi.org.pl/>; Bazy biblioteki Narodowej, bibliografia książek polskich, bibliografie artykułów z czasopism polskich <http://mak.bn.org.pl/>.

²⁸ Ibidem.

Tabela 1. Rodzaje turystyki w badaniach historycznych

Rodzaje turystyki	Tytuł opracowania	Rok wydania	Autor	Wydawnictwo
Turystyka usportowiona	<i>Turystyka usportowiona w działalności poprzedników PTTK</i>	2003	Grzegorz Bieńczyk	„Zesz. Nauk. WSE Warszawa”
Turystyka zimowa	<i>Zarys rozwoju narciarstwa i zimowej turystyki polskiej w Tatrach</i>	1913	Mariusz Zaruski	„Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego”
Turystyka podmiejska	<i>Podmiejskie ekskursje (wypoczynek mieszkańców Kalisza w końcu XIX w.)</i>	1978	Edward Polanowski	„Południowa Wielkopolska”
	Wycieczki mieszczuchów	1971	Bronisław Wieczorkiewicz	„Barbakan Warszawski”
Agroturystyka	<i>Exodus na wieś (organizacja letnisk w latach międzywojennych)</i>	1982	Jacek Pustoła	„Hotelarz”
Turystyka religijna	<i>Pielgrzymki i turystyka religijna w Polsce</i>	1991	Antoni Jackowski	Instytut Turystyki, Warszawa
Turystyka krajoznawcza	<i>Historia krajoznawstwa polskiego w zarysie</i>	1916	Bolesław Olaszewicz	PTK
Turystyka zdrowotna	<i>Łazienictwo i zdrojownictwo na ziemiach słowiańskich</i>	1953	Józef Jankowiak	„Balneologia Polska”
Turystyka kwalifikowana	<i>Prawdziwa młodość wiekowej ... (100-lecie turystyki)</i>	1973	Zbigniew Kulczycki	„IMT Świątówid”
Turystyka wypoczynkowa	<i>Polskie wczasy w Karkonoszach</i>	1960	Zbysław Michniewicz	„Nowiny Jeleniogórskie”

Źródło: opracowanie własne na podstawie: A. Jackowski, *Bibliografia turystyki polskiej do roku 1972... op. cit.*; A. Jackowski, *Bibliografia turystyki polskiej 1900–...op. cit.*; A. Jackowski, I. Krupianka, *Bibliografia turystyki polskiej 1966–... op. cit.*; I. Krupianka, *Bibliografia turystyki polskiej 1971–... op. cit.*; K. Bronowicz, J. Malecki, *Bibliografia turystyki polskiej 1976–... op. cit.*; K. Bronowicz, J. Malecki, *Bibliografia turystyki polskiej 1979/... op. cit.*; K.. Bronowicz, *Bibliografia turystyki polskiej, 1981–... op. cit.*; H. Kochmańska, *Bibliografia turystyki polskiej 1984–... op. cit.*; <http://bazy.opi.org.pl/>; <http://mak.bn.org.pl/>

Inny nurt wyznaczają prace A. Czarnowskiego, J. Węgrzynowicza, K. Denka i in. Autorzy ci zajmują się badaniem działalności krajoznawczej młodości²⁹.

²⁹ <http://bazy.opi.org.pl/>; <http://mak.bn.org.pl/>; A. Jackowski, *Bibliografia turystyki polskiej do roku 1972... op. cit.*

Można jeszcze wyróżnić jeden nurt, reprezentowany przez wymienionego w tabeli 1. B. Olszewicza, gdzie oprócz niego należałoby umieścić prace: L. Kaltenberga, *O zapomnianych krajoznawcach i turystach polskiego oświecenia*; A. Sowówny, *Idee ruchu krajoznawczego, jego historia i zadania*; czy J. Brauna opisujący ewolucje myśli krajoznawczej. Wymienieni autorzy oczywiście nie wyczerpują listy badaczy zajmujących się tym problemem³⁰.

Tabela 2. Opracowania dotyczące uzdrowisk

Lp.	Uzdrowisko	Autor pracy	Rok wydania	Lp.	Uzdrowisko	Autor pracy	Rok wydania
karpackie				sudeckie			
1	Bukowina	A. Zieliński	1996	1	Cieplice Zdr.	R. Kincel	1971
2	Iwonicz Zdr.	J. Papierkowski	1936			T. Steć	1959
		A. Żyga	1970			Z. Wadecki	1981
3	Jaworze	Praca zbiorowa	1987			A. Andriejew	1985
		M. Kocych – Imielska	1970	2	Duszniki Zdr.	W. Tomaszewska	1958
4	Krynica	S. Lewicki	1913	3	Głuchołazy	M. Mięgała	2003
		B. Skórczewski	1906			J. Szczegliński	2000
		M. Zieleniewski	1876			M. Mięgała	1999
		M. Adamczyk	1973	4	Łądek Zdrój	Z. Wiktor	1947
R. Nitribitt	1975	Z. Martynowski	1975				
5	Piwniczna	H. Stamiński	1961	5	Sokołowsko	P. Kubisztal	2003
6	Rabka	B. Słuszkiewicz	1999	6	Szczawno Zdrój	E. Piątek; Z. Piątek	1996
		Cz. Trybowski	1957			W. Ambroży	1966
		Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski	1982			7	Świeradów
7	Rymanów Zdr.	J. Ross	1969	kujawskie			
		E. Wajgiel	1906	1	Ciechocinek	D. Fleming	2001
8	Ustroń	J. Rottermund	1969			M. Raczyński	1933
9	Ustroń i Wisła	F. Szpok	1979			C. Sadowski	1962
10	Zakopane	R. Talewski	1967			J. Zaorski	1952
		J. Zborowski	1972			M. Kiedzik	1985
		R. Talewski	1968	2	Inowrocław	Z. Jasik	1985
11	Żegiestów	H. Kowalenko	1966				

³⁰ Ibidem, oraz K. Bronowicz, J. Malecki, *Bibliografia turystyki polskiej 1976–... op. cit.*, do tego nurtu można by jeszcze zaliczyć pracę P. Miśkowca, A. Dobrowolskiej-Filipczuk, M. Fedas dotyczącą działalności regionalnej Pracowni Krajoznawczej w Krakowie, „Studia i Materiały” 2012, nr 1.

położone na wyżynach				3	Wieniec	S. Litke	1963
1	Busko	E. Rużyłło	1955				
	Busko Zdrój	Z. Wiciński	1968	Wieniec Zdrój	K. Och	1998	
		J. Rottermund	1985				nadmorskie
2	Goździkowo	A. Karczewski	1969	1	Poługa*	J. B. Kucharska	2000
3	Krzeszowice	Praca zbiorowa	1980	2	Świnoujście	A. Herbowski	1963
		K. Jahoda	1960	mazowieckie			
		M. Holewiński	1982	1	Konstancin	T. Łękawski	1976
4	Nałęczów	H. Kowalenko	1958				
		Praca zbiorowa	1925				
5	Ojców	A. Mitkowska	1995				

* Opracowanie dotyczy okresu, w którym uzdrowisko było polskie.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: A. Jackowski, *Bibliografia turystyki polskiej do roku 1972... op. cit.*; A. Jackowski, *Bibliografia turystyki polskiej 1900–... op. cit.*; A. Jackowski, I. Krupianka, *Bibliografia turystyki polskiej 1966–... op. cit.*; I. Krupianka, *Bibliografia turystyki polskiej 1971–... op. cit.*; K. Bronowicz, J. Malecki, *Bibliografia turystyki polskiej 1976–... op. cit.*; K. Bronowicz, J. Malecki, *Bibliografia turystyki polskiej 1979/... op. cit.*; K. Bronowicz, *Bibliografia turystyki polskiej, 1981–... op. cit.*; H. Kochmańska, *Bibliografia turystyki polskiej 1984–... op. cit.*; <http://bazy.opi.org.pl/>; <http://mak.bn.org.pl/>

Turystyka zdrowotna. Prace z zakresu turystyki zdrowotnej obejmują kilka kierunków. Jednak na czoło wysuwają się takie, które już w okresie przed pierwszą wojną światową były dość popularne. Oczywiście chodzi tu o badania opisujące historię danego uzdrowiska. W tabeli 2 zaprezentowano opracowania dotyczące tego właśnie nurtu.

Dotychczasowa historiografia uzdrowisk obejmuje opisy ponad trzydziestu miejscowości klimatycznych i uzdrowiskowych. Niektóre, jak: Ciechocinek, Cieplice Zdrój, Głuchołazy, Krynica, Krzeszowice, Rabka i Zakopane mają po więcej niż dwa opracowania. Jak widać, badania nad historią tego typu miejscowości prowadzone były nieprzerwanie od XIX wieku do czasów obecnych. Ponadto przedmiotem zainteresowania badaczy są źródła leżące w każdym zakątku Polski.

Nie dziwi fakt, że najwięcej opracowań dotyczy uzdrowisk karpackich, co wynika z ich liczby, dalej są sudeckie, zlokalizowane na wyżynach itd. Ciekawe natomiast jest to, że wszystkie uzdrowiska kujawskie zostały opisane przez historyków, czego nie można powiedzieć o żadnym z pozostałych regionów³¹.

Przedstawiony powyżej nurt badań obejmuje historyczny rozwój danego uzdrowiska. W polskiej literaturze można odnaleźć także i bardziej ogól-

³¹ Oczywiście dotyczy to regionów, w których znajduje się więcej niż jedno uzdrowisko.

ne opracowania. Przykładowo Z. Filipowicz, S. Pagaczewski, H. Kowalenko i in. analizują rozwój uzdrowisk wraz z rozkwitem lecznictwa w tych miejscowościach³².

Następny nurt świetnie reprezentują pozycje: W. K. Rostkowskiego i H. Bukowskiej, a dotyczą słynnych osób wypoczywających w polskich zdrojach. Oczywiście i we wcześniejszych latach nurt ten także był reprezentowany. Ogólnie można go nazwać zbiorowym portretem kuracjuszy³³.

Zamykając zatem rozważania dotyczące badań nad zdrojami, można zauważyć, że prowadzone są one w kilku zasadniczych kierunkach. Najbardziej obszerny dotyczy historii konkretnych uzdrowisk, następny obejmuje rozwój lecznictwa, zmiany w obyczajowości pośród kuracjuszy itp. Kolejne dotyczą: znanych Polaków wypoczywających w zdrojach oraz charakterystyki społeczności kuracjuszy.

Turystyka kwalifikowana. Badania z zakresu historii turystyki kwalifikowanej mają najwięcej nurtów, można również z dużą dozą prawdopodobieństwa stwierdzić, że ten właśnie kierunek będzie się jeszcze rozwijał i rozszerzał swój przedmiot badań, a to ze względu na sporą liczbę form tej turystyki, które jak widać – nie posiadają jak dotychczas historycznych opracowań. W tabeli 3 zaprezentowano dyscypliny turystyki kwalifikowanej posiadające już opracowania z zakresu historii.

Z wyróżnionych w tabeli dyscyplin turystyki kwalifikowanej najwięcej opracowań wiąże się z taternictwem, następnie z turystyką narciarską, a później górską. Kilka opracowań dotyczy turystyki kolarskiej, a pozostałe formy posiadają zaledwie po kilka opracowań. Dyskusyjna przy tym jest praca M. Orlewicz-Musiał *Akademickie kluby podwodne i ich wkład w rozwój polskiej turystyki*³⁴, nie ujęto jej w tabeli, uznając, w przeciwieństwie do autorki, nurkowanie za dział w większym stopniu rekreacji niżli turystyki.

Turystyka wypoczynkowa. Warto na koniec zająć się tą reprezentowaną w badaniach formą turystyki, gdyż opracowania z tego zakresu przedstawiają bardzo różnorodny charakter. Podstawowe prace, zgodnie z ich tytułami, takie jak: J. Nyki *Wczasy rodzinne*, B. Suchodolskiego *Idea wczasów na tle społeczno – gospodarczego rozwoju Europy*, odwołują się bezpośrednio do idei turystyki wypoczynkowej. Oprócz tego, do tej grupy można zaliczyć cały szereg opracowań takich jak: H. Laskiewiczza, *Wczasy robotnicze i pra-*

³² Na ten temat sprawdź np.: A. Jackowski, *Bibliografia turystyki polskiej do roku 1972... op. cit.*

³³ Wspomniane książki to: W. H. Rostkowski, *Słynni ludzie w polskich uzdrowiskach*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1986; H. Bukowska, *Nałęczów: spacer z Bolesławem Prusem*, Towarzystwo Przyjaciół Nałęczowa, Nałęczów 2001, inne tego typu opracowania patrz np.: A. Jackowski, *Bibliografia turystyki polskiej do roku 1972... op. cit.*

³⁴ „Studia i Materiały” 2012, nr 1.

Tabela 3. Główne dyscypliny turystyki kwalifikowanej reprezentowane przez przykładowe opracowania historyczne

Nazwa dyscypliny	Tytuł opracowania	Rok wydania	Autor	Wydawnictwo
Turystyka piesza	<i>Jak wędrowano do Smokowca w XIX wieku</i>	1958	Józef Dużyk	„Turysta”
Turystyka góraska	<i>Zarys dziejów polskiej turystyki górskiej</i>	1973	Władysław Krygowski	Warszawa SiT, 114 s.
Alpinizm	<i>Od „Młodej Polski” do Polski Ludowej. Pół wieku polskiego taternictwa klubowego</i>	1953	Jan Alfred Szczepański	„Wierchy”
Turystyka wysokogórska	<i>Półtora wieku polskiej turystyki wysokogórskiej 1805–1955</i>	1955	Jan Alfred Szczepański	„Wierchy”
Turystyka kolarska	<i>Cyklistka okresu międzywojennego</i>	2002	Janina Kaczmarek	„Kultura Fizyczna”
Turystyka narciarska	<i>Historia narciarstwa</i>	1966	Jacek Harmata	Wydawn. Komisji Turystyki Narciarskiej Zarz. Gł. PTK
Turystyka żeglarska	<i>Dawne i nowe tradycje polskiego żeglarstwa</i>	1979	Włodzimierz Głowacki	„Świat Żagli”
Turystyka motorowa	<i>Wycieczka samochodowa sprzed półwiecza</i>	1976	Leonard Matuszewski	Biuletyn PTK Zarz. Woj. Łódź
Turystyka kajakowa	<i>Spyły kajakowe Brdą i Wisłą</i>	1975/1976	Czesław Woźny	„Ziemia”

Źródło: opracowanie własne na podstawie: A. Jackowski, *Bibliografia turystyki polskiej do roku 1972... op. cit.*; A. Jackowski, *Bibliografia turystyki polskiej 1900–... op. cit.*; A. Jackowski, I. Krupianka, *Bibliografia turystyki polskiej 1966–... op. cit.*; I. Krupianka, *Bibliografia turystyki polskiej 1971 – ... op. cit.*; K. Bronowicz, J. Malecki, *Bibliografia turystyki polskiej 1976–... op. cit.*; K. Bronowicz, J. Malecki, *Bibliografia turystyki polskiej 1979/... op. cit.*; K. Bronowicz, *Bibliografia turystyki polskiej, 1981–... op. cit.*; H. Kochmańska, *Bibliografia turystyki polskiej 1984–... op. cit.*; <http://bazy.opi.org/pl/>; <http://mak.bn.org.pl/>

ownicze w latach międzywojennych; J. Krakowskiego *Turystyka robotnicza w Polsce przedwrześniowej*, E. Pietraszek *Urlop wypoczynkowy robotnika w Polsce w okresie międzywojennym* i in.³⁵

Prace te wskazały nową dziedzinę badań – turystykę robotniczą. Nie negując ich poznawczego aspektu i sporego wysiłku badawczego autorów, dzisiaj – nie są, jak na razie, kontynuowane.

³⁵ A. Jackowski, *Bibliografia turystyki polskiej do roku 1972... op. cit.*; I. Krupianka, *Bibliografia turystyki polskiej 1971–... op. cit.*; K. Bronowicz, J. Malecki, *Bibliografia turystyki polskiej 1976 –... op. cit.*; K. Bronowicz, J. Malecki, *Bibliografia turystyki polskiej 1979/... op. cit.*

6. Zagospodarowanie turystyczne

Ta dziedzina badań, zapoczątkowana przez wspomniany już artykuł w „Pamiętniku Towarzystwa Tatrzańskiego” nt. schroniska nad Morskim Okiem praktycznie do dzisiaj obejmuje podobne zagadnienia. Większość z tej grupy opracowań dotyczy dziejów wybranych schronisk górskich³⁶.

Oprócz takich badań, w obrębie tego kierunku można odnaleźć i opracowania traktujące o zagospodarowaniu określonego obszaru. Przeważają opracowania dotyczące najatrakcyjniejszych obszarów kraju, jak wybrzeże Bałtyku, Karpaty i Sudety³⁷. W tym nurcie można też zmieścić prace dotyczące historii znakowania szlaków turystycznych³⁸. Wymienione jednak opracowania są wyjątkami i nie można uznać, że stanowią one nowe nurty badawcze³⁹.

7. Stowarzyszenia i instytucje

Ostatni z nurtów badań historii turystyki, jaki można wyróżnić w najstarszych opracowaniach, dotyczy historii stowarzyszeń. One to w XIX wieku pełniły rolę porównywalną z dzisiejszymi instytucjami, czego najlepszym przykładem może być działalność Krajowego Związku Turystycznego w Galicji.

Przykładem najczęściej dzisiaj spotykanych opracowań z zakresu historii stowarzyszeń są prace: G. Bieńczyka *Powstanie Polskiego Towarzystwa Turystyczno – Krajoznawczego oraz jego działalność w latach 1950–1990*; O. Rogalewskiego *PTTK a zagospodarowanie turystyczne; 60 lat zorganizowanej turystyki polskiej na ziemi bielsko-bialskiej i inne*⁴⁰.

Kolejne, równie często spotykane opracowania reprezentują np. prace: A. Patkowskiego *Polskie Towarzystwo Krajoznawcze (1906–1931) na terenie*

³⁶ Za przykładowe pozycje można uznać: E. Moskała, *Historia schroniska PTTK na Hali Gąsienicowej w Tatrach 1925–1975*, Kraków KAW 1975; *Schroniska PTTK w Karpatach polskich*, Warszawa, Zakład Wydawniczo-Propagandowy PTTK 1980; A. Matuszczyk, *50 lat schroniska na Leskowcu*, „Wierchy” 1984, R. 51, s. 282–283.

³⁷ Jako przykładowe opracowania niech posłużą: H. Szczepański, *Zagospodarowanie turystyczne wybrzeża morskiego w województwie szczecińskim w latach 1945–1977*, Poznań AWF 1979, monografie nr 114; W. Ciężkowski, J. Szwarec, *Śnieżnik – dzieje zagospodarowania szczytu*, „Wierchy” 1980, s. 328 – 334.

³⁸ W. Midowicz, *Znakowane szlaki Beskidów Zachodnich i Pienin. Zarys historyczny*, Kraków PTTK 1980.

³⁹ Powyższe stwierdzenie bazuje na kwerendzie wymienianych w niniejszym doniesieniu bibliografii turystyki polskiej.

⁴⁰ <http://bazy.opi.org.pl/> ; <http://mak.bn.org.pl/>

województwa kieleckiego; W. Skowron, *Krajobraz Polski w centrum zainteresowania Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego* i inne⁴¹.

Do innej grupy opracowań należy zaliczyć prace, np.: M. Żychowskiej na temat udziału harcerstwa tarnowskiego w rozwoju turystyki; J. Umińskiego, który zajął się związkiem popierania turystyki w Bydgoszczy i Polskim Touring Klubem w tym samym mieście. Tutaj należy także wspomnieć o książce M. Zaruskiego z 1922 roku – *Tatrzańskie Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe. Jego organizacja, dzieje i wyprawy ratunkowe*⁴².

Natomiast opracowania dotyczące instytucji najlepiej reprezentują prace: L. Budy *Jeleniogórska Szkoła Ekonomiczna i Hotelarsko – Turystyczna 1945–1995*; A. Dobieckiego *Geneza, historia i znaczenie biur podróży*; J. Czarnockiego „*Orbis*” *ma już 60 lat...*⁴³.

Podsumowując można zatem stwierdzić, że jeśli idzie o badania z zakresu stowarzyszeń i instytucji, to do głównych nurtów należy zaliczyć:

- badania na temat PTTK: jego historii, historii oddziałów, działalności na określonym terenie, miejscowości,
- badania na temat organizacji, które weszły w skład PTTK, czyli Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego i Towarzystwa Tatrzańskiego. I tu również prace obejmują historię tych stowarzyszeń i działalność na określonym terenie,
- badania na temat działalności instytucji i stowarzyszeń nieturystycznych w zakresie turystyki lub działalności stowarzyszeń turystycznych (poza PTT, PTK i PTTK),
- badania na temat działalności TOPR,
- badania ogólne na temat historii działalności biur podróży i szczegółowe dotyczące poszczególnych jednostek,
- badania na temat szkół i uczelni zajmujących się kształceniem kadr turystycznych.

W obrębie wymienionych nurtów mieszczą się prawie wszystkie opracowania traktujące o historii stowarzyszeń. Jednak nie wszystkie mieszczą się w przyjętych ramach, zresztą dotyczy to wszystkich dziedzin badań i wyróżnionych w ich obrębie nurtów. Poniżej zaprezentowano te, które pojawiły się po II wojnie światowej.

⁴¹ Ibidem oraz A. Jackowski, *Bibliografia turystyki polskiej do roku 1972... op. cit.*,

⁴² Ibidem

⁴³ <http://bazy.opi.org.pl/>; <http://mak.bn.org.pl/>; A. Jackowski, *Bibliografia turystyki polskiej 1900–... op. cit.*; I. Krupianka, *Bibliografia turystyki polskiej 1971–... op. cit.*; K. Bronowicz, J. Malecki, *Bibliografia turystyki polskiej 1976–... op. cit.*; K. Bronowicz, J. Malecki, *Bibliografia turystyki polskiej 1979/... op. cit.*; K. Bronowicz, *Bibliografia turystyki polskiej 1981–... op. cit.*; H. Kochmańska, *Bibliografia turystyki polskiej 1984–... op. cit.*

8. Nowe kierunki badawcze

W obrębie tej grupy mieszczą się opracowania obejmujące: historię hotelarstwa, przewodnictwa oraz analizujące literaturę turystyczną. Pierwsze dwa kierunki są dobrze reprezentowane, gorzej przedstawia się ostatni.

Historia hotelarstwa. Ten kierunek badań rozwija się stosunkowo najlepiej z wymienionych. Można w nim zaobserwować kilka nurtów. Przykładem jednego niech będą pozycje książkowe: J. Pustoły; K. Badziaka, L. Olejnika i B. Pełki oraz M. Pińskiej, J. Puchalskiej. Opisują one historię pojedynczych hoteli⁴⁴.

Inne podejście do historii hotelarstwa prezentują książki: Z. Błądka i J. Pustoły. Wymienieni autorzy analizują ogólne dzieje hotelarstwa w naszym kraju⁴⁵.

Jako przykład opracowań trzeciego z nurtów mogą posłużyć artykuły E. Muchy-Szajek, R. Wawrzyniaka i M. Kuleszy. Autorzy ci łączą historię hotelarstwa z restauratorstwem i gastronomią. Podsumowując zatem można stwierdzić, że w obrębie badań z zakresu historii hotelarstwa da się wyróżnić następujące nurty: historię pojedynczych obiektów hotelowych bądź grup z danego regionu lub miasta; dzieje hotelarstwa w Polsce oraz historię hotelarstwa w powiązaniu z gastronomią i restauratorstwem⁴⁶.

Przewodnictwo. Opracowania poświęcone temu zagadnieniu oscylują wokół dwóch tematów. Jeden, jak trafnie ujął to w tytule cyklu artykułów R. Kincel – *Początki przewodnictwa górskiego...*, drugi, także tego autora tytuł książki – *Początki przewodnictwa turystycznego...* Można przyjąć, że właśnie wspomniane tematy stanowią zasadnicze kierunki badań w zakresie przewodnictwa⁴⁷.

Analiza literatury turystycznej. Można tu odszukać najróżniejsze prace, począwszy np. od artykułu J. Nyki – *Pierwszy przewodnik turystyczny*, opracowanie E. Saar – *Wakacje w Polsce międzywojennej w świetle nie-*

⁴⁴ J. Pustoła, *Hotel Polonia 1913–1983*, Warszawa WPT Syrena 1983; K. Badziak, L. Olejnik, B. Pełka, *Grand Hotel w Łodzi: 1888–1988*, Łódź, Wydawnictwo Łódzkie 1988; M. Pińska, J. Puchalska, *Hotel Bristol*, Warszawa „Tenten” 1994.

⁴⁵ Z. Błądek, *Dzieje krajowego hotelarstwa od zajazdu do współczesności*, Poznań Warszawa: „Albus” 2003; J. Pustoła, *Kierunki rozwoju hotelarstwa w Polsce międzywojennej*, Warszawa IWZZ 1986.

⁴⁶ <http://bazy.opi.org.pl/>; <http://mak.bn.org.pl/>

⁴⁷ Wspomniane opracowania R. Kincela są zatytułowane: *Początki przewodnictwa górskiego w Karkonoszach* oraz *Początki przewodnictwa turystycznego w Karkonoszach*. Natomiast powyższe stwierdzenia dotyczące nurtów w badaniach przewodnictwa sformułowano na podstawie analizy: A. Jackowski, *Bibliografia turystyki polskiej do roku 1972...* op. cit.; I. Krupianka, *Bibliografia turystyki polskiej 1971–...* op. cit.; K. Bronowicz, J. Malecki, *Bibliografia turystyki polskiej 1976–...* op. cit.; K. Bronowicz, J. Malecki, *Bibliografia turystyki polskiej 1979/...* op. cit.

których źródeł literackich i czasopiśmienniczych, czy pracę A. Szwejczerowej – *Chałubiński Tytus, Listy, 1840–1889*. Wrocław 1970, Zakład Narod. im. Ossolińskich. I bodaj ostatnie opracowanie z tej grupy, M. Czyż, *Twórczość literacka o tematyce górskiej Jana Alfreda Szczepańskiego „Jaszcz” (1902–1991)*⁴⁸.

Zakończenie

Powyższe doniesienie, ze względu na liczbę opracowań z zakresu historii turystyki, ma charakter przyczynkarski. Nie sposób tak ogromnego dorobku naukowego omówić, a tym bardziej ocenić. Mimo to można się pokusić o kilka wniosków wynikających z przeprowadzonych analiz. Przede wszystkim można zauważyć, że początki historiografii turystyki polskiej sięgają I połowy XIX wieku i do czasu wybuchu I wojny światowej w zasadzie wszystkie główne kierunki badań wymienione w niniejszym doniesieniu już można dostrzec.

Od czasu uzyskania niepodległości wzrosło zainteresowanie badawcze dziejami turystyki, które można obserwować do dzisiaj. Zaczęły być uzupełniane istniejące kierunki o brakujące elementy. Przykładowo opracowania dotyczące dziejów turystyki uzdrowskiej wzbogacane były informacjami o coraz to innych uzdrowskich. Oprócz tego zaczęły pojawiać się nowe dziedziny badawcze wynikające z rozwoju turystyki przy jednoczesnym nie zaniedbywaniu już istniejących. Jedynym wyjątkiem były analizy dotyczące robotniczego ruchu turystycznego, który od kilkudziesięciu już lat przestał być tematem badań.

Można zauważyć dwa główne nurty rozwoju dziejopisarstwa turystycznego. Jednym jest wspomniane już uzupełnianie istniejącego już piśmiennictwa o analizy dotychczas nie opisanych osób, zdarzeń, miejscowości, obiektów itp. drugim – podążanie za zmianami w turystyce światowej polegające na odszukiwaniu początków, rozwoju, dziejów nowych kierunków ruchu turystycznego i samej turystyki.

⁴⁸ A. Jackowski, *Bibliografia turystyki polskiej do roku 1972... op. cit.*; I. Krupianka, *Bibliografia turystyki polskiej 1971–... op. cit.*; K. Bronowicz, J. Malecki, *Bibliografia turystyki polskiej 1976–... op. cit.*; K. Bronowicz, J. Malecki, *Bibliografia turystyki polskiej 1979/... op. cit.*; K. Bronowicz, *Bibliografia turystyki polskiej, 1981–... op. cit.*; H. Kochmańska, *Bibliografia turystyki polskiej 1984–... op. cit.*, „Folia Turistica” 2008, nr 19.

Piśmiennictwo

Opracowania

- Badziak K., Olejnik K., Pełka B. (1988), *Grand Hotel w Łodzi: 1888–1988*, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź.
- Błądek Z. (2003), *Dzieje krajowego hotelarstwa od zajazdu do współczesności*, „Albus”, Poznań Warszawa.
- Bronowicz K. (1986), *Bibliografia turystyki polskiej, 1981 – 1983*, IT Warszawa, s. 55–61.
- Bronowicz K., Malecki J. (1983), *Bibliografia turystyki polskiej 1979/1980*, IT Warszawa, s. 57–62.
- Bronowicz, K., Malecki J. (1981), *Bibliografia turystyki polskiej 1976–1978*, IT Warszawa.
- Bukowska H. (2001), *Nałęczów: spacer z Bolesławem Prusem*, Towarzystwo Przyjaciół Nałęczowa, Nałęczów.
- Jackowski A. (1968), *Bibliografia turystyki polskiej 1900-1944*, GKFiT Zakład Zagospodarowania Turystycznego, Studia i Materiały. Nr 2, Wrocław.
- Jackowski A. (1972), *Bibliografia turystyki polskiej do roku 1972 (wybór)*, IT Warszawa.
- Jackowski A., Krupianka I. (1975), *Bibliografia turystyki polskiej 1966–1970*, cz. I, IT Warszawa.
- Kincel R. (1970), *Początki przewodnictwa górskiego w Karkonoszach*, „Nowiny Jeleniogórskie”, nr 11, s. 7.
- Kincel R. (1972), *Początki przewodnictwa turystycznego w Karkonoszach*. PTTK Jelenia Góra 1972.
- Kochmańska H. (1989), *Bibliografia turystyki polskiej 1984–1985*, IT Warszawa.
- Krupianka I. (1981), *Bibliografia turystyki polskiej 1971–1975*, cz. I, IT Warszawa.
- Matuszczyk A. (1984), *50 lat schroniska na Leskowcu*, „Wierchy”, R. 51, s. 282–283.
- Moskała E. (1975), *Historia schroniska PTTK na Hali Gąsienicowej w Tatrach 1925–1975*, KAW Kraków.
- Pińska M., Puchalska J. (1994), *Hotel Bristol*, „Tenten” Warszawa.
- Polak K. (1981), *Bibliografia „Pamiętników Towarzystwa Tatrzańskiego” za lata 1876–1920*, Warszawa – Kraków.
- Pustoła J. (1986), *Kierunki rozwoju hotelarstwa w Polsce międzywojennej*, IWZZ Warszawa.
- Pustoła J. (1983), *Hotel Polonia 1913–1983*, WPT Syrena Warszawa.

Rostkowski W. H. (1986), *Słynni ludzie w polskich uzdrowiskach*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa.

Woltmann B., Szafkowski Z. (2004), *Dysertacje doktorskie w zakresie historii kultury fizycznej*, „Biuletyn sekcji historii Polskiego Towarzystwa Naukowego Kultury Fizycznej” Gorzów Wielkopolski, nr 2, s. 6–11.

Czasopisma

„Folia Turistica” 2008, nr 19.

Strony internetowe

Bazy biblioteki Narodowej, bibliografia książek polskich, bibliografie artykułów z czasopism polskich <http://mak.bn.org.pl/>

Bazy: rozprawy doktorskie i habilitacyjne, badania naukowe „Synaba” <http://bazy.opi.org.pl/>

Abstract:

Key Fields of Research in the History of Polish Tourism – An Outline

The article is somewhat exiguous in its nature. However, one may draw certain conclusions. The beginning of Polish tourism historiography stems from the first half of the 19th century. Generally, all major fields of research, i.e. studies on travel and tourism, biographies, tourism type descriptions, tourist management and tourist societies could already be distinguished before the outbreak of the Great War

Currently, one can observe two strands of historiography regarding tourism. One is complementing the said research areas, the second is following changes in world tourism and searching for their beginnings on Polish ground.

One may state that the research outcome of Polish authors is not very impressive. The condition of research is definitely very poor. There is also a lack of precise syntheses of both the entire Polish tourism as well as the its particular periods. There are neither studies on the history of mass tourism nor in particular epochs. What is more, there is also a lack of developed history of particular tourism types.

Keywords: historiography, history of tourism, Poland

Lista recenzentów półrocznika „Folia Turistica” (2013)

Serdecznie dziękujemy za dotychczasową współpracę wszystkim osobom recenzującym, często wielokrotnie, artykuły przesyłane do publikacji w naszym czasopiśmie.

Kolegium redakcyjne

1. dr Bożena Alejziak (AWF Kraków)
2. dr hab. inż. Wiktor Adamus, prof. nadzw. (UJ)
3. dr Magdalena Banaszek (UJ)
4. prof. dr hab. Henryk Banaszuk (Politechnika Białostocka)
5. dr Anna Bartczak (Politechnika Warszawska)
6. prof. dr hab. Małgorzata Bednarczyk (UJ)
7. dr inż. Zenon Błądek (Bydgoszcz)
8. prof. dr hab. Eugeniusz Bolach (AWF Wrocław)
9. prof. dr hab. Stefan Bosiacki (AWF Poznań)
10. dr Karolina Buczkowska (AWF Poznań)
11. dr Piotr Cybula (AWF Kraków)
12. dr Marta Derek (UW)
13. dr hab. Anna Dłużewska, prof. nadzw. (UKW)
14. dr hab. Janusz Dobieszewski, prof. nadzw. (UW)
15. dr Diana Dryglas (AGH)
16. dr Ewa Dyduch (UP Kraków)
17. prof. dr hab. Zbigniew Dziubiński (AWF Warszawa)
18. dr Jacek Grobelny (AWF Wrocław)
19. dr hab. Małgorzata Grodzińska-Jurczak, prof. nadzw. (UJ)
20. dr hab. Joanna Hańderek (UJ)
21. dr Daria E. Jaremen (Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu)
22. dr hab. Magdalena Kachniewska, prof. nadzw. (SGH)
23. dr hab. Krzysztof Kaganek (AWF Kraków)
24. dr hab. Marek Kazimierzczak, prof. nadzw. (AWF Poznań)
25. prof. dr hab. Jerzy Kosiewicz (AWF Warszawa)
26. prof. dr hab. Krystyna Krzyżanowska, prof. nadzw. (SGGW)
27. prof. dr hab. Zbigniew Krawczyk (ALMAMER)
28. dr hab. Urszula Kusio (UMCS)

29. prof. dr hab. Józef Lipiec (UJ)
30. dr hab. Barbara Marciszewska, prof. nadzw. (AWFiS Gdańsk)
31. prof. dr hab. Tadeusz Maszczak (AWF Warszawa)
32. dr Katarzyna Myśliwska (AWF Kraków)
33. dr Małgorzata Okupnik (Akademia Muzyczna w Poznaniu)
34. dr hab. Katarzyna Ostaszewska, prof. nadzw. (UW)
35. prof. dr hab. Antonina Ostrowska (IFiS PAN)
36. ks. prof. dr hab. Maciej Ostrowski (Uniwersytet Papieski)
37. dr Józef Partyka (OPN)
38. prof. dr hab. Maciej Pietrzyk (AWF Poznań)
39. prof. dr hab. inż. Bazyli Poskrobko (UwB)
40. dr Dorota Probuska (UP Kraków)
41. dr Iwona Przychocka, prof. (UTH)
42. prof. dr hab. Andrzej Rapacz (Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu)
43. dr Wojciech Robaczyński (UŁ)
44. dr hab. Tomasz Sahaj (AWF Poznań)
45. dr Agnieszka Smrokowska-Reichmann (AWF Kraków)
46. prof. dr hab. Marek Jacek Stankiewicz (UMK)
47. dr Jarosław Styperek (AWF Poznań)
48. dr Magdalena Szpunar (AGH)
49. prof. dr hab. Piotr Sztompka (UJ)
50. dr hab. inż. Adam R. Szromek (Politechnika Śląska)
51. dr hab. Andrzej Szromnik, prof. nadzw. (UEK)
52. prof. dr hab. Jan Ślężyński (AWF Katowice)
53. prof. dr hab. Janusz Ślusarczyk (AWF Katowice)
54. prof. dr hab. Joanna Tokarska-Bakir (UW)
55. dr hab. Tadeusz Wawak, prof. nadzw. (UJ)
56. prof. dr hab. Anna Wieczorkiewicz (UW)
57. dr hab. Jacek Wilczyński, prof. nadzw. (UJK Kielce)
58. prof. dr hab. Zbigniew Witkowski (AWF Kraków)
59. dr hab. Alina Zajadacz, prof. nadzw. (UAM)
60. dr hab. Janusz Zdebski, prof. nadzw. (Wsztechnica Świętokrzyska – Kielce)
61. dr Piotr Zmyślony (Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu)
62. dr hab. Maria Zowisło, prof. nadzw. (AWF Kraków)
63. dr hab. Michał Żemła, prof. nadzw. (GWSH Katowice)
64. prof. dr hab. Tomasz Żylicz (Politechnika Warszawska)